

УДК 32(73):341.215.4.054.72

БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ В ІМІГРАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ США (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)

Бурейко Н. М.

Здобувач кафедри міжнародних відносин

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

На сучасному етапі поняття імміграції та безпеки нерозривно пов'язані. У статті автор досліджує безпековий аспект в імміграційній політиці Сполучених Штатів Америки, аналізує посилення ролі і значення безпеки після трагічних подій 11 вересня 2001 року. Особлива увага приділяється різним аспектам імміграційної політики держави, яка визначається автором статті як комплекс заходів, спрямованих на: формування якісно та кількісно необхідних потоків іммігрантів та їх інтенсивності; регулювання порядку в'їзду до країни й регламентацію перебування в ній іммігрантів.

На современном этапе понятия иммиграции и безопасности неразрывно связаны. В статье автор изучает аспект безопасности в иммиграционной политике Соединенных Штатов Америки, анализирует увеличение роли и значения безопасности после трагических событий 11 сентября 2001 года. Особое внимание уделяется разным аспектам иммиграционной политики государства, которая определяется автором статьи как комплекс мероприятий, направленных на: формирование качественно и количественно необходимых потоков иммигрантов и их интенсивности; регулирование порядка въезда в страну и регламентацию пребывания в ней иммигрантов.

At the current period the notions of immigration and security are connected. In the article the author researches the aspect of security in the US immigration policy and analyses the strengthening of the security role and its meaning after September 11, 2001. Particular attention is paid to various aspects of immigration policy, which is defined by the author of the article as a set of measures aimed at: the formation of qualitatively and quantitatively necessary flow of immigrants and their intensity, regulation of the procedure entry into the country and stay in it regulation immigrants.

Ключові слова: імміграційна політика, безпека, Сполучені Штати Америки, іммігранти, кордони, національна ідентичність, загроза.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття у світі спостерігається суттєве посилення і більш чітке окреслення існуючих загроз глобального характеру, що становлять виклик національній безпеці держав. Питання внутрішньої та зовнішньої безпеки набуває особливої ваги і для Сполучених Штатів Америки, актуальність чого була особливо посилена в результаті подій 11 вересня 2001 року. Проблема захисту безпеки громадян та державних кордонів, а також унеможливлення нанесення повторних викликів національній безпеці США є одним з основних завдань політики Сполучених Штатів, у тому числі й імміграційної, безпековий аспект якої є незмінно важливим. Актуальність даного дослідження посилюється також значною увагою громадськості США, прикутою до проблеми іммігрантів та імміграційного процесу як у контексті власне безпеки, так і загалом.

Дослідженню імміграційної політики Сполучених Штатів Америки на різних етапах присвячено багато напрацювань як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Жодним чином не намагаючись оминати увагою їх внесок у розвиток іммігрантознавства, необхідно зазначити, що майже всі вони стосуються періоду до початку ХХІ століття. Серед досліджень, які стосуються імміграційної політики США наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, виділяємо напрацювання російських науковців О.А. Іванова та В.Л. Іноземцева. О.А. Іванов акцентує увагу на реформуванні імміграційного законодавства Сполучених Штатів Америки, на особливостях імміграційної політики США у 90-х роках ХХ століття, вивчає проблему нелегальної імміграції до США [1, 2]. В.Л. Іноземцев у своїх працях досліджує різні аспекти імміграції (методологічний [5], соціологічний, історичний [4]), а також звертається безпосередньо до безпекового аспекту імміграції, що особливо цікавить автора [3]. Питанню безпеки присвячена монографія чернівецького дослідника С.Г. Федуняка, що допомагає глибше зрозуміти сутність власне поняття безпеки [8]. Розглядають імміграцію у контексті національної безпеки держави дослідники А.М. Пономарьова та С.А. Татунц [7]. І хоча їхне

дослідження не присвячено імміграції саме до Сполучених Штатів Америки, воно представляє інтерес з огляду на співставлення проблеми безпеки та імміграції. Варто звернути увагу на ґрунтовну працю зарубіжного дослідника Е.П. Хатчінсона [17], яка містить детальний огляд та аналіз імміграційного законодавства США за майже два століття.

Метою даного дослідження є аналіз безпекового аспекту в імміграційній політиці Сполучених Штатів Америки.

Для реалізації мети дослідження передбачається вирішення наступних завдань: 1) визначити місце безпекового аспекту в імміграційній політиці США; 2) проаналізувати посилення ролі та значення безпеки в імміграційній політиці США після 11 вересня 2001 року.

Досліджуючи виклики, які становлять загрозу безпеці держав на сучасному етапі, варто наголосити, що особливість сучасних загроз полягає у їх глобальному характері. Адже як свідчить сумна практика, ураженими можуть бути навіть найбільш захищені держави. Крім того спостерігається наближення до військових загроз невійськових, враховуючи руйнівну силу останніх. І хоча невійськові загрози не зводяться до ведення воєнних дій та використання зброї, проте їхня дія часто носить не менш небезпечний та нищівний характер. Надзвичайною гостротою позначені тероризм, а також міжетнічні та міжконфесійні конфлікти. Так, дослідник С. Г. Федуняк зазначає, що одним з викликів національній безпеці може виступати неконтрольована міграція з країн „третього світу”, яка у поєднанні з релігійним екстремізмом здатна дестабілізувати суспільну ситуацію у приймаючій державі і, зрештою, підірвати її демократичні основи та існуючий лад [8, 92-93.].

У контексті цього варто наголосити, що імміграційна політика держави покликана здійснювати та впроваджувати комплекс заходів, спрямованих на формування якісно та кількісно необхідних потоків іммігрантів та їх інтенсивності, а також на регулювання порядку в'їзду до країни та регламентацію перебування в ній іммігрантів. Це має здійснюватися таким чином, щоб останні жодним чином не чинили загрози безпеці громадян держави свого нового перебування та її громадян.

Регулювання імміграційних потоків та регламентація перебування на території США іноземців перманентно містили безпековий аспект. Так, ще „Закон про іноземців” від 1798 року надавав президенту повноваження депортувати будь-якого іноземця, який був загрозою для безпеки Сполучених Штатів Америки [17, 14-15]. Та варто визнати, що на різних етапах імміграційного процесу в США до середини ХХ століття як на етапі вільної імміграції, так і при політиці рестрикціонізму на перший план висувався економічний та соціальний елементи: іммігранти не повинні були становити загрозу для економічних чи соціальних вигод громадян Сполучених Штатів Америки (не виступати конкурентами на ринку робочих місць, не бути тягарем при розподілі соціального забезпечення). Адже за деякими підрахунками, на долю іммігрантів та їх прямих нащадків припадає майже вдвічі більше соціальної допомоги, при цьому вони несуть відповідальність за четверту частину від усіх скоєних на території США злочинів [12; 68-70, 142].

Вперше по-новому питання безпеки в імміграційній політиці США постало з початком Другої світової війни. Саме тоді імміграцію починають сприймати не як економічну проблему, а як проблему, що здатна мати вплив на національну безпеку. Як наслідок, реформовано імміграційну службу – Службу імміграції та натуралізації (далі – СІН) було реорганізовано згідно плану № 5, перейшовши від Міністерства праці до Міністерства Юстиції [10; 15]. Крім того були значно розширені функції СІН. Варто зауважити, що згідно „Закону про реєстрацію іноземців” від 1940 року для всіх іноземців ставало обов'язковим здійснення дактилоскопії [17; 258]. Таким чином, передбачався облік та реєстрація даних про всіх іноземців, які перебували на теренах США. У контексті елемента безпеки згаданий нами закон особливо цікавий ще й тим, що, розширюючи перелік „небажаних осіб” для імміграції, він акцентував увагу на небезпеці осіб, які були членами організацій, які імміграційна влада відносила до списку „підривних”, або тих осіб, які певним чином були причетними до даних організацій [17; 258]. У той же період був прийнятий „Закон про громадську безпеку” від 20 червня 1941 року, що надавав право американським консулам відмовляти у наданні візи будь-якому іноземцю при наявності обставин вважати, що діяльність даного іноземця на території США може становити загрозу для безпеки країни [9, 50] (трохи більше, ніж через п'ятдесят років „Закон про посилення прикордонної безпеки та візового в'їзду” більш категорично заборонить видавати не іммігрантську візу будь-якого виду іноземцю з країни, яка є у списку країн Державного департаменту як таких, що підтримують тероризм, доки Державний департамент не визначить, що така особа не становить загрози для безпеки США) [14, title III, sec. 306].

Імміграційна політика нерозривно пов'язана не тільки з внутрішньою, а й із зовнішньою політикою держави. Про це свідчить повсякчасне реагування імміграційної

політики США на зміну міжнародної ситуації. Так, активізація національно-визвольних рухів у колоніях та залежних територіях, розкол світу на два геополітичні полюси та початок „холодної війни” виявили необхідність перегляду імміграційної політики Сполучених Штатів Америки та її реформування. Новий „Закон про імміграцію та законодавство” був прийнятий у 1952 році, вдосконалюючи попереднє імміграційне законодавство та вводячи систему преференцій [19]. Та в контексті питання безпеки варто звернути увагу на „Закон про внутрішню безпеку” від 1950 року, який містив цілу низку положень, що стосувались проблеми імміграції. Так, згідно з даним законом в’їзд до країни заборонявся членам комуністичних партій, а також організацій, пов’язаних із нею; якщо в біографії іммігранта, який в’їхав до країни, були виявлені факти, які за „Законом про внутрішню безпеку” могли стати причиною для відмови у наданні візи, даний іммігрант міг бути висланий з країни; міністру юстиції надавалося право відмовити у наданні можливості в’їзду будь-якому іноземцю чи вислати його з країни без розгляду його заперечень. Крім того даний закон зобов’язував усіх іммігрантів реєструватися в СІН за місцем проживання та щорічно повідомляти свої адреси [20]. Отже, як бачимо, система внутрішньої безпеки Сполучених Штатів Америки не може розглядатися уособлено від питання імміграції, так само як і імміграційна політика США перманентно містить у собі безпековий аспект.

Основою імміграційної системи 90-х років прийнято вважати „Закон про імміграцію” від 1990 року. Даний закон охоплює досить широкий спектр вагомих положень. Але з огляду на те, що автор не ставить на меті детальний аналіз імміграційного законодавства, зупинимось на тих положеннях закону, які безпосередньо стосуються безпекового аспекту. Закон від 1990 року встановив вичерпний перелік підстав, через які іноземцю можуть відмовити у в’їзді до США, а саме: приїзд до США з метою шпигунства чи саботажу, проведення заборонних експортних операцій, повалення уряду, ведення терористичної чи іншої незаконної діяльності; членства та інші форми участі в тоталітарних партіях, включаючи комуністичну (за виключення випадків, коли членство було вимушеним, а не добровільним, якщо членство було припинено щонайменше за два роки до подання клопотання, якщо даний іноземець не становить загрози для безпеки США, якщо даний іноземець є близьким родичем громадянина США чи постійного жителя США); участь будь-якого характеру в діяльності нацистської партії та нацистського уряду та переслідуваннях на національному, релігійному чи політичному ґрунті у період між 23 березня 1933 р. та 8 травня 1945 р. [18, sec. 601]. Ці ж підстави є дійсними для депортації, у тому числі постійних жителів США та неіммігрантів [18, sec. 602]. Важливо, що серед дев’яти принципів питання національної безпеки знаходиться під номером 3.

Та загалом у 90-ті роки зусилля імміграційної служби США були спрямовані, перш за все, на обмеження нелегальної імміграції і боротьбу з несанкціонованим в’їздом на територію Сполучених Штатів. Це пояснюється тим, що негативні наслідки нелегальної імміграції втілені у різноманітних соціально-економічних та політичних аспектах життя американського суспільства. Щодо безпекового аспекту, були введені в дію програми по посиленню безпеки кордону в прикордонних з Мексикою штатах, що носило стратегічний характер (у 1994 р. проведені операції „Gatekeeper” [15, 184-209] і „Safeguard” [11], у 1993-1997 рр. – „Hold the Line” [13], у 1997 р. – „Rio Grande” [21]). Питання безпеки кордонів та боротьби з нелегальною імміграцією є обопільно важливими і у двосторонніх відносинах США з Канадою. Необхідно зазначити тісне співробітництво імміграційних служб США і Канади у цій сфері [22].

На початку XXI століття імміграційні система Сполучених Штатів Америки зазнала істотних змін, що в першу чергу стала результатом нового внутрішньо- та зовнішньополітичного курсу адміністрації Дж. Буша після терактів 11 вересня 2001 року. Якщо в останню декаду XX століття, як вже було нами зазначено, основні зусилля були спрямовані на боротьбу з нелегальною імміграцією та її обмеження, то після трагічних подій 11 вересня пріоритетним завданням президентської адміністрації США стало забезпечення безпеки американської держави, її громадян та боротьба з міжнародним тероризмом. За таких умов сама імміграція та відносна відкритість американських кордонів більшістю сприймалася як потенційна загроза безпеці, що полегшувало терористам можливість в’їжджати на територію країни чи ввозити зброю масового ураження. Адже західні уряди остерігаються, що під виглядом іммігрантів, зокрема трудових, на територію держави можуть в’їхати особи, пов’язані з терористичними організаціями, що є безпосередньою загрозою безпеці держави [6, 75]. А тому головними завданнями імміграційної політики після 11 вересня 2001 року стало реформування у таких напрямках: реорганізація органів імміграційного контролю, посилення прикордонної безпеки, а також розробка нових підходів

до вирішення проблеми трудової міграції [2, 120]. Основним напрямом діяльності СІН у співпраці з іншими федеральними агентствами віднині стало забезпечення внутрішньої безпеки Сполучених Штатів Америки та запобігання можливості появи нових загроз безпеці.

Оперативністю на драматичні події 11 вересня та скоординованістю дій позначилось двостороннє співробітництво США у сфері безпеки з країнами-сусідами. У листопаді в Мехіко відбулася зустріч, у ході якої було погоджено про необхідність посилення прикордонного контролю між США та Мексикою, а також про об'єднання зусиль відповідних американських та мексиканських служб [2, 121]. Також посилюється співпраця органів імміграційного контролю США зі Службою громадянства та імміграції Канади, Канадською королівською поліцією та канадською митницею. А в грудні 2001 року в Оттаві відбулася конференція, у ході якої було прийнято Декларацію про „розумні кордони”, що містить тридцять пунктів щодо безпеки на кордоні США і Канади, та План дій по її реалізації [23]. У декларації зазначалося про необхідність координації візової політики та створення спільної бази даних про тих, хто перетинає кордон, а також введення біометричних даних у картки постійних резидентів.

„Патріотичний акт США” (USA Patriot Act), підписаний президентом Дж. Бушем 26 жовтня 2001 року, відомий як закон, спрямований на боротьбу з тероризмом та захист безпеки США. У законі зазначалося необхідність посилення імміграційного контролю з метою посилення безпеки країни. Пропонувалось створити вдосконалені технічні системи перевірки документів, встановити контроль за особами, які в'їжджають до країни за студентською візою [24].

25 листопада 2002 року Дж. Буш підписав „Закон про внутрішню безпеку” [16]. Закон окреслив створення нового міністерства – Міністерства внутрішньої безпеки, що в свою чергу поділялося на чотири управління. До складу Управління забезпечення охорони кордонів та безпеки на транспорті увійшла СІН. Згідно закону у рамках зазначеного Управління передбачалося створення двох бюро: Бюро громадянства та імміграції, Бюро забезпечення безпеки кордонів [16, title I, sec. 103]. Проте дещо пізніше було оголошено про творення двох нових бюро у складі Управління: Бюро імміграції та митного оформлення і Бюро митниці та захисту кордону. Між цими двома службами було розділено функції Бюро захисту безпеки кордону.

Від СІН до Бюро громадянства та імміграції перейшли наступні функції: прийняття рішень щодо імміграційних петицій усіх категорій, щодо клопотань про натуралізацію, щодо заяв про надання статусу біженця, а також прийняття інших рішень, пов'язаних із процесом імміграції та натуралізації [16, title IV, subtitle E]. Бюро імміграції та митного оформлення включила ту частину підрозділів СІН, які були покликані забезпечити реалізацію імміграційного законодавства у межах території США та захисту повітряного та морського простору США. До повноважень Бюро переходило ведення імміграційних розслідувань про порушення імміграційного законодавства, а також збір, аналіз і розповсюдження відомостей щодо питань імміграції та митниці. Основною метою діяльності Бюро митниці та захисту кордонів стало забезпечення безпеки американців та запобігання недопущення на територію США терористів та інструментів тероризму [16, title IV].

Прийнятий у 2002 році „Закон про посилення прикордонної безпеки та візового в'їзду” [14] був спрямований на максимально можливе запобігання загрози національній безпеці методом збору та аналізу інформації про іноземців, яку прибувають до США. Адже знаменним є те, що організація терористичних актів 11 вересня 2001 року хоч і була спланована та розроблена поза межами американської території, проте їх реалізація була покладена на осіб, що проживали на території країни. В'їхавши до США, вони не лише не змінили своїх переконань, але й утвердилися в них, послідовно формуючи угруповання своїх однодумців [3, 30]. Не маючи відчуття приналежності до єдиної американської культури, історії, традицій, не ідентифікуючи себе з єдиною американською нацією, важко стати повноцінним членом американського суспільства. А відсутність єдності у суспільстві логічно послаблює відчуття безпеки [3, 28]. Крім того загрозою безпеки є соціальна диференціація [7,146] чи деформація структури суспільства, що значною мірою може бути викликана імміграцією [3, 33]. На думку деяких дослідників, структурованість суспільства, наявність у ньому кількох досить самостійних, життєздатних елементів, становить одну з основних загроз національній безпеці США, а зумовлена сегрегація расової та етнічної структури суспільства призводить до мінімізації його стійкості [3, 28]. Загрозою національній ідентичності, а відтак викликом національній безпеці можуть стати інокультурні спільноти, які не інтегруються у життя країни перебування. Саме вплив інокультурних іммігрантів, збільшення культурної дистанції між корінним населенням та іммігрантами розцінюється багатьма дослідниками як

загроза національній ідентичності, а відтак і безпеці [6, 75; 7, 149]. Новоприбулі іммігранти жодним чином не повинні спричинювати розмивання національної ідентичності навіть за умови, що вони продовжують ідентифікувати себе з державою свого колишнього проживання.

Сполучені Штати Америки, отримавши безпрецедентний статус наддержави після завершення „холодної війни”, після терористичних актів 11 вересня вперше зіштовхнулися з викликами цього статусу та власне своїй національній безпеці. Відтоді імміграційна політика Сполучених Штатів Америки стає нерозривно пов’язаною з поняттям безпеки. Безпековий аспект стає невід’ємним елементом усіх імміграційних законодавчих ініціатив у США. Після 11 вересня 2001 року постає першочергове завдання охорони безпеки держави, її кордонів та громадян. Було вирішено створити вдосконалену високотехнічну систему збору даних про іммігрантів. Якщо безпекові ініціативи у співробітництві між США і Канадою, США і Мексикою у 90-х роках ХХ століття впроваджувалися, в основному, з метою недопущення до країни нелегальних іммігрантів, то після подій 11 вересня у зв’язку з необхідністю протистояти терористичній загрозі країні посилили заходи у сфері прикордонного та міграційного контролю, акцентувавши увагу на безпеці кордонів та недопущення на свою територію загроз з боку тероризму. Знаменно, що всі законодавчі акти, що були безпрецедентною реакцією американського уряду на нанесення удару по національній безпеці США, містили положення щодо імміграційного процесу, а безпековий аспект в імміграційній політиці Сполучених Штатів Америки став визначальним.

Література:

1. Иванов О. А. Иммиграционная реформа в США: проблемы и противоречия / О. А. Иванов // США. Канада: экономика, политика, культура. – 2008. – № 6. – С. 77-88.
2. Иванов О. А. Реорганизация американской иммиграционной системы (2002-2004) / О. А. Иванов // США. Канада: экономика, политика, культура. – 2004. – № 11. – С. 120-127.
3. Иноземцев В. Л. Безопасность и свобода иммиграции – новая американская дилемма / В. Л. Иноземцев // США. Канада: экономика, политика, культура. – 2003. – № 11. – С. 25-40.
4. Иноземцев В. Л. Иммиграция: новая проблема нового столетия. (Историко-социологический очерк) / В. Л. Иноземцев // Социологические исследования. – 2003. – № 4. – С. 64-72.
5. Иноземцев В. Л. Иммиграция: новая проблема нового столетия. Методологические аспекты. / В. Л. Иноземцев // Социологические исследования. – 2003. – № 6. – С. 29-38.
6. Кучеренко А. Контроль над иммиграционными процессами в США: тенденции эволюции / А. Кучеренко // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 2. – С. 75-83.
7. Пономарева А. М., Татунц С. А. Иммиграция как проблема национальной безопасности РФ / А. М. Пономарева, С. А. Татунц // Полис. – 2010. – № 4. – С. 135-150.
8. Федуняк С. Г. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі. Формування інтегрованої системи безпеки Заходу і Нових незалежних держав / С. Г. Федуняк. – Чернівці: Рута, 2005. – 336 с.
9. Филиппов С. В. США: иммиграция и гражданство / С. В. Филиппов. – М., 1973. – 204 с.
10. An Immigrant Nation: US Regulation of Immigration, 1798 – 1991. – Wash.: Gov. Print. Off., 1991. – 41 p.
11. An Investigation of Travel Reimbursements in Connection with the INS's Operation Safeguard. Executive Summary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justice.gov/oig/special/0301/main.htm>
12. Buchanan P. The Death of the West. How Dying Populations and Immigrant Invasions Imperil Our Country and Our Civilization / P. Buchanan. – N. Y., 2002. – 308 p.
13. Clayton Jr. William E. „Our Border Can Be Controlled”, – Says Analysis of Two Crackdowns. Study looks at El Paso and San Diego [Електронний ресурс] / William E. Clayton Jr. // The Houston Chronicle. – June 1, 1995. – Режим доступу : <http://www.cis.org/articles/1995/bordercoverage.html>
14. Enhanced Border Security and Visa Entry Reform Act of 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://travel.state.gov/visa/laws/telegrams/telegrams_1403.html
15. Hing B.O. Defining America through Immigration Policy / Bill Ong Hing. – Philadelphia: Temple University Press, 2004. – 325 p.
16. Homeland Security Act of 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dhs.gov/xlibrary/assets/hr_5005_enr.pdf

17. Hutchinson E. P. Legislative History of American Immigration Policy, 1798 – 1965 / E. P. Hutchinson. – Philadelphia, 1981. – 685 p.
18. Immigration Act of November 29, 1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justice.gov/eoir/IMMACT1990.pdf>
19. Immigration and Nationality Act of June 27, 1952 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uscis.gov/portal/site/uscis/menuitem.f6da51a2342135be7e9d7a10e0dc91a0/?vgnnextoid=fa7e539dc4bed010VgnVCM1000000ecd190aRCRD&vgnnextchannel=fa7e539dc4bed010VgnVCM1000000ecd190aRCRD&CH=act>
20. Internal Security Act of September 22, 1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://1.scds.org/resources/US-History/1950_McCarran%20Internal%20Security%20Act.pdf
21. Operation Rio Grande Too Dangerous [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.defenders.org/newsroom/press_releases_folder/1999/08_18_1999_operation_rio_grande_too_dangerous.php
22. Statement of M. A. Pearson Executive Associate Commissioner for Field Operations Immigration and Naturalization Service before the House Judiciary Committee Subcommittee on Immigration and Claims Regarding Immigration Enforcement Along the Northern Border [Електронний ресурс]. – April 14, 1999. – Режим доступу : <http://www.uscis.gov/files/testimony/990414b.pdf>
23. The Canada-U.S. Smart Border Declaration. Action Plan for Creating a Secure and Smart Border [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dfait-maeci.gc.ca/anti-terrorism/actionplan-en.asp>
24. USA Patriot Act of 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://epic.org/privacy/terrorism/hr3162.html>

УДК 327(430)
**ЗМІНА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ НІМЕЧЧИНИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПОЛІТИЧНО-КУЛЬТУРНИЙ,
ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ТА ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТИ**

Г.О. Івасюк

Аспірант кафедри міжнародних відносин

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті мова йде про зміну зовнішньополітичної доктрини Німеччини внаслідок поразки у Другій світовій війні та зміни розстановки сил на світовій арені. Особлива увага приділяється процесу побудови нових зовнішньополітичних цінностей та розробці філософської концепції вини, що виключить можливість повернення до експансійних методів ведення зовнішньої політики в Німеччині.

В статье речь идет об изменении внешнеполитической доктрины Германии вследствие поражения во Второй мировой войне и изменения расположения сил в мировой политике. Особое внимание уделяется процессу построения новых внешнеполитических ценностей и разработке философской концепции вины, что исключит возможность возврата к экспансионным методам ведения внешней политики в Германии.

The article focuses on the change of Germany's foreign policy as the result of its defeat in the World War II and change of forces in world policy. A special attention is paid to the process of forming new values and working out the conception of guilt which excludes the possibility of returning to expansion methods of foreign policy in Germany.

Ключові слова: зовнішня політика, геополітика, політична культура, філософські концепції.

Для різнобічного аналізу сучасної зовнішньої політики Німеччини необхідно проаналізувати передумови її становлення та історично-культурне підґрунтя формування сучасної німецької держави. До факторів, які вплинули на особливості зовнішньополітичної доктрини Німеччини, можна віднести історію державницької традиції та пов'язану з нею політичну культуру, релігійно-філософський світогляд та менталітет, геополітичні концепції, державні і, безумовно, економічні інтереси.

На сьогодні зовнішня політика Німеччини в багатьох аспектах зумовлена наслідками Другої світової війни. І хоча проблема повоєнної перебудови Німеччини розроблена багатьма істориками, **актуальним** та недослідженим залишається проаналізувати комплексну взаємодію факторів, що впливали на зовнішню політику НДР та ФРН, з метою чіткого усвідомлення зумовленості сучасної зовнішньополітичної доктрини Німеччини.

Дж. Фрідмен [10] аналізує німецьку геополітичну проблему починаючи з моменту заснування Німецької імперії та пояснює геополітичну зумовленість зовнішньої політики Німеччини. А.Шеховцов [11] досліджує вплив політичних культур на підтримку право радикальних рухів, і в контексті цієї проблеми – формування політичної культури розкаєння в Німеччині. Ф.Шільдт та Д.Зігфрід [6] розглядають зміну політичної культури Німеччини під впливом різних, зокрема і зовнішньополітичних, факторів, та розробку зовнішньополітичних цінностей. П.Улрам та Ф.Плассер [8] наводять статистичні дані, які кількісно відображають політичні культури в Німеччині, Австрії і Швейцарії у 1945-1990 рр. Натомість О.В.Габріель і Ф.Плассер [3] наводять статистичні дослідження політично-культурних орієнтацій у цих же країнах після 1990 року. К.Вернер [9] зупиняється на дипломатичній боротьбі між ФРН та НДР. Ф.Рок [5] досліджує роль прав людини у зовнішній політиці Німеччини. А.Зігшлаг [7] вивчає участь Німеччини у створенні колективної безпеки. Г.Гелльман [4] займається комплексним дослідженням німецької зовнішньої політики.

Метою дослідження є визначити механізм творення концепції зовнішньої політики Німеччини шляхом зміни зовнішньополітичних цінностей та у змінених геополітичних реаліях.

Завданнями даного дослідження є:

- Висвітлити ключові події в світовій політиці, пов'язані з перебудовою Німеччини після Другої світової війни, та їх вплив на сучасну зовнішню політику Німеччини;
- Проаналізувати геополітичні зміни після Другої світової війни та їх наслідки для зовнішньої політики Німеччини;
- Простежити зміну політичних цінностей в Німеччині та наслідки цієї зміни для зовнішньої політики, роль філософії у зміні політичних цінностей ;

- Коротко виділити ключові пріоритетні інтереси Німеччини на світовій арені та їх значення для нинішньої зовнішньої політики Німеччини.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Німеччини.

Предметом дослідження є політично-культурний, геополітичний та філософський аспекти формування зовнішньої Німеччини після Другої світової війни.

Поразка у другій світовій війні обмежила позиції Німеччини на світовій арені, що суттєво позначилося на статусі держави. Вона втратила право об'єднуватися у майбутньому з Австрією, була поділена і суттєво обмежила свої військові сили до мінімуму, необхідного для оборони, проводилася активна зміна політичних цінностей на демократичні.

Центральним поняттям в геополітичних концепціях США, Великобританії та Франції після конфронтації з СРСР став „простір без кордону”. Ганс Флейш в праці „Геополітичний спадок переможців” стверджував, що знищення Німецької імперії внаслідок перемоги в 2-й Світовій війні спричинило виникнення вакууму у Європі. Західні держави мають вступити у володіння спадком Німеччини і Японії і захистити його від СРСР.

Наслідком війни став для Німеччини поділ на три частини: незалежну Австрію, Західну Німеччину під окупацією Заходу і Східну Німеччину під окупацією СРСР. Західна Німеччина знов зіштовхнулася з російською проблемою. Її східна частина була окупована, і Західна Німеччина, напевне, не змогла б оборонятися самотужки. Вона опинилась інтегрована в систему НАТО, що в ній лідирували американці для того, щоб стримувати Радянський Союз. Західна й Східна Німеччина слугувала б за головний фронт під час будь-якого радянського нападу: радянські танки проти американських, разом із повітряними силами й ядерною зброєю. Для німців «холодна війна» була, може, найнебезпечнішою із усіх попередніх воєн. У будь-якому випадку для Німеччини існувала серйозна загроза бути знищеною в разі збройного протистояння [10].

З іншого боку, «Холодна війна» розв'язала франко-німецькі суперечки, що становили половину німецької стратегічної проблеми. Справді, одним із наслідків «холодної війни» було постання Європейської Спільноти, що з неї врешті виник Європейський Союз. Виникла німецька економічна спілка й інтеграція з Францією, яка разом з військовою інтеграцією в межах НАТО забезпечила економічне зростання й кінець будь-якої воєнної загрози Німеччині з заходу. Вперше за багато століть Рейн був у безпеці. Південь Німеччини був захищений, і коли розпався СРСР, не було вже й загрози зі сходу [10].

В перші повоєнні роки найтіснішою була, зрозуміло, співпраця з державами-переможцями. У 1947 році західні землі отримали грошову допомогу згідно з планом Маршала, почалася побудова товариства вугілля та сталі, що сприяло не лише відбудові промисловості, а й забезпеченню західного кордону і започаткуванню європейського напрямку зовнішньої політики Німеччини. В 1948 році на Лондонській конференції говорилось про заснування держави у західних землях. З червня 1948 до травня 1949 відбулась блокада Східного Берліну, був споруджений повітряний міст. Почалась робота над німецькою конституцією, була створена ФРН. З цього моменту Німеччина отримує право на обмежену зовнішню політику. Окупаційна влада зберігає вплив в питаннях роззброєння, демілітаризації, зовнішньої політики та торгівлі, дотримання конституції та ідеологічної пропаганди. Франція безуспішно намагається запобігти формуванню німецької армії, союзники приймають рішення щодо вступу Німеччини в ту чи іншу міжнародну організацію. А з моменту заснування НАТО одразу ж постало питання про німецьке членство. Пост міністра зовнішніх справ займає 1951 Конрад Аденауер, який одночасно є федеральним канцлером.

В цьому ж році створено Європейське товариство вугілля та сталі, що зумовлює міжнародний контроль над Рурською областю. Започаткована федеральна охорона кордонів, з якої у 1956 виникла федеральна армія. За Люксембурзькими домовленостями 1952, в Німеччину повертаються 5000000 втікачів, відбувається примирення з Ізраїлем і покращення міжнародного іміджу Німеччини. Німеччина бере участь в місіях ООН, а в 1953 визнана її платоспроможність, що є передумовою міжнародною торгівлі. ФРН починає розвивати східний вектор співробітництва візитом канцлера в Москву 1955, мова йде про дипломатичні відносини та репатріацію військовополонених. Зі вступом в НАТО Німеччина здобуває статус незалежної держави, а верховні комісари стають послами окремих держав, в рамках НАТО формується німецька армія. Створення союзу біженців та Федерального міністерства економічної співпраці і розвитку вказує на прагнення Німеччини відновити вплив у світі. Згідно з Єлисейським договором 1963 відбулося францусько-німецьке примирення. В 1969-1970 рр. в рамках Гельсінського процесу були підписані договори з СРСР, Польщею, Чехословаччиною та іншими країнами соціалістичного табору. Зовнішня політика була сконцентрована на примиренні з НДР, на початку 1970-х були підписані ключові договори, які забезпечували

Західний Берлін. У 1973 році ФРН та НДР разом здобули повноправне членство в ООН. Ці події були передумовою об'єднання Німеччини та відновлення її впливу на світову політику.

Щоб нове становище та зовнішня політика Німеччини на світовій арені знаходили порозуміння серед населення, і не виникало небезпеки нової агресії з боку Німеччини, слід було змінити політичні цінності німців та їх ставлення до політики. До початку Другої світової війни політична культура Німеччини була вкрай сприятливою для розвитку ультра націоналістичних рухів. Проте, як відзначають Г.Алмонд і Дж.Б.Пауелл, "політичні культури часто піддаються радикальній трансформації в результаті воєн і революцій" [1, 53]. Після перемоги над гітлерівською коаліцією у 1945 році і звинувачення Німеччини у розв'язанні Другої світової війни політичне керівництво СРСР, США, Великобританії і Франції, а згодом і політичні еліти обох німецьких держав (ГДР і ФРН) ухвалили рішення про свідому зміну політичних цінностей німецького народу, щоб зробити політичну культуру цих держав менш сприятливою для виникнення праворадикальних рухів і партій. [2, 51].

На етапі перевиховання окупаційні зони керувалися безпосередньо директивами з держав-переможниць, окупаційна влада (особливо французька) і жертви голокосту сприймалися вороже, німці не відчували жодної вини за воєнні злочини, а гордість за німецьку культуру. Тому слід було негайно вжити заходів з метою перебудови політичної культури, до яких (в західних зонах) належали: заборона націоналістично спрямованих організацій, створення, натомість, антифашистських організацій та партій (дозволені соціал-демократичні, ліберальні, комуністичні та нові понад конфесійні християнсько-демократичні рухи), «перевиховання», денацифікація. Перевиховання було основою безпеки союзників, тому передбачало заходи строго контролю над духовним життям німців. Модерна назва цього процесу - переорієнтація - походить з американської зони окупації, де і була створена концепція. Щодо денацифікації, то вона передбачала не лиш заборону нацистських організацій, а й люстрацію згідно зі списками, які складались за ступенем залученості до націонал-соціалізму. Активним прихильникам колишнього режиму заборонялась будь-яка ораторська (від викладача до проповідника) діяльність. Владні посади (особливо що стосується мас-медіа) займали реемігранти – інтелігенція та політична еліта, що покинула країну з приходом до влади Гітлера. Щоправда, спершу реемігранти сприймалися насторожено, але це дозволило повернутись до формування національної влади. Що стосується НДР, то діяльність нацистських організацій стримувалась часто формально, оскільки СРСР сприймав їх як противагу євроатлантичній інтеграції Німеччини [6, 42-51].

Нацистські ідеї для зовнішньої політики на сьогодні не мають великого значення, оскільки відсоток прихильників радикального націоналізму вкрай незначний, і вони не мають права створювати офіційні об'єднання. Проте посилення правого радикалізму можливе у випадку економічних криз, адже трудові мігранти створюють складну ситуацію на німецькому ринку праці та в суспільстві, і може відбутися на міграційній політиці та розширенні ЄС далі на схід (включаючи Азію).

Хоча нова влада вже не загрожувала порушенням миру в Європі, значно складніше було змінити цінності, оскільки підданська політична культура міцно залягла в свідомості німців, а це загрожувало приходом до влади диктатора. Незначний вплив мали документальні фільми, і стало зрозуміло, що не одразу можна буде впроваджувати думку про спільний світ західних цінностей, необхідний для створення єдиної Європи, європейської ідентичності та співробітництва в рамках НАТО. Для зміни цінностей спершу з публічного вжитку були вилучені слова, які закріплювали в свідомості нацистську ідеологію, і змінено націоналістично забарвлені назви вулиць. Прискорено навчались нові вчителі для шкіл, у вищих школах не допускалися до роботи професори, яким бракувало моральних, політичних та ліберальних якостей. Велике значення надавалося організованому дозвіллю молоді та впливу через радіо, яке спершу керувалося централізовано, а згодом, коли вичитка всіх текстів стала вкрай складною, було залишене на керівництво реемігрантів [6, 52-61].

Щоб об'єднати суспільство, впроваджувалась ідея локального патріотизму, почали з'являтися громадські організації культурного спрямування, що не лише допомагали інтелігенції пристосуватись до нових культурних цінностей, а лягли в основу новоствореного громадянського суспільства. Були створені політично-культурні журнали, які торкалися також питань зовнішньої політики, часто критикували соціалістичний гуманізм і, вийшовши з під впливу засновників, політику переорієнтації. Загалом їх завданням було змінити ментальність німців, зробивши пріоритетними такі в минулому традиційні стереотипи поведінки як сором'язливість, чесність, відвертість та самозречення, сформувавши на основі традиційної німецької культури суспільство і політику. Проте їм не вдалося повністю реалізувати своє

завдання , у ФРН – через виклики ринкової економіки та традиційне протиставлення політики і духовності, а у НДР – через перешкоди, створені сталінським режимом [6, 61-63].

Відшукати прецеденти демократії в німецькій політичній культурі – завдання, яке американська окупаційна влада ставила перед політично-культурними журналами та церковними діячами. Проте це завдання було виконано з певними побічними діями, оскільки вони вели пропаганду не лише проти соціалістичного блоку, а й проти окупаційних влад, німецький народ опирався нав'язуванню чужих цінностей. До початку холодної війни ідеологічна робота зводилась до двох основних напрямків: підтримки будь-яких політичних сил, що виступали проти більшовизму, та пропаганда американської демократії і ліберальних цінностей. З Заходу імпортувалися література, театральні п'єси, фільми та інші засоби впливу на свідомість, також журнали, доповіді, мовні курси та художні виставки були виховними засобами. Не зважаючи на це, більш дієвим чинником зміни політичної культури була фінансова американська допомога, а з заходом асоціювались предмети розкоші. Хоча складно оцінити, в якій мірі саме ці заходи вплинули на зміну цінностей в Німеччині, після заснування ФРН таки стався ментальний перелом [6, 66-67].

Щоб виключити можливість німецької агресії в майбутньому, необхідно було викликати всенародне почуття вини і каяття. В цьому аспекті до зміни політичної культури, а разом з тим, майбутньої зовнішньої політики Німеччини доклалися філософи та теологи. Розгорнулися суспільні дискусії, як дійшло до «німецької катастрофи»(Фрідріх Майнеке).

Була започаткована концепція спільної вини, і саме німецький народ був винен у військовій інтервенції союзників у Німеччину. Ця концепція доносилася до народу церковними діячами . За пропозицією філософа Карла Ясперса, слід було розрізняти моральну вину від кримінальної, політичної та метафізичної, яка пов'язувалася зі вступом людини в сучасність. Під метафізичною виною розумілася втрата зв'язку з Богом внаслідок секуляризації. Новоутворений вакуум заповнили техніка, масовість та відчуження. Кульмінацією цього розвитку став прихід до влади Гітлера, і це не моральна вина особисто кожного, а колективна метафізична вина поколінь, що відійшли від Бога. Проте в конфесійному тлумаченні вини відчувалися відмінності, адже католицькі публіцисти шукали корені вини ще у вченні Мартіна Лютера та пруській державницькій традиції, яка опиралась на протестантизм [6, 63-64].

Для виходу з даної кризи пропонувалися два варіанти. Перший - повернення до німецької класичної культури, особливо літератури та музики. Проте повернення до класики передбачало і повернення до протестантського просвітництва, тому альтернативою цьому було повернення до християнства. Концепт християнської Європи був одним з найпопулярніших в першому повоєнному десятилітті. З початком холодної війни пропагувалося протиставлення європейської свободи і тоталітарного більшовистського колективізму. На місце зла замість Гітлера ставився Сталін. Це справляли заспокойливий вплив на німців, оскільки їм здавалося, що принаймні стосовно цього зла вони завжди займали правильну позицію [6, 64-66].

В такий спосіб, в 1980-х роках ліві політичні сили ФРН мали підґрунтя для розробки морально-етичну концепції, відповідно до якої пам'ять про злочини німецького нацизму повинна стати вічним боргом всіх німців. Розробка цієї концепції стала початком виникнення у ФРН "політичної культури розкаяння", яка до середини 1990-х років стала єдиною політичною традицією для лівих і помірньо-консервативних сил об'єднаної Німеччини [2, 51]. Існування "культури розкаяння" - це серйозна перешкода для функціонування сучасних ультраправих партій, проте такий тип культури характерний тільки для ФРН [11, с.237-246].

Цілеспрямована зміна цінностей дала результати. У 1989 році 29% німців вважало, що націоналізм мав лише негативні сторони. 34% німців вважало, що націоналізм приніс переважно погане. Вже в 1990 році 21% західних німців і 18% східних німців бачили в націоналізмі лише погане; 36% західних німців і 37% східних німців – переважно погане. Якщо підсумувати «лише погане» і «здебільшого погане», то у 1989 році 63% західних німців негативно сприймали націоналізм, а в 1990 році – 55% східних німців і 57% західних німців негативно ставилися до націоналізму [8, 39-41]. За опитуваннями 1985-2005 рр., ідея демократії та демократичні цінності дещо сильніше підтримуються в західних землях. У 2007 році 84% західних німців і 56 % східних німців вважають демократію найкращим державним режимом. Прихильність до соціалізму від 1991 до 2008 року традиційно вища у східних землях і зросла від 69 до 80%, на заході вона хоч і не знаходить такої високої підтримки, все ж зросла від 36 до 60%, ймовірно у зв'язку з соціальними гарантіями, які так важливі за умов ринкових відноси [3, 111-119]. За опитуваннями, що проводились в 1973-2009рр. в західних землях, число прихильників лівих політичних сил складало від 17% до 16% в 2009 році, від

57% до 67% змінилося число прихильників центру, і від 20% до 7% - число громадян, що вважають себе правими. Що стосується східних земель, то за опитуваннями, що проводились з 1990 року, число лівих зросло з 17% до 27%, число центристів зменшилося від 66% до 60%, а число правих спало від 11% до 7% [3, 127-129].

Зважаючи на геополітичні обставини та зміну цінностей, були сформульовані нові цілі та принципи зовнішньої політики. Першою і спочатку єдиною ціллю зовнішньої політики ФРН було досягнення державної єдності з НДР. Цій цілі були підпорядковані інші, похідні цілі, такі, як інтеграція в ЄС та НАТО [9, 22-25]. Лиш коли стало зрозуміло, що це надто довгострокова ціль, були поставлені інші цілі, а саме поглиблення співпраці в рамках ЄС, економічні пріоритети в двосторонньому співробітництві, захист довіклля та прав людини [5]. Новостворена конституція затвердила такі нормативні основи зовнішньої політики як збереження миру та заборона нападницької війни, готовність до кооперативного інтернаціоналізму, повага до прав людини та заходи по їх дотриманню, зобов'язання по дотриманню міжнародного права. Німеччина може бути лиш тоді членом військового союзу, якщо він стоїть на сторожі миру [7]. В такий спосіб ФРН легітимізувала своє членство в НАТО та Західноєвропейському союзу. Другий принцип вказує на готовність Німеччини брати активну участь в багатосторонніх відносинах, особливо в структурах ООН та ЄС, адже саме через ці організації ФРН могла покращити свій імідж та здобути вплив на світову політику. Робота по дотриманню прав людини в світі обґрунтовувалась тим, що це забезпечує збереження миру [4, 16]. Вона не лише сприяла здобуттю іміджу і впливу, а й свідчила про зміну політично-культурних цінностей, на що Німеччина охоче звертала увагу світової спільноти. Щодо визнання міжнародного права, то ФРН не просто визнає дуалізм національного та міжнародного права, а підпорядкування національного міжнародному праву. Окрім того, вона відмовляється від атомної, хімічної та біологічної зброї в контексті інтеграції в НАТО та Західноєвропейський союз, підтвердивши це рішення в договорі «2+4» [4, 19].

Друга світова війна була значною мірою зумовлена німецькою геополітичною проблемою та кризою в політичній культурі. Геополітична проблема полягала, на думку Дж. Фрідмана, в тому, що Німеччина, з моменту заснування імперії, завжди під загрозою розчленування, у випадку, якщо Великобританія і Франція, з одного боку, і Росія, з іншого, в союзі виступлять проти неї. Відчуваючи до того ж нестачу простору для розширення своєї могутності, вона розпочала Першу, а згодом, Другу світові війни. Політично-культурна криза, за дослідженням О.В.Габрієля та К.Неллер, була пов'язана з тим, що державницька традиція в Німеччині часто переривалась, форми держави на території сучасної Німеччини змінювались (роздірені землі в складі Габсбурзької монархії, Німецька імперія на чолі з Пруссією, Ваймарська республіка, Третій рейх). Тому не було сформовано єдиних політичних цінностей. Окрім того, монархічне правління в Німеччині та вкрай несприятливі політичні умови для ліберальних і демократичних ідей сприяли виникненню підданської політичної культури та радикального націоналізму. Ці політично-культурні обставини послужили підґрунтям для приходу до влади диктатора Адольфа Гітлера, який, скориставшись реваншистськими настроями та антирелігійними поглядами в суспільстві, почав активну спочатку політичну, а згодом військову боротьбу за тим же геополітичним принципом, що і лежав в основі Першої світової війни. В ідеологічну основу боротьби, на думку багатьох дослідників, лягли праці філософів М.Хайдегера та Ф. Ніцше. Мораль самозбереження та волі до влади, понадлюдини, яка має право створити нові цінності, та обраної раси, вождів, які мають виключне право знати правду, зла як джерела порядку (який в німецькій ментальності є добром) лягла в основу політичної культури і агресивної зовнішньої політики.

Поразка у Другій світовій війни, хоч і принесла Німеччині великі втрати, розділення, обмеження в зовнішній політиці, все ж була поштовхом до розв'язання геополітичної та політично-культурної проблем. Безпеку західного кордону та державного суверенітету забезпечила євроатлантична інтеграція, а уміла дипломатія, економічна взаємовигода і розпад соціалістичного табору убезпечили і східний кордон після об'єднання. Зміна політичної культури, проведена в західних (частково і східних) землях на основі філософської концепції вини впродовж усієї холодної війни також створила передумови для майбутнього процвітання, зробивши демократичні і ліберальні цінності, громадянське суспільство звичними для німців, а мир та права людини пріоритетними в міжнародних відносинах. Слід відзначити, що нові цінності не були чужими для німців, оскільки при їх прищепленні часто апелювали до прецедентів в німецькій політичній історії, тому знайшли підтримку серед населення. Нові цінності в зовнішній політиці забезпечили міжнародне визнання та авторитет Німеччини, зміну напрямів діяльності, а це нині є надійною основою для збільшення ролі Німеччини в світовій спільноті.

Література:

1. Almond G.A., Powell G.B. Comparative Politics Today: A World View. – Glenview: Scott, Foresman/Little, Brown College Division, 1988. – 596 p.
2. Art D. The Politics of the Nazi Past in Germany and Austria. – New York: Cambridge University Press, 2006. – 231 p.
3. Deutschland, Österreich und die Schweiz im neuen Europa /Oscar W.Gabriel, Fritz Plasser(Hrsg.).-Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2010.- 304 s.
4. Hellmann G. Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung, 2006.
5. Rock Ph. Macht, Märkte und Moral - Zur Rolle der Menschenrechte in der Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland in den sechziger und siebziger Jahren.- Frankfurt a. M. (Peter Lang), 2010.
6. Schildt A.Siegfried D. Deutsche Kulturgeschichte: die Bundesrepublik – 1945-bis zur Gegenwart.-Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2009.- 696 s.
7. Siedschlag A. Die aktive Beteiligung Deutschlands an militärischen Aktionen zur Verwirklichung Kollektiver Sicherheit, Frankfurt a.Main, 1995.
8. Staatsbürger oder Untertanen?: Politische Kultur Deutschlands, Österreichs und der Schweiz im Vergleich/ Fritz Plasser, Peter A. Ulram (Hrsg.). – Frankfurt am Mein, Bern, New York, Paris: Lang, 1991.- 246 s.
9. Werner K. Die Hallstein-Doktrin - Der diplomatische Krieg zwischen der BRD und der DDR.- Berlin: Duncker&Humblot, 2001.
10. Фрідмен Дж. Німецьке питання. - Режим доступу до тексту : <http://inozmi.glavred.info/articles/238.html>, 2008.
11. Шеховцов А.В. Особливості політичної культури і електоральна підтримка нових праворадикальних партій в європейських країнах // Політологічний вісник. Зб-к. наук. праць. – К.: "ІНТАС", 2008. – Вип. 37. - С.237-246.

УДК: 327 (438):(4-11)+(4-191.2)

ВИКОРИСТАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ДОПОМОГИ ДЛЯ РОЗШИРЕННЯ ЄС

Корюкалов М.В.

Аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття визначає роль зовнішньої допомоги в рамках процесів розширення ЄС, основні цілі та методи її надання. Доведено необхідність встановлення взаємозв'язку між зовнішньою допомогою та іншими напрямками зовнішньої політики ЄС. Запропоновано методи використання зовнішньої допомоги для посилення політичних відносин між ЄС та його сусідами, зокрема Україною.

Статья определяет роль внешней помощи в рамках процессов расширения ЕС, основные цели и методы её предоставления. Доказана необходимость установления взаимосвязи между внешней помощью и другими направлениями внешней политики ЕС. Предложены методы использования внешней помощи для усиления политических отношений между ЕС и его соседями, в частности Украиной.

The article analyzes the role of official development aid in the processes of EU enlargement, its principal goals and methods. The necessity to establish connections between development aid and other directions of foreign policy of the EU is proven. Ways of using development aid to strengthen political relations between the EU and its neighbours (especially Ukraine) are proposed.

Ключові слова: зовнішня допомога для розвитку, держави ЦСЄ, PHARE, Інструмент перед-вступної допомоги.

ЄС надає зовнішню допомогу для розвитку більше ніж 160 державам світу. Ці держави можна поділити на 3 групи: кандидати та потенційні кандидати на членство, держави-сусіди ЄС та всі інші (держави, що розвиваються). Зовнішня допомога ЄС у всіх трьох випадках є різною: вона відрізняється як за політичними пріоритетами, так і за методами і обсягами.

Ця стаття має на меті визначити, яким чином ЄС використовує зовнішню допомогу для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей в рамках процесів розширення, яким чином цю допомогу використовують країни-кандидати та потенційні кандидати на членство, і які інструменти та форми здійснення цієї політики могла б використати Україна для інтенсифікації свого європейського курсу.

Тема розширення ЄС є широко дослідженою у роботах як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. В Україні ці проблеми вивчаються В.Копійкою, М.Мироною, Т.Шинкаренком та О.Шнирковим. Їхні дослідження аналізують досвід розширення ЄС та еволюцію ЄПС і містять рекомендації щодо використання досвіду розширення у євроінтеграційній політиці України.

Серед зарубіжних дослідників слід виділити Й.Маннерса, А.Ашлунда, М.Колінза, Б.Мілчера, Б.Слея та А.Уорнера, які аналізують процеси розширення ЄС з точки зору і відносин між ЄС та кандидатами на членство, і відносин між «старими членами» ЄС у визначенні тих чи інших пріоритетів зовнішнього розширення.

Завданнями цієї статті є визначити місце і роль зовнішньої допомоги для розвитку у процесі вступу нових членів до ЄС, порівняти цей вид допомоги із політикою надання допомоги сусідам ЄС, і за рахунок цього визначити методи використання зовнішньої допомоги для інтенсифікації політичних відносин між ЄС та Україною.

Офіційно зовнішня допомога надається ЄС з 1992 р. Але перші проекти надання допомоги ЄС стартують ще раніше. Незважаючи на відсутність чіткого політичного мандату, практика ЄС із надання своєї зовнішньої допомоги починається з 1989 р. Саме тоді була розпочата програма PHARE (*Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies*). Загалом метою PHARE була підтримка країн-кандидатів з Центральної та Східної Європи у підготовці до вступу до ЄС. Але у 1989-1990 рр. мотивація у наданні допомоги в рамках PHARE була іншою. По-перше, Єврокомісія тоді ще не мала мандату на зовнішньополітичну діяльність. По-друге, тоді ще існував Варшавський блок, і лідери блоків не дали би санкцій на таку політику. Справа у тому, що протягом 1980-тих рр. Польща та Угорщина взяли стільки кредитів у західноєвропейських країн, що стало очевидно, що вони не зможуть їх повернути на передбачених умовах без запровадження пільг та структурних змін своїх економіки, а для цього вже була потрібна зовнішня допомога.

Політична складова цієї діяльності була розвинена на початку 1990-тих рр. Починаючи з 1991 р., підписуються Угоди про асоціацію з 10 державами ЦСЄ («європейські угоди»). У цих угодах визначали основні цінності, які домовляються поділяти держави ЦСЄ та ЄС (демократія, верховенство права та ринкова економіка) і передбачалися механізми підготовки країн до вступу до ЄС [1]. У 1993 р. на Копенгагенській зустрічі Ради ЄС країни ЦСЄ отримали запрошення на членство. Після цього PHARE була переорієнтована на комплексну реструктуризацію економіки (переведення її на ринкову основу) та розвиток інфраструктури у державах-реципієнтах.

Специфіка політики ЄС щодо розширення на Схід у 1990-тих рр. полягала у тому, що ЄС був зацікавлений у такому розширенні не менше, ніж держави ЦСЄ, що підписували угоди про асоціацію. Ця зацікавленість була зумовлена наступними мотивами. По-перше, ЄС терміново був необхідний зовнішньополітичний проект, який би довів міжнародному співтовариству (а в першу чергу самому ЄС) його здатність бути повноцінним суб'єктом міжнародної політики, і проект залучення держав ЦСЄ до євроінтеграційних процесів був дуже хорошою можливістю. По-друге, ЄС хотів збільшити своє геополітичне значення в європейському регіоні та стати основним партнером для держав ЦСЄ (з-поміж США та Росії). Третім фактором став комплекс питань, пов'язаних із підтриманням безпеки у сусідніх з ЄС регіонах. Аналізуючи причини можливого порушення системи безпеки в Європі внаслідок приєднання країн ЦСЄ, дослідники виокремлюють принципові ризики, до яких належать: етнічні й регіональні конфлікти; політична нестабільність нових членів на фоні пост-тоталітарних перетворень; соціальна напруга; загроза навколишньому середовищу, яку створюють застарілі металургійні та хімічні підприємства, а також АЕС [2, с.114].

Через таку зацікавленість ЄС-12 (потім ЄС-15) звертали значну увагу на масштаби зовнішньої допомоги та методи її надання. Так, важливими були такі аспекти надання зовнішньої допомоги. По-перше, вона надавалася на умовах проєкції норм та правил ЄС (*acquis communautaire*) та готовності поділяти спеціальні цінності у зовнішній політиці – таким чином ЄС застосовував нормативний підхід до співпраці з державами ЦСЄ. По-друге, політика допомоги дуже тісно ув'язувалася із іншими формами та напрямками зовнішньої політики держав-членів ЄС стосовно держав ЦСЄ: економічною політикою (лібералізацією торгівлі та руху робочої сили, кредитами, інвестиціями), політикою безпеки та інтенсивним політичним діалогом з широкого комплексу питань. По-третє, передбачався повномасштабний механізм моніторингу виконання програм зовнішньої допомоги – тобто, відповідальність за їхнє впровадження поділяли і донори (ЄС), і реципієнти. Вони були спільно зацікавлені у цьому, їхні очікування від масштабів і цілей зовнішньої допомоги для розвитку (ЗДР) та її ролі у європейській інтеграції збігалися, тому ці програми досягали своїх цілей. Четвертою особливістю надання такої допомоги було створення фінансових інституцій, покликаних регулювати наближення держав ЦСЄ до ЄС. Ще у 1990 р. був утворений Європейський банк реконструкції та розвитку, який мав стати на першому етапі основним інструментом реалізації програм допомоги країнам ЦСЄ. Згідно з головними завданнями, проголошеними ЄС у 1989-1990 рр. щодо країн ЦСЄ, ЄБРР мав сприяти інвестиціям. Варто зауважити, що 60% фінансової допомоги надавалось приватному сектору [2, 130]. Частина фінансових програм для країн ЦСЄ здійснювалася також через Європейський інвестиційний банк.

З огляду на таку взаємопов'язаність, програма PHARE стала повноцінною складовою політики ЄС щодо країн ЦСЄ. PHARE передбачала надання прямих грантів, покликаних сприяти економічному розвитку та модернізації країн з перехідною економікою, особливо в аграрній сфері, екологічних питаннях, освіті, охороні здоров'я та розвитку приватного сектора економіки. Починаючи з 1992 р., за ініціативою Європарламенту Комісія ЄС зосередила увагу на формуванні демократичних засад та громадянського суспільства. У зв'язку з цим PHARE з цього часу стала відома більше як «демократична програма» сприяння розвитку парламентської демократії, захисту прав людини, формування законодавчої бази, розвитку незалежних засобів масової інформації та профспілок тощо [3, 87].

У 1990 р. в рамках PHARE Польщі та Угорщині було виділено фінансову допомогу у розмірі 300 млн. єкю. Із залученням у вересні 1990 р. Болгарії, Чехословаччини та Югославії, а пізніше й інших країн ЦСЄ (в 1993 р. після розпаду Чехословаччини до PHARE входило 11 країн), її бюджет поступово збільшився з 500 млн. єкю до 774 млн. у 1991 р. та до 1 млрд. у 1992 р. [3, 56]. PHARE мала переважно політичне значення, оскільки за економічними показниками кошти, надані країнам ЦСЄ, становили в цей період лише 10 єкю на кожного мешканця регіону.

Крім посиленої уваги зі сторони Єврокомісії та держав-членів ЄС, ефективність PHARE була зумовлена її тісним взаємозв'язком із іншими напрямками європейської політики щодо держав ЦСЄ.

По-перше, це стосувалося поступової лібералізації торгівлі та зростання економічного обороту. Це виразилося у підписанні протягом 1989-1993 рр. угод із торгово-економічного співробітництва з усіма країнами ЦСЄ, включно з країнами Балтійського регіону, які передбачали запровадження режиму найбільшого сприяння та скасування кількісних обмежень у торгівлі. Крім того, передбачалося встановлення двосторонніх спільних комітетів (ЄК – держава-партнер) для розвитку економічного співробітництва. Інституційний досвід цих комітетів згодом був використаний і в інших аспектах інтеграції.

По-друге, ЄС запропонував країнам-членам ЄС розширення сфер співробітництва, запровадивши механізм «структурного діалогу» [4, 8]. Цей діалог передбачав багатосторонні обговорення окремих галузей співпраці (транспорт, сільське господарство, СЗПБ, проблеми імміграції і боротьби з організованою злочинністю) між міністрами країн-членів ЄС та країн ЦСЄ.

По-третє, з середини 1990-тих рр. співпраця в рамках євро регіонів поширилася і на держави ЦСЄ. Ця співпраця передбачала надання допомоги на транскордонні проекти, реципієнтом яких були і держави ЦСЄ. Значна частина цього фінансування направлялася на розвиток інфраструктури євро регіонів. Загалом до 15% допомоги в рамках PHARE було використано для розвитку інфраструктури як передумови підготовленості країн-кандидатів приєднатися до ЄС [5, 108].

І по-четверте, паралельно із наданням допомоги на інфраструктурні проекти та адміністративні та економічні реформи ЄК проводила активну політику із просування норм і правил *acquis communautaire*. Готовність адаптувати національне законодавство із нормами *acquis* була оформлена ще у «європейських угодах», і протягом 1990-тих рр. уряди держав-членів ЄС приділяли дуже велику увагу цьому процесу: створювали відповідні урядові структури, приймали національні програми, оцінювали прогрес, та залучали зовнішню допомогу.

Як результат цієї політики ЄС, вже на початку 1994 р. були подані перші офіційні заяви країн ЦСЄ на вступ до ЄС (Угорщина та Польща). Протягом наступних 2 років подібні заяви подали інші 8 держав ЦСЄ, а також Туреччина, Кіпр та Мальта.

У 1997 р. на зустрічі Ради ЄС у Люксембурзі було запущено процес розширення на Схід, який закінчився прийняттям 12 нових держав у 2004 та 2007 р. Відповідно Люксембурзької зустрічі, було переорієнтовано мету програми PHARE: тепер вона направлена саме на допомогу для вступу до ЄС («перед-вступна допомога»). В результаті цього були розроблені дорожні карти, які й визначали, яким чином кошти PHARE будуть використовуватися для досягнення пріоритетів, на які держава-кандидат має орієнтуватися у процесі інтеграції до ЄС. Ці пріоритети були визначені в угодах про асоціацію та у національних програмах адаптації національного законодавства до *acquis communautaire*. Дорожні карти визначали календарний графік, точні суми допомоги (та суми, які держави ЦСЄ виділяли на євроінтеграційну політику із власних бюджетів) та конкретний план дій для донорів та реципієнтів у впровадженні цієї політики.

З одного боку це означало прогрес у досягненні геополітичних цілей ЄС, а з іншого – вимагало розв'язати протиріччя між державами-членами ЄС щодо вироблення комунітарної стратегії ЄС. У тому, що стосується політики із надання зовнішньої допомоги, варто виділити два виміри таких протиріч.

Першим протиріччям стали розбіжності у геополітичних інтересах окремих держав-членів ЄС, а саме між країнами південного та східного регіонів ЄС. Ці розбіжності яскраво проявилися на початку 1994 р., коли ЄС завершили переговори про вступ з країнами ЄАВТ і приступили до обговорення стратегії нового розширення за рахунок країн ЦСЄ.

Так, країни Середземномор'я на чолі з Францією висловлювали занепокоєння, що розширення ЄС на Схід призведе до скорочення фінансово-економічної допомоги сусідам ЄС із Півдня (країни Середземномор'я та Балкан). Позиція Франції тут була категоричною і характеризувалася вимогами першочергового формування нової середземноморської політики ЄС. ПДРН у цей же час планувала активну політику щодо розширення ЄС на Схід, і відповідно підтримувала збільшення обсягів зовнішньої допомоги саме державам ЦСЄ. Загалом це протиріччя вже комплексно проаналізовано у літературі [6, 211], тому у цій статті автор коротко окреслить наслідки цього протиріччя та його вирішення на політику ЄС щодо надання зовнішньої допомоги. Питання співвідношення обсягів зовнішньої допомоги країнам ЦСЄ (які збиралися вступати до ЄС) та середземноморським країнам-сусідам ЄС (які не

збиралися вступати, але разом з тим була важливою зоною інтересів ЄС) було вирішено на саміті у червні 1995 р. (Канни). На 1995-1999 рр. (бюджетний цикл ЄС) була передбачена фінансова допомога у розмірі 6,7 млн. єкю для країн ЦСЄ та 4,7 млн. єкю для країн Середземномор'я [7, 90]. На цьому ж саміті була прийнята «Біла книга» щодо залучення економік країн ЦСЄ до спільного ринку ЄС, і відповідно вона передбачила різні форми фінансової і технічної допомоги країнам ЦСЄ з метою сприяння реформуванню та вирівнюванню їхніх економік. Фактично, компроміс було досягнуто за рахунок того, що ключові держави-члени ЄС погодилися збільшити обсяги допомоги і державам ЦСЄ, і державам Середземномор'я. Це посилює наступне протиріччя.

Другим протиріччям було те, що зовнішня допомога для реструктуризації економік та наближення держав-ЦСЄ до європейських норм і правил використовувала кошти структурних фондів, які спочатку створювалися для структурного зближення економік самих держав-членів ЄС. Тобто, видатки на підтримку економік менш розвинених держав-членів ЄС (Іспанії, Португалії, Греції, Ірландії) мали бути скорочені. Більше того, із реципієнтів допомоги зі структурних фондів Іспанія та Ірландія мали перетворюватися на донорів (відповідно до пропозиції ЄК щодо реформування структурних фондів, озвученої у 1995 р.) [8, 56]. Те саме стосувалося і бюджету Спільної сільськогосподарської політики (ССП). Загалом ССП та Структурні фонди ЄС у 1990-тих рр. використовували 80% бюджету ЄС, тому одночасне збільшення допомоги і державам ЦСЄ, і державам Середземномор'я вимагало від держав-членів значно збільшити свої видатки до спільного бюджету ЄС, а ті члени ЄС, які отримували фінансову допомогу від структурних фондів, мали розраховувати на її зменшення. До того ж, ці процеси загострювалися ще і перспективами інтеграції (і кількісної, і якісної). За розрахунками, бюджет ССП та структурних фондів мав зрости у 2 рази [7, 94]. Тому основні донори (особливо Німеччина, яка забезпечувала 30% спільного бюджету ЄС), ініціювали перегляд цих фінансових інструментів на наступний бюджетний цикл (2000-2006 рр.).

Для того, щоб оптимізувати витрати на зовнішню допомогу на інші витрати ЄС, Європейська Комісія розробила «Порядок денний 2000», який фактично передбачав стратегію «різношвидкісної інтеграції» для держав ЦСЄ. Зокрема, передбачалася додаткова фінансова підтримка кандидатів у межах існуючої PHARE і заснування двох допоміжних спеціалізованих інструментів для реформування сільського господарства і розвитку інфраструктури нових кандидатів [9]. Одночасно з цим відбулося скорочення мандату PHARE до 3 сфер: 1) посилення державного врядування та розвиток демократичних інститутів, 2) підтримка гармонізації національних законодавств до норм *acquis* та 3) підтримка економічного і соціального наближення економік країн ЦСЄ до економік країн ЄС. Започаткована з метою підтримки економічних та політичних змін в країнах перехідного періоду, PHARE на початок 1996 р. включала 13 країн регіону.

Для полегшення фінансового навантаження на спільний бюджет ЄС і практичного втілення стратегії «різношвидкісної інтеграції» було вирішено укласти окремі двосторонні Угоди щодо вступного партнерства. Такі Угоди були ухвалені у березні 1998 р., вони враховували потреби у допомозі та стан виконання критерії членства для кожної країни окремо. Угоди засновували нові інструменти фінансової і технічної допомоги у перед-вступний період. У галузі сільського господарства впроваджувалась Програма підтримки аграрного та сільського розвитку (SAPARD). У галузі інфраструктурних реформ – Програма перед-вступних структурних реформ (ISPA). Причому розподіл запланованої допомоги по країнах-кандидатах мав враховувати такі фактори, як населення, прибуток на душу населення та розмір території.

Ще одним механізмом вирішення цього протиріччя було встановлення досить тривалого перехідного періоду, протягом якого держави ЦСЄ могли розраховувати на перед-вступну допомогу, але не на компенсаційні виплати. На прикладі сільськогосподарської політики це виглядало так. Після вступу до ЄС держави ЦСЄ отримують фінансову допомогу для модернізації аграрного ринку, але протягом певного періоду не можуть претендувати на компенсаційні виплати з комунітарного бюджету, які отримують фермери інших п'ятнадцяти країн ЄС. Такий підхід дозволяв стабілізувати бюджет і зосередити основні фінансові вливання на внутрішніх реформах [4, 102].

На саміті ЄС у Копенгагені у 2002 р. були підведені остаточні результати переговорів ЄС з 10 кандидатами. Досягнутий компроміс передбачав збільшення ЄС фінансування на 2005-2006 рр., однак зберігав розміри прямої допомоги фермерам країн-кандидатів в перші 4 роки членства, що були запропоновані раніше (25% – у 2004 р., 30% – в 2005 р., 35% – в 2006 р.

та 40% – у 2007 р.). В цілому сума виплат з різноманітних фондів ЄС новим членам за цей період зросла до 40,4 млрд. євро [7, 95].

Важливо підкреслити, що стратегічні напрямки такої допомоги майже не змінилися із фактом вступу. Єдина відмінність полягала в тому, що тепер вона фокусувалася на тих завданнях, які не були повністю виконані протягом попередніх бюджетних циклів. Тобто, ЄС ще до розширення надавав допомогу так, наче держави-реципієнти вже є членами ЄС, із баченням своєї стратегічної перспективи.

Але із розширенням 2004 р. та 2007 р. ЄС не припинив свою політику із надання допомоги для розширення. Навпаки, досвід PHARE, ISPA та SAPARD було проаналізовано з тим, щоб розробити єдиний механізм надання такої перед-вступної допомоги на бюджетний цикл ЄС з 2007 р. до 2013 р. Цей термін (*pre-accession aid*) було формалізовано у Інструменті перед-вступної допомоги. Тепер політика ЄС із надання допомоги стосується Балканських держав. Це – Хорватія, Македонія, Туреччина, Албанія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Сербія і Косово. Загальний обсяг допомоги на 2008-2009 рр. складав 3,961 млрд. євро [10].

До цього інструменту політика допомоги ЄС щодо цих держав надавалася переважно в рамках програми CARDS (Допомога Спільноти для реконструкції, розвитку та стабілізації). Щоправда, CARDS не розповсюджувалася на Туреччину. Ця програма була започаткована у 2000 р. і тривала до 2006 р. За ці 7 років на її впровадження було витрачено 5,13 млрд. дол. Окремі проекти допомоги країнам Балкан надавалися і в рамках PHARE, ISPA та SAPARD, але саме CARDS була основною програмою допомоги цим країнам протягом 2000-2006 рр. Її відмінність від інших програм полягає у тому, що вона набагато більше сфокусована на післявоєнній відбудові, тому що майже у всіх державах-реципієнтах протягом 1990-тих рр. відбувалися військові конфлікти.

Мотивація ЄС у наданні цієї політики є аналогічною до політики допомоги у 1990-тих-першій половині 2000-них рр. Важливість допомоги ЄС країнам Балканського півострова підкреслюється великою кількістю конфліктів у цьому регіоні та відповідно бажанням ЄС зайняти активну роль у визначенні архітектури безпеки цього регіону.

Політика надання перед-вступної допомоги є провадження політики із надання допомоги в рамках PHARE. Так, перед-вступна допомога визначається відповідно до специфічних проблем кожної країни.

У 2005 р. відповідальність за впровадження програми CARDS передана від Директорату зовнішніх зносин до Генерального Директорату з питань розширення. Тим не менш дуже важливо відмітити суттєву різницю між Інструментом перед-вступної допомоги та програмою PHARE. Інструмент поширюється і на кандидатів у членство, і на потенційних кандидатів. Тобто, надання допомоги в рамках цього інструменту не є гарантією вступу країни до ЄС у коротко чи середньостроковій перспективі. Така перспектива визначається іншими документами, які країни-реципієнти підписують з ЄС (як правило, це Угоди про стабілізацію та асоціацію). Відповідно, саме у них передбачено, з якою метою використовується перед-вступна допомога для кожної конкретної країни. А загальною метою цієї політики є допомогти їм ефективніше проводити необхідні на шляху до ЄС політичні й економічні реформи [11, 79].

Допомога ЄС для розширення є найбільшою за обсягами і найефективнішою за досягнутими результатами. Надання допомоги з метою розширення ЄС почалося у 1989 р із програми PHARE, але до 1991 р. ця програма мала тільки економічну складову. У 1991 р. із підписанням перших «європейських угод» та протягом 1990-тих рр. із прийняттям рішень про наближення та вступ країн ЦСЄ до ЄС роль зовнішньої допомоги систематично переглядається: вона тлумачиться як засіб підтримки реформ та євроінтеграційної політики держав ЦСЄ, одночасно структуруючи політичний простір Східної Європи, легітимізуючи вплив ЄС на країни ЦСЄ та підвищуючи рівень європейської безпеки. Обсяги ЗДР стають політичним питанням – вони викликають суперечності між найбільш впливовими членами ЄС [11, 103]. Поступово Єврокомісія розробляє варіанти подолання цих суперечностей.

Важливо відзначити, що країни ЦСЄ були допущені до допомоги із структурних фондів ЄС та фонду ССП ще задовго до того, як вони вступили до Євросоюзу. Тобто, ЄС надавав допомогу саме на таких умовах тому, що був впевнений у майбутньому членстві країн-реципієнтів, тому почав підтримувати структурне наближення їхніх економік заздалегідь. Після вступу нові держави-члени продовжують отримувати допомогу від структурних фондів, її обсяги зростають, але методи принципово не змінюються.

У другій половині 2000-них рр. ЄС використовує досвід своєї ЗДР для надання допомоги балканським країнам, які є кандидатами або потенційними кандидатами на членство. Для цього використовується інструмент перед-вступної допомоги. Специфіка цієї допомоги у тому, що в ній робиться значний акцент на повоєнному врегулюванні та реконструкції.

Допомога надається для сприяння у виконанні Угод про стабілізацію та асоціацію, підписаних між ЄС та Балканськими державами.

У статті визначено фактори, які зумовлюють ефективність політики ЗДР та можуть бути екстрапольовані на політику щодо надання ЗДР Україні. По-перше, необхідно ув'язувати політику допомоги із іншими напрямками політичного діалогу між донором та реципієнтом. Допомога має бути направлена на виконання політичних пріоритетів, спільних для донора і реципієнта. По-друге, політика із надання ЗДР має підкріплюватися економічною співпрацею: інвестиціями, лібералізацією торгівлі, спільними економічними та інфраструктурними проектами.

Література:

1. Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Poland, of the other part // *Official Journal*. – 1993. – Vol. 348. – pp. 2-180.
2. Копійка В.В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна. – К.: Юрид. Думка. – 2005. – 448 с.
3. «Розширення Європейського Союзу. Програми PHARE і TACIS» // *Європейська інтеграція: крок за кроком / Уклад. Д. Корбут*. – К.: Фонд "Європа XXI". – 2001. – 147 с.
4. Anderson, Malcolm. The agenda for police cooperation. In: *Policing across national boundaries*. – 1998. – pp. 3–21.
5. Scott J.W. EU enlargement, region building and shifting borders of inclusion and exclusion. Ashgate Publishing. – 2006. – 245 p.
6. Копійка В.В. Теоретичний та практичний виміри розширення Європейського Союзу. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. – К., 2004
7. De Propriis L. A Bridge Too Phare? EU Pre-Accession Aid and Capacity-Building in the Candidate Countries // *Journal of Common Market Studies*. -2008. - Vol. 42. – pp. 77-98.
8. An Enlarged Europe. Regions in Competition? (edited by Sally Hardy, Mark Hart, Louis Albrechts, Anastasios Katos) Regional Studies Association. London. – 1996.
9. Agenda 2000. For a Stronger and Wider Union. DOC/97/6.– European Commission, Strasbourg. – 1997.
10. Павлюк Т.В. Програми фінансової підтримки інтеграції Хорватії до ЄС. // "Гілея: науковий вісник": Збірник наукових праць. 2010. – Вип. 37.
11. Ian Manners, 'As You Like It: European Union Normative Power in the European Neighbourhood Policy', in Richard Whitman and Stefan Wolff (eds.) *The European Neighbourhood Policy Since 2003: Much Ado about Nothing?* – Basingstoke: Palgrave – 2009. – 357 p.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЇ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ДО ЄС

О.П. Поведа

Аспірант кафедри міжнародних відносин факультету історії, політології та міжнародних відносин

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджуються головні проблемні питання європейської інтеграції Чеської Республіки. Подається короткий аналіз основних політичних та економічних викликів, які стояли на шляху вступу Чехії до ЄС, акцентується увага на складності і неоднозначності процесу адаптації законодавства і економіки країн ЦЄ до стандартів Євросоюзу.

В статье исследуются главные проблемные аспекты европейской интеграции Чешской Республики. Наводится краткий анализ приоритетных политических и экономических вызовов, препятствующих вступлению Чехии к ЕС, акцентируется внимание на сложности и противоречиях процесса адаптации законодательства и экономики стран ЦВЕ к стандартам Евросоюза.

The main burning aspects of the European integration of the Czech Republic are determined in the given article. Short overview of the decisive political and economic challenges that influenced Czech Republic entrance to the EU is examined, it is also stressed on the complexity and ambivalence of adaptation process of the economy and laws of the Central and Eastern European countries to the European Union standards.

Ключові слова: Чеська Республіка, зовнішня політика, європейська інтеграція, ЄС.

Події ХХ століття яскраво продемонстрували людству, що поодиноці окремим країнам досить часто важко захистити власні економічні, політичні, гуманітарні інтереси без підтримки зі сторони світової громадськості – саме тому, на прикладах діяльності ООН та Європейського Союзу з'явилися перші реальні спроби захисту національних інтересів спільними зусиллями. З метою координації і підвищення ефективності управління питаннями господарського та політичного значення західноєвропейські країни впродовж 50-60-х років ХХ ст. намагалися вибудувати наднаціональну систему Спільного ринку. У 90-х рр. країни Центрально-Східної Європи, перейшовши від командно-адміністративного способу розвитку економіки та суспільства до ринкового, поставили собі за мету долучитися до сім'ї європейських народів, вважаючи, що, таким чином, зможуть пришвидшити темпи власного соціально-економічного та громадянського розвитку. Чеська Республіка, бажаючи відновити демократичні та господарські традиції, які панували на її території в міжвоєнний період, також взяла курс на інтеграцію до євроспільноти і поступово досягла на цьому шляху помітних успіхів. Запозичення чеського досвіду наближення до ЄС та врахування вирішення проблемних питань вступу до Євросоюзу країною із колишнім соціалістичним минулим, безумовно, може стати корисним для України, з огляду на намагання нашої держави інтегруватися до цієї організації.

Політичні та економічні аспекти європейської інтеграції країн Центрально-Східної Європи дістали висвітлення у працях наступних українських та російських дослідників: Є.Козакєвіча, О.Ковальової, В.Лемака, О.Зарицького, О.Горенка, О.Тимченка, Р.Шпека, О.Шниркова, Т.Стародуба, І.Євпакової, В.Резніка, Н.Злоказової, Ю.Борко, В.Кудрова; чеських – Р.Шпока, Й.Шедіви, Д.Стуліка, М.Томашека, І.Вітзової, В.Вайденфельда; європейських та американських – Дж.Мортенсена, С.Ріхтера, Д.Кемпбелла, С.Хантінгтона та ін.

Інституціоналізація процесів інтеграції країн Центральної та Східної Європи до Європейського Союзу, а також пов'язані з цим політичні трансформації в даних державах детально досліджуються у статтях Є.Кіш. Натомість, аналізу основних проблемних питань вступу Чеської Республіки до ЄС не приділено окремої уваги.

Мета статті – визначити і охарактеризувати головні дискусійні аспекти інтеграції Чехії до Європейського Союзу крізь призму зіставлення інтересів країни у переговорному процесі з однієї сторони та ЄС і окремих держав-членів організації – з іншої.

Отримавши самостійність після розпаду Чехословаччини в 1993 р., Чехія задекларувала спадковість внутрішньополітичних та внутрішньоекономічних пріоритетів, проголошених "оксамитовою" революцією та взяла курс на прискорену інтеграцію в євроатлантичні економічні, політичні й оборонні структури. Відправним моментом в її поверненні до Європи стало підписання в 1993 р. угоди з ЄС про асоціативне членство, який забезпечив Чехії як спрощений режим інтеграції до внутрішнього ринку Євросоюзу, так і можливість подальшого

розвитку політичного діалогу стосовно набуття нею повноправного членства в цій організації. Відповідно до рішення Люксембурзького самміту, що відбувся в 1997 р., Чеську Республіку було віднесено до першої групи країн-кандидатів на вступ до ЄС і з березня 1998 р. вона розпочала регулярні переговори з Європейською Комісією стосовно адаптації національного законодавства до правової системи Євросоюзу.

Загалом поступово визріло одразу декілька ключових напрямів, які визначили хід дискусій стосовно інтеграції Чехії до ЄС – соціально-економічний, юридичний, етнонаціональний, зовнішньополітичний.

Поступово позиції кандидатів у переговорному процесі з ЄС швидко диференціювалися в залежності від інтенсивності їх просування в економічних реформах та інтеграції до правового простору Євросоюзу. Чехія, де адаптація правової бази до *acquis communautaire* проходила досить повільно, а стан справ в економіці ускладнився рецесією, яка розпочалася в 1997 р., була віднесена до найменш перспективних кандидатів на вступ і опинилася перед реальною загрозою залишитися осторонь країн першої хвилі розширення Євросоюзу. Можливість такого розвитку подій Європейська Комісія, по-суті, визначила у своєму “Звіті щодо прогресу Чехії на шляху до приєднання” за 1998 р., висловивши глибоку стурбованість в зв’язку з економічним спадом у розвитку країни, незадовільним станом структурних реформ, незавершеністю процесів приватизації в господарській та банківській сферах, малопомітним поступом Чехії в питаннях гармонізації національного господарства з загальноєвропейським [6].

Однак, прихід до влади нових політичних сил – соціал-демократів, які отримали перемогу на парламентських виборах в червні 1998 р., і викликаний цим кардинальний перегляд всієї стратегії реформ дозволили Чехії переломити негативні тенденції в економічній сфері і укріпити свої позиції у переговорному процесі з ЄС. Новий уряд, який очолив Мілош Земан визначив необхідність прискорення підготовки Чехії до вступу в ЄС як першочергового імперативу і сконцентрував свої зусилля на виведенні країни з економічної кризи та інтенсифікації структурних реформ. Виважений, однак динамічний розворот від політики кредитних обмежень до політики кредитної експансії, підвищення бюджетних видатків та розширення діапазону коливань національної валюти уможливили підтримати процес покращення господарської кон’юнктури і після трьохрічної рецесії вийти у 2000 р. на траєкторію економічного росту.

На початку 2000-х рр. активізувався процес адаптації національного законодавства до правової системи ЄС. В цей період Чеська Республіка пережила справжній законодавчий бум: тільки в 2000 р. парламентом країни було прийнято близько п’ятисот нових законів та інших правових норм, гармонізованих з європейськими стандартами. Значні успіхи Чехії в її інтеграції до правового простору Євросоюзу відзначив Звіт Європейської Комісії за 2002 р. Відповідно до його висновків, країна завершила перехід до європейських норм в фінансовому секторі і досягла високого рівня відповідності з *acquis communautaire* стосовно питань вільного пересування товарів, господарської конкуренції, стандартизації й сертифікації товарів, валютного та прикордонного регулювання і т. д [5, 179].

Поступово видозмінилися, набувши більш прагматичного характеру, позиції Чехії на переговорах з ЄС. Досить тривалий період хід переговорного процесу ускладнювався розбіжностями сторін стосовно строків введення в дію цілого ряду положень європейського законодавства. Чеська Республіка, намагаючись пом’якшити труднощі адаптації до накопиченого досвіду Євросоюзу, закликала надати їй відстрочок щодо введення в дію біля 20 правових норм ЄС. Першочергове значення при цьому чеська сторона надавала отриманню перехідних періодів для лібералізації національного ринку енергоресурсів, адаптації податкової системи до діючих в рамках євроспільноти норм, введення вільного ринку землі та нерухомості, досягнення європейських екологічних стандартів у сфері водоочищення і переробки відходів виробництва. Зі своєї сторони Євросоюз, намагаючись уникнути ускладнень для країн-ветеранів організації, які б могли виникнути у результаті “розширення на Схід”, наполягав на введенні тимчасових обмежень у сфері свободи пересування та працевлаштування чеських громадян в “європейському просторі” і доступу Чехії на європейський ринок каботажних перевезень. Розбіжності сторін набули характеру принципального протистояння в двох аспектах: Чехія виявила особливу наполегливість у питанні захисту власного земельного ринку, домагаючись десятилітньої відстрочки в його відкритті для нерезидентів, і з не меншою впертістю протидіяла намірам ЄС обмежити доступ чеських громадян на ринок праці Євросоюзу, розглядаючи це як явну дискримінацію.

Однак, як показала практика, вимогливість і безкомпромісність на переговорах з ЄС виявляється для кандидата малопродуктивною позицією. В цьому Чехію переконав як

власний досвід – безрезультативність її намагань “тиску” на ЄС, так і досвід сусідів: з однієї сторони, наприклад, Словенії та Словаччини, які не вимагали для себе особливих пільг та виключень, що в свою чергу посприяло їхньому успішному просуванню до Єдиної Європи, а з іншої – Польщі, якій за відмову одразу і повною мірою “відкрити” сільське господарство для ЄС було урізано в 3-4 рази обсяги поточних дотацій на розвиток агросфери.

Зрозумівши, зрештою, що подальше затягування переговорів призведе до її усунення з першої хвилі розширення Євросоюзу і відповідно з його бюджетних планів на період 2004-2006 рр., а прийняття наступної хвилі кандидатів може затягтися, Чехія на початку 2001 р. відмовилася від половини раніше визначених поступок, а згодом, прийнявши вимоги ЄС, закриває і питання про вільне пересування робочої сили. Чехія отримала згоду Євросоюзу на введення 7-річного мораторію для допуску нерезидентів на ринок сільськогосподарських земель, а в компенсацію тимчасового обмеження свободи пересування і працевлаштування чеських громадян в “європейському просторі” – право на захист національного ринку праці від напливу робочої сили із країн ЄС [5, 180].

Таким чином, Чехії як і деяким іншим країнам ЦСЄ довелося, по-суті, мовчазливо виконувати всі вимоги і рішення Євросоюзу. Коли членство в організації для країн-кандидатів стало набирати реальних обрисів, їм недвозначно дали зрозуміти, що інтеграція до євроспільноти не означає повного автоматичного зрівняння у економічних, соціальних, торговельних та інших правах з “ветеранами ЄС”. Дана позиція Європейського Союзу чим далі, тим більш чіткіше переконувала чехів в тому, що незважаючи на немалі дотації з Брюсселя в економіку країни, Чехія, принаймні в найближчій перспективі, розглядатиметься як периферійний придаток ЄС. Це побоювання доповнювалося ще й усвідомленням того, що одразу ж після приєднання до Євросоюзу, країні доведеться розпрощатися із цілим рядом потужних підприємств, які, згідно з висловлюваннями єврочиновників, не відповідали санітарним, екологічним та правовим нормам організації, хоча, найбільш імовірно, такі заяви були спровоковані намаганнями європейської бізнесової еліти, насамперед німецької, усунути конкурентів на теренах постсоціалістичного простору.

Окрім того, варто додати, що у чеському суспільстві дедалі міцнішим небезпідставно ставало переконання, що приєднання до Євросоюзу неминуче означатиме певну втрату національного суверенітету. Так, наприклад, величезний вплив німецьких інвестицій в чеську економіку з однієї сторони став запорукою модернізації й реконструкції старих та будівництва нових промислових підприємств країни, викликав створення нових робочих місць, а з іншої – надмірне засилля іноземного капіталу реально загрожувало перетворенням Чехії у сировинний придаток Німеччини та інших країн ЄС. Водночас майбутнім членам Євросоюзу в найближчий період пропонувалася роль пасивного спостерігача, їх переконували у тому, що вони стають повноправними членами європейської спільноти, але при цьому їм радили дотримуватися позицій, які по-суті приймалися в односторонньому порядку і мали першочергове значення для європейських чиновників.

Тривалий час певне напруження у переговорах Чехії з Європейським Союзом викликало питання захисту прав національних меншин, тобто циганів. Так, у Звіті Європейської Комісії за 1998 р., який визначив прогрес країни на шляху до приєднання, зокрема зазначалося: “Чехія дотримується копенгагенських політичних критеріїв, однак їй слід більше приділяти уваги реформі судочинства, боротьбі з корупцією та поліпшити становище циганів” [6]. Звіт за 1999 р. також вказав на прогалини в етнополітиці нового уряду соціал-демократів, адже, відповідно до його висновків, становище етнічних меншин, тобто циганів, не надто змінилося – безробіття серед них сягало 70-90%, спеціальні школи для дітей зі сповільненим розвитком відвідувало 70% циганських дітей. Щоправда, згідно з урядовим планом від 1997 р. в міністерствах, окружних радах та школах почали працювати на посадах радників та асистентів представники цієї меншини. На той час була вже створена і міждепартаментна комісія з питань циганського населення, проте ситуація зі станом здоров'я та поселення цієї меншини не поліпшилася [6]. Прийняття чеським урядом у 2000 р. документу “Концепція урядової політики щодо членів циганської общини”, що був зосереджений на основних питаннях освіти, проживання та працевлаштування циганів, а також боротьби з їхньою дискримінацією, трохи заспокоїв Європейську Комісію, що дало змогу Чехії впевненіше вести переговори про приєднання.

Даючи оцінку етнополітиці чеського уряду, Європейська Комісія, вказавши на її недостатність і обмеженість, водночас не відзначила і не взяла до уваги того аспекту, що питання захисту прав циганського населення в деяких країнах-ветеранах об'єднання, наприклад, в Іспанії, також потребувало нового підходу з метою його вирішення. Проблема розвитку спільноти ромів в Чеській Республіці, звичайно, була актуальною і від її успішного

розв'язання загалом залежав поступ чеського суспільства, але треба визнати, що циганам під приводом поліпшення їхнього освітнього та життєвого розвитку, по-суті, пропонувалася часткова асиміляція і інтеграція в культуру країни їхнього осідання, що, як відомо, є неприйнятним для представників цієї етнічної групи, зважаючи на її кочовий та окремішний спосіб життя. Отже, питання інтеграції циганської меншини, на якому так наполягав Євросоюз, носило, власне, частково конфліктогенний і неоднозначний характер для чеського суспільства.

Однак, на шляху вступу Чеської Республіки до Європейського Союзу існувало не тільки цілий ряд внутрішньоекономічних та внутрішньополітичних перешкод, помітну роль відігравали і зовнішні фактори.

Із застереженнями стосовно приєднання Чехії до євроспільноти часто виступали австрійські політики. Так, у квітні 2002 року лідер впливової парламентської фракції Партії свободи Пітер Вестентхаллер пригрозив, що його партія докладе всіх зусиль для блокування вступу Чехії до ЄС. Ці слова пролунали у відповідь на візит до Праги комісара Європейської Комісії з питань розширення ЄС Гюнтера Ферхойгена на початку квітня цього ж року [3].

Під час зустрічі з чеськими урядовцями він заявив, що “декрети Бенеша” належать до минулого, і тому вони в жодному разі не вплинуть на вступ країни до Євросоюзу. “Декрети Бенеша” — це низка законів, схвалених чехословацьким президентом Едвардом Бенешем у 1945 році, які передбачали, зокрема, позбавлення судетських німців громадянства та майна. Застосовуватися документи мали до тих “ворогів держави”, які співпрацювали в роки окупації з німецькими солдатами. Чеський уряд висловив запевнення австрійській стороні, що з юридичної точки зору декрети вже давно не діють. Можна припустити, що для чехів зараз не складає жодних труднощів визнати, що права депортованих в кінці 40-х років були ущемлені, якби існувала впевненість, що ані колишні судетські німці, ані угорці (значна частина яких, до речі, також була вислана з Чехії після Другої світової війни) не висунуть ще й інших вимог, наприклад, повернення свого майна.

Гюнтер Ферхойген, вже після виступів лідерів австрійської Партії свободи заявив, що дана проблема є абсолютно “штучною” і спровокована більше самими ж чехами, а точніше чеськими журналістами, які впродовж кількох тижнів активно обговорювали дану тему в своїх газетних статтях та телесюжетах. “Жменьці політиків, передусім у Німеччині та Австрії, ніколи не вдалося б потрапити в заголовки вітчизняних газет, але в заголовки чеських газет їм вдалося”, — наголосив Ферхойген [3].

Але проблема можливого блокування вступу Чехії до ЄС, з боку Відню, не була ані новою, ані надуманою. Раніше в Австрії цілком офіційно заявляли, що вступ Чехії буде заблоковано, якщо не буде закрито чеську атомну електростанцію в Темеліні, що знаходиться поряд з австрійським кордоном. Згодом проблему було вирішено, оскільки Прага запевнила, що АЕС поступово згортатиме свою роботу. Таку заповзятливість правих австрійських сил відносно інтеграції Чехії до Євросоюзу можна, напевно, пояснити побоюваннями, нібито зі вступом цієї центральноєвропейської країни до ЄС до Австрії рине величезна кількість чеської дешевої робочої сили. Дані побоювання не зовсім були виправдані, оскільки, Чехія, як вже було зазначено вище, погодилася на те, що не матиме вільного доступу до ринків робочої сили країн ЄС протягом семи років після приєднання до Євросоюзу. Пропозицію щодо відстрочки вільного доступу до ринків праці Австрія внесла до ЄС разом із Німеччиною.

Хоча в подальшому на офіційному рівні Віднем не чинилося перешкод на шляху вступу Чеської Республіки до Європейського Союзу, однак праві політичні сили Австрії та значний відсоток населення цієї країни і надалі продовжували негативно ставитися до членства Чехії в ЄС.

Свою позицію стосовно інтеграції держав Центрально-Східної Європи до ЄС мали і “найбідніші” країни-члени організації – Іспанія, Португалія, Греція та Ірландія. Приєднання до Євросоюзу держав колишнього соціалістичного табору неминуче означало б урізання дотацій на розвиток економіки цієї групи країн, що часто змушувало їх дотримуватися поміркованого і стриманого підходу стосовно питань розширення на Схід. Саме тому, якщо ФРН, Франція, Великобританія та скандинавські країни бачили в процесі інкорпорації Чехії, Польщі, Угорщини, Словаччини до ЄС непогану передумову для розширення ринків збуту своєї продукції, то країни Південної Європи, хоча й не чинили відвертих спроб протидії інтеграції нових держав до Спільного ринку, однак намагалися вказати на необґрунтованість даного кроку, мотивуючи це, наприклад, наявністю високого рівня корупції і непрозорості законодавства в країнах претендентах на вступ.

Незважаючи на незавершеність досягнення усіх копенгагенських критеріїв членства в ЄС, в січні 2002 р. на самміті в Брюсселі Чехії разом з ще 9 країнами все ж таки було запропоновано приєднатися до Євросоюзу в 2004 р. Дане рішення, попри попередні чисельні дискусії в суспільстві, було підтримане чеською громадськістю на референдумі у червні 2003 р., а вже 1 травня 2004 р. Чеська Республіка стала повноправним членом Європейського Союзу.

Таким чином, на шляху вступу Чехії до Європейського Союзу тривалий період лежало чимало перешкод об'єктивного і суб'єктивного характеру. У перших щорічних звітах Європейської Комісії про прогрес Чеської Республіки в напрямі інтеграції до Євросоюзу справедливо наголошувалося на недосконалості проведення ринкових реформ, відсутності прозорого законодавства, необхідності активізації зусиль чеського уряду, спрямованих на завершення здійснення судової реформи тощо. На початку 2000-х років, Чехії вдалося за порівняно короткий проміжок часу зробити ряд помітних кроків, щоб наблизитися до ЄС і навіть висунути окремі пропозиції стосовно форми майбутньої участі в організації. Однак, найважливіша з них – клопотання про доступ до ринку праці Євросоюзу була відхилена, водночас країні довелося "мовчки" виконувати побажання Брюсселя, а також окремих держав-членів ЄС, насамперед, Австрії. Європейська інтеграція, по-суті, виявилась неоднозначним питанням у зовнішньополітичній стратегії самостійної Чеської Республіки, вказавши як на позитиви, так і недоліки даного процесу.

Дослідження головних аспектів інтеграції Чехії до Європейського Союзу є спробою окреслити місце та роль держав Центрально-Східної Європи та України, зокрема, в сучасних інтеграційних процесах на континенті. Водночас актуальним залишається питання аналізу наслідків вступу країн регіону до Євросоюзу, зважаючи на необхідність оцінити поточний стан їхнього суспільного, політичного та економічного розвитку і визначити перспективи функціонування ЄС в найближчий час.

Література

1. Борко Ю. Расширение и углубление европейской интеграции / Ю. Борко // Международная экономика и международные отношения. – 2004. - №7. – С. 16-21.
2. Кіш Є. Європа у пошуках нової ідентичності. Інституціоналізація процесів інтеграції країн Центральної та Східної Європи / Є. Кіш // Нова політика. – 1998. - №3. – С. 2-6.
3. Партія свободи проти Чехії. – Режим доступу до тексту: <http://www.day.kiev.ua/56341/56>.
4. Резнік В. Розширення ЄС: східноєвропейський вектор / В. Резнік // Економіка. Фінанси. Право. – 2001. - №5. – С. 3-5.
5. Страны Центральной и Восточной Европы на пути в Европейский Союз. – М.: Наука, 2002. – 206 с.
6. Report on the Foreign Policy of the Czech Republic 1998-1999. – Режим доступу до тексту: http://www.mzv.cz/.../foreign.../reports.../reports...czech_foreign_policy/report...oreign_policy.../i...
7. Report on the Foreign Policy of the Czech Republic 2000. – Режим доступу до тексту: http://www.mzv.cz/jnp/en/foreign_relations/reports...

УДК 316.74:37(043.3)

МІСЦЕ СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ФАКУЛЬТЕТУ В ТЕХНІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Мельниченко А.А.

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії

Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"

Косенко В.Д.

аспірант кафедри філософії

Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"

Дерев'янку А.В.

соціолог Науково-дослідницького центру прикладної соціології "Соціоплюс"

Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"

В статті розглядається феномен соціогуманітарного факультету в технічному університеті в сучасному освітньому просторі України. Досліджується ставлення студентів соціогуманітарного факультету технічного вишу до освіти, яку вони здобувають. Наголошується на необхідності поєднання соціогуманітарної освіти зі знаннями з технічних та природничих спеціальностей та навпаки.

В статье рассматривается феномен социогуманитарного факультета в техническом университете в современном образовательном пространстве Украины. Исследуется отношение студентов социогуманитарного факультета технического вуза к образованию, которое они получают. Подчеркивается необходимость сочетания социогуманитарного образования со знаниями по техническим и естественнонаучным специальностям и наоборот.

This article discusses the phenomenon of socio-humanitarian faculty in the Technical University in today's educational environment of Ukraine. We study the socio-humanitarian attitude of students of technical university faculty to education they acquire. Need for a combination of socio-humanitarian education with the knowledge of technical and natural specialties and vice versa is marked.

Ключові слова: університет, універсальність, соціогуманітарний факультет, освіта, технічна освіта, усесторонній розвиток особистості.

---

*"XXI століття буде століттям гуманітарних наук –
або ж його не буде зовсім" (Клод Леві-Строс)*

В сучасних умовах розвитку суспільства освіта є одним з найважливіших його інститутів, а рівень її розвитку є індикатором розвиненості всіх галузей економіки країни та суспільства в цілому. Можна сказати, що освіта є певною формою прояву розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, виступає кінцевою метою суспільного виробництва у формі всебічного розвитку особистості і, водночас, засобом досягнення цієї мети через діяльність щодо нагромадження та трансляції знань. Звичайно, у рамках нашого дослідження йдеться, в першу чергу, про вищу освіту. Хоча зрозуміло, що без якісної дошкільної чи шкільної (середньої) освіти, неможливим видається поставання якісної вищої освіти.

Важливість освіти як соціального інституту підкреслювалася ще з давніх часів. Так, грецький мислитель Арістотель був першим, хто відніс освітню функцію до повноважень держави, "... адже в тих державах, де цим нехтують, державному устрою завдається шкода" – стверджував він. [1, 213]. Як педагог-практик і філософ Арістотель, відстоював необхідність загальноприйнятих підходів до виховання підростаючого покоління, оскільки "...виховання – загальнодержавна справа, і воно повинне мати загальний характер" [Там само].

В Україні вища освіта, здавалося б, є досить розвинутою і, в цілому, відповідає потребам ринку праці та суспільства. Так може здаватися, адже нам дісталася в спадок найбільш прогресивна та ефективна система освіти з часів Радянського Союзу. Але майже всі позитивні надбання радянської системи освіти втрачені. Останніми ж роками особливо актуальною та гострою постала проблема реформування саме вищої освіти. Причиною цього став перманентно перехідний характер української економіки, до якого додалася всевітня криза освітньої системи в цілому та вищої освіти зокрема.

Якщо ж вести мову про вищу освіту, то варто сфокусувати увагу безпосередньо на проблемах, які сьогодні стосуються діяльності сучасних ВНЗ, а ближчим чином – університетів і, зокрема, технічних. Йдеться про з'ясування місця та ролі соціогуманітарних факультетів у сучасних ВНЗ.

Університети та їх місія у суспільстві вже давно стали об'єктом досліджень багатьох науковців і, зокрема, таких загальноновизнаних європейських учених як: Х. Ортега-і-Гассет, К. Ясперс, Дж. Ньюмен, А. Гумбольдт та інші. Слід звернути увагу, що Ньюмен та Гумбольдт мислили для себе університет місцем, в якому людина не просто отримує набір знань, а здійснює свій загальний інтелектуальний розвиток через універсальність освіти, яка забезпечується університетом. У пострадянській науковій практиці діяльності університету та проблемам гуманізації та гуманітаризації освітніх практик були присвячені праці таких дослідників, як: О.А. Акімова, В.П. Андрущенко, А.Г. Антіп'єв, Л.Н. Баннікова, Л.Н. Бороніна, В. Воронкова, В.В. Ємельянов, В.В. Запарій, М.З. Згуровський, В.І. Золотов, Н.Д. Золотова, А.М. Іщенко, Н.І. Латиш, Е.Ю. Майкова, Б.В. Новіков, Г.В. Паніна, В.Н. Ремарчук та інших.

Сьогодні мало зрозуміло: куди спрямована українська освітня політика? З одного боку, нині декларується напрям щодо уніфікації системи вищої освіти держави у відповідності до європейських стандартів. Так, наприклад, достатньо вагома частка вищих навчальних закладів західної Європи є учасниками Болонського процесу. Україна приєдналась до Болонського процесу в 2005-му році. Декларативною метою "болонізації" є гармонізація простору вищої освіти Європи та поглиблення її спеціалізації, тобто – налагодження системи підготовки вузькопрофільних спеціалістів для кожної окремої галузі. З іншого боку, ми бачимо лишень втрату фундаментальності та усебічності підготовки з метою тотального контролю за вітчизняною системою освіти (читай – над мізками молодих українців) з боку західних "колег по цеху".

Певні зміни в системі вищої освіти України спричинило рішення Міністерства освіти та науки, молоді і спорту України щодо скорочення державного замовлення на набір-2011 в українські виші: на інженерно-технічні, природничо-математичні напрями скорочення в межах 15-20%, на гуманітарні – 25-30% [2]. Достатньо суттєво було скорочене держзамовлення на наступні спеціальності: економіка, менеджмент, право, соціологія тощо. Цю складову своєї освітньої політики профільне міністерство пояснювало тим, що готувати спеціалістів певної галузі мають лише профільні виші. Вважаємо, що дана позиція є свого роду "прикриттям" банальної економії бюджетних коштів. Але ж не на освіті варто економити. Вона (вища освіта) в гуманістичній перспективі розвитку суспільства повинна мати характер всезагальності, а не здійснюватися за залишковим принципом. Замість того, щоб стимулювати вітчизняну промисловість, боротися з корупцією, системою "відкатів" та формувати привабливий інвестиційний клімат і, тим самим, – збільшувати прибутки бюджету, легше просто скоротити видатки. Почавши з економії на майбутньому – на вищій освіті. Все це схоже на слідування принципу: "після нас – хоч потоп".

Нам важко погодитись з вищезгаданою позицією. На наш погляд, університет має формувати всебічно розвинену особистість та надавати їй чітку платформу для здобування знань та подальшої, – постійної та безперервної, – самоосвіти (реалізуючи принцип "від освіти на все життя, до освіти протягом усього життя"). Щоб успішно вирішувати поставлені задачі, в університеті поряд з добре розвиненою матеріальною базою, відповідною кваліфікацією професорсько-викладацького складу, розвиненим міжнародним співробітництвом з вишами інших країн та укладеними угодами про співпрацю з різнопрофільними підприємствами, повинна бути також потужна соціогуманітарна підготовка фахівця, яка формує в ньому особистісні та громадянські якості. Для чого це необхідно? Можливо для того, щоб спробувати подолати прояви технократизму окремих посадовців вищого рангу через гуманітаризацію підготовки.

Нинішня ситуація з соціогуманітарною складовою освітнього простору нагадує відому ситуацію середини XIX століття. Російський історик О. Алексєєв наводить такий факт. Одного разу імператор Микола I, про його освітні ініціативи до цього часу відгукуються досить суперечливо, запитав генерал-ад'ютанта В. Назимова, чи траплялося йому читати філософські твори. Почувши негативну відповідь, самодержець сказав: "Ну а я прочитав їх всі і переконався, що все це – лише омана людського розуму" [3, 58]. Результатом його слів стала заборона викладання філософії та інших "абстрактних наук" в університетах, а також негласне табу на використання слів "революція", "конституція" і "суспільство" в соціальних дискурсах. В результаті це не могло не призвести до затримок у царині розвитку моральної, соціологічної, політичної і правової культури, до поширення примітивних думок і оцінок, а в кінцевому рахунку, – до "сну розуму", що завжди дорого обходиться суспільству.

На жаль, доводиться констатувати, що сьогодні соціогуманитарне знання загалом функціонує в режимі, коли вже давно знівельовані всі можливості для інтенсивної ідейної та методологічної експансії в боротьбі за інтелектуальні пріоритети в цивілізаційному масштабі. Разом з тим, ЮНЕСКО оголосило XXI століття століттям "гуманітарної експансії" (як у науці, так і в освіті). Як можна оцінювати ці гуманітаристські сподівання на початку другого десятиліття XXI ст.? Якщо бути відвертим, то варто визнати те, що реальність розвивається в протилежному напрямку, адже: "у глобальні задуми розвитку людського знання практично ніхто з його архітекторів сьогодні, на жаль, не включає гуманітарне знання. Останнє оцінюється лише з позиції технічних і природничих наук, причому лише такою мірою, якою вони можуть сприяти економічному зростанню. У результаті відбувається глобальний занепад гуманітарного знання" [4, 86].

Відповідаючи на суспільні запити, різностороння гуманітаризація вітчизняної вищої освіти почалася ще з 80-х років XX-го століття і знайшла позитивні відгуки у студентства. Доказом цього є дослідження, проведене на теренах Московського фізико-технічного інституту. За його результатами було виявлено, що більшість респондентів бажають мати глибшу гуманітарну підготовку для підвищення свого культурного рівня та розширення можливостей для всебічного розвитку [5]. І це на тлі того, що студентам в той час доволі розлого читалися такі гуманітарні дисципліни, як науковий комунізм, політекономія, історія КПРС тощо. Радше за все, їхня заідеологізованість, яка домінувала над змістовними компонентами цих дисциплін, призвела до їх неприйняття та необхідності пошуку нових складових соціогуманітарної підготовки фахівців.

Наразі в Україні майже у всіх технічних університетах присутні соціогуманітарні факультети. Наприклад, в НТУ "Харківська політехніка" функціонують такі факультети як бізнес та фінанси і факультет економіки; в НУ "Львівська політехніка" здійснює свою діяльність інститут гуманітарних та соціальних наук; в Донецькому національному технічному університеті створені факультет менеджменту та факультет економіки; гуманітарні факультети також присутні в Херсонському НТУ, Тернопільському НТУ ім. І. Пулюя, Кіровоградському НТУ, Вінницькому НТУ, Луцькому НТУ, Полтавському НТУ ім. Ю. Кондратюка.

На сьогоднішній день достатньо гостро постала проблема взаємозв'язку між технічною та соціогуманітарною освітою. В цьому питанні можна виділити два протилежних полюси, серед прихильників кожного з яких є і науковці, і освітянська номенклатура, і професорсько-викладацький склад, і студентство.

З одного боку, відстоюється точка зору, згідно якої технічна освіта не має абсолютно ніякого зв'язку з соціогуманітарною, а будь-які їх поєднання є освітянською еkleктикою, яка завдає тільки шкоди. Виходячи з цього, домінує думка, що профільні технічні ВНЗ мають випускати лише профільних спеціалістів з відповідною технічною спеціалізацією. Соціогуманітарні університети (профільні або класичні) відповідно мають сфокусуватись на випуску "абсолютних" гуманітаріїв. Сучасна українська освітня політика, слідом за європейською, рухається саме в цьому напрямку – до поглиблення спеціалізації. Пояснюючи це тим, що економіка, як українська так і світова, потребують вузькопрофільних спеціалістів певної галузі. Але практика яка, як ми знаємо з класики [6], є основним критерієм істинності часто-густо це спростовує. Як демонстративно довела остання світова фінансово-економічна криза, що отримала широкого розмаху у 2008-му році та продовжується понині, вузькопрофільний спеціаліст не може швидко перевчитися, адже у такого спеціаліста не має достатньої основи базових знань, всі знання які він отримує стосуються лише фактично його безпосередньої спеціалізації. А ринок праці, який, природно, постійно стрімко змінюється і потребує нових спеціалістів вже не може "переварити" тих, які здобули чітку вузько-спеціалізованість і чия ніша вже зайнята іншими.

Між тим, на ринку праці спостерігається тенденція більшої запотребованості фахівців широкого профілю, уміння та навички яких охоплюють доволі широкий спектр. Так, за результатами опитування, яке провели фахівці НДЦ ПС "Соціоплюс" у 2010 році, опитавши близько 800 керівників підприємств, 43,9% опитаних експертів вважають, що для їх підприємства/організації потрібно готувати переважно фахівців "широкого профілю" (Рис. 1). З іншого боку, також значну частину 37% (проте все-таки меншу) склали роботодавців, які вважають, що для їх підприємства переважно потрібні фахівці "вузької спеціалізації". Коли дослідники глибше проаналізували результати, то з'ясувалося, що вузькоспеціалізована підготовка цікавить переважно роботодавців-представників компаній, які працюють у сфері інформаційних технологій. Більшість же компаній, яким потрібні інженери різних профілів,

робота яких не стосується розробки програмних продуктів, вважають, що їм необхідні фахівці так званого "широкого профілю"

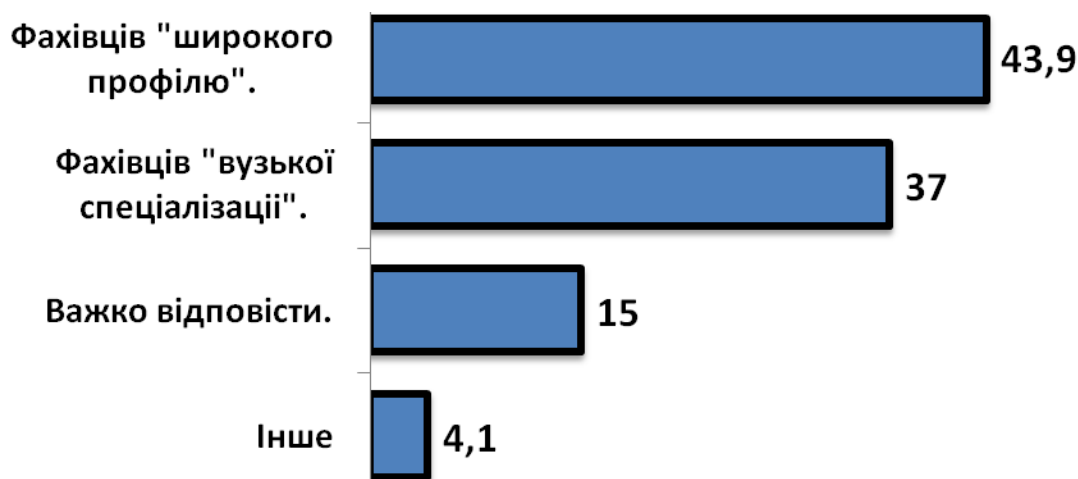

Рис 1. Думка роботодавців щодо потреби у профілі підготовки фахівців

Не можна не погодитися з думкою В.Воронкової про те, що "якісні зміни, що відбуваються у XXI ст., суперечливі, вони диктують необхідність пошуку інноваційних підходів до суспільно-гуманітарної підготовки студентів, ставлять завдання поступового подолання технократизму під час підготовки майбутніх спеціалістів. Саме технократизм виявився одним із факторів уповільнення динаміки суспільно-економічного розвитку держави, збереження кризових явищ у суспільній практиці, причиною техногенних катастроф. Викладання гуманітарних дисциплін має сприяти виробленню ціннісних орієнтацій майбутніх спеціалістів, подоланню технократичних підходів до змісту вищої освіти" [7, 207]. Саме тому мета і завдання гуманітаризації – це підвищення загального рівня культури фахівців, формування всебічно освічених професіоналів, виховання політично свідомих громадян із високим рівнем духовності.

Прихильники протилежної точки зору вважають, що університет має надавати своїм випускникам профільну спеціальність, але при цьому головною його задачею є формування всебічно розвиненої особистості, що може реалізувати себе практично у будь-якій сфері життя. Саме з цим ми пов'язуємо перспективу "масового" продукування дійсної вітчизняної інтелігенції. Сама ідея університету підтверджує правильність даної позиції. Перші університети виникли, як місця де людина могла б отримати весь спектр доступних на той час знань. З розвитком науки та з поглибленням знань про навколишній світ університети почали спеціалізуватись на певних науках і першочерговий поділ наук стався по лінії "технічні-гуманітарні" науки. Зараз же незважаючи на вже згадану тенденцію до спеціалізації освіти, все ж таки відстоюється концепція класичного університету, який би надавав базові знання з усіх галузевих наук. Для цього університету потрібно надавати студентам базові знання не лише з профільних спеціальностей, а й з усього спектру як технічних, так і соціогуманітарних наук. "Університет покликаний формувати людину. Спеціалізація необхідна. Але ще більш необхідна всебічність освіти, яка дасть можливість людині бути не просто гвинтиком в механізмі, а творцем і громадянином" [8, 3].

Спираючись на сучасні світові реалії та темпи розвитку суспільства можна виявити, що насправді зараз освічена людина має розумітися на досить великому спектрі проблем. Так як зараз вирішення технічних проблем все частіше пов'язані з гуманітарною та соціологічною базою, а вирішення гуманітарних, соціальних питань потребує широких знань з точних наук. І практика показує, що в даний час людина має бути спеціалістом "з проблеми, а не з науки" [9, 124].

В даній статті прагнемо ознайомити громадськість з результатами соціологічного дослідження, яке було проведене в одному з провідних вишів України, що має кілька "непрофільних" факультетів – Національному технічному університеті України "Київському політехнічному інституті" в травні-червні 2011-го року. НТУУ "КПІ" є одним з найвідоміших університетів, адже маючи вікову історію, провідний технічний ВНЗ не лише України, а й усього світу, завжди знаходився в авангарді суспільного розвитку. Визначним також є те, що незважаючи на технічну спеціалізацію НТУУ "КПІ" стрімко розвиває свою соціогуманітарну складову освітнього процесу. На даний момент в університеті функціонує три

соціогуманітарних факультети. Для дослідження методом гніздового відбору був обраний факультет соціології і права Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Генеральна сукупність складала 765 студентів, що відповідає загальній кількості усіх студентів денної форми навчання з першого по п'ятий курс. Вибіркова сукупність складала 508 студентів, або 66,4% від генеральної сукупності. Основним методом дослідження було прийнято метод опитування шляхом анкетування студентів факультету. Теоретично гранично допустима межа похибки складала менше 3%.

Серед ключових задач дослідження, основними стали наступні: визначення місця та значення соціогуманітарного факультету у технічному університеті та, – відповідно, – перспективи розвитку відповідного факультету в майбутньому; ставлення студентів до навчання на соціогуманітарному факультеті технічного вишу; з'ясування основних проблем, з якими можуть зіштовхнутись студенти під час навчання. Для цього послідовно було вирішено наступні задачі: дослідження рівня престижності навчання на соціогуманітарному факультеті технічного університету; соціологічне вимірювання якості освіти на факультеті; визначення рівня відповідності навчальних програм сучасним вимогам ринку праці; дослідження зручності навчання на соціогуманітарному факультеті технічного вузу для студентів.

Факультет соціології і права заснований в 1996-му році на базі кафедри філософії у вигляді факультету соціології та в червні 2007-го року об'єднаний з факультетом права для більш ґрунтовної підготовки студентів. На факультеті здійснюється підготовка за трьома спеціальностями: "адміністративний менеджмент", "соціальна робота" та "правознавство". При факультеті діє Науково-дослідницький центр прикладної соціології "Соціоплюс", Лабораторія технічної естетики та дизайну, здійснює свою роботу спеціалізована вчена рада, проводиться підготовка наукових кадрів у профільній аспірантурі та докторатурі, видаються два регулярних фахових видання. Факультетом регулярно проводяться міжнародні та всеукраїнські конференції, при цьому здійснюють свою діяльність філософський гурток та студентське відділення правової допомоги. Відзначимо, що аргументом на користь такої моделі існування соціогуманітарного факультету в ВНЗ можуть бути слова Б. Новікова та Г. Козлакової: "поєднання в одному ВНЗ висококваліфікованої підготовки із провідних технічних спеціальностей; виховання студентів у дусі розуміння загально цивілізаційних цінностей, збереження національних традицій; набуття студентами певного рівня професійної культури й комунікаційних якостей – притаманно університетському стилю вищої технічної освіти [10, 270-271].

За результатами вищезгаданого дослідження виявилось, що більше, ніж половина студентів факультету соціології і права НТУУ "КПІ", а саме – 64,6%, не бентежить той факт, що вони отримують соціогуманітарну освіту в технічному ВНЗ. При цьому, менше тридцяти відсотків респондентів все ж таки переймаються тим, що вони навчаються на соціогуманітарному факультеті технічного ВНЗ (Рис. 2). Проте з Рис. 3 видно, що найбільший відсоток респондентів, яких хвилює, що вони навчаються на соціогуманітарному факультеті в технічному ВНЗ є студентами 1-го курсу, та до 5-го курсу цей відсоток знижується і ледь дотягує до позначки в 10%. Такий розподіл відповідей можна пояснити індивідуально-психологічними особливостями студентів та впливом на них суспільного стереотипу про незадовільну якість навчання на соціогуманітарних факультетах технічних ВНЗ, що причиняє психологічний дискомфорт деяким студентам на перших курсах, та протягом навчання на факультеті студенти позбуваються цих стереотипів.

Рис. 2 Чи бентежить Вас той факт, що Ви навчаєтесь на соціогуманітарному факультеті саме в технічному вузі?

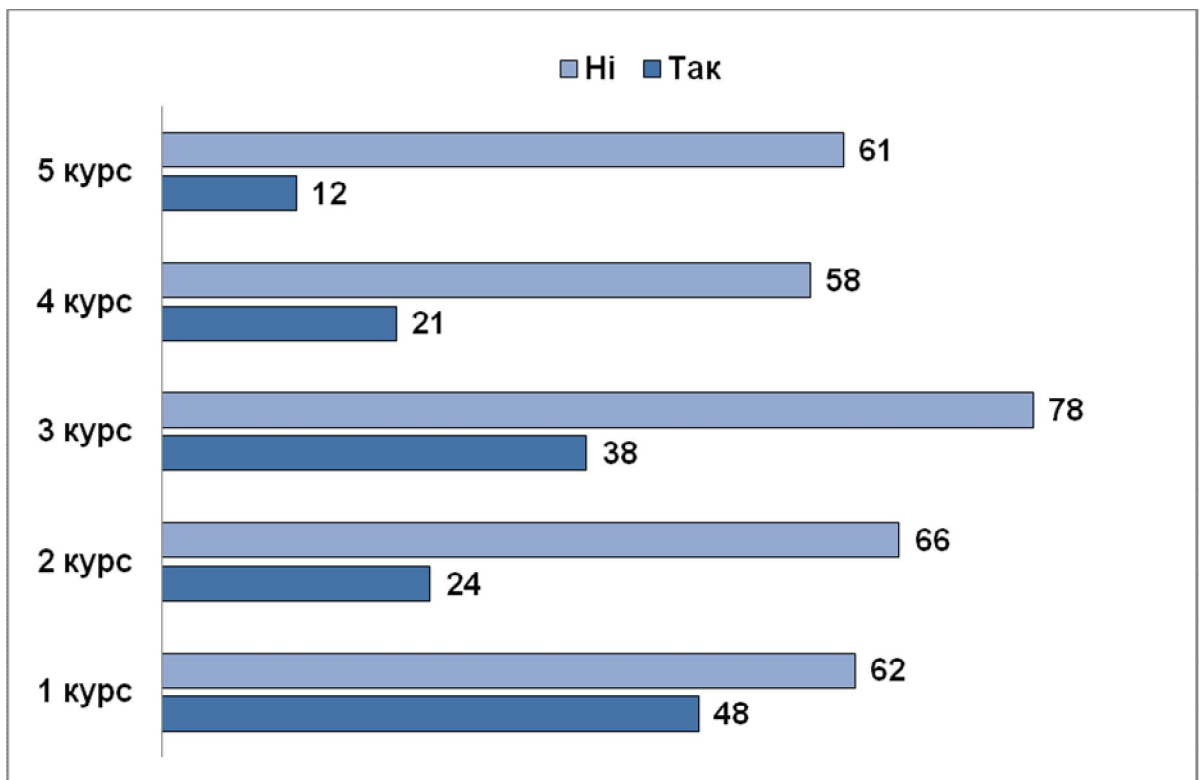

Рис.3 Кореляція між курсом навчання та занепокоєнням студентів фактом, що вони навчаються на соціогуманітарному факультеті саме в технічному вузі.

Отже, часто поширювана нині думка про те, що студенти не бачать перспектив здобуття соціогуманітарної освіти в рамках технічного ВНЗ, є невиправданою.

Також 41,7% респондентів на питання чому вони обрали саме факультет соціології і права дали відповідь, що їх вибір зумовив інтерес до майбутньої спеціальності (Рис. 4).

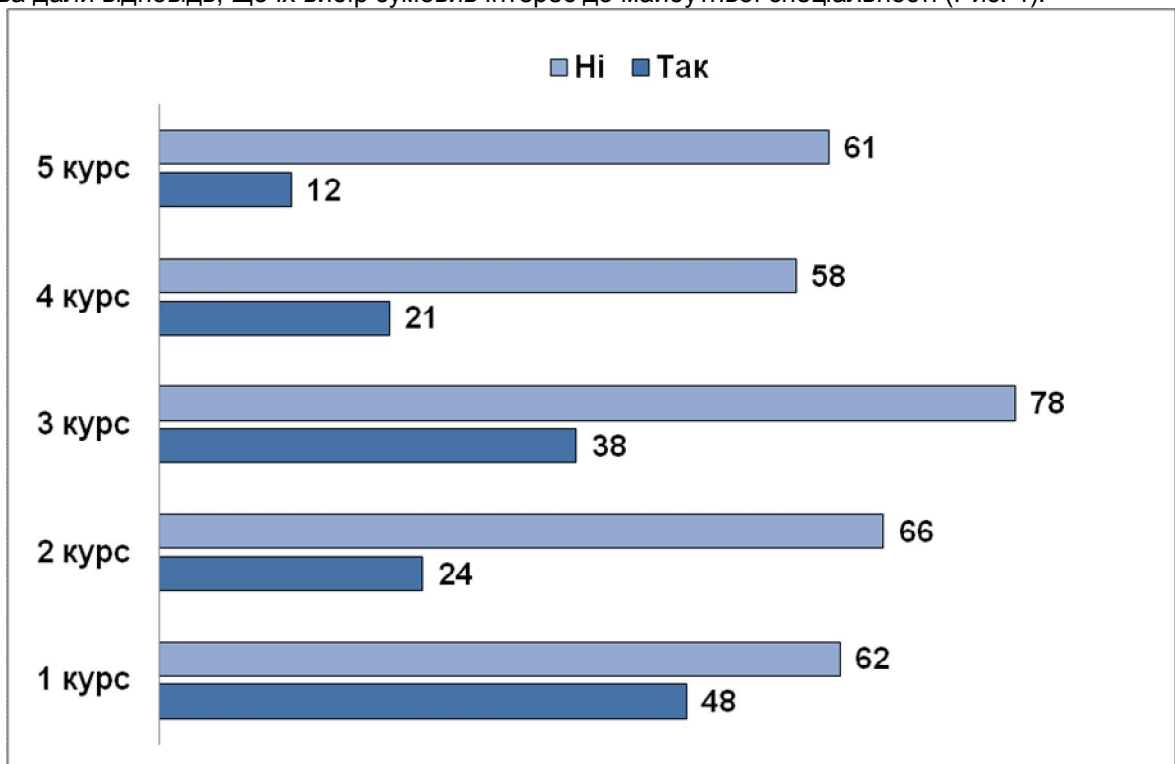
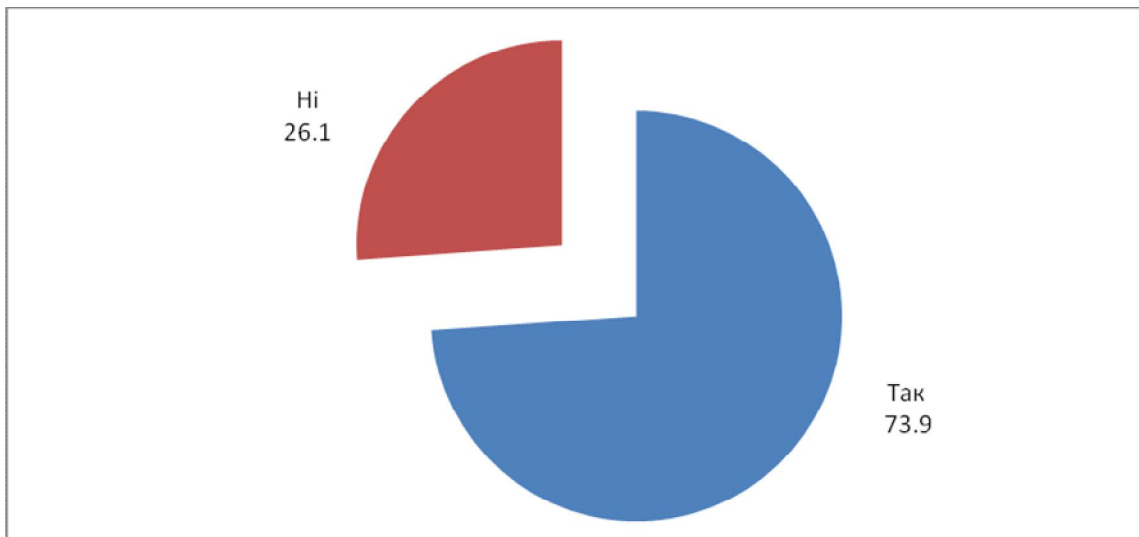

Рис. 4 Скажіть, будь ласка, чому ви обрали саме факультет соціології і права?

І разом з цим 73,9% студентів планують після закінчення навчання працювати за спеціальністю, яку отримують нині (Рис. 5).

Рис. 5 Чи плануєте Ви в подальшому працювати за спеціальністю, за якою Ви отримуєте освіту?

Це свідчить про те, що факультет є запотребованим у суспільстві і спеціальності, освіту з яких він надає, цікаві для студентства та мають попит на сучасному ринку праці.

За результатами дослідження виявилось, що навчальні програми на факультеті соціології і права практично повністю задовольняють потреби студентів і вимоги сучасного ринку праці. Так на питання анкети про те, на скільки навчальні програми факультету відповідають сучасним вимогам ринку праці 47,1% студентів дали позитивну відповідь, 34,9% респондентів позначили варіант "важко відповісти" – це переважно студенти перших курсів, які ще не визначались, та тільки 14,4% відповіли, що програми скоріше не відповідають вимогам ринку праці. При цьому більше половини студентів оцінюючи якість освіти на факультеті стверджують, що вони отримують якісну або швидше якісну освіту (61,7%). Та менше 8% респондентів дали відповідь, що вони отримують швидше неякісну, ніж якісну освіту – це можна списати на особливості суб'єктивного сприйняття студентами навчального процесу (наприклад, невдоволеність суто одним з викладачів, який псує загальне враження тощо).

Проводячи раніше загальноуніверситетські дослідження було з'ясовано, що два з трьох студентів-технарів хотіли б отримувати більше соціогуманітарних знань, що є дуже важливим, коли сьогодні повсюдно скорочується блок соціогуманітарних дисциплін. Це свідчить про те, що сучасні студенти-політехніки хотіли б бути всебічно та гармонійно розвиненими фахівцями.

Повертаючись до результатів опитування на ФСП, відзначимо, що навіть певна частка гуманітаріїв хотіли б мати більш глибокі знання технічного характеру. Так, як мінімум чверть студентів факультету має бажання отримувати усесторонню підготовку, не тільки з соціогуманітарних дисциплін, так і з технічних. Більшості ж студентів вже достатньо тих знань з технічних дисциплін, які надаються нині. І хоча вони не прагнуть розширення знань з непрофільних предметів, наголосимо, що нині вони отримують достатньо фундаментальну підготовку.

За результатами дослідження можна зробити висновки, що соціогуманітарний факультет технічного університету успішно здійснює свою діяльність з підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Адже якість навчальних програм є достатньо високою, та, за оцінками студентів, відповідає сучасним умовам, а спеціалісти яких випускає факультет запотребовані на ринку праці. Це ще раз свідчить про те, що для того щоб підготувати фахівця з соціогуманітарною освітою потрібне не спеціальне "соціогуманітарне середовище" профільного ВНЗ, а, радше за все, добре налагоджена система підготовки, кваліфікований професорсько-викладацький склад, методичне та організаційне забезпечення, а також поєднання у навчальному процесі науки та освіти. Що стосується наукових досягнень студентства ФСП, то вони на одному з найвищих рівнів в університеті за таким істотним показником, як кількість публікацій.

Також не слід забувати про те, що непрофільний факультет у виші сприяє формуванню наукових шкіл та розвитку викладачів, підвищенню їх кваліфікації. Дисципліни ж соціогуманітарного профілю викладаються на всіх (в т.ч. – технічних) спеціальностях вишу, а отже студенти-технарі мають можливість отримувати більш якісну соціогуманітарну

підготовку, що, в свою чергу, сприяє усесторонньому розвитку їх як особистостей. Це допомагає забезпечити формування спеціалістів як інтелектуальних, творчих особистостей, здатних вирішувати найскладніші проблеми інформаційного суспільства, усвідомлюючи суспільний зміст цієї діяльності і відповідальність перед суспільством за прийняті рішення, щоб не перетворити нашу цивілізацію на техногенну катастрофу.

Можна сподіватися, що оновлення змісту соціогуманітарного знання сприятиме вирішенню ще однієї, традиційної для пострадянського простору гуманітарної проблеми, а саме – подолання соціологічного невігластва. Адже П. Сорокін, у своєму першому підручнику з соціології цитує слова свого інтелектуального вчителя Е. Де Роберті: "Успадковане значною мірою соціологічне невігластво наших предків має вважатися тепер як єдине і справжнє джерело наших інтелектуальних страждань, наших моральних падінь, наших помилок, наших злочинів і соціальних лих, таких жадливіх і потворних" [11, 247].

У підсумку відмітимо, що наявність в технічному університеті соціогуманітарного факультету суттєво сприяє розвитку університету в його класичному розумінні та допомагає вирішенню першочергових завдань системи освіти, а саме: усесторонньому розвитку особистості студента; надання молоді широкої та міцної наукової бази; фундаментальній підготовці молодих спеціалістів; формуванню у студентів стійкого інтересу до культури, зміцнення прагнення до самоосвіти, до роботи над собою, розширенню дослідницьких можливостей як університету в цілому, так і представників його професорсько-викладацького складу.

Література

1. Арістотель. Політика / Арістотель // Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К. : Основи, 2000. – Т. 1. – 239 с.
2. Лист МОН №1/9-3 від 06.01.11 року "Щодо формування пропозицій обсягу прийому та випуску фахівців з вищою освітою на 2011 рік".
3. Алексеев А. В поисках сермяжной правды. Герои "Анны Карениной" и их время / А. Алексеев // Наука и жизнь. – 2006. – №7. – С. 56-67.
4. Кирабеев Н.С., Тлостанова М.В. Модели современного гуманитарного образования / Н.С. Кирабеев, М.В. Тлостанова // Высшее образование в России. 2009. № 1 – С. 86-97.
5. Емельянов В.В. Гуманитаризация высшего технического образования глазами студентов / В.В. Емельянов // Социологические исследования. – 1990. – № 5. – С. 123-125
6. Ленин В.И. Материализм и эмпириокритицизм /В.И. Ленин // Полное собрание сочинений – М.: Политиздат, 1968. – изд. 5-е, т. 18. – 526 с.
7. Воронкова В. Гуманізація освіти, науки, політики, влади, суспільства / В.Воронкова // Філософія освіти. – 2008 – 1-2 (7). С. 204-220.
8. Винокуров Е.Ю. Идея университета: свобода, универсальность, моральность / Е.Ю. Винокуров // Культурный слой. Исследования по истории европейской культуры. Сб. науч. статей / КРМОО "Центр "Молодежь за свободу слова". – Калининград, 2000. – С. 3-6.
9. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / В.И. Вернадский – М.: Наука, 1988. – 520 с.
10. Новіков Б., Козлакова Г. Факультету соціології НТУУ "Київський політехнічний інститут" – десять років / Б.Новіков, Г.Козлакова // Філософія освіти. – 2008 – 1-2 (7). – С. 270-276.
11. Сорокин П.А. Общедоступный учебник социологии / П.А.Сорокин // Ин-т социологии. – М.: Наука, 1994. – 560 с.

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ ЯК АТРИБУТ МЕДІАКУЛЬТУРИ СУЧАСНОСТІ (В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ)

Покулита І.К.

к.філос.н., доц. факультету соціології та права НТУУ«КПІ»

Виселко І.В.

магістрант кафедри філософії факультету соціології та права НТУУ«КПІ»

В статті піднімається питання віртуалізації, як соціального явища та, зокрема, як специфічної характеристики сучасних культурних трансформацій, досліджується роль медіапростору в глобальному процесі віртуалізації. Акцентується вплив віртуалізації на повсякденність, розглядається формування життєвої картини світу особистості, її світоглядної позиції. Теоретичні напрацювання науковців є базовим для детального з'ясування нагальних та евристичних проблем сучасного процесу віртуалізації повсякденності.

В статье поднимается вопрос виртуализации, как социального явления и, в частности, как специфической характеристики современных культурных трансформаций, исследуется роль медиапространства в глобальном процессе виртуализации. Акцентируется влияние виртуализации на повседневность, рассматривается формирование жизненной картины мира личности, ее мировоззренческой позиции. Теоретические наработки ученых являются базовыми для детального изучения насущных и эвристических проблем современного процесса виртуализации повседневности.

The article raises the question of virtualization as a social phenomenon and, in particular, as the specific characteristics of contemporary cultural transformations, examined the role of media space in the global process of virtualization. Accentuated the effect of virtualization on everyday life, consider the formation of life-world picture of personality, its worldview. Theoretical developments are basic scientists for a detailed study of the pressing problems of today and the heuristic process of virtualization of everyday life.

Ключові слова: віртуалізація, повсякденність, медіапростір.

Сьогодні нас спрямовує на життя в суспільстві, яке поглинають засоби масової інформації та різноманітні комунікативні техно-форми спілкування. Зміни є кардинальними, глобальними і відчутно впливають на повсякденність. Влучно зауважив Іванов Д., що на разі відбувається «зміщення повсякденної реальності в сторону інформаційного простору»[4;41]. Основною причиною цього явища є підвищення цінності інформації, а не матеріальних надбань індивідів та суспільства в цілому. Тобто підтверджується теза, що володарем світу є людина, яка в першу чергу володіє інформацією. Слід зауважити, що засоби медіа стали ніби підсилювачами цього процесу, розповсюджуючи величезну кількість повідомлень різним адресатам. Подібні зміни необхідно розцінювати як прогрес в сенсі розвитку можливостей і технологій і як девальвацію, а можливо і втрати певних людських рис та функцій в суспільстві. Засоби масової інформації віртуалізують суспільство ніби відсторонюють людину від реальності та нормальної життєдіяльності. Стає незрозуміло, що є правильним, необхідним і корисним: світ в моніторах комп'ютера чи мальовничість оточуючого середовища. Віртуалізація полягає у заміщенні певних предметів їх уявними формами та зображеннями і дуже часто це призводить до життя в реальності неіснуючого, реальності обману чи обману реальності.

Проблему віртуалізації сьогодні досліджувалися Івановим Д.В., Носовим Н.А. Зокрема соціокультурний аспект проблеми розглядали Бодрійар Ж., Маклюен М. В контексті досліджуваної проблеми необхідно зазначити розробки таких вчених як Щюц А., Бурд'ю П., Бергер П., Лукман Т. та ін.

Світ людини складається із багатьох світів, які є індивідуальними для всіх і кожен аспект життєдіяльності займає свою ланку. Наприклад, для одних на першому плані завжди стоїть сім'я, для інших кар'єра чи суспільні проблеми. Медіапростір збагачує наш технологічний світ, віртуалізація стає вікном в реальний світ, де все стає зрозумілим. Всі незбагненні речі та поняття приймають однаковий зміст і форму завдяки віртуалізації повсякденності. Якщо раніше кожен по своєму уявляв Сахару, то сьогодні ми можемо подивитися на неї в режимі реального часу та зняти всі протиріччя навіть стосовно уяви. Віртуалізація якісно збагачує наш світ, нашу повсякденність тим, що ілюструє, демонструє і доводить до вичерпної конкретики інформацію. Відбувся якісний перехід медіапростору,

тобто віртуалізація це атрибут медіа. Віртуалізація як момент уявного, який не існує в предметності. Світ думок людини не може бути без віртуального, як світ без гравітації. Людина в суспільстві не обійде віртуалізацію як і закони природи.

Слід чітко розрізнати поняття реального, віртуального та поняття дійсного. Реальність (від лат. *Realis* – дійсни, *res* – річ, предмет) – те, що має буття. У широкому розумінні реальність – це весь матеріальний світ, суспільство і його продукти, в тому числі й ідеальні витвори [13;433]. В свою чергу поняття буття означає те, що реально існує, воно фіксує найбільш спільне в речах – їх просту наявність [13;48]. Стосовно поняття дійсності, то слід зауважити, що воно означає реалізовану можливість, тобто все те, що має наявне буття [13;111].

Нова форма буття у вигляді віртуальної реальності була теоретично сформульована в кінці 70-х рр. 20 ст. Відповідно до поглядів Фр. Хеміта, термін «віртуальна реальність» був розроблений в Массачусетському технологічному інституті. За іншими даними, термін «*virtual reality*» висунули фахівці фірми «*VPL Research*» (Redwood City, California). Але більшість дослідників схиляються до того, що термін «віртуальна реальність» у 1989 р. ввів у науковий обіг Я. Ланьєр. Слід зазначити, що віртуалізація як наукове поняття базується на постнекласичній науковій картині світу. Про це детально розповідає Лур'є Д.А. в роботі «Проблеми віртуалізації сучасного суспільства та їх соціологічне осмислення» [8].

Для більш чіткого розуміння даної проблематики слід розглянути виникнення і значення поняття віртуалізації більш детально. Соціологи називають процес заміщення за допомогою комп'ютера реального простору – як місця відтворення суспільства – простором віртуальним - віртуалізацією. У сучасній вітчизняній філософії досить поширене розуміння віртуалізації як процесу відриву свідомості людини від реальності під впливом мас-медіа. Сучасний дослідник С.С Хоружий розглядає віртуальне як недореальне і зводить віртуалізацію до сфери образів, які тиражувалися за допомогою електронних ЗМІ. Автор НА.Носов, навпаки, стверджує онтологічну самостійність віртуального. М.Ю Опенков досліджує віртуальне в контексті «онтодіалогічного підходу», де до процесу віртуалізації відносяться екстаз, різного роду містичні стани, змінені стани свідомості і сновидіння. О.В Ковалевська вписує віртуальне в опозицію об'єктивного і суб'єктивного в якості третьої, перехідного компонента, що має, тим не менш, актуальні, реальні наслідки. На думку В.М. Корабльової, «віртуальність - це одвічно присутня, наріжна характеристика людини, тимчасова ознака, що вирізняє людину з тваринного світу» [5;26].

Необхідно відзначити, що деякі напрямки соціології визначають віртуалізацію як симулятивну реальність, створену за допомогою медіа, так, наприклад, феноменологічний напрям. Сучасна людина використовує це явище на всіх етапах формування своєї особистості. Тобто процес соціалізації невід'ємно пов'язаний з віртуалізацією засобів медіа. Віртуальність виступає як вікно в світ об'єктивного, як спосіб формування картини світу особистості, її світогляду. Екран в простір того, що людина іноді просто нездатна обійняти оком. За допомогою віртуалізації гармонізується суспільство в очах особи, все стає на свої місця. Процес розвитку та саморозвитку прискорюється, розширюється кругозір, повсякденність стає віртуальною. Без віртуалізації засобів медіа не відчуває себе повноцінно жодна людина. Для того, щоб бути повноправним членом суспільства (тобто, в повній мірі інформованим, мобільним) необхідно включатися в процес віртуалізації та освоювати все нові обрії та масштаби сучасної інформації. Тобто на даному етапі розвитку людства маємо нагоду спостерігати систему усталених набутих схильностей, які є установками людини і породжують створені практики в сфері віртуалізації. Тобто віртуалізація стала набутою невід'ємною практикою суспільства. Це явище П. Бурд'є називає габітус. Віртуалізація сьогодні стала провідним конструктом в формуванні та конструюванні соціального досвіду. Віртуалізація стала соціальним конструктом – ідеєю, яка сприймається тими, хто приймає її, при цьому вона залишається здобутком суспільства [3].

Тобто, говорячи про віртуальність слід зазначити, що це явище позбавлене багатьох характеристик реальності і дійсності. Явище віртуальності можна також сформулювати як відображення уявних властивостей певних речей, не рідко почуттів та життя.

Тому цілком справедливо стверджувати, що сьогодні сформована нова якість, особлива характеристика людини – «віртуалізована людина» (*homo virtualis*). На нашу думку, поява такої людини яскраво відображає саме негативний бік інформатизації суспільства. Попри те, що подібна термінологія не є загальноприйнятною, ми в контексті даної статті пропонуємо таку дефініцію у підкресленні незворотності і тотальності проникнення віртуальної культури в соціальну реальність та повсякденність.

Людина перебуває в залежності у різноманітних комунікативних засобах, всесвітня мережа Інтернет, яка в своїй першооснові має на меті спрощувати життя, а не брати в полон, позбавляючи реальності. Віртуалізованій людині притаманні такі характерні риси: конфігуративна ідентичність, втрата тілесності, зміна статусу, відчуження, дистанція в соціумі від конкретних індивідів, нематеріальність впливу (зображуване справляє ефект, який властивий для реального), умовність параметрів (об'єкти штучні та змінювані), ефемерність (свобода входу/виходу забезпечується можливістю перериву та відновлення існування) [4;16]. В наведених важливих рисах віртуалізованої людини ми бачимо портрет «героя нашого часу», але в песимістичному, регресивному проекті майбутнього. Тому питання «віртуалізованої людини», на нашу думку, є відкритим, а проблема болючою і такою, що потребує нагального вирішення.

З поглинанням віртуалістикою людини все більше пропагується явище прозорості та доступності будь-якої інформації про людину, її життя, що виражається у спробах «правдиво» розповідати інтимні подробиці свого особистого життя та консультуватися з цього приводу з іншими, що насправді є спробою змалювати частіше неіснуюче життя. Ці дії можна трактувати як спроби створити «Я-віртуальне». Таким явищам активно сприяють різноманітні соціальні мережі, комунікативні засоби, які полегшують спроби людини віртуалізуватися, а також дають додаткові можливості для спілкування та отримання нової інформації.

Характерні ознаки віртуалізації суспільства спостерігаються в сучасних масмедіа. З популярних молодіжних телеканалів лунають заклики «жити на повну», відчувати повноту вражень від нічних розваг і т.ін. Навіть, якщо не розглядати моральний аспект даних пропозицій, закликів та певний напрямок в підміні понять та образів, слід звернути увагу на той факт, що неможливо «смакувати» життя, відчувати різноманіття емоцій та почуттів не відходячи від монітору комп'ютера або екрану телевізора. На наш погляд це яскравий приклад віртуалізації суспільства за допомогою медіа. Цікавий погляд щодо віртуальної реальності або віртуалістики висвітлений в «Маніфесті віртуалістиці» Носова Н.А. В даній роботі стверджується, що віртуалістика вже нова світоглядна система, в основі якої є теза про те, що «світ є віртуальним»[7]. Цю тезу обґрунтував Руднев В.П., який вважав, що кожна реальність є віртуальною, оскільки світ «зливається з віртуальними реальностями людських свідомостей і вигаданими цими свідомостями дискурсами». Але тоді постає питання де та межа між віртуальним і реальним або дійсним. Чи слід її відчувати, і коли саме постає проблема втрати людиною зв'язку з реальністю?

Доречно буде згадати феноменологічну соціологію А.Щюца та його дослідження повсякденності. Людина народжується у соціумі і сприймає світ з його правилами як даність, як інтерсуб'єктивний світ. Можна констатувати, що світ сьогодні як складається так і залежить від віртуальності, яка стала невід'ємною частиною розвитку суспільства. Життєвий світ людини має багато недоліків, незбігів, проте зовнішньо він гармонізований і віртуалізація сьогодні стала як однією із складових узгодження світу для людини [10]. Тобто, віртуальність стала нашою об'єктивною реальністю. Життєвий світ є системою типізованих конструктів і вивчаючи їх можна за допомогою штучно створених наукових моделей. Необхідно відзначити, що повсякденне життя сприймається індивідом «тут і зараз», навколо нього і в теперішньому часі. Якщо говорити сучасною мовою, то в режимі on-line.

П.Бергер і Т.Лукман впровадили таке поняття як «соціальне конструювання реальності», згідно нього індивід народжується у вже сформовану навколо повсякденність і світ для нього поділяється на проблематичний і не проблематичний, і коли виникає певна проблема людина намагається вирішити її, перенести в неproblemну категорію [1]. Сучасний процес віртуалізації часто є засобом і способом для вирішення проблем або відсторонення від них. Наша повсякденність стає віртуалізованою і кожна особа намагається включитися в цей процес. Це і є напрямком конструювання реальності. Сконструйована реальність у багатьох аспектах підлягає переконструюванню на різних етапах життя людини, але вона не є фактом індивідуального спонтанного креаціонізму особистості, вона соціально сформована. Віртуалізація сьогодні – це соціальний конструкт.

А. Крокер та М. Вейнстейн вважали, що в процесі віртуалізації особистості відбувається «відчуження людини від власної плоти в процесі користування комп'ютерами і перетворення її в потоки електронної інформації». Тобто, на перший план виходить інформація та цифрові її перетворення, а не цінність людини як такої [4;13].

Процеси віртуалізації активно проникають в бізнес-структури. Для сучасного покоління невід'ємними атрибутами медіапростору стали теле- або інтернет-магазини, інтернет-конференції, дистанційне навчання та багато інших явищ про які ми можемо говорити

завдяки розвитку новітніх технологій. В інформаційному суспільстві цілком задовільно можна жити не виходячи з дому, при цьому мати пристойну роботу та зарібок, замовляти все необхідне додому, розплачуючись електронними грошима. Наприклад, рг-агентство «Event» майже рік успішно працює у віртуальному офісі. Серед їхніх клієнтів гіганти бізнесу, серед проектів - більше двох десятків «шаблонних» відкриттів магазинів за участю перших осіб регіонів і кілька оригінальних закритих корпоративних новорічних вечірок, розмови про які ведуться протягом усього року. Весь час директор проводить у роз'їздах і жодного разу не скористався допомогою персоналу офісу. Деталізація цього прикладу знаходиться також у віртуальному просторі, а саме на сайті Office magazine [14]. Необхідно сказати, що розвиток технологій призводить до нарощування симулятивних технологій, які все яскравіше намагаються передати та створити враження реального спілкування або управління. Можна зробити певний вчинок завдяки звичайному натиску клавіш комп'ютера або телефону. Комунікативні засоби дозволяють здійснювати обмін товарами, послугами, грошима, емоціями. Отже, в віртуальній реальності функціонують аналоги реальних механізмів суспільства.

Говорячи про вплив віртуалізації, за допомогою медіа слід зазначити, що із глобальним зростанням її впливу збільшується і кількість інформації і в свою чергу дуже страждає її якість. З напливом нібито достовірної інформації людина втрачає здатність критично мислити та оцінювати її безкінечні надходження. Також, як наслідок, це може загрожувати людині втратою власної світоглядної позиції, індивід перестає рефлексувати. Подібні процеси позбавляють людину права на власне самопізнання та ідентичність. Дуже часто, читаючи гороскоп, людина намагається жити та підводити певні дії під інформацію, яку отримує з цього джерела, вважаючи його достовірним. Звичайно, що це занадто примітивний приклад, але з розквітом технологій, вдосконалюються і засоби впливу. Деякі люди володіють чимось на зразок імунітету стосовно маніпулятивного впливу, а в іншій ситуації позбавляються його.

Ж. Бодрийяр вважав, що «зараз віртуальне є те, що приходить на зміну реальному і являє собою його кінцеве руйнування, оскільки, роблячи всесвіт граничною реальністю, воно підписує їй смертельний вирок» [2;20]. Людство завжди прагнуло стрімкого розвитку, але мало хто задумувався над тим куди саме приведе нас цей розвиток чи буде цей рух прогресом чи навпаки ми будемо спускатися в напрямку регресу.

Е.Фром вважав, що комп'ютери повинні стати «функціонально частиною життєвоорієнтованої соціальної системи, а не раковою пухлиною, що вбиває її» [11;105]. Згідно Ж.Бодрийяру в даний час Інтернет становить головну проблему [2]. Корисність даних технологій вже доведена безліч разів і про неї не треба зайвий раз говорити, але існує проблема залежності суспільства від засобів масової інформації, соціальних мереж, які провокують розриви соціальних зв'язків, віртуалізацію особистості. Інтернет як і телевізор обезцінює спілкування, задоволення власного пізнання, зменшується цінність такого поняття як довіра та віра в людей. Комп'ютерні технології ввійшли в нашу повсякденність, основна їх мета це спростити життя людству, але говорити про те, що вони є раковою пухлиною або головною проблемою на нашу думку ще зарано. Варто лише уявити об'єктивну реальність без віртуальної і світ втрачає свої кольори та безліч можливостей в таких важливих сферах як виховання, соціалізація та накопичення знання. У ході спеціальних досліджень під назвою «Домашня мережа» в США ще в 1998 році дослідниками Університету Карнегі Меллона було встановлено, що жителі Пітсбурга, які користувалися Інтернетом, рідше стали спілкуватися з членами своїх сімей, а їх соціальні зв'язки звузилися [14]. Звичайно, існує проблема втрати живого спілкування, але необхідно розуміти, що цивілізація сьогодні неможлива без віртуалізації, з іншого боку це явище розширює коло наших інтересів, люди стають розвиненими в різноманітних напрямках.

Індивід завжди намагався позбутися моральних пут в певному сенсі нав'язуваних йому суспільством. Можливо віртуальна реальність, яка стає двійником реальності допоможе йому їх позбутися від умовностей та обов'язків.

А.Д. Єляков про сучасне суспільство в своїй статті пише, що «Життєво важливі, доленосні дані розчиняються в потоці проміжних мало важливих новин. Вибухи, військові конфлікти, аварії на АЕС, потрапляючи в число новин, на рівні миготять з кінозірками, топ-моделями, рекламою. Події світового масштабу і локальні, що вказують на поверхневі явища, як речі в невагомості, перетворюються на однаковість. Люди знають кількість катастроф та статистику смерті від голоду, кількість наркоманів і злочинців, але не знають про можливість катастрофи людства, оскільки вона подається в числі сенсаційних повідомлень без коментарів» Інформаційний світ для індивіда є пріоритетним. Відбувається інформаційна перегрузка людей, які поглинають величезну кількість інформації, яка є для них неважливою,

некорисною, пропускаючи насправді дещо важливе і необхідне. Взагалі таку кількість різноманітної інформації індивід не може сприйняти та відповідно до ситуації рефлексувати.

Ще на початку розвитку медіатехнологій М. Маклюен застерігав: «телевізійна дитина не вміє заглядати вперед, оскільки хоче залучення, не здатна прийняти фрагментарну і просто віртуалізуючу мету та долю, ні в навчанні ні в житті» [6;9]. Але сьогодні ми не маємо права з повною впевненістю говорити про негативний вплив віртуалізацію на індивіда на різних етапах його соціалізації. Але варто відзначити, що без процесу віртуалізації призупиниться розвиток світу, технологій та людини загалом. Сучасна освіта, наука та взагалі повсякденність залежить від цього процесу, розширюючи свої можливості. Люди стають далекогляднішими, швидше адаптуються до навколишнього середовища та активно і мобільно формують власну картину світу, яка мало суперечить об'єктивній реальності. Сама віртуальна реальність її формує, тобто дає нам змогу уявити її та безваріативно бути сприйнятою суб'єктом.

Таким чином, тенденція віртуалізації повсякденності, переформовування, транскрипція всієї світової культури у медіапросторі спрямовує суспільство в цілому і кожну окрему людину зокрема на докорінні зміни соціального та духовного характеру. Враховуючи комплекс ризиків щодо цих змін, виявлені соціокультурні платформи є основою об'єктивного проекту віртуальної культури майбутнього і чинником стратегічних змін сьогодення.

Література

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. /П.Бергер, Т.Лукман– М.: «Медиум»,1995.- 323с.
2. Бодрийяр, Ж. Пароли. От фрагмента к фрагменту/ Ж. Бодрийяр. – Пер. с франц. Н. Суслова. — Екатеринбург: У-Фактория, 2006. — 199 с. (Серия «Академический бестселлер»).
3. Бурдьє П. Структура, габитус, практики// П. Бурдьє. - Журнал социологии и социальной антропологии. – Том 1, 1998, №2.
4. Иванов Д.В. Виртуализация общества. Версия 2.0 : [монография] Д. В. Иванов. - СПб.: Петербургское востоковедение. 2002.- 214 с.
5. Корабльова В.М. Людина як віртуальний конструктор / В. Корабльова// Філософська думка. - 2007. - № 6. - С.25-33.
6. Маклюэн М., Понимание медиа: Understanding./М.Маклюэн – М., 2006. – С. 10.
7. Носов Н.А. Манифест виртуалистики./Н.А.Носов - М.: Путь, 2001.- 17 с. - (Тр. лаб. виртуалистики. Вып. 15.).
8. Проблемы виртуализации современного общества и их социологическое осмысление Автор: Лурье Д. А. Журнал: Философия и общество. Выпуск №4(56)/2009
9. Силаева В. Л. Подмена реальности как социокультурный механизм виртуализации общества: дисс. ... канд. филос. наук. /В.Л. Силаева – М.: МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2004. – С. 46.
10. Шюц А. Обыденная и научная интерпретация человеческого действия //Избранное: Мир, светящийся смыслом. / А. Шюц. - М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. С. 7–50.
11. Фромм, Э. Человек для себя. Эволюция надежды. Иметь или быть./Э.Фромм – М., 2007. – 311 с.
12. Фукуяма Ф. Великий разрыв. / Ф. Фукуяма– М.,2003
13. Філософський словник. / [авт.-уклад. В.І. Шинкарук]. – К.: Головна редакція УРЕ, 1988р. – 600 с.
14. http://www.socionauki.ru/authors/elyakov_a_d/
15. <http://www.officemagazine.ru/artikles/263/2047/>

РОЛЬ РОЗВАЖАЛЬНОГО ЗМІСТУ ШОУ-ІНДУСТРІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ВЕКТОРІ КУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СЬОГОДЕННЯ

Покулита І.К.

к.філос.н., доц. факультету соціології та права НТУУ«КПІ»

Козубенко О.А.

студентка факультету соціології та права Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»

У статті піднімаються питання культурогенезу інформаційного типу, що пов'язане з технологічними можливостями сучасності. Вказуються на змістоутворюючу роль в цьому процесі таких форм масової культури як жанрові шоу у форматі індустрії розваг. Актуалізується необхідність соціокультурної діагностики інформаційного вектору розвитку сучасного суспільства, оскільки саме цей тип культури домінує сьогоденні і формує людський капітал (інтелектуальний, етичний, естетичний, духовний) майбутнього.

В статье поднимаются вопросы культурогенеза информационного типа, что связано с технологическими возможностями современности. Указываются на смыслообразующую роль в этом процессе таких форм массовой культуры как жанровые шоу в формате индустрии развлечений. Актуализируется необходимость социокультурной диагностики информационного вектора развития современного общества, поскольку именно этот тип культуры доминирует в настоящем и формирует человеческий капитал (интеллектуальный, нравственный, эстетический, духовный) будущего.

The article raises questions about information type of culture development that is associated with the technological possibilities of today. Indicated on the important role in this process of such forms of mass culture as a genre show in the format of the entertainment industry. It is pointed on a socio-cultural diagnosis of information vector of modern society, since this type of culture is dominant in the present and creates human capital (intellectual, moral, aesthetic, spiritual) of the future.

Ключові слова: інформаційна культура, індустрія розваг, засоби масової інформації (ЗМІ), ток-шоу.

XX століття було визначним в сфері технічного прогресу людства. Нові медійні можливості сприяли формуванню нового соціального типу – інформаційного суспільства. Воно якісно відрізняється від типів минулого і має свою культуру. Культура інформаційного суспільства відрізняється від своїх попередниць: вона ставить перед людством нові цілі, формує нові засоби і умови буття. Останнім часом ведеться досить активне дослідження даного феномену, результати якого викликають в суспільстві неоднозначні реакції. Особливо увагою наділяється розвиток індустрії розваг та репертуарний асортимент ЗМІ. Їхня роль постійно зростає, а вплив не завжди є позитивним.

Дослідженням даного питання займалася велика кількість науковців, серед яких є і зарубіжні, і вітчизняні автори. Слід згадати про наступних: Винарик Л.С., Васильєва Н.Ф. («Інформаційна культура в сучасному суспільстві»), Захаров А.В. («Розваги sub species соціології»), Коряковцева, Н. А. («Інформаційна культура - культура нового типу»), Прохорова Є. П., Вартанова А. С., Кузнєцова Г.В., Корконосенко С. Г., Годді Д., Аршанінова Л. (розробляли теорію журналістики та ЗМІ), Шиллера Г., Кара-Мурза С. Г. (маніпулювання свідомістю), Хлоп'єва А.Т. («ЗМІ як джерело інформаційно-психологічної небезпеки»), Голодникову Ю.А. («Політичне ток-шоу як всеукраїнська медіагра»), І. Д. Фомічеву («Соціологія ЗМІ»), Грачева Г. В. («Інформаційно-психологічна безпека особистості: стан та можливості психологічного захисту») та інші.

Метою даної статті є дослідження феномену «інформаційної культури», зокрема індустрії розваг, ЗМІ та ток-шоу як характерних її складових.

В роботі перед нами поставали наступні **завдання**:

Дослідження інформаційної культури, її принципів, елементів;

Аналіз феномену «індустрія розваг»;

Розгляд ролі ЗМІ в сучасному світі, такої їхньої характерної складової як ток-шоу.

XX століття в історії людства залишиться як століття великих і швидких перетворень в життєдіяльності людства. Ці зрушення в бутті людини презвели до нового етапу в житті суспільства- воно стало інформаційним. У своїй статті Л.С. Вінарик, Н.Ф. Васильєва

зазначають, що нема єдиної дифініції поняттю «інформаційне суспільство», але його сутність можна визначити за допомогою декількох процесів [2,81]:

- електронні інформаційні ресурси стають важливим ресурсом і провідною силою соціально-економічного, технологічного та культурного розвитку;
- формується ринок електронних інформаційних ресурсів як фактор виробництва нарівні з ринками природних ресурсів, праці і капіталу;
- розвинена інформаційна інфраструктура перетворюється на умову, що визначає національну та регіональну конкурентоспроможність;
- розвиток і активне впровадження в усі сфери діяльності нових інформаційно-телекомунікаційних технологій суттєво змінює модель освіти, праці, суспільного життя та відпочинку.

В рамках даних перетворень актуальною темою для дослідження стає феномен «інформаційної культури». Це поняття є новим в соціології, культурології, гуманітарних науках, пов'язане воно саме з переходом суспільства на новий ступінь свого розвитку, де інформація грає одну з провідних ролей в житті людей та у зв'язку з цим створені якісно нові технології її збереження, обробки, передачі та відтворення. Слід зазначити, що поняття «культура» має велику кількість визначень, широкий спектр уживання та є одним з найскладніших понять в соціології. Що ж стосується поняття «інформаційна культура», то воно означає культуру в сфері інформаційно-телекомунікативних відносин людства. Спираючись на розробки авторів Л.С. Вінарік, Н.Ф. Васильєвої, Е.П. Семенюка, в контексті даної статті слід навести наступне тлумачення інформаційної культури [2,85]: «...це рівень практичного досягнення розвиненості інформаційної взаємодії і всіх інформаційних відносин в суспільстві, міра досконалості в оперуванні будь-якою необхідною інформацією з використанням нових інформаційно-телекомунікаційних технологій та їх продукту електронних інформаційних ресурсів».

Вимоги та правила, що обумовлені принципами та нормами права, моралі, технічними нормами та ін. є елементами інформаційної культури.

Також слід навести основні принципи інформаційної культури, якими є [2,87-88]:

1. Комплексний підхід до вирішення інформаційних проблем управління. Цей принцип виключає вирішення питань вдосконалення системи управління виробництвом на основі якої-небудь окремо взятої науки, адже соціально-економічний об'єкт - складний механізм, в якому переплітаються технічні (устаткування, технологія, машини); економічні (форми госпрозрахунку, система матеріального стимулювання і т.д.); організаційні (форми і методи управління виробництвом, організація праці) і соціально-психологічні (трудова колектив, конфліктні ситуації, умови праці, ритм, напруга, стомлюваність) аспекти виробництва. Тому вирішувати проблеми управління цим складним механізмом можна лише на основі комплексного підходу, базується на даних різних наукових дисциплін.

2. Загальне впорядкування інформаційної системи. У процесі створення, функціонування комп'ютеризованих систем управління на соціально-економічних об'єктах необхідно провести процес упорядкування. Впорядковується все: технологія, процеси управління, структура і потоки інформації, методи управління та обов'язки посадових осіб.

3. Філософія визначається взаємовідношенням розробників проектів КСУ замовників.

4. Пошук постійно повторюваних характеристик поведінки людей, їх взаємодія, ритуали, форми прояву шанобливості, манери поведінки.

5. Правила гри, які необхідно дотримуватися, щоб досягти успіху в організації і на ринку.

6. Повага прав особистості, заохочення вільного обміну інформацією.

7. Достатні зручності для численних і часто непідготовлених користувачів, які спілкуються з електронною обчислювальною технікою в інтерактивному режимі, повинні бути забезпечені з урахуванням ергономічної безпеки.

8. Забезпечення безпеки і захисту інформації в комп'ютеризованих системах.

Принципи інформаційної культури взаємозалежні і одностороннє вдосконалення одного з них зазвичай не дає позитивного ефекту і не виправдовує виробничі витрати. У той же час вимоги до розвитку кожного принципу визначаються його місцем і роллю в системі, характером і змістом його взаємозв'язку з іншими принципами. На це також вказують вищевказані автори.

Коряковцева Н. А. у своїй статті [7,60] зазначає, що в залежності від суб'єкта діяльності, розрізняють такі її рівні: особистісний, суспільний, професійний. Однак в якості базових рівнів класифікації виділяють особистісний та суспільний на певному етапі розвитку суспільства, у конкретних соціально-історичних умовах.

Саме ці два рівні активно піддаються впливу так званою «індустрією розваг». Даний термін в наш час у всіх на слуху, досить активно ведеться його дослідження з соціальної сторони. Його існування пов'язане з кардинальними змінами в житті суспільства, а саме з технічними інноваціями. Саме вони посприяли появі масового мистецтва, масової культури. Така культура має компенсаторно-розважальні функції, на відміну від класичної. Її продукт не є чимось унікальним та неповторним - він зійшов з масового конвеєра. Так вона виховує не індивідуальність в людині, різнобічність знань та вмінь, а однотипність, примітивність бажань, пасивність тощо.

А.В. Захаров зазначає, що в наш час розваги стають товаром або комерційною послугою, яка надається у відчуженій, позбавленій індивідуальних відмінностей упаковці з однією метою - сприяти знищенню надлишку матеріальних засобів і вільного часу і, тим самим, приглушити екзистенційний страх перед небуттям, деперсоналізацією, вантажем повсякденних турбот [5, 111].

Розваги наділяються рисою престижності, а також стають соціально необхідними. Індустрія розваг постійно виробляє необхідність, потребу в розвагах, в ледарстві. Як пише А.В. Захаров, з певного моменту ця галузь набуває незалежність від потреб, що викликали її до життя, і починає диктувати суспільству штучно створені зразки та стилі поведінки [5, 111].

Особливу роль в укоріненні важливості індустрії розваг відіграють, безперечно, засоби масової інформації (ЗМІ) та реклама: з однієї сторони, соціально-культурні функції розваг, особливо сучасних, неможливо зрозуміти у відриві від ЗМІ, а з іншої сторони, ЗМІ «зрослися» з розвагами, легітимують свою громадську і культурну цінність, апелюючи до категорії «розвага» [5, 113]. ЗМІ є дуже фінансово затратні, але при цьому зазвичай всі витрати повертаються з великим прибутком.

Дана сфера життєдіяльності сучасного суспільства ніби покоїться на трьох інформаційних китах: рекламі, новинах та розвагах. Однак сьогодні прослідковується тенденція інтерференції символів і знаків, що відносяться до даних інформаційним областям, внаслідок чого і політична, і комерційна інформація подаються в якості розваги.

Також слід вказати на те, що на передній план в створенні сучасного медіапростору людства виходить видовище, яке стає основною ціллю діяльності.

Видовище - це те, на чому завжди «зосереджена увага людей», і те, що викликає «їх активний інтерес». Історія розвитку культури наочно свідчить про те, що видовище завжди було своєрідним дзеркалом епохи. За створюваними святковими формами можна судити про політичне, історичне та духовне життя суспільно-економічної формації, визначити ідеї, інтереси й прагнення різних соціальних прошарків. Спостереження за видовищами дозволяє стверджувати, що переважає в даний момент в культурі: охоронні, консервативні тенденції або ж прагнення до змін; воно дозволяє судити, як відноситься дана соціальна група до своїх традиційних, основних цінностей, які вона вважає фундаментом культури, найважливішими і обов'язковими для життя. Видовище виражає і кризові явища в культурі. В умовах споживчого товариства видовище стає аспектом масової культури, з її стереотипами, іміджами, цінностями відпочинку та розваги [9].

Характерним видовищем кінця XX – початку XXI століття є різноманітні шоу (зазвичай їх називають «ток шоу»), якими насичені усі телеканали.

У контексті досліджуваної проблеми слід визначитись, що таке ток-шоу. Витоки ток-шоу дослідники виявляють у різних сферах культури. Г.В. Кузнецов вказує, що ток-шоу - означає «розмовне подання». З'явився термін відносно до естрадного жанру, де один конферанс'є-вистівник розважає публіку балачками, іноді залучаючи до спілкування глядачів із залу. І на телебаченні першими ознаками жанру вважаються: легкість розмови, артистизм ведучого, обов'язкова присутність аудиторії» [3, 271-272]. Серед специфічних ознак ток-шоу вчений виділяє наявність «залізного» сценарію і «підготовленість» імпровізацій. Особа-модератор перетворює дебати у динамічне видовище - хоча виконує, начебто, чисто диспетчерські функції.

Об'єднує різноманітні ток-шоу ряд властивостей. Серед них наступні: ток-шоу пропонують готові моделі поведінки, нав'язують суспільству певні цінності; незважаючи на представлення різних думок, безпосередні реакції і емоції учасників, у глядача створюється відчуття награності, спланованості, розігрування вистави; хоча ток-шоу пропонують глядачам ділитися своїми думками за допомогою дзвінків у студію, часто ведеться рейтинг, багато ток-шоу заздалегідь відзняті.

Розглядаючи актуальні проблеми телевізійної творчості, А.С. Вартанов виділяє такі важливі «складові» ток-шоу, як шоумен (ведучий програми), об'єкт «обговорення видовища»

(людина або проблема), «внутрішні глядачі»(люди в студії, що спостерігають за дійством і активно беруть участь у ньому) і аудиторія телеглядачів[1].

Цікавим прикладом сучасних ток-шоу є політичне ток-шоу, яке останнім часом отримало популярність і нашої країні. Політичне ток-шоу є гібридним жанром, в якому інформативність і розважальність зумовлені технологіями, що йдуть за психологією телеглядача [3, 272]. В основі політичного ток-шоу - боротьба представників політичних партій, що підсилюється напередодні виборів. В Україні суспільна увага до політичних ток-шоу була повернута в кінці 2004-2005 рр., коли в країні різко зріс інтерес до публічної політики. Свого часу ці шоу сприймалися як частина розвитку демократії. Але проблема в тому, що зараз ці ток-шоу стали інструментом маніпулятивних змагань. Ток-шоу за визначенням не можуть виконувати просвітницьку роль [8].

«Фактично, ці шоу покликані на підсвідомому рівні закріплювати існуючий стан речей. Звичайні люди сидять за перегородкою, вважають, в стійлі, на протигагу розкріпаченим і поважним політикам. Звичайні люди натискають кнопки - «схвалюю», «не схвалюю», які фактично ніякого впливу не мають ні на успіх політика на шоу, ні взагалі на його персону, як не роблять особливого впливу і наші вибори. А теми для обговорення аудиторії нав'язуються. Вони вважаються цікавими. Але хто сказав, що вони дійсно цікаві? Фактично, нас привчають до того, що ніхто не збирається рахуватися з нашою думкою - нехай навіть пристрасті там б'ють ключем, результат все одно виявиться нульовим» [10].

Ток-шоу – це яскравий приклад медіагри, розваги. Серед жанрових ознак ток-шоу дослідники виділяють мотив змагальності, аттрактивність і динамічність - те, що притаманне феномену гри. У людській практиці ігрова діяльність має розважальну, комунікативну, діагностичну, ігротерапевтичну функції; функцію самореалізації - в грі як на сцені життя; функцію соціалізації та корекції. Медійне середовище активно використовує вищеперелічені можливості гри, складаючи з них «мозаїку» залежно від цілей впливу медіапродукту на аудиторію [3, 272].

Привабливість ток-шоу як видовища, його яскравість і барвистість, зовнішня ефективність роблять його дуже важливим знаряддям у боротьбі за масову свідомість. За допомогою ефективного видовища можна прищепити стереотипні переконання, маніпулювати поглядами, переконаннями, нав'язувати певний тип поведінки тощо.

Таким чином, породженням інформаційної епохи стала інформаційна культура зі своїми якісно новими особливостями. Перетворення в життєдіяльності людства ХХ століття породили масову культуру, яка переймається не тільки духовним розвитком людства, скільки фінансовою вигідністю культурних продуктів, які стали товаром в сучасних умовах. Відтворює така культура не повноцінну, всебічно розвинуту людину, а пасивного споживача наяного «культурного товару» низької якості. Важливу роль в індустрії розваг відіграють сучасні засоби масової інформації. Видовище як таке стало ціллю діяльності ЗМІ і персоніфікується воно головним чином у вигляді різноманітних ток-шоу, які не несуть в собі якоїсь користі для розвитку людини, а рясніють прийомами маніпуляцій. У результаті перегляду цих ток-шоу людина наповнюється різноманітними стереотипами, її поведінка корелюється у конкретному напрямку та формуються певні громадські уподобання, що не мають гуманістичних перспектив суспільного розвитку.

Література

1. Вартанов А. С. Актуальные проблемы телевизионного творчества на телевизионных подмостках. Учебное пособие. – М., 2003. – 320 с.
2. Винарик Л.С., Васильева Н.Ф. Информационная культура в современном обществе// Механізм регулювання економіки.- 2009 р.- № 2.- с.80-90
3. Голодникова Ю.А. Политическое ток-шоу как всеукраинская медиаигра// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Филология. Социальная коммуникация».- Том 21 (60).- 2008 г. -№1. - С.268-276.
4. Грачев Г. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты.- М.: Изд-во РАГС, 1998 - 125 с.
5. Захаров А.В. Развлечение sub species социологии// Социологические исследования. - 2008. - № 1. - С. 106 — 114
6. Кузнецов Г.В. Так работают журналисты. Учебное пособие. – М.: Издательство Московского университета, 2004. – 396 с.
7. Коряковцева, Н. А. Информационная культура - культура нового типа // Мир Библиографии.-2009.-№1.-С. 58 – 67.

8. Политические ток-шоу уже не интересны украинцам, но для политиков они – наркотик [Электронный ресурс] // Topmedia / - 2011. – 30.03- Режим доступа: http://topmedia.com.ua/news/show/2011-03-30/11127_politicheskie-tok-shou-uzhe-ne-interesny-ukraincam-no-dlya-politikov-oni-narkotik

9. Радикализм и свободное искусство [Электронный ресурс] // Радикализм и свободное искусство – Режим доступа: <http://www.freeradicalart.com/>

10. Хрусталеv А. Как украинцев «зомбируют» политики [Электронный ресурс] / ХРУСТАЛЕV А. // Комсомольская правда в Украине. – 2010. – 28.10. – Режим доступа: [http://kp.ua/daily/281010/250062/Indict Bush not Bashir, Chavez says at Arab summit](http://kp.ua/daily/281010/250062/Indict+Bush+not+Bashir,+Chavez+says+at+Arab+summit) // Reuters. – March 31, 2009. – Режим доступа: <http://www.alertnet.org/thenews/newsdesk/LV697382.htm>

УДК 316

ПРОФІЛАКТИКА ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН СЕРЕД ПІДЛІТКІВ ГРУП РИЗИКУ

Димитрова Л.М.

*д. філос. н., професор кафедри політології, соціології та соціальної роботи
НТУУ «КПІ»*

Островий О.О.

*студент VI курсу ФСП
НТУУ «КПІ»*

У статті розглядається профілактика вживання психоактивних речовин серед підлітків груп ризику, особливості вживання ПАР підлітками; розкриті основні напрямки в сфері наркотичної залежності; визначено значущість мультиплікаційного фільму.

В статье рассматривается профилактика употребления психоактивных веществ среди подростков групп риска, особенности употребления ПАВ подростками; раскрыты основные направления в сфере наркотической зависимости; определены значимость мультипликационного фильма.

The article deals with prevention of psychoactive substance use among adolescents at risk, especially the use of South African adolescents, revealing the main trends in the field of drug addiction, defined the significance of animated film.

Ключові слова: профілактика, первинна профілактика, психоактивні речовини, адитивна поведінка, підлітки групи ризиків, мультиплікаційний фільм.

Актуальність даної теми обумовлюється тим, що українське суспільство й досі переживає занепад в духовній та соціальній сферах. В Україні переважна більшість дітей та підлітків зростає в середовищі, яке негативно впливає на їх подальшу соціалізацію, де не в змозі себе захистити. Вони потерпають від соціально – економічних проблем держави, що відбивається на їх сім'ях, від політики та застарілого законодавства, які шкодять розвитку доступності різних гуртків, секцій та соціальних послуг, від легкодоступності алкоголю, наркотиків та хімічних речовин. Всі ці проблеми призводять до збільшення кількості дітей та підлітків груп ризику, а також дітей та підлітків із сімей групи ризику.

Мета – розкрити профілактику вживання психоактивних речовин серед підлітків груп ризику.

Задля того, аби досягти поставленої мети, потрібно вирішити низку завдань.

1. Визначити, що являє собою психоактивна речовина та вивчити особливості вживання ПАР підлітками.
2. З'ясувати основні напрямки профілактики в сфері наркотичної залежності.
3. Визначити значущість мультиплікаційного фільму та користь від його перегляду підлітками.

Дана проблема знайшла своє відображення в роботах наступних авторів. Так, на їх вживання звертають увагу такі дослідники А. Личко, В. Битенський, В. Херсонський, П. Сидоров, Н. Буторіна, М. Буянов, І. П'ятницька та ін..

Ситуація у всьому світі на сьогоднішній день така, що контингент підлітків, що навчаються в загальноосвітніх школах, охоплений профілактичним впливом і програмами формування життєвих навичок набагато більш повно, ніж підлітки, які навчаються в спеціальних освітніх установах (дитячі будинки, сімейні дитячі будинки, інтернати, ВУЗи, ПТУ, спеціальні школи) або просто безпритульні діти. Очевидно, що ця група найбільш вразлива і особливо потребує проведення профілактичних заходів. Неоціненну роль в охопленні цієї групи відіграють волонтери та співробітники неурядових молодіжних організацій [4, 6].

Підлітки групи ризиків - це підлітки, які живуть без батьків, з прийомними батьками чи в соціально - неблагополучній сім'ї.

Підлітків, які навчаються у ВУЗах і ПТУ, також можна віднести до групи ризику, оскільки частина з них, будучи вихідцями з дитячих будинків, виховувалися поза сім'єю, а частина,

маючи неповну або неблагополучну сім'ю, виховувались в школах-інтернатах та проводили поза сім'єю велику частину часу [4, 6].

Розглянемо ключові аспекти досліджуваної проблеми та основні її поняття. Психоактивною речовиною вважається речовина, вживання якої безпосередньо призводить до змін психіки. ПАР бувають рослинного, грибного, тваринного, напівсинтетичного і цілком синтетичного походження. ПАР можуть входити до складу лікарських препаратів, засобів побутової хімії та харчових продуктів. Психоактивні речовини здавна використовуються людьми для зміни свого психічного стану. ПАР, вживання яких викликає ейфорію (стан штучно піднесеного настрою) становлять небезпеку, оскільки зловживання ними може призвести до розвитку психічної, а іноді й фізичної залежності. Відповідно до сучасної класифікації до ПАР відносяться: алкоголь, наркотики опійної групи, каннабіноїди, седативні або снотворні речовини, кокаїн, інші стимулятори, включаючи кофеїн, галюциноген, тютюн [3,7].

Особливості вживання ПАР підлітками:

1. У дорослих, які відвідують наркологічні клініки, вживання психоактивних речовин в основному спрямовано на те, щоб уникнути наслідків їх невживання (тобто ефектів синдрому відміни). Підлітки вживають психоактивні речовини, оскільки вони викликають у них щось таке, що вони сприймають як позитивне [5].

2. Серед підлітків вживання безлічі психоактивних речовин - правило, а не виняток. Вони рідше вживають дорогі речовини, рідко вдаються до ін'єкцій, частіше беруть участь в епізодах важкого вживання і зазвичай страждають від наслідків гострої інтоксикації, а не від хронічного вживання [5].

3. Мотивація до лікування більш властива дорослим, які особливо прагнуть лікуватися через важкі несприятливі наслідки. Підлітки, як правило, вперті пацієнти; їм практично не властиво звертатися за допомогою. У них зазвичай менше несприятливих наслідків зловживання, і вони рідше мають мотиви до зміни.

4. Відмінності в розвитку вимагають застосування різних підходів. У підлітків ще тільки формуються цінності та установки; крім того, вони мають інші, ніж у дорослих, стратегії подолання труднощів. Наприклад, досвід подолання стресу, вміння вирішувати міжособистісні конфлікти і обговорювати зміни, більш характерні для дорослих. Багато підлітків відчувають величезні труднощі у взаєминах, а особисті та соціальні навички - проблеми, якими майже завжди доводиться займатися. Навики вибору та прийняття рішення у підлітків ще не повністю розвинені.

5. Дорослі, що зловживають психоактивними речовинами, часто звертаються по допомогу на більш пізніх стадіях звикання - зазвичай в стадії фізичної або психологічної залежності, а підлітки, як правило, на більш ранній. Тому останні рідко потребують детоксикації, а реабілітація потрібна частіше, оскільки зловживання психоактивними речовинами серйозно порушує розвиток багатьох базових навичок життя (освіти, соціальних відносин, навичок працевлаштування тощо) [5].

Отже, потреби підлітків, що вживають психоактивні речовини, відрізняються від таких у дорослих. Більше того, вони звертаються до спеціальної служби зі складним комплексом психологічних, особистих і соціальних проблем і потреб, включаючи делінквентну поведінку, бездомність, сімейні труднощі і потреби в освіті і трудової діяльності [5].

Адиктивна поведінка - одна з форм деструктивної поведінки, яка виражається в прагненні до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного стану за допомогою прийому деяких речовин або постійної фіксації Уваги на певних предметах або активностях (видах діяльності), що супроводжується розвитком інтенсивних емоцій.

Основні напрями профілактики в сфері наркотичної залежності є:

- Консультування — до цього напрямку в нашій країні належить первинна профілактика наркотизму.
- Втручання — до цього напрямку належить вторинна і третинна профілактика наркотизму. Реалізується за участю правоохоронних органів, установ, які здійснюють лікування і реабілітацію наркозалежних [1].
- Профілактика, за визначенням ВООЗ, — це дії, спрямовані на зменшення можливості виникнення захворювання або порушення, на переривання або уповільнення прогресування захворювання, а також на зменшення непрацездатності. У більш широкому контексті — це різнобічна діяльність, що перешкоджає поширенню нелегальних наркотиків у суспільстві. Профілактика наркотизму охоплює достатньо широке коло напрямів діяльності.

На сьогодні в Україні, як і в усьому світі, переважає медична модель профілактики. Відповідно до сучасної класифікації ВОЗ, розрізняють первинну, вторинну і третинну профілактику.

Первинна профілактика спрямована на попередження розвитку захворювань, і в наркології включає заходи боротьби зі шкідливим для здоров'я вживанням алкоголю, наркотичних й інших психоактивних токсичних речовин. Е. А. Бабаян вказував на те, що класифікація ВОЗ применшує значення первинної профілактики, а тільки вона, на його думку, є справжньою. Відповідно до запропонованої ним класифікації, первинна профілактика розділяється на радикальну і ранню.

Радикальна профілактика передбачає зміну соціально-культурних умов життя населення (пропаганда здорового способу життя, спорт, санітарне просвітництво тощо) і заходи, що забороняють і контролюють споживання і поширення алкоголю, наркотичних й інших психоактивних токсичних речовин.

Рання профілактика містить у собі як виявлення осіб, які зловживають без залежності, так і попередження розвитку залежності.

Методи раннього або своєчасного виявлення фактів адиктивної поведінки можуть істотно вплинути на подальший її розвиток завдяки своєчасному втручанням. Методологічно вони виконують завдання інформування батьків, а також співробітників освітніх та інших установ про різноманітні ознаки вживання адиктивних речовин. Крім того, сюди належить й інформація про те, що необхідно робити, якщо дитина, учень почали вживати адиктивні речовини.

Вчені В. Ф. Єгоров, А. Г. Врублевський, К. Е. Воронін запропонували розрізняти профілактику залежно від поля діяльності, і на цій підставі до первинної профілактики відносять заходи, які адресуються всьому населенню: від системи заборон і покарань до санітарного просвітництва [1].

Нині первинна профілактика в наркології використовує три основних методи:

1. Систему заборон і покарань.
2. Санітарне просвітництво.
3. Виявлення контингентів високого ризику розвитку адиктивної поведінки (проте А. Є. Лічко і В. С. Бітенський вважають останній лише допоміжним прийомом).

Особливо слід зазначити, що ВОЗ під первинною профілактикою розуміє зміну соціальних умов, що призводять до розвитку хвороби, і лікарі-наркологи цілком обґрунтовано доводять висновку, що «медицина сьогодні впливати на соціальні умови не в змозі... і лікарі первинною профілактикою займатися не можуть». Первинну профілактику ще називають «соціальною профілактикою», тому що вона впливає на комплекс соціальних умов, які сприяють збереженню і розвитку здоров'я, запобігаючи несприятливому впливу чинників соціального та природного середовища. Таким чином, до первинної профілактики можна відносити як заходи, які запобігають виникненню наркотизму, так і заходи, які підвищують власний опір індивіда до наркотизму [1].

Серед засобів, які мають сприяти роботі по профілактиці вживання ПАР у підлітків, дослідники пропонують перегляд мультиплікаційних фільмів у роботі з дітьми. Часто фахівці недооцінюють роль мультиплікації у профілактичній і навіть корекційній роботі, вважаючи, що мультфільм – це просто цікава казка, перегляд якої допомагає заповнити вільний час. Проте це не так. Для дитини мультфільм – це реалії, у які вона легко переноситься і сприймає їх як справжні. Для безпритульних та бездоглядних дітей та підлітків унаслідок їхнього певного інфантилізму та соціально-педагогічної занедбаності мультфільм залишається актуальним аж чи не до юнацького віку. Яскравість фарб мультиплікації, насиченість образами, чудернацькими істотами, які допомагають візуалізувати добро та зло, роблять мультфільм незамінним інструментом виховної роботи з дітьми та підлітками, який ґрунтується на потребах самої дитини, є ненав'язливим, природним. При цьому варто розуміти, що мультфільми можуть як розвивати мислення, логіку, фантазію, формувати уявлення про добро і зло, так і навпаки – можуть сприяти розумовій деградації, агресії, неадекватному сприйняттю дійсності. Тому дуже важливо правильно підбирати мультфільми для перегляду дітьми, намагаючись під час вибору мультфільму відповісти на запитання: «Для чого?», «Навіщо?», «Чому вчить дитину цей мультфільм?». Мультфільм, який вихователі (у широкому сенсі цього слова) залишили без обговорення, не дасть так багато, як той мультфільм, який було проаналізовано спільно з дітьми та з якого було зроблено відповідні висновки [2, 69].

Також важливим аспектом у профілактиці вживання ПАР є соціальна політика держави, що повинна базуватися на комплексному підході. Попередня стадія ефективної стратегії

профілактики повинна полягати в проясненні завдань, а саме з урахуванням специфіки цільової аудиторії та реалістичності.

Ефективність профілактики вживання психоактивних речовин залежить від інтегрованого підходу, на індивідуальному та суспільному рівнях, а також на рівні навколишнього середовища. На індивідуальному рівні профілактика буде ефективною, якщо підлітки будуть отримувати знання. Такі профілактичні заходи сприяють інформуванню підлітків груп ризику, що заохочують в них прагнення до зниження ризиків в поведінці, одночасно надаючи практичні інструменти для зміни поведінки. Але помилково припускати, що профілактичні заходи створюють соціальні передумови для зміни поведінки, що вони працюють тільки на індивідуальному рівні [6].

На практиці проблеми, пов'язані з вживанням психоактивних речовин, рідко розглядаються в якості питань соціально – економічного розвитку. Навпаки, вони часто сприймаються як технічні проблеми, які можна розділити на стратегії в області зниження попиту та пропозиції, а також зменшення шкоди. Незважаючи на те, що теоретично проблемне вживання ПАР може торкнутися будь-якого члена суспільства, наукові дані показують, що воно явно пов'язане з певними соціально-економічними факторами: низьким освітнім рівнем, припиненням навчання та виключенням зі школи, безробіттям, низькою оплатою праці і важкими умовами праці, низьким рівнем доходу і боргами, відсутністю постійного місця проживання, бездомністю, смертністю, захворюваннями, пов'язаними з наркотиками, а також соціальним «тавром». Інші дослідження продемонстрували, що проблемне вживання наркотиків і залежність менш поширені серед спільнот, що володіють можливостями для повноцінного соціального життя. В цих спільнотах, за наявними даними, різниця між бідними і багатими незначна. У Нідерландах і Швеції політика уряду давно спрямована на створення умов для повноцінного соціального життя і соціально-економічного благополуччя. Незважаючи на різницю в стратегіях наркополітики, обидві країни мають порівнянний (низький) рівень поширеності вживання ПАР. Це чітко показує, що на поширеність вживання психоактивних речовин впливають інші фактори, у тому числі загальний соціально-економічний добробут [6].

Необхідно пріоритизувати проблеми найбільш вразливих груп, в яких існує найбільш високий ризик розвитку проблем, пов'язаних з наркотиками, і прийняти комплексний підхід, що передбачає роботу на трьох рівнях: індивідуальному рівні, на рівні громад та на рівні навколишнього середовища. Розуміння факторів, що збільшують вразливість бідних спільнот до проблемного вживання наркотиків, допоможе знизити ризик до мінімуму шляхом здійснення цільових проектів соціально-економічного розвитку. Даний підхід дозволить розширити спрямованість діяльності, включивши в неї не тільки питання наркотиків та здоров'я, а й питання уразливості, недостатнього розвитку, бідності та прав людини. В рамках такого підходу також є необхідним прийняти більш широке проведення заходів щодо профілактики наркозалежності, ніж у традиційних профілактичних програмах [6].

Необхідно відмовлятися від стратегій профілактики, спрямованих лише на інформацію про наркотики. Програми повинні бути спрямовані на вирішення більш загальних соціально-економічних проблем, підтримувати розширення потенціалу та створення можливостей для повноцінного соціального життя та дотримання прав людини. Успішні стратегії повинні включати як стратегічні (рішення фундаментальних проблем нерівності), так і тактичні (впровадження заходів зі зниження нерівності) підходи. Стратегічні підходи передбачають розгляд питань, пов'язаних з соціально-економічним середовищем, в тому числі питань людського розвитку і зниження рівня соціальної нерівності. Вони включають полегшення доступу до навчання, безпеку здоров'я на робочому місці, зниження рівня безробіття, а також створення можливостей для повноцінного соціального життя. Тактичні заходи забезпечують врахування інтересів вразливих і маргіналізованих соціальних груп у рамках стратегій охорони здоров'я [6].

Висновки та рекомендації. Таким чином, профілактика серед груп ризику є важливим в соціальній роботі, адже підлітки – це специфічна група що знаходиться під ризиком вживання психоактивних речовин та прояву адитивної поведінки у суспільстві. Тому своєчасна соціальна профілактика є незамінним засобом впливу на формування здорового способу життя та іміджу здорової нації, та потребує використання цілого комплексу впливів.

Література

1. Бурлаки В.В. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді: Навчально-методичний посібник / Під ред. В. В. Бурлаки. — Київ: Герб, 2008. — 224 с. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psychiatry.ua/books/youth/paper5.htm#43>

2. Журавель Т.В., Лях Т.Л., Нікітіна О.М. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки: методичний посібник для спеціалістів, які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / За ред. Т. В. Журавель; Авт. кол.: Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Нікітіна. – К., 2010. – 168 с.
3. Пособие по профилактике потребления психоактивных веществ / Белорусско-украинско-молдавская программа по борьбе с незаконным оборотом и торговлей наркотическими средствами (Программа БУМАД). - Минск: Белсэнс, 2006. — 112 с.
4. Профилактика зависимости от психоактивных веществ: Особенности работы с подростками группы риска Методическое пособие / Т. Воробьева, А. Ялтонская – Москва:УНП ООН,2008. - 23с.
5. [електронний ресурс]. – режим доступа: www.belmapo.by/downloads/dets_psihiatr/zloupotr_pcihoakt.doc
6. [електронний ресурс].- режим доступу: <http://www.idpc.net/ru/publications/idpc-drug-policy-guide-russian>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК УМОВА ПОЗИТИВНОГО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Крижанівська О.П.

канд. філос. н., доц.

Максименко О.М.

магістрантка Національного технічного університету України «КПІ»

В даній статті автор розглядає особливості проблеми зовнішньої трудової міграції в Україні та можливі шляхи правового регулювання міграційної політики держави для позитивного вирішення даної проблеми.

В данной статье автор рассматривает особенности проблемы внешней трудовой миграции в Украине и возможные пути правового регулирования миграционной политики государства для позитивного решения данной проблемы.

In this article the author shows main characteristics of the problem as external labor migration in Ukraine and possible ways of the legal regulation of migration as a positive solution to this problem.

Ключові слова: трудова міграція, зовнішня трудова міграція, міграційна політика.

Актуальність розгляду даного питання витікає з достатньо великої кількості сьогоденних неврегульованих питань міграційної політики держави. Складність вивчення проблеми зовнішньої трудової міграції в Україні виникає в зв'язку з тим, що немає чіткого механізму вивчення даного процесу, а саме явище є недостатньо дослідженим.

Переломним етапом в історії України стало здобуття незалежності і одночасна демократизація суспільного життя. Молода країна зіткнулася з такими явищами як інфляція, економічна криза, руйнація промисловості і сільського господарства, закриття заводів, фабрик, великих підприємств, як наслідок - безробіття, скорочення робочих місць, затримка або невиплата зарплат, пенсій, стипендій. Для багатьох громадян єдиним виходом з цієї ситуації виявився пошук кращої долі за межами України, і право на вільне перетинання державного кордону надавало таку можливість. Науково і практично доведено, що можливість вільного перетинання кордону завжди на користь, насамперед, державам із високим рівнем розвитку, які за допомогою високої цінової політики забезпечують себе від надлишкової імміграції і водночас забезпечують приток дешевої робочої сили, у якій зацікавлені. Імміграція у держави зі стабільним рівнем життя відбувається одночасно з еміграцією з держав із менш високим рівнем розвитку, до яких належить і наша держава. Попри всі оптимістичні сподівання, основною метою закордонних поїздок для українців став не туризм і освіта чи відвідування близьких родичів, а праця за кордоном з метою покращення свого матеріального становища, отримання вищого заробітку у порівнянні з оплатою праці в Україні.

Україна є одночасно країною-донором робочої сили по відношенню до високорозвинених держав, країною-реципієнтом – для країн з більш низьким рівнем соціально-економічного розвитку та країною - транзитером робочої сили до країн Європейського Союзу [1]. Це означає, що цінні спеціалісти з вищою та середньо-спеціальною освітою, які готові працювати за копійки, залишають країну і їдуть до високорозвинених країн, натомість держава отримує малокваліфікованих робітників, біженців, нелегалів, осіб з кримінальним минулим з країн з менш стабільним рівнем життя, більш того, Україна, через своє географічне положення, є зв'язуючим мостом між трудовими мігрантами з Росії, країн Сходу та країнами-реципієнтами Європейського Союзу, США, Канади та ін.

З часом, саме трудова міграція в Україні стає однією з найпоширеніших форм зовнішньої міграції населення. Трудова міграція – це переміщення працездатної особи на територію держави, громадянином якої вона не є та в якій постійно не проживає, з метою зайняття оплачуваною трудовою діяльністю [3]. За уточненим визначенням вітчизняного соціолога С.Головки, зовнішня трудова міграція – це процес організованого або стихійного переміщення працездатного населення з країни до країни, викликаний причинами економічного характеру [2, 354].

Вагомий внесок у процес дослідження теорії і практики зовнішньої трудової міграції, удосконалення організаційних, економічних та правових важелів її регулювання зробили провідні вітчизняні вчені: О.Позняк, Е.Лібанова, О.Малиновська, Н.Марченко, А.Мокій, С.Писаренко, А.Сумянцева, Є.Савельєв, Л.Симів, А.Філіпенко. Дослідженням соціальних

проблем трудової міграції сьогодні займаються також українські вчені С. Головка, Б. Довжук, А. Ходорчук, Т. Стубайло, С. Мельник, А. Сухоруков.

Динаміка міжнародної трудової міграції є об'єктом дослідження російських вчених: Івахнюка І. В., Іонцева В. О., Колосніциної М. Г., Зайончковської Ж. А., Преведенцева В. І., Тюрюканової О. В. Серед зарубіжних вчених, які присвятили свої наукові праці проблемам міжнародної трудової міграції, слід виокремити Г.Бекера, Г.Брюкера, П.Сталкера, О. Старка, Дж. Тейлора, Г.Фаїні, К.Хансена, А.Шарпа.

Метою даної статті є аналіз правового регулювання міграційної політики України, як умови позитивного вирішення проблеми зовнішньої трудової міграції. **Головне завдання** полягає в тому, щоб розкрити особливості проблеми зовнішньої трудової міграції в Україні та виокремити ряд заходів для правового регулювання процесу зовнішньої трудової міграції, що дозволить перетворити негативні сторони трудової міграції в позитивні для нашої країни.

За даними представництва Міжнародної організації з міграції в Україні (МОМ), за межами України працює 6,5 мільйонів мігрантів, тобто майже 14,5% працездатного населення. З них 67% - чоловіки, 33% - жінки [4]. Основними країнами для зовнішньої трудової міграції, як показує Державний комітет статистики України, є Росія (40-50%), Польща (15-20%), Чехія (10-12%), Італія (бл.10%), Португалія (5-8%) [4]. Найбільша кількість громадян виїжджає через близькість до кордону та високий рівень безробіття із Закарпатської та Чернівецької областей, найменша — з Київської, Одеської, Житомирської, Кіровоградської, Полтавської, Дніпропетровської областей, де рівень безробіття нижчий [4].

В цілому високий рівень зовнішньої трудової міграції породжує для країни серйозні соціально-економічні проблеми. Їх суть можна визначити наступним чином:

1. Виїжджає найпродуктивніша частина трудового потенціалу, зокрема молодь. Більшість мігрантів — особи у віці 20-49 років, представники найбільш економічно продуктивних вікових груп [4];

2. Виїжджають висококваліфіковані працівники, які згодом втрачають свої професійні навички оскільки за кордоном виконувана ними робота часто носить примітивний та неprestижний характер. За даними МОМ, 59% трудових мігрантів мають повну середню освіту, 17% - базову чи неповну вищу освіту, 14% - вищу освіту, 10% - початкову або незакінчену середню освіту [4]. Проте, незалежно від рівня освіти, майже всі українські трудові мігранти працюють на роботах, що не потребують високої кваліфікації. 54% українських мігрантів працюють у галузі будівництва, 17% - у сфері домашнього догляду, по 9% - у сільськогосподарському секторі та торгівлі, ще 6% - у промисловості та 5% займаються іншими видами робіт [4]. Втрати України від відтоку спеціалістів, за підрахунками експертів, складають щорічно приблизно 15 мільярдів доларів [6].

3. Спостерігаються негативні демографічні процеси, такі як руйнація сімейних відносин, несприятлива атмосфера «мігрантського життя» для народження і виховання дітей, зменшується кількість укладених шлюбів, частішими стають розлучення, часто залишаються бездоглядними діти та люди похилого віку, особливо страждають діти, які на довгий час залишаються без уваги батьків, що усугубляє таке явище, як соціальне сирітство;

4. Страждає також фізичний стан трудового мігранта: працюючи на чужині, заробітчани втрачають власне здоров'я, не отримуючи при цьому кваліфіковану медичну допомогу, зазнають впливу важкої фізичної і часто ненормованої праці, насильства з боку роботодавців, в тому числі й сексуального, важких побутових умов, а крім цього, вони не мають гарантії щодо отримання зароблених грошей та правового захисту від злочинних угруповань;

5. Зневіра у власних можливостях працевлаштування на Україні, яка зростає з кожним місяцем перебування закордоном, втрата зв'язків з Батьківщиною, національною самосвідомості, набуття чужих звичаїв та невластивого менталітету.

6. В Україні зовнішня трудова міграція супроводжується таким ганебним явищем, як торгівля людьми. За даними Міжнародної організації з міграції за останні 18 років від торгівлі людьми постраждало близько 110 тисяч українських громадян [6]. Лише в 2010 році за допомогою в представництво МОМ в Україні звернулися 827 постраждалих від торгівлі людьми [5]. Для порівняння, у 2008 році кількість жертв сягала 322 осіб [5];

7. Новим соціальним феноменом сучасності можна вважати появу в Україні дистантних сімей трудових мігрантів. Згідно зі статистичними даними, лише шість відсотків заробітчан не мають дітей. У більшості мігрантів їх двоє або троє. Тобто, якщо Україну покинуло сім мільйонів громадян (і це лише офіційні дані), без батьківського піклування нині живе приблизно 7,5 – 9 млн. неповнолітніх. Тільки у Львівській області проживає приблизно 20 тисяч дітей, батьки яких перебувають на заробітках, практично в 50 кожному класі є один,

двоє або й троє учнів, у котрих мама, тато, а іноді і двоє батьків знаходяться на заробітках за кордоном [3].

Втім для економіки України трудова міграція має також позитивні сторони. До них можна віднести:

1. Зменшення напруги на ринку праці України, зокрема зниження рівня безробіття. Завдяки трудовій міграції, українські кваліфіковані спеціалісти, реалізують себе за кордоном, не маючи змоги працевлаштуватися вдома;

2. Можливість матеріального утримання на Батьківщині сімей, зокрема дітей, фінансування їхнього навчання, покращення житлових умов, купівлі товарів довготривалого використання, оздоровлення родичів тощо;

3. Розвиток малого бізнесу за рахунок залучених коштів від "човникової" торгівлі. Як показало дослідження 2008 року власний бізнес мали члени 19% домогосподарств, тобто практично кожен п'ятий [6, 34];

4. Трудова міграція є джерелом досвіду, знань, розширення світогляду, міжособистісних контактів, школою бізнесу та ринкової поведінки, вивчення іноземних мов;

5. Значні обсяги інвестицій, грошовий (валютний) приплив (заробітчанські гроші), які отримує Україна завдяки заробітчанству. Українські мігранти щорічно перераховують в Україну від 5 до 9 мільярдів доларів, що становить 5-8,5% ВВП і дорівнює сумі, яку іноземні підприємства вкладають у країну [4]. В останній час аналітики вказують, що має місце негативна тенденція. Молоде покоління трудових мігрантів вже не так прагне переказувати кошти в Україну, а намагається влаштуватись, вивезти свої сім'ї і вести власний бізнес. Через це рівень інвестицій від зовнішньої трудової міграції в останній час скорочується.

З огляду на негативні і позитивні прояви зовнішньої трудової міграції, основним завданням нашої держави у сфері міграційної політики є мінімізація негативних наслідків та максимальне використання позитивних для трудових мігрантів та українського суспільства в цілому. Громадянин має невід'ємне право як на виїзд за рубіж, так і на гідний рівень життя вдома, тобто бути працевлаштованим, мати власну справу, гідну оплату праці, яка б дозволяла як самореалізуватися, так і забезпечити добробут його рідним. Саме на це і має бути спрямована політика регулювання трудової міграції.

І певні кроки до такої політики в Україні вже зроблені. На сьогодні Україна є учасницею Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів, а також Угоди про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів в рамках СНД. У 2008 році в рамках Самміту голів урядів країн-членів СНД підписано Конвенцію про правовий статус трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей держав-учасниць СНД, яка наразі готується до ратифікації [1].

Одночасно, Україною укладено 13 двосторонніх міжнародних договорів у сфері працевлаштування. Також, діють 7 двосторонніх договорів у сфері соціального забезпечення. Продовжується робота стосовно укладання двосторонніх угод у сфері соціального забезпечення з країнами, в яких перебуває найбільша кількість українських мігрантів, зокрема, з Польщею, Федеративною Республікою Німеччина, Грецькою Республікою, Державою Ізраїль. Готуються до ратифікації угоди про соціальне забезпечення з Португалією та Естонією.

Розпочате реформування міграційної сфери, відповідно до ініціативи Європейського Союзу „Східне партнерство” та підписання у травні цього року Президентом України Указу „Про Концепцію державної міграційної політики” стали дорожньою картою органам влади щодо подальших стратегічних кроків у державній міграційній політиці України [1].

На даний час, міністерством розробляється проект Закону України „Про зовнішню трудову міграцію”, яким передбачається активізація міжнародного співробітництва у сфері трудової міграції та посилення соціального і правового захисту громадян України, які перебувають за кордоном [1].

Країни Західної Європи, Росія, США, Канада є потенційними споживачами нашої робочої сили і розробка міждержавних угоди, які базуватимуться на міжнародному праві і забезпечуватимуть соціальні і політичні гарантії трудовим мігрантам можуть стати основою державної міграційної політики України. В цих угодах розглядаються такі проблеми, як юридична і економічна свобода громадян будь-якої країни, визнання міждержавного обміну робочою силою, економічна доцільність обміну трудовими ресурсами, ротація основної маси мігрантів. Такі угоди, зазвичай, передбачають професійну підготовку на місці майбутньої роботи, цілеспрямований добір на роботу та міждержавні гарантії щодо мінімальних умов проживання. Підписання даних угод гарантуватиме правовий і соціальний захист наших

співвітчизників за кордоном та покращення трудових міграційних відносин між головними приймаючими країнами і Україною в майбутньому.

Україна є новачком у процесі міждержавного обміну трудовими ресурсами і накопичити їй необхідний досвід допоможе ґрунтовне вивчення досвіду західних країн у сфері міграційної політики, який втілюється у міжнародному законодавстві. Це сприятиме вдосконаленню міграційного законодавства України, його переходу на якісно новий рівень та реалізації в подальшому тих угод, які на даному етапі залишаються лише на папері.

Регулюванню міграції населення, веденню обліку, укладанню міждержавних та міжнародних угод щодо працевлаштування українських громадян за кордоном та видавати трудові ліцензії іноземним громадянам на роботу в Україні допоможе створення організації, щось на зразок Державної служби міграції. Дана установа може запровадити обов'язкове страхування українських громадян перед їх виїздом в іншу країну на роботу, вести пошук вільних робочих місць в інших регіонах України, збір інформації про попит на окремо взяті спеціальності в інших областях нашої країни. Це дасть змогу співвітчизнику знайти роботу за його кваліфікацією не виїжджаючи за межі Батьківщини, а обмежившись лише стаціонарною трудовою міграцією. Збираючись їхати за кордон, майбутній трудовий мігрант стикається з безліччю бюрократичних нюансів, Державна служба міграції могла б допомогти їм в одержанні документів, необхідних для роботи, медичних довідок, віз, дозволів тощо. Важливою бачиться також співпраця даної установи з аналогічними організаціями у країнах, що приймають наших мігрантів, з метою соціального захисту трудових мігрантів та регулювання процесу міграції.

Велике значення для налагодження ефективних міграцій має співробітництво з Міжнародною організацією з міграції, членами якої є 46 держав і яка за 5 років своєї діяльності брала участь у долях майже 5 млн. осіб. Ця організація забезпечує впорядковану і планову міграцію, має сформовану організаційну структуру, веде обмін досвідом і надає потенціальним мігрантам і державним організаціям інформацію про ситуацію на ринку праці тієї чи іншої країни, в тому числі щодо професій, кваліфікацій, умов найму [6].

Актуальним залишається прийняття закону щодо імміграції, без якого неможливо встановити порядок прибуття в Україну іноземців та осіб без громадянства з метою працевлаштування. Без цього, Україна і в подальшому буде не спроможна контролювати приток мігрантів до країни та виїзд населення закордон, втрачаючи цінні трудові ресурси.

Було б доцільним, також, створення спеціалізованих бірж праці, які б взяли на себе роль посередника при наймі українського мігранта на роботу за кордон, захищали його інтереси на зарубіжних ринках праці, підбирали відповідні кваліфікації вакансії, укладали колективні та індивідуальні контракти, а головне вберігали б від ризику незаконної торгівлі людьми та інших порушень прав людини. На базі цих спеціалізованих бірж доцільно було б організувати курси з вивчення іноземної мови, оскільки для конкурентоспроможності трудовому мігрантові необхідно вільно володіти мовою приймаючої країни. Це дасть змогу трудовому мігрантові почувати себе впевненіше в процесі адаптації в нових умовах, в чужій країні і досягати кращих результатів в своїй трудовій діяльності.

Отже, шляхами позитивного вирішення проблеми трудової міграції є: спрямування процесів трудової міграції у контрольоване і врегульоване державою русло. А саме: розробки і реалізації чітких і прозорих механізмів регулювання міграційних процесів, вироблення дієвих механізмів захисту трудових мігрантів; стимулювання зворотності зовнішньої трудової міграції; впровадження комплексу заходів, спрямованих на покращення ситуації на національному ринку праці та створення нових робочих місць з гідною заробітною платою. Головним же залишається проведення ефективної політики зайнятості із використанням всього комплексу інструментів щодо розподілу, перерозподілу, збереженню і раціональному використанню трудового потенціалу в Україні.

Виконання цих та інших завдань дозволить перетворити негативні сторони трудової міграції в позитивні для нашої країни, дозволить упорядкувати міграційні процеси в державі та забезпечити соціальний захист співвітчизників за кордоном.

Література:

1. Виступ першого заступника Міністра соціальної політики України Василя Надраги на конференції "Майбутнє міграції в Україні" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=134354&cat_id=107177
2. Головка С. В. Світова економіка / С. В. Головка. – К. : Либідь, 2000.

3. Журба О.В. Поняття та сутність праці за кордоном та сучасної української трудової міграції // Форум права. -2008. -№ 1. –С.130-133 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08govutm.pdf>
4. Закордоном живе 14% громадян України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/09/30/6630949/>
5. «Люди як товар». Торгівля людьми й досі актуальна для України проблема [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.reactor.org.ua/showthread.php?t=490>
6. Манфред Профазі: Україна - експортер "живого товару" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2011/09/110930_migration_profasi_ok.shtml
7. Позняк О. Групові міграції в Україні: сучасний стан, проблеми, перспективи / О.Позняк // Економічний часопис. – 2007. - №2. – С.34-48.

СОЦІАЛЬНА ТА СІМЕЙНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЇЇ РОЗВИТКУ

Крижанівська О.П.

к. філос. н., доцент

Малетич Г.А.

магістрантка Національного технічного університету України «КПІ»

В даній статті здійснено теоретичний та практичний аналіз вибіркових аспектів соціальної та сімейної політики в сучасній Україні. З'ясовано важливість виокремлення сімейної політики в самостійний напрям, в межах соціальної політики загалом. Проаналізовано важливість сімейної політики для сучасного суспільства.

В данной статье осуществлен теоретический и практический анализ выборочных аспектов социальной и семейной политики в современной Украине. Выяснена важность отделения семейной политики от социальной политики в целом. Проанализирована важность семейной политики для современного общества.

In this article there is theoretical and practical analysis of chosen aspects of social and family politics in modern Ukraine. Defined an importance of separation of family policy from social politics into an independent science. Made an analysis of importance of family politics for modern society nowadays.

Ключові слова: сімейна політика, соціальна політика, мета, модель, держава, предмет, сім'я, функції сім'ї.

Актуальність. Сім'я є базовим інститутом суспільства, без якого неможливо уявити існування та розвиток сучасної держави. Ця унікальна інституція виконує тільки їй властиві функції: виховну, економічну, репродуктивну, комунікативну, регулятивну; господарсько - побутову та інші. Всі вони підлягають управлінню з боку держави, яка за допомогою спеціально організованої системи здатна цілеспрямовано впливати на інститут сім'ї. Зміни, які відбуваються сьогодні в структурі та складі сім'ї, сімейних ролях, функціях сім'ї, доводять доцільність перегляду існуючої державної системи впливу на інститут сім'ї та розробки нової моделі їхніх взаємовідносин. Це в свою чергу, зумовило суспільні та наукові дискурси щодо проблем - зменшення рівня шлюбності; стрімкого зниження демографічних показників; збільшення кількості розлучень, цивільних шлюбів, рівня позашлюбної народжуваності, неповних сімей; «кризових» сімей; зменшення коефіцієнту народжуваності та розміру сім'ї; ролі сім'ї у вихованні дітей, тощо.

Огляд останніх досліджень і публікацій. В працях науковців розробляються та реалізуються два протилежних підходи до розуміння заданої тематики і пошуку шляхів позитивного впливу на розвиток даної проблеми. Пропонуються запровадити нові державні концепції сімейної політики. Сучасний стан інституту сім'ї на даному етапі розвитку одна група вчених розглядає як модернізаційний напрям розвитку, інша - як кризовий напрям.

Прихильники першого напрямку вітчизняні вчені - Г. А. Заїкіна, Н. Т. Арістова З. М, Алігаджієва, , Т. А. Гурко, Л. Г. Вишневський, М. Г. Панкратова, зазначають, що зміни в сучасній сім'ї є цілком закономірним явищем та наполягають на збереженні суверенітету сім'ї, обмеженого впливу на нього з боку державних органів. Вони вважають, що сімейну політику не потрібно і не доцільно відокремлювати у самостійний напрям діяльності держави, адже усі сфери державної політики так або інакше впливають на розвиток та існування інституту сім'ї [4].

Прибічники іншого напрямку, вітчизняні вчені - З. В. Ромовська, А. І. Антонов, І. В. Бестужев-Лада, В. А. Борисов, Н. М. Римашевська - дотримуються такої позиції, що інституційні зміни сім'ї відбулися через системну кризу сім'ї, сформовану техногенним суспільством. Вони вважають, що для її подолання, слід проводити в державі цілеспрямовану сімейну політику, адже мета такої політики - забезпечення інтересів сім'ї, сприяння її самоорганізації, самозабезпечення досягнення добробуту, створення умов для успішного функціонування та розвитку її, як важливого соціального інституту [5].

Серед вітчизняних дослідників інституту сім'ї, соціальної політики та сімейної політики, слід назвати таких вчених: З. В. Ромовську, В. В. Бекову, М. М. П'яницького, Л. Короткову, О. Вихрова, Л. Мелешко, Я. І. Шевченко та інші. Серед зарубіжних науковців слід відзначити і виокремити таких авторів: Г. Спенс Х. Ламперт, Дж. Гуд, В. Берр, Є. Фромм, С. В. Дармодехіна, А. І. Пьянова, Ж. В. Чернову, А. Г. Вишневського, А. Г. Волкова, Ф. Хаек А. Д. Плотнікова, А. І. Антонова, О. В. Дорохіну [4].

Мета та завдання дослідження. Вітчизняні вчені в своїх працях більше уваги приділяли окремим аспектам впливу держави на інститут сім'ї, роблячи акцент на взаємовідносинах держави та особистостей; забезпеченні державних пільг та допомоги окремим категоріям громадян. Мова про аналіз державного впливу на інститут сім'ї, його позитивні та негативні аспекти, перспективи виокремлення сімейної політики у самостійний напрям, концептуальні засади державної сімейної політики України практично не велась.

Саме тому мета роботи - здійснити теоретичний та практичний аналіз аспектів соціальної та сімейної політики в сучасному суспільстві, розкрити важливість виокремлення сімейної політики в самостійний напрям, в межах соціальної політики загалом. Автор ставить за завдання, довести важливість сімейної політики для сучасного суспільства і на підставі чого можливою стане розробка теоретичних та практичних засад державної сімейної політики сучасної України.

Слід сказати, що досліджувані дефініції не мають свого практичного та теоретичного визначення. Різні науковці в своїх підходах виходять з різних поглядів на місце та роль держави, на її відповідальність за життя та діяльність окремої особи чи сім'ї, на зміст та мету соціальної та сімейної політик. Суть одного з підходів полягає в тому, що відбувається прирівнювання суспільного та соціального, а тому соціальна політика розглядається як суспільні дії щодо вирішення загальносуспільних проблем. За такого підходу особисті проблеми кожного члена суспільства та їх сімей, залишаються на другому плані у порівнянні з інтересами всього суспільства загалом.

Другий підхід полягає в тому, що потрібно вирішувати перш за все, питання захисту соціально вразливих та соціально незахищених верств населення через налагодження системи державних пільг, допомог та благочинної допомоги, але такий підхід обмежує активність державних та громадських інститутів лише частиною суспільства. В поле зору держави попадають лише сім'ї кризові, малозабезпечені, багатодітні, сім'ї інвалідів, тощо. Сім'я ж як соціальний інститут в цілому, залишається поза увагою держави і тому кризові моменти в її розвитку не стають об'єктом державного врегулювання.

Третій підхід виходить з необхідності регулювання, перш за все, соціально- трудових відносин в державі, але за таким підходом значна частина суспільства, в тому числі сім'я, взагалі залишається поза увагою суб'єктів соціальної політики. Четвертий підхід має на меті пом'якшення негативних наслідків індивідуальної та соціальної нерівності в суспільстві, через систему перерозподільних заходів. За такого підходу, передбачено, що програми державних допомог рівномірно нараховуються всім сім'ям.

Кожен з цих підходів має своє негативне та позитивне запровадження в сучасній державі. Розвинені держави використовують в своїй соціальній політиці тією чи іншою мірою усі ці підходи. Можна сказати, що серед напрямів реалізації та функціонування соціальної політики в суспільстві можна виокремлювати два головних напрямки - ліберальний та соціально-демократичний. Кожний з них має відповідно свій характер, зміст, мету, особливості практичної реалізації його в державі, завдання та методи здійснення соціальної політики в суспільстві [6].

Перший напрям реалізації соціальної політики полягає в тому, що держава практично намагається надавати кожній сім'ї певну свободу та можливість самостійно вирішувати власні проблеми. Держава виконує такі функції, які без неї не може вирішити самостійно індивід або окремі соціальні групи.

Суть іншого напрямку є його основною метою - відповідна соціальна справедливість серед населення, усунення або пом'якшення нерівності за розподілу соціальних, економічних та інших ресурсів. Цей напрям не ставить істотних вимог до індивіда та його сім'ї, а зменшує роль особистісних стимулів самореалізації особи, адже держава гарантує певний рівень доходів, соціальних послуг та виплат, який фактично не залежить від внеску конкретної індивіда в цей процес. Реальні потреби сім'ї визначають межу соціальних виплат.

З позицій кожного напрямку робляться відповідні спроби дати визначення соціальної політики. Так для О. Л. Іванової соціальна політика - це діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту членів суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності у країні [1, 107].

Розглядаючи політику з соціально - демократичної позиції, можна сказати, що це керований вплив держави, що базується на системі норм та правил, нормативних структур, що приймають рішення та організують діяльність, яка сприяє залученню до політичних процесів різних суб'єктів. Мета такого впливу - сприяти формуванню спільності інтересів

широких верств населення й консолідувати тим самим суспільство, досягаючи підтримки ним діяльності держави» [4].

Мета соціальної політики України полягає в створенні умов для існування та розвитку особистості як соціальної істоти, умов для реалізації конституційних прав і свобод людини. Об'єктом соціальної політики є населення країни, молоді сім'ї, молодіжні та дитячі організації та об'єднання, біженці, переселенці, пенсіонери, люди похилого віку. Суб'єкти соціальної політики: громадські, релігійні, благодійні та інші недержавні об'єднання; комерційні, фінансові та інші бізнесові структури; державні органи, відомства та установи [7, 575].

Соціальна політика сучасної держави повинна бути зорієнтована не лише на підтримку наявного рівня соціальних гарантій і створення механізмів соціального захисту окремих найбільш уразливих соціальних груп, а й на реалізацію довготривалих програм щодо кардинальної зміни основ системи соціального захисту, підвищення її ефективності в сучасному суспільстві. Основними цілями соціальної політики нашої держави на даному етапі розвитку є: максимальне збереження фізичного, інтелектуального, духовно-етичного потенціалу країни; зміцнення стимулу трудової мотивації, відтворення "людського капіталу" країни; забезпечення та створення соціально-економічних передумов для реалізації громадянами своїх потреб і інтересів, виявлення своєї активності й розкриття особистості, адже без цього неможливо створити громадянське суспільство, де була б особиста свобода та реальна демократія [5].

На даний час для нашої країни фактично характерне поєднання двох згаданих напрямків реалізації соціальної політики, адже жодний з них не має яскраво виражених ознак соціальної держави, якою є Україна. Особливості та механізми реалізації соціальної політики в суспільстві регламентуються такими основними Законами України: «Про пенсійне забезпечення», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про освіту», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про запобігання захворюванням на СНІД та соціальний захист населення», «Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» «Про зайнятість населення», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [4].

Основними напрямами державної соціальної політики України визначено: доходи, рівень життя громадян; зайнятість громадян і стан ринку праці; організацію й оплату праці; охорону праці; загальнообов'язкове державне соціальне страхування; житлове забезпечення громадян та ін. Окремо визначені основні складові системи соціального захисту громадян як то соціальне страхування, пов'язане з трудовою діяльністю, окремі грошові виплати та пенсії допомога сім'ям з дітьми; адресна соціальна допомога окремим малозабезпеченим верствам населення; надання житлових субсидій; компенсації та пільги тим, хто постраждав від техногенно-екологічних катастроф [6].

Зі сказаного вище, можна зробити висновок, що соціальна політика в нашій країні ще тільки формується і узаконюється законами України відповідно до статево - вікових категорій населення; соціальна політика країни залежить від соціально - економічного розвитку; в країні відбувається недостатнє фінансування сфери соціального захисту членів суспільства; соціальна політика держави орієнтується на індивідуумів і фактично не враховує інтереси сім'ї як соціального інституту.

Розвиток соціально - економічного суспільства впливає на стан розвитку сучасної сім'ї, яка є його первинною ланкою. Трансформаційні процеси в цьому розвитку вимагають нових, інноваційних форм, такими формами можна було б назвати: соціальний супровід сімей, соціальний патронаж сімей, соціальна допомога та підтримка сім'ям, соціально - психологічна реабілітація сім'ям та інші. Сімейна політика це складова частина соціальної політики, яка має цілеспрямовану діяльність держави та інших суб'єктів політики, орієнтується на забезпечення соціальної безпеки сім'ї, її благополуччя, зміцнення і розвиток сім'ї як найважливішого інституту суспільства, створення необхідних умов для її функціонування та успішного виконання соціально - значимих функцій. Соціальна політика повинна стати сімейною, адже сім'я є головним чинником формування суспільства, вона виконує виняткову за своєю значущістю для суспільства функцію по народженню та вихованню дітей. Соціальна політика регулює економічні та моральні проблеми суспільства, які концентруються на сім'ї, відбиваються на її життєдіяльності. Сімейна політика на відміну від соціальної має більш цілеспрямований та конкретний об'єкт - інститут сім'ї. З визначенням об'єкта можна розглянути предметну галузь державної сімейної політики. Наявність власного предмету дозволяє принципово диференціювати сімейні проблеми від

загально соціальних проблем, а отже і від соціальної політики. Державна сімейна політика прямо пов'язана зі зміцненням та підтримкою соціального інституту сім'ї, захищає його інтереси та права в процесі суспільного розвитку, дозволяє виявляти та вирішувати специфічні проблеми сім'ї [2, 203].

Як термін «сімейна політика» має відносно недавню історію, він сформувався протягом другої половини ХХ століття. За останні роки відбувається виокремлення сімейної політики в самостійний напрям від соціальної політики. Державна сімейна політика країни передбачає наявність ідеології, власної структури управління, основних форм, механізмів реалізації, законодавчої, кадрової, наукової та інформаційної основи.

Спробуємо визначити сімейну політику як структурну складову соціальної політики, що впливає на функціонування сім'ї як одного з соціальних інститутів та індивіда як носія сімейних ролей, які він виконує поряд з іншими соціальними ролями. Також державна сімейна політика визначається нами як самостійний окремий напрям соціальної політики, як комплексна система діяльності державних органів, яка з метою підтримки, зміцнення та розвитку спрямована на соціальний інститут сім'ї, на добробут сім'ї.

На даний час у нашій державі відсутня єдина правова база державної сімейної політики; не визначений правовий статус сім'ї, який би характеризував її становище в суспільстві як соціального інституту в цілому; законодавством держави регламентуються в основному сімейні права членів суспільства; політика, яка на даний момент застосовується у соціальній практиці, є не активною, а пасивною; сам термін «сімейна політика» практично не застосовується в державних документах; різні відомства та міністерства розуміють під поняттям сімейна політика, як правило, сукупність державних соціальних заходів, які впливають на життєдіяльність сім'ї дітей та жінок. Це призводить до того, що предмет сімейної політики збільшується настільки, що втрачає специфіку самостійного напрямку соціальної діяльності, порівнюється із предметом соціальної політики.

В нашій країні відсутнє державне відомство, яке могло б відповідати за впровадження державної сімейної політики. Більшість міністерств і відомств в нашій державі, не проводять системної роботи в цій галузі, не розробляють відповідні програм підтримки та зміцнення сімейної політики, обмежуються лише деякими заходами, не виконують своїх функцій, як суб'єктів сімейної політики. Сім'я майже не приймає участі в розробці та впровадженні державної сімейної політики, не є повноправним суб'єктом тих реформ, яві приймаються у нашій країні. Це питання не опрацьовано концептуально, не сформовані державні механізми, які би забезпечували участь сім'ї у суспільно-політичній діяльності.

Отже, можна сказати, що у бюджеті країни кошти на фінансування сімейної політики цілеспрямовано не передбачені, фінансуються лише окремі заходи у цій галузі (соціальний захист, соціальне обслуговування сімей, допомога на дітей тощо). Деякі міністерства та відомства (Мінфін, Міністерство науки, освіти, молоді та спорту, Мінздрав тощо) вважають, що виокремлення в бюджеті країни окремою стрічкою коштів на фінансування сімейної політики не є доцільним, оскільки видатки на здійснення конкретних заходів передбачені в окремих статтях держбюджету, які пов'язані з освітою, культурою, соціальним захистом, охороною здоров'я тощо. В умовах, коли більшість сімей знаходиться за межею бідності, пріоритетною метою політики став соціальний захист найбільш вразливих верств населення. Це в основному матеріальна підтримка (державні допомоги) і соціальне обслуговування сімей. Щодо багатьох інших аспектів сімейної політики, то вони знаходяться у зародковому стані. Можна стверджувати, що система сімейної політики в нашій країні тільки формується.

Одним із самих нагальних сучасних завдань є розробка науково-обґрунтованої державної сімейної політики України, яка б змогла підтримати та зміцнити наявний інститут сім'ї, забезпечити найкращі умови для повноцінного розвитку та життєдіяльності сім'ї.

Література

1. Іванова О. Л. Соціальна політика: теоретичні аспекти / О. Л. Іванова. - К. : Академія, 2003. - 107 с.
2. Соціальна політика в Україні та сучасні стратегії адаптації населення: Зб. наук. ст./ Український ін-т соціальних досліджень; Ін-т соціології НАН України; Соціологічна асоціація України. - К.: НВФ "Студцентр": НІКА-Центр, 1998. - 203 с
3. Соціальна політика, соціальна робота й охорона здоров'я: як Україні досягти європейського рівня якості послуг?: Національний ун-т "Києво-Могилянська академія", ред. : Тетяна Семігіна. - К.: Сфера, 2007. - 250 с.
4. Соціальна політика держави та основні шляхи її реалізації. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://buklib.net/component/option,com_jbook/task,view/Itemid,36/catid,58/id,1.

5. Соціальна політика в сучасному світі в Україні [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://otherreferats.aibest.ru./political/00018231_0.html.
6. Соціальна політика: політико-правові засади та особливості управління соціальними процесами [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://buklib.net./component/option,com_jbook/task,view/Itemid,9999999/catid,202/i.
7. Україна: стратегічні пріоритети: Аналітичні оцінки - 2006/ Національний інститут стратегічних досліджень (Київ); Ред. О. С. Власюк. - К.: НІСД, 2006. - 575 с.

СОЦІАЛЬНА АНІМАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА «ВУЛИЧНОМУ» ВИХОВАННЮ

Кулініченко В.Л.

д. філос. н., професор

Скибчук А.А.,

магістрантка Національного технічного університету України «КПІ»

У статті розглядаються переваги використання соціальної анімації у груповій соціальній роботі з дітьми та підлітками, можливості використання сильних сторін «вуличного» виховання у соціальній терапії.

В статті розглядаються переваги використання соціальної анімації в груповій соціальній роботі з дітьми та підлітками, можливості використання сильних сторін «вуличного» виховання у соціальній терапії.

The article deals with advantages of using social animation in group social work with children and teenagers, the possibility of using the strengths of the "street" education in social therapy.

Ключові слова: соціальна анімація, соціальна терапія, дозвілля, поведінкові патерни.

Розповсюдження і масовість соціально небажаних форм дозвіллевої діяльності дітей та підлітків потребують впровадження нових соціокультурних технологій соціальної роботи, однією з яких є соціальна анімація.

Серед наукових праць, присвячених даній проблемі, варто відзначити дослідження Н.Н.Ярошенка, М.А.Аріарського, В.З.Дулікова, Т.В.Дедуріної, Л.В.Сайкіної, Л.В.Тарасова, А.В.Фатова, Л.В.Волик. Результатами їх досліджень є ґрунтовна теоретико-методологічна технологія соціальної анімації. Проте, вони недостатньо аналізують соціальну анімацію з точки зору використання саме у соціальній роботі з дітьми та підлітками.

Метою даної статті є дослідження соціальної анімації як перспективної технології групової соціальної роботи з дітьми та підлітками.

Для успішного функціонування у суспільстві, кожен окремий індивід має володіти певним набором поведінкових патернів – для кожного виду діяльності своїм. Такий набір будується на системі цінностей і норм суспільства, які мають конкретно-історичний характер. Рівень засвоєння індивідом основних духовних цінностей світової та національної культури та здатність формувати себе в просторі цієї культури, В.М.Шахрай називає соціокультурною компетентністю. Саме вона дозволяє людині ефективно діяти і взаємодіяти. Успішним таке засвоєння можна назвати у тому випадку, коли особистість виступає у просторі культури не лише як пасивний споживач, а й як творець. Це стосується і сфери дозвілля. На думку А.В.Фатова, дозвілля має широкі виховні можливості саме через використання накопичених суспільством культурних цінностей. Л.В. Тарасов зазначає, що кожна конкретна особистість сприймає соціально-культурний досвід усього людства через інтеріоризацію культурних форм. А через засвоєння соціально-культурного досвіду відбувається соціалізація і духовний розвиток особистості.

Повноцінна реалізація виховного потенціалу дозвілля можлива завдяки педагогічно доцільній організації діяльності дитячої чи підліткової групи, за якої акцент робиться на творчий, інтелектуально розвиваючий компонент, який сутнісно властивий дитячій субкультурі.

Поняття дитячої субкультури передбачає, що для кожного віку характерна своя культура, обумовлена тим, що дитина може засвоїти на даний момент і що може стати соціальним змістом її розвитку, тобто тим, що дозволяє їй розуміти явища об'єктивної дійсності і реагувати на них, проявляючи себе в тій чи іншій сфері життєдіяльності. Субкультура відображається у «таємних» мовах і знаках, традиціях, марновірствах, рахівничках тощо, які найяскравіше проявляються у час дозвілля.

Часто дозвілля дитини організується стихійно, тими агентами соціалізації, які не спрямовують її розвиток у соціально-схвалюваному напрямку. Саме вулиця часто стає головним вихователем дитини. Відмічаючи легкість, з якою дитина піддається впливу вулиці, С.Т.Шацький зазначав, серед інших причин, можливість вільного спілкування та самовираження у межах спільних інтересів та світосприйняття, яке властиве дітям, а також багатоманітність, новизна явищ і подій. На вулиці дитина зустрічає достатньо прикладів поведінки, які легко стають взірцями завдяки своїй доступності. Не можна обійти увагою і привабливість спільної діяльності, оскільки вона підсилює індивідуальні можливості кожної дитини та підлітка, збільшуючи значущість останніх у власних очах. Дух спільної діяльності

часто превалює над її змістом, тому навіть у компанії досить спокійних і розсудливих підлітків існують – епізодично чи перманентно – прояви негативних явищ, на кшталт дрібного хуліганства. Спільні інтереси та активна спільна діяльність, властива проведенню вільного часу дітьми та підлітками, роблять вуличні групи референтними для їх членів.

Таку потужну силу доцільно використати для тренування соціально-виправданих патернів поведінки. Інструментом такого «перепрофілювання» може виступати соціальна анімація.

Ми визначаємо соціальну анімацію як різновид педагогічної діяльності, спрямований на всебічний соціально-культурний розвиток особистості через залучення її до соціальних та культурних цінностей засобами мистецтва та гри задля подолання соціальної дезадаптації.

Діяльність соціального аніматора має на меті соціокультурне формування особистості – залучення до нових культурних цінностей, соціальних та культурних норм. На противагу нівелюючи-пригноблюючим особистість процесам у суспільстві анімація стимулює в індивіда віру у свої сили та можливості, активізує процес спілкування, самопізнання, встановлює стиль відносин у групі.

М.М. Ярошенко визначає такі завдання анімаційної акції:

- комплексна оцінка кризової ситуації, допомога в усвідомленні індивідом ціннісного підтексту ситуації (що є добре і що є погано);
- допомога у визначенні та усвідомленні того, який спосіб дії в конкретній ситуації підходить для досягнення бажаної мети;
- підведення особистості до необхідності усвідомлення ірраціонального підтексту ситуації, усвідомлення власних неусвідомлених бажань;
- виявлення і допомога в усвідомленні реальних можливостей, між якими є вибір;
- допомога в усвідомленні наслідків, які спричинить рішення в тому чи іншому випадку;
- підведення особистості до усвідомлення того, що розуміння як таке не може змінити кризову ситуацію без бажання діяти.

Для заохочення учасників соціально-анімаційної програми, заняття проходять з максимально можливою невимушеністю та переважною роллю розважального елемента. За твердженням М.А.Аріарського, розваги є одним з первинних рівнів організації дозвілля. Діяльність на рівні розваг відповідає соціально-психологічним потребам особистості, особливо особистості дитини чи підлітка. В структурі розважальної дозвіллевої діяльності визначне місце займає видовище. Група підсилює переживання кожного і видає потужну колективну емоцію, що може виступати найкращим методом закріплення норм життя у суспільстві. Проте, залишаючи групі роль глядача, можна увесь виховний ефект звести нанівець, оскільки лише активна діяльність кожного члена групи, як творця, виявляє гостроту певного аспекту явищ оточуючого середовища саме для членів даної групи.

Технології соціальної анімації представляють собою сукупність процесу виховання (особистості і групи) і процесу соціальної творчості (створення, розвитку та збереження системи продуктивних соціальних зв'язків особистості і групи), які спрямовані на комплексне вирішення різних проблем і сприяють активізації внутрішніх ресурсів саморозвитку особистості та групи.

Особливість соціальної анімації полягає в тому, що через ігрові елементи взаємодії діти та підлітки пізнають особливості спілкування, взаємодії один з одним, можливість існування ієрархії у розподілі ролей у грі і значимість кожної ролі в ній.

Міжособистісне спілкування підлітка реалізується у спілкуванні з дорослими та спілкуванні з ровесниками. У формуванні особистості їх роль неоднакова. У спілкуванні з дорослими підліток засвоює суспільно значущі критерії оцінок, прийнятні цілі та мотиви поведінки, способи аналізу явищ навколишньої дійсності і способи дій. Спілкування ж з ровесниками стосується більше сфери особистісної, зокрема моральної. Спілкуючись з дорослими, підліток завжди перебуває в позиції молодшого, підлеглого, а за такої умови не всі морально-етичні норми можуть бути ним інтеріоризовані. В стосунках з ровесниками він більшою мірою рівноправний, спектр виконуваних ним ролей є більш широким – від виконавця до організатора, від приятеля до суперника.

Проте вплив ровесників не може нівелювати значення безпосередніх контактів дитини з дорослими, адже лише у спільній діяльності створюються реальні зв'язки і моделі взаємодії з іншими поколіннями – як старшими, так і молодшими. Для підлітків є характерною зміна ставлення до дорослих – підвищення вимогливості, критичності, аналіз їх поведінки, соціального статусу та стосунків з оточуючими. Це закономірний і необхідний етап дорослішання. Але не завжди рідні сприймають такі зміни в поведінці дитини з належним розумінням, тому вона тягнеться до інших дорослих, які адекватно сприймають критичні

висловлювання підлітків. Тому роль візця часто перебирають на себе, самі не знаючи про це, сторонні. Це можуть бути старші друзі, вчителі, сусіди, знайомі або й зовсім незнайомі люди – музичні виконавці, актори, тощо. Саме цим обумовлена важливість навичок спілкування соціального аніматора у стилі «рівний рівному».

Одним з домінуючих мотивів діяльності підлітка є постійна потреба у самоствердженні. Спілкування з однолітками нерозривно пов'язане з бажанням зайняти належне місце в специфічній підлітковій ієрархії, мати повагу та авторитет в своїй компанії та середовищі спілкування загалом. При досягненні цієї мети можна поступитися власними переконаннями, а тим більше не до кінця інтеріоризованими нормами та цінностями, які з дитинства прищеплювалися в сім'ї. І ще легше це зробити дітям, що не мають належного виховання через відсутність чи педагогічну некомпетентність батьків або опікунів. Задля визнання товаришів, підлітки готові здійснювати вчинки всупереч власним інтересам, іти на свідоме порушення правил. Покарання виступає менш суттєвим фактором, аніж репутація серед друзів, менш болючим, аніж посягання на свій спосіб дій, переконання, інтереси та смаки. Тому на нетактовні зауваження, які може і не мали на меті образити підлітка чи зачепити його гідність, реакція може бути бурхлива, особливо якщо такі зауваження були висловлені у присутності суб'єктивно значущих осіб.

Тому важливо перевести вектор самоствердження на позитивні форми – заняття спортом, мистецтвом, участь у екологічному, благодійному рухах, заняття в наукових гуртках, тощо. Відкрити горизонт можливостей, показати цікаві та водночас суспільно-схвалювані способи проведення дозвілля і суспільно-корисні сфери докладання зусиль – це, на нашу думку, головне завдання соціальної анімації. Через такі види діяльності підліток самостверджується у власних очах, задовольняючи відповідну потребу, при цьому не шкодячи собі асоціальними вчинками. Таким чином, соціокультурна анімація – це складна соціокультурна система, яка спрямована на розвиток і реалізацію сутнісних сил соціальних об'єктів.

За свідченням Дедуріної Т.В., в сучасній анімаційній практиці використовуються наступні типи анімаційних програм: ігрові, засновані на провідному організаційному методі гри; конкурсно-ігрові та конкурсно-видовищні, в яких провідною типологічною ознакою виступає метод змагання; фольклорні та видовищно-театралізовані, в основі організації яких лежить метод театралізації; художньо-публіцистичні, основним організуючим методом яких виступає метод ілюстрації; танцювально-розважальні, засновані на методі ритмічного руху; спортивно-оздоровчі, в основі технологічної організації яких лежить метод фізичної релаксації та рекреації.

Також не слід оминати увагою освітній компонент соціальної анімації. Залучення до нових видів діяльності, отримання нових знань та тренування навичок може стати не менш захопливим проведенням часу як для дітей та підлітків, так і для молоді, а також людей старшого віку.

Петрова І.В. виокремлює такі перспективні напрями використання соціальної анімації, як анімація у роботі з соціально незахищеними верствами населення, анімація у закладах культури, рекреаційна, шкільна та туристична анімація. Ми ж вважаємо, що у кожному з названих видів анімаційної діяльності буде доречним соціально-терапевтичний компонент. Соціальна терапія, за І. Зайнишевим, – це форма втручання в життєву ситуацію клієнта, орієнтована на цілеспрямовану і систематичну допомогу йому через врегулювання почуттів, імпульсів, думок, стосунків. Вона виправляє, коректує поведінку, попереджає дисфункції, забезпечує нормальний розвиток, самоствердження особи.

Соціальна анімація у роботі з соціально незахищеними верствами населення, в тому числі з інвалідами, дітьми-сиротами, мігрантами, покликана подолати соціально-культурне відчуження та відчуття власної неповноцінності, забезпечити залучення до різних форм культури та творчої діяльності.

Таким шляхом можна подолати відчуття непотрібності, безцільності власного існування, безсилля, втрату цінності свого «Я», безпорадність при взаємодії з іншими людьми у різних сферах життєдіяльності. Тому особливо важливим є дотримання наступних принципів:

- людина повинна вивчатися та сприйматися в її цілісності;
- людина - це активна, творча істота, що має потребу в самоактуалізації;
- переживання людиною світу і себе в світі суб'єктивно є головною реальністю;
- кожна людина унікальна, тому спосіб взаємодії має свої особливості у кожному конкретному випадку і жодна методика не є абсолютно універсальною;
- людське життя має розглядатися в єдності становлення й буття, а отже кожна людина може змінити своє життя;

- людина наділена можливостями безперервного розвитку і самореалізації, що є частиною її природи, а отже, завданням соціального аніматора є допомога у знаходженні шляху і ресурсів цього розвитку;

- людина володіє певним ступенем свободи від зовнішньої детермінації завдяки змісту і цінностям, якими вона керується у своєму виборі, і саме з ціннісною сферою працює соціальний аніматор.

Заклади культури наразі розширюють свої естетичні та просвітницькі функції, синтезуючи різні види мистецтва (література, живопис, музика, танець, пантоміма, драма). Анімація у закладах культури спрямована на розвиток емоційно-чуттєвої сфери, самоактуалізацію та самореалізацію через занурення в мистецтво. Для досягнення цієї мети змінюється традиційно пасивна роль глядача – він стає співучасником, співтворцем. Уроки акторської майстерності, літературні вечори, майстер-класи митців, екскурсії «за куліси» - все це сприяє активному пізнанню та ефективному сприйняттю творів мистецтва.

Рекреаційна анімація передбачає комплекс культурно-розважальних програм, які найкраще сприятимуть відпочинку та відновленню фізичних та моральних сил людини. Вони можуть включати розваги, культурно-мистецькі проекти (від відвідування фестивалів, карнавалів, театралізованих дійств та національних свят до активної участі у них), спортивні змагання.

Шкільна анімація проводиться силами школи, хоча й не включена в учбовий процес. Вона спрямована на допомогу самовираженню через використання ігрових, театралізованих та психотерапевтичних методів. У такій роботі важливим є врахування ритму життя школярів та їх індивідуальних можливостей; врахування їх бажань та допомога у самостійному виборі різних видів анімаційної діяльності. Важливо, щоб дитина приймала не тільки фізичну, але й інтелектуальну та емоційну участь в анімаційній діяльності

Соціальні аніматори організують анімаційний процес на основі довіри, тобто діти вчать довіряти своїм напарникам, вчать надавати колективну підтримку членам команди. Для цього доцільно використовувати спеціально підібрані ігри. Ігровий метод найбільш вдало поєднує інформаційно-логічний та інформаційно-образний початок, інтегруючи педагогіку, мистецтво і творчість.

Для анімаційної діяльності важливо, що гра наповнюється сюжетним змістом і може бути використана як режисерський прийом. Вона носить характер активної пізнавальної діяльності, виступає дієвим засобом розумового, морального, естетичного виховання. За допомогою гри пізнається світ, виховується творча ініціатива, пробуджується допитливість, активізується мислення, розвиваються основні якості та здібності, закладені в людині.

Творчу гру характеризують такі особливості:

1. Уявлювана ситуація. У творчій грі все є умовним, але в цьому створеному уявою оточенні багато справжнього: ігрові дії учасників завжди реальні, їхні почуття та переживання щирі. Завдяки ігровій уявлюваній ситуації дитина вчиться мислити про реальні речі та дії. Із цією особливістю пов'язані виникнення задуму в грі, пошук засобів для його реалізації, що потребує творчої уяви, а також означає перехід до творчої діяльності.

2. Творчий характер. Дитина у грі не копіює дійсність, а, наслідуючи те, що бачить, комбінує свої уявлення. При цьому емоційний та інтелектуальний аспекти її розвитку взаємообумовлені. Учасник гри по-справжньому переживає те, що відображає в грі, і мислить про те, що раніше емоційно сприйняв.

3. Наявність ролей. Відображення дійсності відбувається у процесі прийняття дитиною певної ролі. Однак вона наслідує образи не повністю, оскільки не має змоги реально здійснювати операції, які виконував її персонаж насправді. Тому у творчій грі діти виконують символічні дії, замінюючи необхідні предмети наявними, приписуючи їм необхідні функції.

4. Довільність дій. Виконуючи прийняті ролі, діти неодноразово звертаються до дійсності, освоюються в ній, пізнають її поступово, добровільно, без примусу. Довільність дій є характерною особливістю творчої гри. Результати її не продуктивні, вони умовні, оскільки дитина майже нічого не змінює в навколишній дійсності. Однак її ігрова діяльність збагачується різноманітними уявленнями про навколишній світ та засвоєними поведінковими патернами.

У групі підлітків та старших школярів доцільно використовувати метод групової дискусії. В його основі - безпосередня нерегламентована вербальна взаємодія між членами групи. Завдання аніматора як керівника групи полягає у тому, щоб каталізувати продуктивну активність учасників, акцентувати їх увагу на матеріалі, що має корекційне значення. Особливості проведення дискусії визначаються актуальною ситуацією у групі. Соціальний

аніматор має виокремити у спонтанному потоці дискусії головні світоглядно-утворюючі елементи для подальшої роботи з ними.

Головним матеріалом для обговорення у соціальній анімації є мистецтво як естетично-пізнавальна діяльність, відображення певних явищ життя людини. Прагнучи до найповнішого художнього відображення різноманітних явищ життя, мистецтво узагальнює суспільні досягнення у всіх галузях культури та активно впливає на суспільну свідомість. Проте специфіка мистецтва полягає не тільки в цілісному, багатогранному відображенні навколишньої дійсності, а й у комплексному впливові на людину через її чуттєву та інтелектуальну сфери. Ця комплексність досягається внаслідок виключної різноманітності його функцій: гносеологічної, аксіологічної, гедоністичної, просвітницької, виховної, евристичної, комунікативної тощо. Через комплекс цих функцій мистецтво загострює уміння людини бачити і об'єктивно оцінювати суть явищ, формує в неї душевний потенціал, зорієнтований на сприйняття прекрасного, гармонізує її мислення та почуття і, як наслідок, спонукає до творчої діяльності – у різних сферах буття.

Отже, соціальна анімація інтегрує силу мистецтва, творчості, розваг та «вуличного» виховання для ефективного та максимально безболісного залучення дітей та підлітків до соціальних та культурних норм сучасного суспільства.

Література:

1. Ариарский, М.А. Культура досуга как предмет педагогики и прикладной культурологии / Марк Ариевич Ариарский // Педагогичні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля. – К., 2004. – С. 4 – 9
2. Василенко, Л.П. Вікова психологія: навч. посібник / Леся Павлівна Василенко, Мирослав Васильович Савчин. – К.: Академвидав (Альма-матер), 2005. – 360 с.
3. Дедурина, Т.В. Функциональный подход к развитию анимационной деятельности учреждений культуры: социально-культурный аспект: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: 13.00.05 – теория, методика и организация социально-культурной деятельности / Татьяна Владимировна Дедурина. – М., 2009. – 24 с.
4. Тарасов, Л. В. Анимационная работа со случаями пренебрежения интересами ребенка-инвалида в семье: методическое пособие. – М.: ЦСА «Одухотворение», 2010. – 68 с.
5. Фатов, А.В. Социальное воспитание студенческой молодежи в культурно-досуговой деятельности: автореферат дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: 13.00.05 – теория, методика и организация социально-культурной деятельности / Андрей Васильевич Фатов. – М., 2007. – 23 с.
6. Ярошенко, Н.Н. Социально культурная анимация – интегративная технология профилактики [Електронний ресурс] / Николай Николаевич Ярошенко. – Режим доступу http://www.artsandaid.ru/expert_mnenie/21-socialno-kulturnaya-animaciya-integrativnaya-technologie-profilaktiki.html.

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Н. О. Майструк

к.с.н., доцент каф. політології, соціології та соціальної роботи

А. О. Кабанцова,

магістрантка ФСП

НТУУ «Київський політехнічний інститут»

У статті розглянуто різні тлумачення комунікативної компетентності та проблема ефективного формування професійної компетентності соціального працівника, зокрема особливості розвитку комунікативної компетентності; навичок вербального і невербального діалогічного спілкування у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників.

В статті розглянуті різні трактування комунікативної компетентності і проблема ефективного формування професійної компетентності соціального працівника, в частині особливостей розвитку комунікативної компетентності; навичок вербального і невербального діалогічного спілкування в процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників.

The article discusses various interpretations of communicative competence and effective problem creating professional competence of social workers, in particular features of communicative competence, skills, verbal and nonverbal communication in the dialogic process of training future social workers.

Ключові слова: професійна компетентність, комунікативна компетентність соціального працівника, компетентність у невербальному спілкуванні.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Соціально-економічний та інформаційно-технологічний розвиток України в останні десятиліття актуалізував новітні потреби суспільства у розгортанні соціальної підтримки населення та пошуках механізмів впливу на якісний бік цих процесів. Все вище зазначене зумовлює необхідність особливої уваги до професійної підготовки фахівців для соціальної сфери.

Значущим для України ХХІ століття є новостворений інститут соціальної роботи, зорієнтований на взаємодію з людьми різного віку та соціального статусу. Соціальна робота виявляється складною, емоційно навантаженою діяльністю, яка потребує особливих вимог до професійних якостей соціального працівника. Професійне становлення фахівця із соціальної роботи залежить як від особистісних характеристик, так і від чинників об'єктивного характеру, які пов'язані з формуванням позитивного іміджу соціальної роботи та статусу цієї професійної діяльності в суспільстві.

Оскільки функціями соціальних працівників є організація спілкування з клієнтами, налагодження емоційної взаємодії, довірливих стосунків, що сприятиме кращому розумінню клієнтами самих себе й інших людей; вміння знаходити компромісні рішення проблем; консультивання щодо уникнення стереотипних форм поведінки та упередженого ставлення до оточення, то результати їх діяльності залежать від ефективної реалізації такої якості професіоналізму, як комунікативна компетентність та готовність до професійно-діалогічного спілкування, застосування альтернативних методів комунікацій з різними категоріями населення.

Професійна компетентність соціального працівника не може бути сформована повною мірою без такої важливої складової як комунікативна компетентність. Адже лише через належну готовність до комунікативної діяльності можуть проявитися будь-які інші сформовані якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, і на які спирається автор. Проблемам підвищення професійної компетентності фахівців присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених як Л. Мітіної, В. Сластьоніна, Л. Карпової, Т. Ковальової, А. Макарової, Т. Аветісяна, С. Архипова, Г. Халаш, В. Долл, Ж. Перре. Останніми роками розроблено ряд концепцій, в яких концептуалізуються чинники професійної діяльності, зокрема такими вченими як Ю. Глигало, В. Погрібна, Б. Ананьєв, Л. Виготський, З. Калмикова, Н. Менчинська. Моделі показників професіоналізму особистості та діяльності соціального працівника знаходилися в центрі уваги таких дослідників як Є. Холостова, І. Зимня, Є. Ханжин, Т. Карпова, Б. Єрофєєва, Е. Зритнева тощо.

Безпосередньо дослідженням проблеми формування комунікативної компетентності соціальних працівників займаються такі автори як О.Канюк, І. Козубовська, Т. Кобзар, Н. Левицька, В. Москаленко, Л. Курят, Д. Годлевська тощо. Основні принципи комунікативної підготовки майбутніх спеціалістів досліджувались у працях А. Годлевської, О.Киричук, О. Коропецької, Т. Федотюк тощо.

Метою статті є дослідження значення такого чинника як комунікативна компетентність соціального працівника у професійному становленні та самореалізації майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд особливостей професіоналізації комунікативної компетентності соціального працівника варто розпочати з визначення змісту понять, що до нього входять. Для цього проаналізуємо поняття «професійна компетентність», «комунікативна компетентність».

Професійне становлення – це розвиток особистості в процесі вибору професії, професійної освіти та підготовки, а також продуктивного виконання професійної діяльності [1, 142]. Цей процес передбачає системне, комплексне становлення особистості соціального працівника, оскільки є сутнісною характеристикою таких специфічних видів соціальної діяльності, як соціальне обслуговування, соціальний захист, соціальна освіта, соціальне дослідження тощо. Варто відмітити, що поняття «професіоналізм у соціальній роботі» доки залишається недостатньо розкритим через ряд об'єктивних (наприклад, значимість професії у суспільстві, її правовий та соціальний статус та ін.) і суб'єктивних (наприклад, схильності, можливості, здібності, ціннісні орієнтації, мотиваційна готовність тощо) причин.

Спроби обґрунтувати професіоналізм у соціальній роботі робили різні автори ще на початку 90-х років. Так, В. Погрібна у своїй монографії зазначає, що соціологи акцентують увагу: на професійних цінностях, способах соціальної дії, глибокій мотивації професійної діяльності соціального працівника, професійному покликанні, професійній підготовці, професійній майстерності, професійній культурі, трудовим навичкам, кваліфікації [12].

На думку сучасних російських психологів, акмеологів, зокрема Т. Кудрявцева, Є. Клімова, А. Маркова варто приділяти увагу таким аспектам професіоналізму соціальних працівників як престижність професії, професійна майстерність, соціальна престижність, успішність професійної діяльності, динаміка, етапи, рівні розвитку професіоналізму, знання, уміння, навички професійної діяльності, певні індивідуально-психологічні властивості, спрямованість особистості, ієрархія мотивів [1, 143].

Тоді, як представник української педагогічної парадигми О.Полозенко вважає, що варто акцентувати увагу на таких моментах, як мотиваційно-ціннісне ставлення до професії, професійна свідомість і самосвідомість, професійні якості особистості, готовність до професійної діяльності. Значну увагу педагоги також звертають на дослідження таких складових як готовність до розвитку і саморозвитку; самопізнання і самопроєктування; самоуправління; самокорекція [13].

Існують й інші точки зору, але незмінним фактом залишається те, що професіоналізм відображає високу професійну компетентність соціального працівника. Д. Годлевська зазначає, що у широкому розумінні «компетентність» означає ступінь зрілості людини, досконале знання нею своєї справи, суті роботи, яка виконується. У вузькому – розглядається як міра включеності людини в діяльність та цілісне ставлення до неї [5].

Вивчення проблеми професійної компетентності фахівця показало її неоднозначне трактування серед багатьох дослідників. Так, на думку науковців у галузі педагогіки та психології Л. Семушиної, Н. Ярошенко, під професійною компетентністю прийнято розуміти інтегральну характеристику ділових та особистісних якостей фахівців, що відображає рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для здійснення певного роду діяльності, пов'язаної з прийняттям рішень [4, 3].

В. Болотов вважає, що компетентнісний підхід пов'язаний з формуванням здатності ефективно діяти в межах ситуацій, що досліджуються. Тоді як Г. Ковальова, М. Челишкова визначають компетентність як індивідуальну здібність людини, що застосовується в момент зміни реальних умов або в момент переміщення її в інші умови [4, 3].

Щодо професійної компетенції соціальних працівників, то А.Капська розглядає її як комплекс знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтирів, психологічних якостей, професійних позицій та акмеологічних варіантів. При цьому, професійну компетенцію соціального працівника учена вважає стрижневим компонентом вибраного ним виду діяльності, а комунікативну компетентність – необхідною умовою її ефективності [11, 253].

Так чи інакше, питання ефективності формування професійної компетентності соціального працівника будується, безпосередньо залежить і ґрунтується на самій суті соціальної роботи та функцій, які виконує соціальний працівник.

Соціальна робота – це галузь наукових знань і професійна діяльність, спрямована на підтримання і надання кваліфікаційної допомоги будь-якій людині, групі людей, громаді, що розширює або відновлює їхню здатність до соціального функціонування, сприяє реалізації громадянських прав, запобігає соціальному виключенню.

Соціальна робота як фахова діяльність є взаємопов'язаною системою цінностей, теорії і практики, її місія полягає у наданні людям можливості якомога повніше розвинути власний потенціал, збагачувати своє життя та попереджувати виникнення дисфункцій [3].

Аналізуючи вищезазначене визначення можемо звернути увагу на необхідність детального розгляду комунікативної компетентності соціального працівника, адже надання кваліфікованої допомоги людині, групі людей, чи громаді здійснюється через спілкування, підтримку безпосередніх та опосередкованих контактів, через розуміння клієнта. Соціальний працівник є представником професій групи «людина-людина, людські спільноти, соціальні системи», тому для них є надзвичайно важливим вміння слухати і розуміти клієнтів соціальних служб та інституцій, розуміти внутрішній світ, а не приписувати те, що спало на думку.

Поглиблюючи розуміння сутності поняття «комунікативна компетентність» розглянемо такі тлумачення:

- уміння встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми (Г. Данченко, Ю.Жуков, С. Козак, С. Макаренко, Л.Петровська, П. Растенніков, Ю. Рись, В.Степанов, В. Ступницький) [5,9];
- володіння сукупністю певних умінь (Є. Головаха, Т.Ладигенська, Є. Мелібруда, Н. Паніна, Р. Парошина, М. Станкін) [5,9];
- знання норм і правил спілкування, адаптаційних навичок як умова досягнення ефективних відносин (В. Москаленко, А. Козлов, Т.Іванова) [5, 9];
- орієнтованість особистості в різних ситуаціях спілкування, в умовах постійної зміни психічних станів, міжособистісних стосунків і соціальної ситуації (М. Обозова) [11, 253].

У контексті проблематики нашого дослідження ми розглядаємо комунікативну компетентність як складову і фундаментальну характеристику професійної компетентності залежно від звернення, яке реалізовує соціальний працівник у різних видах професійної діяльності, а саме налагодження, підтримка і розвиток ефективної взаємодії з клієнтом чи іншими учасниками соціального процесу. Дане положення дає нам підстави розглядати комунікативну компетентність як професійну комунікативну компетентність соціального працівника.

Оскільки специфіка соціальної роботи пов'язана із необхідністю вирішення проблем, які виникають і відносяться до конкретної людини, вона прямо чи опосередковано охоплює всі форми та види суспільних відносин і діяльності людей. Ми можемо стверджувати, що це потребує гідного рівня сформованості високопрофесійної комунікативної компетентності соціального працівника, яка є одним із основних інструментів його діяльності, і має відбуватися таким чином, аби швидко налагодити контакт з однією людиною або групою людей, вловити настрій, визначити установки та очікування, переконати та надихнути, і постійно підтримувати позитивну активну позицію взаємодії, а також поєднувати та комплексно застосовувати основні компоненти комунікативної компетентності.

Слід зосередити свою увагу на аналізі перцептивного та інтерактивного компонентів комунікативної компетентності. Метою перцептивного є об'єктивне сприйняття та правильне розуміння іншої людини, її зовнішніх ознак, співвіднесення їх з її зовнішніми характеристиками, інтерпретація та прогнозування на цій основі її вчинків. Тобто так соціальний працівник сприймає й розуміє індивідуальні властивості споживачів соціальних послуг. Тоді як інтерактивний аспект комунікативної компетентності полягає у вмінні будувати стосунки з будь-якими клієнтами, домагатися взаємодії на основі спільних інтересів, що безпосередньо впливає на вибір відповідних способів впливу на них.

Власне мовленнєве втілення обраних способів і прийомів впливу залежить від наявності та рівня професійності комунікативної компетенції (комунікативних умінь) соціального працівника, адже вони є базисом позитивної реалізації технологій.

Для вирішення завдань нашого дослідження ми опиралися також на діалогічний підхід, адже на ньому побудоване мовленнєве втілення діяльності соціального працівника. Згідно з цим підходом під останньою розуміють здатність здійснювати двосторонній обмін інформацією, вираження думок та їх сприйняття, реакція на них, що знаходить відображення у встановленні контактів з клієнтами, з'ясуванні їх істинних проблем, накопиченні і розумінні вербальної і невербальної інформації, здійсненні впливу на клієнтів.

Дефініцію «діалог» розуміють як загальнолюдську реальність, універсальну й абсолютну характеристику буття людини, базову умову її свідомості та самосвідомості й основну форму їх реалізації, як конкретну подію спілкування, в якій відбувається самовиявлення внутрішнього світу індивіду [13].

Зазначимо, що серед ряду важливих напрямів комунікативної діяльності соціального працівника варто обрати для аналітичного дослідження важливий аспект – невербальний, тобто нас цікавить рівень спрямування на професіоналізацію та розвиток у майбутніх соціальних працівників якостей та вмінь вести невербальний діалог, що пов'язано з потребами різних об'єктів соціальної роботи.

Ведення невербального діалогу соціальним працівником ми можемо визначити в двох аспектах:

- через невербальну комунікацію – обмін інформацією через використання невербальних знаків, таких як зміна виразу обличчя, жести і рухи тіла, щоб спростувати або доповнити те, що сказано словами;
- через мову жестів – мова, яка побудована на комбінації жестів, кожен з яких відтворюється руками у поєднанні з мімікою, формою або рухом губ та роту, яка переважно використовується глухими або слабочуючими людьми з метою комунікації, в тому числі з фахівцями соціальної роботи в разі потреби.

В Україні, згідно із статистичними даними станом на 2010 рік, порушеннями слуху – в результаті травми, хвороби або через вроджені пороки – страждає кожен дев'ятий. Перший заступник голови УТОГ І.Чепчина, повідомила, що в Україні аудиторія глухих складає близько 100 тисяч осіб (це лише ті, хто зареєстрований в даній організації) [15]. Тоді як, газета центральних органів виконавчої влади України «Урядовий кур'єр» за 31 серпня 2011р. наводить дані про те, що в Україні приблизно 3 млн. людей, які спілкуються мовою жестів. В Києві майже 6 тисяч людей з вадами слуху [16]. Дані постійно коливаються і наводяться приблизно, оскільки точна статистика фактично не ведеться, але так чи інакше проблема існує.

Зараз ми маємо в Україні більше півмільйона дітей з вадами слуху, - про це 2 лютого 2010 під час круглого столу «Соціальне партнерство заради здоров'я дітей», повідомив експерт охорони здоров'я України В.Князевич [14]. Для того, щоб такі діти не залишалися «невидимками» для соціальної роботи потрібно долати мовні бар'єри між ними (об'єктами) та соціальними працівниками (суб'єктами).

Аналіз професійної підготовки соціальних працівників свідчить про те, що зміст і форми навчання не завжди співвідносяться з соціальними, культурними, політичними, психологічними особливостями реальної дійсності. Це створює перешкоди до наукового розуміння специфіки роботи соціального працівника, стримує розвиток майбутніх фахівців, робить процес навчання далеким від практичних професійних потреб.

Професійна підготовка соціальних працівників до професійного спілкування зі всіма об'єктами соціальної роботи є найвідповідальнішою складовою, оскільки майбутніх фахівців необхідно навчити встановлювати мовний контакт з клієнтами, з'ясувати їх істинні проблеми, накопичувати і розуміти їх вербальну і невербальну інформацію, здійснювати ефективний вплив на клієнтів.

Процес навчання у вищих навчальних закладах фактично не спрямований на розвиток у майбутніх фахівців із соціальної роботи навичок ведення невербального діалогу за допомогою мови жестів, що є необхідним задля розуміння потреб і проблем глухих людей та надання їм висококваліфікованої та ефективною допомогою. Адаже вони також є клієнтами соціальних служб та інших соціальних інституцій, потребують підтримки соціальних працівників, які готові та здатні їх зрозуміти і допомогти.

Висновки. Таким чином, професіоналізація комунікативної компетентності соціальних працівників бере свій початок у процесі підготовки майбутніх фахівців і ґрунтується на їх універсальності, спроможності надавати соціальну допомогу, на основі не загальних, а ґрунтовних теоретичних та практичних знань і навичок, враховуючи особливості потенційних клієнтів соціальних інституцій. Все вищезазначене повинно сприяти підвищенню професіоналізму соціальних працівників за рахунок вдосконалення їхньої підготовки та звернення особливої уваги на комунікативну компетентність, яка є вельми необхідною задля всіх напрямів роботи з людьми. На жаль, у сучасній програмі підготовки соціальних працівників, на нашу думку, формуванню й розвитку вмінь вести невербальні діалоги мовою жестів приділяється недостатня увага. Випускників ВНЗ не готують до надання безбар'єрної допомоги, зокрема людям з вадами слуху, незважаючи на їх мільйонну кількість в Україні, на

їх безпосередню приналежність до об'єктів соціальної роботи, та на те, що вони є потенційними клієнтами соціальних інституцій.

Література:

1. Аветисян Т. В. Особливості професійного становлення фахівців із соціальної роботи // SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. – 2011. - № 2. – С. 142 – 147. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sociology.kharkov.ua/socioprostr/files/magazine/2_2011/4_3_2.pdf. – Заголовок з екрану.
2. Архипова С. П. Акмеологічні аспекти становлення професіоналізму соціальних працівників // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2011. - № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N164/N164p009-015.pdf. – Заголовок з екрану.
3. Бондаренко Н. Б., Грига І. М., Кабаченко Н. В. Основи соціальної роботи Ч. 1. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 178 с.
4. Глигало Ю. В. Соціально-перцептивна компетентність майбутніх фахівців соціальної сфери в процесі професійної підготовки // Теорія та методика управління освітою. – 2010. - № 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/5/11glispt.pdf>. – Заголовок з екрану.
5. Годлевська Д. М. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету: Автореф. дис... канд. педагог. Наук: 13.00.05 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2007. – 24с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://disser.org.ua/file35926.html>. – Заголовок з екрану.
6. Зритнева Е. И. Подготовка будущих социальных работников к эффективной профессиональной деятельности. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://abiturient.ncstu.ru/Science/articles/hs/07/ped/41.pdf/file_download. – Заголовок з екрану.
7. Канюк О. Л., Козубовська І. В. Професійне спілкування в соціальній роботі. Методичні рекомендації до вивчення курсу. - Ужгород, УжНУ, 2008.– 54с.
8. Канюк О. Л., Козубовська І. В. Формування умінь іншомовного ділового спілкування у майбутніх соціальних працівників. – Ужгород, 2008.– 139с.
9. Кобзар Т. Л. Комунікативна компетентність: психологічний підхід до проблеми // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 1998. - № 1. – С. 46 – 49. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/375/2/C1B26889.pdf>. – Заголовок з екрану.
10. Курят Л. А. Проблеми формування етики спілкування у майбутніх соціальних працівників. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kuryat.ks.ua/etyka-spiikuvannya-sotsialnyh-pratsivnyukiv-ta-pedahohiv.html>. – Заголовок з екрану.
11. Левицька Н. С., Москаленко В. В. Особливості соціально-перцептивної компетентності працівників соціальної сфери // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. – 2011. – Том XIII, ч. 1. – С. 251 – 257. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/Pzpp/2011_13_1/251-257.pdf. – Заголовок з екрану.
12. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : Монографія / В.Л. Погрібна. – К. : Алерта : КНТ : ЦУЛ, 2008. – 336 с.
13. Полозенко О. В. Розвиток комунікативної компетентності соціальних педагогів у процесі психологічної підготовки // Науковий вісник НУБіП України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. – 2011. № 155(2). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nvnau_prf/2010_155_2/10rov.pdf. – Заголовок з екрану.
14. Соціальне партнерство заради здоров'я дітей: матеріали Круглого столу [«Радість дитинства – вільні рухи»], (Трускавець, 2010 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reha.lviv.ua/167.0.html?&L=3&tx_ttnews%5Bpointer%5D. – Назва з титул. екрану.
15. Українське товариство глухих. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://utog.org/index.htm>.
16. Усенко Л. Кібернетики підставляють плече селу // Урядовий кур'єр. - 2011. – 31 серпня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/kibernetiki-pidstavlyayut-pleche-selu/>. – Заголовок з екрану.

ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД МОЛОДІ ЯК ПРЕВЕНТИВНА МІРА ЛЮМПЕНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Пиголенко І.В.,

кандидат філософських наук, доцент кафедри політології, соціології та соціальної роботи Національного технічного університету України «КПІ»

Билименко Ю.В.,

магістрантка Національного технічного університету України «КПІ»

У роботі розкрито сутність поняття девіантної поведінки, причин її виникнення, методи профілактики девіантної поведінки та її вплив на подальшу долю людини і можливості соціальної мобільності.

В работе раскрыто сущность понятия девиантного поведения, причин его возникновения, методы профилактики девиантного поведения и их влияние на дальнейшую жизнь человека и возможности его социальной мобильности.

In the article revealed the essence of the concept of deviant behavior, causes of his emergence, methods of prevention of deviant behavior and their influence on the future of human life and the possibility of social mobility.

Ключові слова: девіантна поведінка, профілактика девіантної поведінки, метод «рівний-рівному», маргіналізація, люмпенізація.

Постановка проблеми. Основою взаємодії у суспільстві є норми, правила, закони згідно з якими воно функціонує та яких мають дотримуватися члени цього суспільства. Норми виступають основою будь-якої взаємодії, саме тому відхилення від них призводить до неоднозначної реакції суспільства, найчастіше негативної. Тож, поведінка людей, що суперечить встановленим у суспільстві нормам та правилам виступає як девіантна.

Девіантну поведінку за принципом людського прогресу чи регресу можна розподілити на позитивну та негативну. Негативна девіантна поведінка (наприклад, наркоманія, проституція, злочинність) за своєю суттю несе суспільно-небезпечне навантаження, оскільки призводить не лише до руйнування життя конкретної людини, а й до негативних тенденцій розвитку суспільства. Така поведінка не лише викликає осуд та непорозуміння іншими членами суспільства, а й призводить до формування специфічних ціннісних орієнтацій майбутніх поколінь.

Виділення не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. В ХХІ ст. проблема девіантної поведінки набирає великих обертів, адже швидкими темпами поширюються у молодіжному середовищі та з кожним роком «молодшає». Українська молодь у великій кількості підпадає під групу ризику, адже проблеми перехідного суспільства (економічна, політична, культурна кризи) не обійшли жодної родини, що спричиняє збільшення негативних проявів і серед дорослого населення. Ця проблема гостро впливає на дітей, підлітків та молодь, оскільки у неблагополучних сім'ях дуже мало уваги приділяється вихованню майбутнього покоління, що призводить до втечі підлітків з сімей, їхнього жебракування. Недостатньо організоване дозвілля підлітка призводить до ризику потрапляння його у негативне середовище, що дає підстави до формування у нього шкідливих звичок, а можливо і злочинності. Що в подальшому дуже ускладнює життя молодій людині, адже наслідки проявів девіантної поведінки не просто виправити, це може привести до тенденцій маргіналізації, і навіть люмпенізації цих членів суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Проблему девіантної поведінки досліджували науковці різних галузей, що дає змогу виокремити біологічний (Ч.Ломброзо, У.Шелдон), психологічний (З.Фрейд, Е.Еріксон), соціологічний (Е.Дюркгейм, Р.Мертон), культурологічний (М.Селлін, М.Міллер) підходи, при визначенні причин виникнення та поширення даного явища. Дослідженням проблеми девіантної поведінки займаються, такі вітчизняні вчені, як Ярьська Г.Л. вивчаючи механізми та причини формування девіантної поведінки, Дроздов А.Ю. досліджуючи вплив суспільства на агресивність поведінки молодій людині. Сидорчук М. розглядає волонтерство, як форму профілактики девіантної поведінки та популяризацію здорового способу життя. Фергюсон К., розглядає трудотерапію, як вторинну форму профілактичної роботи з молоддю схильною до проявів девіантної поведінки та розвитку нових соціально-позитивних аспектів соціалізації.

Метою нашої роботи є з'ясувати причини проявів девіантної поведінки серед молоді, визначити дієві засоби профілактики девіантної поведінки, задля попередження маргіналізації та люмпенізації суспільства.

Головне завдання полягає в тому, щоб розкрити теоретичні засади дослідження причин девіантної поведінки, методів її профілактики та наслідків для подальшої долі молодшої людини.

Виклад основного матеріалу. В основі психологічного підходу до причин девіантної поведінки лежать індивідуальні особливості людини, асоціальна поведінка пов'язується з психологічними відхиленнями особи. Наприклад, Зигмунд Фрейд, ввів поняття «злочинців з почуттям провини», тобто спочатку утворюється почуття провини, а потім людина вчиняє асоціальну дію. Виникнення цього явища спричинене комплексом Едіпа (замислом вбити батька та зв'язком з матір'ю). Порівняно з цим, злочин, який був скоєний для фіксації почуття провини (асоціальна дія), виступав як полегшення змученої людини. Таким чином, почуття провини змушує людей шукати кари [11, 178].

Послідовник Фрейда, Ерік Еріксон, вважав, що людина протягом життя проживає ряд психосоціальних криз. Проходячи кожну із стадій розвитку (у даній класифікації їх зазначено 8), індивід має успішно подолати фундаментальні питання. Так, наприклад п'ята стадія ключова для формування почуття ідентичності. В цей час підліток знаходиться між позитивним полюсом ідентифікації – «я» та негативним полюсом плутанини ролей. При вдалому перебігу кризи підліткового віку у молодшої людини формується почуття ідентичності, при не вдалому – сплутана ідентичність, яка пов'язана з сумнівами стосовно себе, свого місця в групі, в суспільстві, з туманністю життєвої перспективи [12, 15]. Таким чином, успішне проходження усіх кризових стадій у становленні людини, дає змогу розвивати себе у позитивних формах людської діяльності.

З точки зору соціологічного підходу до формування девіантної поведінки визначальним виступають ціннісні орієнтації та зміни у суспільстві. Так, Еміль Дюркгейм, ввів поняття аномії, як явища розбалансованості при якому поділ праці протистоїть відносинам солідарності, в результаті чого сполучена стихійно-встановлена сукупність правил виявляється не в змозі регламентувати відносини громадських структур. Стан аномії може характеризувати і окремого індивіда, що знаходиться в стані конфлікту з суспільством. Так як звід правил є певна форма, яку згодом приймають відносини, що встановлюються спонтанно між громадськими функціями, то можна сказати, що стан аномії неможливий всюди, де солідарні органи знаходяться в достатній за величиною і за часом співпраці. Дійсно, будучи дотичними, вони легко попереджають в кожному випадку про потребу один в одному і мають безперервне усвідомлення своєї взаємної залежності. В силу тих же підстав, взаємодія між ними відбуваються легко та часто; будучи правильними вони регулюються самі собою. Утворені таким чином правила передбачають і визначають до подробиць умови рівноваги. Але якщо, навпаки, між ними знаходиться якась непрозора середина, то відносини, будуть рідкісними. Якщо ж якісь правила все-таки встановляються, то вони будуть загального характеру і неясні, бо за цих умов можуть визначитися лише загальні контури явищ [4]. Що й призводить до формування девіантної поведінки.

Роберт Мертон, досліджуючи соціальний процес взаємозв'язку культури та поведінки людей, приходять до висновку, що культура зобов'язує прийняти три культурні аксіоми: по-перше, усім належить боротися за досягнення одних і тих же вищих цілей, оскільки шлях до них відкритий для всіх, по-друге, поточна удавана невдача - лише зупинка на шляху до кінцевого успіху; і по-третє, справжня невдача полягає лише в зниженні амбіцій або відмові від них.

У соціологічному перекладі, ці аксіоми означають: по-перше, перенесення критики серед тих, хто в силу свого положення в суспільстві позбавлений повного і рівного доступу до можливостей, з соціальної структури на власне Я, по-друге, збереження структури влади в суспільстві шляхом примусу індивідів, що належать до нижчих соціальних страт, до самоідентифікації не з рівними собі, а з тими, хто знаходиться на горі (і до кого вони в кінцевому рахунку приєднуються), по-третє, забезпечення тисків, які змушують підкоритися культурному диктату непомірних амбіцій, через загрозу неповного членства в суспільстві для не виконавших цю вимогу [5, 253].

Таким чином, Мертон виділяє п'ять форм адаптації індивіда, до суспільно-прийнятих норм та правил: конформізм, сприйняття індивідом культурних цілей суспільства та використання соціально схвалюваних засобів для їх досягнення (така поведінка є нормативною і сприяє стабільності будь-якого суспільства); інновація – реалізація соціально-схвалюваних цілей не інституціалізованими засобами (позитивна інновація - творчість, негативна - шахрайство); ритуалізм – не сприйняття індивідом суспільних цілей і цінностей, але при цьому механічне використання схвальних засобів їх досягнення (люди, які не вірять в Бога, дотримуються релігійних обрядів і звичаїв тільки тому, що "так прийнято"); ретритизм -

індивіди відкидають і цілі, і засоби їх досягнення, нічого не пропонуючи натомість (алкоголіки, жебраки); бунт поведінка індивіда, яка також супроводжується відмовою від соціально схвалюваних цілей і засобів їх досягнення, але при цьому бунтарі натомість пропонують свої цілі та засоби (революціонери, терористи) [5, 255].

В 60-ті рр. ХХст. сформувалося кілька підходів до девіації, які основну увагу звертають на тих, хто оцінює людину з точки зору девіації, а також на те, як поведуться з індивідом, якому приклеєний ярлик «девіанта». Говард Беккер вважав, що девіація на ділі обумовлена здатністю впливових груп суспільства (маються на увазі законодавці, судді, лікарі та ін.) нав'язувати іншим певні стандарти поведінки. «Соціальні групи створюють девіацію, - писав він, - оскільки вони дотримуються правил, порушення яких вважається девіацією; крім того, вони нав'язують ці правила певним людям, яким «наклеюються ярлики» аутсайдерів. З цієї точки зору девіація не якість вчинку, який робить людина, а радше наслідок застосування іншими людьми правил і санкцій проти «порушника» [8, 213].

Таким чином, явище девіантної поведінки є досить широким та складним. Девіантна поведінка виступає, як система вчинків, що суперечать прийнятим нормам та правилам (наприклад, злочинність, проституція, наркоманія, токсикоманія, тощо), через її поширеність серед молоді та підлітків, адже така форма поведінки формуючись ще в період соціалізації, стає формою взаємодії у майбутньому. Тому, суспільство формує різні способи боротьби з такого роду поведінкою.

З точки зору завдань соціальної роботи, важливішим є не з'ясування загальних причин соціальних конфліктів і глобальна критика недосконалостей суспільного устрою, а з'ясування конкретних умов, в яких ймовірно формування і прояв моделей девіантної поведінки. Підкреслимо, що в даному контексті для нас не важливе навіть питання про те, чи є ці умови факторами формування, або лише проявами девіації: в тому і в іншому випадку вони в рівній мірі сигналізують нам про її можливості і, отже, необхідності втручання [13].

Однією з форм боротьби з негативною девіантною поведінкою виступає соціальна профілактика, як комплекс дій направлений на попередження негативних проявів девіантної поведінки. Кожне суспільство формує свої принципи та методи профілактики, проте найбільш поширеним є саме інформаційний спосіб. Саме тому більшість державних служб орієнтовані на те, щоб поінформувати молодь з приводу наслідків певних форм девіації.

Формами інформування найчастіше виступають рекламні ролики (різноманітна соціальна реклама та листівки, які інформують про наявність центрів довіри та можливості анонімного обстеження), фільми (художні на соціальну тематику та документальні (наприклад, про життя на термінальних стадіях наркозалежних)), зустрічі з людьми, що позбавились девіацій (зустрічі з колишніми наркозалежними, алкозалежними, ігроманами) та лекції («Збережи радість кохання»; «Гармонійна людина: яка вона?»; «Здорова особистість – успішна особистість»; «Здоровому все здорово»; «Дружба і кохання в аспекті ЗСЖ» [7, 144]). Проте, в основу такої профілактичної роботи покладений страх за життя і здоров'я людини та її близьких. Тобто, ця програма орієнтована на те, що молода людина подивившись і прослухавши певну інформацію стосовно тої чи іншої суспільно-небезпечної моделі поведінки, злякається перевіряти на собі правдивість таких даних. Проте, як свідчить практика люди які проявляють негативні форми девіантної поведінки, дуже добре поінформовані і в шкідливості таких дій.

В сьогоднішніх умовах первинна соціальна профілактика повинна реалізовуватися через призму інноваційних методів. Оскільки, основною з причин проявів девіантної поведінки серед молоді, є так звана мода, то головним завданням суспільства є її переорієнтація, тобто зміни у тенденціях розвитку: популяризація здорового способу життя (фізкультура, туризм, тощо), креативного мислення, можливість піклуватися про оточуючих людей, орієнтація на хобі.

Провідною формою роботи закладів для молоді має стати клубна робота. В процесі роботи клубів у молоді вироблятимуться навички здорового способу життя, розглядатимуться та обговорюватимуться проблеми безпечної сексуальної поведінки, ВІЛ/СНІДу, ІПСШ, репродуктивного здоров'я людини, проблеми позитивної адаптації та соціалізації у суспільстві. Різноманітна тематика занять, використання психотренінгових вправ, спільні збори-походи, направлені на допомогу підліткам, дозволять краще адаптуватися їм у навколишньому середовищі, набути нових знань, навичок ефективного спілкування, пізнати себе, виправити недоліки, покращити свої стосунки з іншими людьми тощо. Для поглиблення емоційного впливу фахівці повинні організувати діяльність клубів на основі ігрових ситуацій, театралізації, масштабно використовувати усі види мистецтва, чим

забезпечать емоційний настрій аудиторії, створюють атмосферу неформального спілкування, чуйності, уваги до кожного члена клубу [1].

Тож, для розвитку молодшої людини мають бути забезпечені умови не лише у формі матеріальної бази, а й у формі духовної, наприклад, робота за методом «рівний - рівному», що орієнтована на неформальне спілкування, дає змогу зрозуміти істинну мотивацію у вчинках, з'ясувати деталі поведінки підопічного та найбільш цікаві для нього моменти, відверто з'ясувати, що саме не подобається, та можливість корекції певних методів взаємодії. За допомогою такого «живого» та неформального спілкування можна скоригувати ставлення молодшої людини, наприклад, до методів самовираження, ставлення до власних можливостей, розвитку особистісного потенціалу, оскільки такий метод взаємодії дає можливість створити атмосферу довіри між соціальним працівником та молодшою людиною. Тож, соціальна профілактика має бути зорієнтована на заохочення до позитивних форм девіантної поведінки.

При порушенні суспільних норм та правил, до «порушника» застосовують різного роду санкції, як моральні так і правові.

Так, у Англії, для молоді, яка скоює асоціальні дії, що караються правовими санкціями, було створено службу пробації, інспектор якої проводить інтерв'ювання та здійснює оцінку особи, яка перебуває під слідством і пропонує вид покарання, який може ефективно вплинути на його поведінку [10, 121].

Незважаючи на те, який вид нагляду встановлено за правопорушником, його цілі однакові: по-перше, зниження ймовірності вчинення повторних злочинів; по-друге, реабілітація та виправлення правопорушника; по-третє, надання допомоги у реінтеграції правопорушника до суспільства; по-четверте, надання правопорушнику можливості відшкодувати збитки, завдані суспільству (громадські роботи, але крім того, існують схеми примирення жертви та правопорушника); по-п'яте, сприяння захисту суспільства (працівники служби пробації співпрацюють з поліцією та урядовими організаціями, щоб уникати випадків, коли правопорушники можуть завдати серйозної шкоди суспільству)[10, 123].

Таким чином, громада, здійснює супервізію правопорушників, яких судовим наказом направлено до служби пробації. Правопорушник має звітуватися офіцеру пробації та виконувати індивідуальні вимоги, наприклад, проживати в гуртожитку або відвідувати програму лікування від алкогольної залежності [10, 122]. Тож, це дає змогу з одного боку покарати правопорушника, а з іншого, не дає йому можливості втратити всі соціальні навички і випасти з суспільних взаємозв'язків.

Особи, що реалізують прояви девіантної поведінки в ранньому віці, пізніше, зазвичай, значно складніше піддаються виправленню, у результаті становлять основний резерв для дорослої і рецидивної девіації. При своєчасному прийнятті необхідних профілактичних заходів до підлітків, які схильні до проявів девіантної поведінки, значно знижується формування в цих осіб стійкої спрямованості скоєння надалі будь-яких асоціальних вчинків. Майже всіх неповнолітніх, що стали на шлях скоєння злочинів, поведінка безпосередньо чи, в кінцевому підсумку, деформується і особистість починає деградувати з точки зору соціально прийнятих норм [2, 97].

Тож, як наслідок, людина, що реалізується через проявами девіантної поведінки, має дуже великі шанси стати маргінальним членом суспільства, адже втрачає попередній соціальний статус, опиняється на узбіччі тої соціально-демографічної групи, членом якої вона нещодавно була; таким чином, людина втрачає попередній соціальний статус та переходить до іншої соціальної групи, засвоюючи далеко не всі норми та правила, що в ній прийняті. Тож, задля попередження тенденцій маргіналізації та люмпенізації, як процесу втрати характерних рис, що супроводжується переходом в нижчий соціальний клас, на основі проявів девіантної поведінки, потрібно проводити профілактичні заходи з молоддю, яка знаходиться у групі ризику.

Адже, людина, для якої характерні прояви асоціальної поведінки, втрачає можливість до соціальної мобільності і досягнення соціально значущих цілей у власному житті. Оскільки соціальний статус визначається не лише рівнем доходу, а й освітою, престижем професії та відношенням до влади, то людині з негативними проявами девіантної поведінки, дуже важко буде скористатися соціальними ліфтами для підняття свого соціального статусу, адже осуд з боку суспільства відіграє визначальну роль в можливостях соціальної мобільності. Тож, девіантна поведінка виступає одним із факторів маргіналізації суспільства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, молодь найбільш схильна до різних проявів негативної девіантної поведінки, оскільки саме в цей віковий період відбувається становлення власного Я, яке не

співпадає з тим соціальним статусом, на якому знаходиться молода людина, що призводить до опору чи то активного (злочинність), чи то навпаки пасивного (алкоголізм, наркоманія).

Що до причин негативної поведінки молоді, з точки зору теоретиків, то біологічні теорії визначають, що девіація залежить від фізичних особливостей – та виступає як вроджена патологія; психологічні – завдяки конфліктності особистості з установленими законами виникає бажання діяти на противагу усім, що призводить до девіації; соціологічні – девіація виникає у тих випадках, коли культурні цінності, норми і соціальні відносини руйнуються, слабшають або стають неоднозначними; культурологічні – причиною девіації є конфлікти між нормами субкультури та пануючої культурної традиції.

Найбільш поширеним та дієвим засобом боротьби з девіантною поведінкою є соціальна профілактика, яка виступає як засіб попередження негативних проявів девіантної поведінки, та орієнтуватися не на заборону тих чи інших небезпечних дій, а на їх переорієнтацію у суспільно-позитивні форми взаємодії у суспільстві, на формування здорового, як духовно, так і фізично майбутнього покоління. Тож, девіантна поведінка виступає, як один з факторів маргіналізації суспільства, саме тому ефективна її профілактика, дає змогу до розвитку «здорового» суспільства.

Література:

1. Департамент молодіжної та сімейної політики // www.health.gov.ua/ доступний з - <http://www.health.gov.ua/health.nsf/b273bf173900f702c12565fb002ce0c0f8dc0320de2d11d0c12569e600514586?>
2. Дроздов А.Ю. Агрессивное поведение молодежи в контексте социальной ситуации. // Социс. – 2003. - №4. – с.95-98.
3. Дюркгейм Э. Метод социологии. /Эмиль Дюркгейм // <http://lib.rin.ru> доступний з - <http://lib.rin.ru/doc/i/79616p.html>
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. /Эмиль Дюркгейм // <http://www.philsci.univ.kiev.ua> доступний з - <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dur1.html>
5. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Роберт Мертон. — М.: АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. — 873с.
6. Павловський В.В. Основи ювенології. [наукова монографія]./ Валерій Володимирович Павловський. – К.: Дакор, КНТ, 2007. – 238с.
7. Сидорчук М. Волонтерська молодіжна студія як модель формування здорового способу життя дітей та молоді. / Марина Сидорчук // Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. – 2010. - №4. – с.136-147
8. Смелзер Н. Социология: пер. с англ. / Нейл Смелзер [Общ. ред. С.Е. Кухтерин]. – М.: Феникс, 1992. – 688с.
9. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Александрович Сорокин [Общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов: Пер. с англ.]. – М.: Политиздав, 1992. – 543с.
10. Фергюсон К. Служба пробації в Англії та Уельсі. / Катлин Фергюсон // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. - №2. – с.121-125.
11. Фрейд З. Психоаналитические этюды / Зигмунд Фрейд [пер. с нем. Сост. Д.И. Донской]. – Мн.: «Попурри», 2006. – 608с.
12. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. / Эрик Эриксон [Пер. с англ./ Общ. ред. и предисл. Толстых А.В.] - М.: Издательская группа "Прогресс", 1996. - 344 с.
13. Ярская Г.Л. Механизмы формирования делинквентности и девиантного поведения. /Г.Л. Ярская // www.ecsocman.edu.ru Доступний з - www.ecsocman.edu.ru/data/226/686/1219/yarskaya_gl.6.pdf

ПРОБЛЕМА БЕЗРОБІТТЯ ПРАЦЕЗДАТНОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Пиголенко І.В.

к. філос. н., доц. кафедри політології, соціології та соціальної роботи Національного технічного університету України «КПІ»

Мехрані В.В.

магістрантка факультету соціології та права Національного технічного університету України «КПІ»

В данной статье авторами были определены и проанализированы основные аспекты проблемы безработицы населения Украины на современном этапе трансформаций и преобразований в государственной экономике и в развитии рыночных отношений. Также, на базе соответствующих законодательных актов, научных исследований, сделаны выводы и внесены предложения по преодолению негативных последствий безработицы, а вместе с тем улучшению ситуации на рынке труда.

In this article the authors have identified and analyzed the main aspects of Ukraine's population unemployment problem at the present transformations level, state economy changes, market relations development. Also, on the basis of the relevant legislation, researches, have done conclusions and suggestions made to overcome the negative effects of unemployment, but at the same time improve the situation on the labor market.

В даній статті авторами було визначено та проаналізовано основні аспекти проблеми безробіття населення України на сучасному етапі трансформацій та перетворень в державній економіці та в розвитку ринкових відносин. Також, на базі відповідних законодавчих актів, наукових досліджень, зроблено висновки та внесено пропозиції щодо подолання негативних наслідків безробіття, а разом з тим покращення ситуації на ринку праці.

Ключові слова: безробіття, зайнятість, ринок праці, трансформаційна економіка, економічна криза

Постановка проблеми. Різні перетворення та трансформації, які мають місце у кожній країні, досить часто супроводжуються низкою криз, які згодом позначаються на всіх сферах життя суспільства. В сучасних умовах застійної економічної кризи сформувався не дуже сприятливий клімат на українському ринку праці. Якщо ж раніше безробіття існувало через об'єктивні причини формування ринкової економіки, а самі безробітні були необхідним ресурсом у сфері зайнятості, то на сьогодні кількість безробітних громадян працездатного віку зростає стрімкими темпами і набуває масового характеру.

Досягнення високого рівня зайнятості – одна з основних цілей як економічної так і соціальної політики держави. Економічна система, яка створює додаткову кількість робочих місць, має за мету збільшити об'єм суспільного продукту і тим самим в більшій мірі задовольнити матеріальні потреби населення. При неповному використанні наявних ресурсів робочої сили система працює не досягає межі своїх виробничих можливостей. Крім цього безробіття завдає значної шкоди життєвим інтересам людей, не даючи їм змоги застосувати свої вміння в тому виді діяльності, в якому людина може в найбільшій мірі проявити себе, або ж позбавляючи їх такої можливості, завдяки чому люди втрачають свій попередній соціальний статус, переживають серйозний психологічний стрес бо вимушені вирішити ряд проблем, пов'язаних із втратою роботи та змоги забезпечити нормальне життя своїм сім'ям.

Аналіз основних понять та досліджень. Безробіття — неоднозначний і складний феномен. Існує дуже багато визначень цього терміну. Англійський економіст Дж. Кейнс визначив безробіття як соціально-економічне явище, яке виникає внаслідок деформації ринку праці, коли пропозиція робочої сили є меншою за попит на неї [7, 573].

В економічному словнику професора С. Мочерного дається визначення безробіття як соціально-економічного явища, при якому певна кількість працездатних людей не може знайти собі роботу [12].

Російський дослідник Волгін у своєму підручнику «Соціальна політика» пропонує наступні визначення безробіття:

як призупинення трудової діяльності на певний строк з причин неможливості працевлаштування, при чому незалежне від волі індивіда, також після розірвання трудового договору з попереднім роботодавцем;

стан, за якого людина не може працевлаштуватися попри власне бажання задля забезпечення необхідного доходу [5, 239].

Про актуальність дослідження проблеми безробіття свідчать публікації та наукові дослідження провідних зарубіжних та вітчизняних науковців. Окремі аспекти безробіття, причини його виникнення та шляхи регулювання окрім Дж. М. Кейнса досліджували ще Т. Мальтус, К. Маркс, Д. Рікардо, А. Пігу, М. Фрідмен, А. Сміт, Д. Хікс та ін. З огляду на стрімку плинність подій на українському ринку праці, серед публікацій у цьому напрямі можна виокремити праці багатьох українських учених і публіцистів, а саме Д. Горбача, Г. Леха, А. Позняка, Н. Науменко, Н. Селюченко, В. Юрчишина, які здійснюють дослідження зайнятості в нашій державі.

Згідно законодавства України, зайнятість — це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі [2].

Поняття занятості є одним із ключових показників для визначення стану економіки та рівня соціального розвитку держави.

Зайнятість в ринкових умовах представляє собою функцію ринку праці як однієї з підсистем ринкової економіки. Сама сутність економічної системи даного типу має на увазі необхідність існування певної кількості не працевлаштованого, безробітного населення, припускає деяку вибіркковість у залученні кадрів до виробництва задля їх ефективної конкуренції і підвищення продуктивності праці.

Зайнятість в Україні має свої особливості, які виникли внаслідок функціонування колишньої командно-адміністративної системи, а також викликані сучасними трансформаційними проблемами:

- а) низька ціна робочої сили;
- б) значні масштаби нерегламентованої законодавством або неформальної зайнятості;
- в) приховане безробіття [8].

За останнє десятиріччя в структурі зайнятості населення і використанні робочої сили України відбулися зміни принципового характеру, які призвели до негативних тенденцій у розвитку і функціонуванні ринку праці.

Метою статті є комплексний аналіз проблеми безробіття працездатного населення в умовах перетворень та трансформацій в економіці та розгляд можливих заходів для подолання негативних наслідків цього економічно-соціального явища.

Виклад основного матеріалу. Феномен безробіття варто розглядати як комплексну соціальну проблему, деструктивні наслідки якої вимагають системного аналізу. У різних визначеннях підкреслюється, насамперед, його вимушений характер, бо воно відлучає людину від трудової діяльності та не дає змоги їй задовольнити свої життєво необхідні потреби. Позбавляючи людину можливості працювати і заробляти на життя, безробіття певною мірою порушує не лише гарантоване законодавством право людини на працю, але й право на достатній рівень життя для себе та своєї родини, які відносяться до найважливіших соціальних прав у будь-якій демократично орієнтованій країні. В нашій державі це закріплено у статтях 43 та 48 Конституції України [3].

Перехід до ринкових відносин пострадянських країн, у тому числі й України, докорінно змінив природу зайнятості населення, працевлаштування та пошуку найманих працівників.

Для країн пострадянського простору особливо актуальним є питання безробіття через їх радикальний перехід до нового типу економічної системи з суровими вимогами до робочої сили від радянської системи командного типу, яка забезпечувала зайнятість працездатного населення з потужними соціальними гарантіями кваліфікованих кадрів. Крім того цей перехід загострився економічною кризою 90-х років ХХ ст., своєю деіндустріалізацією, яка супроводжувалася масовим вивільненням робочої сили, падінням заробітної плати та суттєвим погіршенням умов праці. Внаслідок цього велика кількість кваліфікованих працівників залишилися не тільки без роботи, а й без нормальних умов для життя та засобів для існування, втратили соціальний статус.

Масовий характер безробіття, можливість його загострення у зв'язку з нестабільністю державної економіки, особливо в умовах фінансово-економічної кризи, яка розпочалась у 2008 році, порушує практичне питання функціонування державної політики, спрямованої на вирішення проблеми зайнятості населення і подолання наслідків безробіття у ракурсі соціального захисту населення і ефективного управління зайнятістю в державі.

Найбільшого скорочення зайнятості на початку кризи зазнали такі сектори, як промисловість та будівництво. У табл. 1 відображена динаміка кількості зареєстрованих безробітних протягом 2010 р., розрахунок здійснений за даними Держкомстату України. Дані

дають змогу зробити висновок про скорочення чисельності безробітного населення в літній період [6]. Та це не свідчить про покращення економічної ситуації держави, це лише звичайна закономірність працевлаштування так званих «сезонних» працівників і збільшення трудових міграцій безробітної частини населення за кордон у пошуках робочих місць.

Таблиця 1

Зареєстроване безробіття у 2010 році

	Кількість зареєстрованих безробітних, на кінець звітного періоду			Середній розмір допомоги за місяць, гривень
	тис. осіб		у % до населення працездатного віку	
	всього	з них отримують допомогу по безробіттю		
Січень	526,7	413,3	1,9	662,29
Лютий	530,3	411,1	1,9	666,60
Березень	505,2	379,9	1,8	656,49
Квітень	455,0	331,6	1,6	660,93
Травень	419,4	307,8	1,5	663,76
Червень	398,7	291,3	1,4	691,69
Липень	396,8	289,6	1,4	735,51
Серпень	396,4	283,6	1,4	742,73
Вересень	408,1	279,5	1,5	739,03
Жовтень	400,7	275,9	1,4	778,23
Листопад	449,7	321,5	1,6	776,28
Грудень	544,9	411,3	2,0	780,05

Перехід України до ринкової економіки призвів до значних змін умов господарської діяльності. В умовах економічної кризи більшість підприємств не готові до ефективного функціонування і самостійного вирішення проблем, успішної діяльності в умовах конкуренції та нестабільної державної політики.

Науковці стверджують, що важливим аспектом регулювання механізму ринкової економіки є економічна криза. Саме вона дає імпульс для подальшого розвитку економіки. Під час кризи знецінюється основний капітал, створюючи реальні умови для оновлення виробничих фондів на оновленій технічній базі [14].

В результаті процесів та явищ, що відбулися внаслідок кризових трансформацій, попит на товари та послуги зменшується, виникає їх надлишкова пропозиція. Основними проблемами, що потребують вирішення є: зменшення збуту товарів та послуг призводить до скорочення обсягів виробництва, нестабільності цін на ринках, вивільнення працівників та зростання рівня безробіття [13].

Дослідники визнають, що найгострішою проблемою для України під час економічної кризи є безробіття працездатного населення і визначають його як соціальне зло, бо цей феномен має ряд вкрай негативних наслідків. На макросоціальному рівні слід виокремити насамперед:

- 1) маргіналізацію та бідність певних груп населення (професійних, гендерних і статевих категорій);
- 2) міграції небажаного характеру;
- 3) зростання соціальних патологій та проявів асоціальної поведінки, і як наслідок формування криміногенної ситуації;
- 4) формування радикально налаштованих субкультур;
- 5) посилення соціальної напруги та нестабільності а також рівня конфліктогенності в суспільстві або регіоні: у світовій практиці критичним порогом безробіття вважається досягнення 8-10 % рівня [11, 89].

Кара-Мурза С.Г., російський системний аналітик, наголошує, що в соціальному плані безробіття є не лише полем соціальних негараздів, але й джерелом масових страждань [10,542].

До наслідків безробіття на мікросоціальному рівні слід віднести:

1) обмеження соціальних можливостей індивіда, впевненості у завтрашньому дні, почуття захищеності, свободи, тощо;

2) загроза деградації особистості внаслідок втрати соціальних зв'язків, відлучення від трудового колективу як соціального оточення, налагодженого укладу життя, внаслідок чого виникає відчуття непотрібності суспільству, безнадійності, в найгірших випадках людина обирає асоціальну поведінку, стає на кримінальний шлях;

3) негативний вплив на здоров'я людини, насамперед, у психологічному й моральному плані, внаслідок чого виникає депресивний стан, який може сприяти втягуванню в наркотичну чи алкогольну залежність, або ж штовхнути до суїциду;

4) безробіття підриває стосунки в сім'ї внаслідок нестачі доходу для задоволення матеріальних потреб родини, крім цього через певні психологічні моменти, до яких можна віднести втрату людиною ролі годувальника, апатію, яка обов'язково тягне за собою сімейні чвари, нарешті, стигматизацію «сім'ї безробітних».

Безробіття набирає обертів за час криз і неефективних зрушень в економіці будь-якої держави, проте для нормалізації ситуації на ринку праці необхідні роки. Навіть якщо економіка України вийде з кризового стану, потрібен не один рік для відновлення ринку праці, його інноваційних можливостей.

Задля забезпечення соціальних гарантій безробітним громадянам Верховна Рада України ухвалила два основні закони щодо регулювання ситуації на ринку праці, зокрема, Закон «Про зайнятість населення» від 1991 р. [2] та Закон «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2000 р. [1]. Ці закони стали законодавчою основою для вирішення проблеми соціального захисту безробітних громадян, надання їм матеріальної допомоги, а також нормальних умов для забезпечення роботою.

Закон «Про зайнятість населення» детально розглядає поняття “безробітний”, зокрема, ст. 2 передбачає, що безробітними визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості [2].

Правовий статус безробітного включає основні обов'язки та права, а також їх гарантії. Порядок і виплата допомоги по безробіттю, її призначення, розмір та терміни виплати регулюється статтями 28-30 Закону України «Про зайнятість населення», Положенням про порядок реєстрації, перереєстрації і обліку громадян, що шукають роботу, і безробітних, виплати допомоги по безробіттю, також умови надання матеріальної допомоги під час професійної підготовки та перепідготовки, що був затверджений Постановою кабінету Міністрів України №578 від 27 квітня 1998 р. [2].

Доктор економічних наук Базилевич В.Д. відзначає, що з огляду орієнтації на довгострокову перспективу завдання уряду має бути спрямоване на забезпечення ефективних змін у структурі зайнятості. Державне забезпечення зайнятості здійснюється як прямими, так і непрямими методами.

До прямих методів належать:

1) законодавче регламентування умов найму та використання праці через трудове законодавство;

2) створення нових робочих місць;

3) мотивування найманих працівників пропонувати трудові послуги тощо.

4) До непрямих методів слід віднести:

5) стимулююча політика держави, спрямована на створення додаткових робочих місць через систему організації та розширення громадських робіт;

6) фіскальна політика, спрямована на зміну ставок оподаткування з одного боку, та використання субсидій, асигнувань, та інших важелів, спрямована на підтримання та підвищення рівня зайнятості з іншого;

7) здійснення виплат по безробіттю та інших матеріальних допомог;

8) встановлення рівня нормального прожиткового мінімуму та створення умов його забезпечення;

9) контроль диференціації доходів;

10) створення сприятливих умов для територіальної, соціальної та професійної мобільності населення;

11) захист інтересів споживачів;

12) організація ефективної системи формування доходів, за якої рівень винагороди визначається внеском у результат діяльності, незалежно від галузі, в якій ця діяльність здійснюється. [4, 454]

У свою чергу, українська дослідниця А.В. Калина стверджує, що під активним регулюванням зайнятості слід вважати заходи держави, спрямовані на попередження, спрямовані ефективно впливати на рівень зайнятості через урівноваження балансу між попитом і пропозицією. Така політика пов'язана з державним регулюванням ситуації на українському ринку праці, а також обумовлює ріст продуктивності зайнятості та її вільний вибір.

До пасивного регулювання зайнятості відносять діяльність, спрямовану на вирішення проблем відносно незайнятого населення – це загальнообов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття, виплати одноразової матеріальної допомоги, а також налагодження ефективного системи допомоги безробітним та їх сім'ям. [9, 79]

Економічне зростання, над зміцненням якого працює уряд, має на меті створити сприятливий клімат для збільшення зайнятості, зростання доходів населення, підвищення продуктивності праці кадрів. Вихід з економічної кризи відбувається повільно, що певною мірою характеризує українську економіку, та нерівномірно для окремих галузей і підприємств, що призводить до диспропорції на ринку праці, а також до різновекторного розвитку окремих його сегментів. Більш того, неефективна політика української влади з формування та функціонування ринку праці, призвела до зменшення кількості робочих місць, до нерозумних і спірних вимог щодо якості робочої сили, до збільшення кількості робочих місць з небезпечними умовами праці для здоров'я та життя працівників.

Висновки і пропозиції в даному дослідженні

Сучасний український ринок праці сильно деформувався і функціонує лише із стійким порушенням таких регуляторів зайнятості, як ціна і вартість робочої сили, свобода переміщення капіталу і праці, конкуренція. Так звана гіпертрофія безробіття на ринку праці в нашій державі є відмінною рисою перехідного періоду. На сьогоднішній день зруйновані всі організаційно-управлінські та інституційні структури, які ефективно функціонували в минулому, але ще не створені нові.

Питання безробіття стало особистою проблемою кожного громадянина, а тому призвело до ряду факторів, які негативно позначаються на суспільному добробуті в цілому. Досягнення соціальної стабільності і прогресу не можливе без вирішення проблем соціального захисту безробітних громадян. В умовах сьогодення політика держави на ринку праці повинна бути спрямована на скорочення рівня безробіття, тобто на забезпечення можливості реалізації своєї трудової активності всім працездатним громадянам, що забезпечується, насамперед, нормальним функціонуванням суспільства, його еволюційним розвитком.

Аналіз даної проблематики, дозволяє відзначити, що основною можливістю зниження безробіття на сучасному етапі є активізація державної політики зайнятості разом із загальним оздоровленням економіки держави, що має здійснюватися відразу в декількох напрямках, комплексно, і орієнтуватися на довгостроковий період.

Література:

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [Електронний ресурс]: від 02.03.2000р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1533-14>
2. Закон України «Про зайнятість населення» [Електронний ресурс]: від 01.03.1991 - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=803-12>
3. Конституція України [Електронний ресурс]: від 28.06.1996 – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
4. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – 703с.
5. Волгин Н.А. Социальная политика / Под общ. ред. Н.А. Волгина. – М.: Экзамен, 2004. – 736 с.
6. Зареєстроване безробіття у 2010 році [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2010/rp/sz_br/sz_br_u/zb_2010_u.htm
7. Злупко С.М. Історія економічної теорії Навчальний посібник / Злупко С.М. - К.: Знання, 2005. - 719 с.
8. Городяненко В. Г. Соціологія: Підручник / Городяненко В. Г. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003р. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-48.html>
9. Калина А.В. Економіка праці: Навч. посіб. для студ. вищ. вавч. закл. – К.: МАУП, 2004. – 272с.

10. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / Кара-Мурза С.Г. – М.: ЭКСМО - Пресс, 2002. – 832 с.
11. Локосов В.В. Стабильность общества и система предельно-критических показателей его развития / Локосов В.В. // СОЦИС. – 1998. – № 4. – С. 86-94.
12. Мочерний С. В. Економічний словник-довідник [За ред. С. В. Мочерного] – К.: Феміна, 1995. - 368 с.
13. Пол. А. Самуельсон Економіка / Пол. А. Самуельсон, Вильям Д. Нордхайус; Пер. з англ.-М.: Бином, /Лаборатория базовых знаний/, 1997. - 800 с.
14. Экономическая энциклопедия / Науч.- ред. Совет изд-ва «Экономика», Ин-т кон. Ран; гл. Ред. Л. И. Абалкин-М.: ОАО Издательство «Экономика» 1999. – 1055 с.

ВИКОРИСТАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ БІОЕТИКИ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З МОЛОДДЮ

Пиголенко І.В.

кандидат філософських наук, доцент кафедри політології, соціології та соціальної роботи, Національного технічного університету України «КПІ»

Пиголенко Ю.А.

магістрантка Національного технічного університету України «КПІ»

У даній статті автори розглядають особливості та необхідність застосування біоетичних моделей в соціальній роботі з молоддю. Автори аналізують можливості використання концептуальних моделей біоетики при вирішенні чисельних моральних проблем та дилем сучасного суспільства.

In this article the authors review the feature and the necessity to use bioethical models in social work with young people. The authors analyze capabilities of the use of conceptual models of bioethics in decision of the many ethical issues and dilemmas of modern society.

В данной статье авторы рассматривают особенности и необходимость использования биоэтических моделей в социальной работе с молодежью. Авторы анализируют возможности использования концептуальных моделей биоэтики при решении многочисленных моральных проблем и дилемм современного общества.

Ключові слова: біоетика, концептуальні біоетичні моделі, деонтологія, молодь, моральні проблеми та дилеми.

Постановка проблеми. В сучасних умовах науково-технічного прогресу та інтенсивного розвитку, будь-яка професійна діяльність потребує використання інноваційних технологій і нововведень. Соціальна сфера не є виключенням. Вона також потребує вдосконалення, застосування сучасних методів, методик, процедур, технік і прийомів, прийняття важливих рішень. Адже працівники саме цієї сфери впливають на розвиток як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Розвиток науки і техніки, поява новітніх технологій, модернізація та комп'ютеризація кардинально змінили сучасне життя людини. Сьогодні непоодинокі випадки штучного запліднення, трансплантації органів, активно розвивається генетика, транссексуальна хірургія, гена інженерія тощо. Бурхливий розвиток техніки, медицини, біології, призвели до чисельних моральних проблем та дилем, вирішити які за допомогою професійної етики та деонтології неможливо. Саме тому, гостро постає питання щодо меж нашого втручання в природне середовище, використання біотехнологій та моральності сучасного суспільства. Виникає необхідність у створенні нової етики, яка б дала змогу уникнути катастрофічних наслідків науково-технічного прогресу людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. В 70-ті роки ХХ століття виникає біоетика – суттєво новий науковий напрям, метою якого є збереження людського життя і здоров'я. Біоетика починає інтенсивно розвиватись в США та країнах Західної Європи, а потім розповсюджується і на країни пострадянського простору. Вона пропонує ряд етичних принципів, правил і норм, порушувати які небезпечно для існування всього людства. Саме тому, біоетику ще називають «етикою життя».

Термін «біоетика» вперше запропонував американський вчений, біолог Ван Ранселер Поттер у 1969 році. У своїй роботі «Біоетика: міст у майбутнє» він окреслив основні ідеї та положення нової науки: «наука виживання має бути не просто наукою, а новою мудрістю, яка має поєднувати два найсуттєвіших та вкрай необхідних елементи – біологічне знання і загальнолюдські цінності. Виходячи з цього, я пропоную для її визначення термін – Біоетика» [8]. Біоетика, на думку В.Р. Поттера, має стати новою галуззю знань, яка інтегрує всі природничі та гуманітарні науки, дасть змогу людству вижити в умовах бурхливого науково-технічного розвитку. «Мета даної книги – внести вклад в майбутнє людського роду шляхом формування нової дисципліни під назвою Біоетика. Якщо існують «дві культури», які, мабуть, не здатні до діалогу – наука і гуманітарне знання – і якщо це є однією з причин того, що майбутнє представляється швидше сумнівним, ніж можливим, то все-таки ми можемо побудувати «міст у майбутнє» за допомогою цієї нової дисципліни як містка між двома культурами» [8].

На думку В.Р. Поттера, біоетика покликана внести певні зміни в моральну свідомість людства, забезпечити моральний і духовний розвиток суспільства в цілому. Нова наука має поєднати людські цінності і біологічні характеристики. «Етика є вчення про цінності,

ідеальний характер, моральність, вчинки і цілі людини, які у більшій мірі притаманні певній історичній епосі, але, крім цього, під етикою розуміються і моральні стандарти. Сьогодні ми повинні усвідомити, що етика людини не може і далі вивчатися без реалістичного розуміння екології в самому широкому сенсі цього слова. Етичні цінності не повинні розглядатися поза біологічних фактів» [8].

Так, глобальна біоетика В.Р. Поттера спрямована на створення нового міждисциплінарного підходу щодо оцінки сучасної науки і технологій. Вона пропонує інтеграцію медичної та екологічної етики, з метою виживання всього людства. На думку В.Р. Поттера, біоетика має бути інтегруючим знанням, тобто поєднувати в собі гуманітарні, природничі науки, з метою уникнення протистояння загальнолюдських цінностей і наукових фактів. Сьогодні, коли інтенсивно розвивається наука і техніка, розвиток біоетики стає особливо актуальним. Адже в епоху глобальних змін та відкриттів дуже важливим є збереження життя та його вдосконалення, надання можливості розвитку майбутнім поколінням.

Американські вчені Т.Бочамп і Дж.Чайлдрес в якості альтернативи традиційній медичній етиці Гіппократа запропонували біомедичну етику. Слід також зазначити, що тривалий час поняття «медична етика» і «деонтологія» ототожнювалися. Але деонтологія – це лише розділ медичної етики, вона являє собою набір певних правил та норм, вказує на заборони медичному працівнику. Американська біоетика заснована на чотирьох основних принципах: автономії особистості, «не нашкодь», «роби благо», принципі справедливості. Також, окрім запропонованих принципів, була наведена система правил, певних вимог: інформованої згоди, приватності, конфіденційності, вірності, правдивості.

Отже, біомедична етика спрямована на вирішення дилем, з якими стикаються лікарі в медико-клінічній практиці, проблем щодо застосування сучасних біомедичних технологій.

Представники європейської біоетики Я.Рендторф і П.Кемп також запропонували ряд біоетичних принципів. По-перше, принцип поваги автономії особистості, по-друге, принцип поваги гідності особистості, принцип цілісності, принцип вразливості. Проте, на відміну від принципів біомедичної етики, принципи європейської біоетики мають більш універсальне значення і розповсюджуються на всі сфери людської діяльності. Це дуже важливо, адже соціальний працівник також стикається з моральними дилемами, вирішити які без застосування принципів біоетики неможливо.

Виділення не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. В соціальній роботі з молоддю застосовуються різні методи, технології, підходи та моделі. Незважаючи на достатньо розвинену методологічну базу, на практиці виникають чисельні професійні моральні проблеми та дилеми в роботі саме з цією категорією клієнтів. Адже важко переконати молоду, амбіційну людину, що краще оформити офіційно свої стосунки, аніж перебувати у громадянському шлюбі. Або, в тому, що правильніше жити, розвиватись, працювати у власній державі, а не намагатися виїхати за кордон.

Для вирішення чисельних проблем молоді соціальний працівник спирається як на власні погляди, принципи, переконання та досвід, так і на загальноприйняті етичні правила та цінності. На нашу думку, етичні правила повинні базуватись не тільки на моральних установках, але й на біологічних фактах. Тому, дуже важливим в соціальній роботі з молоддю є застосування біоетики. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень, немає однозначного погляду з приводу застосування якоїсь конкретної концептуальної біоетичної моделі саме в соціальній роботі з молоддю. Тобто, на сьогоднішній день, немає остаточної відповіді, яка біоетична модель найбільш підходить для роботи з цією категорією клієнтів.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу біоетичних моделей та розкриття їх практичного використання в соціальній роботі з молоддю, при вирішенні професійно-моральних проблем та дилем.

Головне завдання полягає в тому, щоб розглянути філософсько-світоглядні основи становлення біоетики та розкрити необхідність застосування біоетичних моделей при вирішенні професійно-моральних проблем та дилем в соціальній роботі з молоддю.

Виклад основного матеріалу. На думку віце-Президента Української асоціації з біоетики В.Л. Кулініченка, біоетику можна розглядати як особливу частину етики або більш широко, як міждисциплінарний напрям, що в умовах швидкого поширення нових біологічних і біомедичних технологій покликаний захищати фундаментальні людські цінності – право людини на автономію і право на життя. Біоетика, як особлива галузь сучасного знання, набуває особливого евристичного змісту, якщо розглядається не тільки як фахова етика медиків і біологів, а, в першу чергу, як особливий світогляд, визначений історичним етапом розвитку європейської культури, коли розуміння феномену життя одержує нову просторово-

часову розмірність і внутрішні перспективи для свого розвитку. Таке розуміння дає змогу включити в сферу морального не тільки відношення між людьми, а й відношення людини до рослин і тварин, навколишнього середовища, до себе самої, до своєї чуттєвості, тілесності, духовності [4, 38].

Передумовами становлення біоетики були категоричний імператив І.Канта (німецька класична філософія), філософські погляди Ф.Ніцше (філософія життя), феноменологія (М. Шеллер). Слід зазначити, що принципи, які запропонували філософи активно використовуються в сучасній біоетичній практиці. Так, «кантівська етика вперше проголошує і теоретично обґрунтовує право особистості на моральну автономію. Саме сьогодні принцип автономії особистості, свобода її волі та вибору, займає центральне місце серед проблем сучасної біоетики» [2, 127].

Соціальна робота являє собою специфічну професійну діяльність, що спрямована на покращення якості життя клієнтів. За кваліфікованою допомогою до соціального працівника звертаються різні категорії клієнтів, незалежно від віку, статі, національності, соціального статусу, віросповідання тощо. Від соціального працівника як від фахівця вимагається не лише теоретичне знання, що також є дуже важливим, а й практичні вміння та навички. Адже робота з людьми вимагає особливих професійних вимог, принципів, деонтологічних засад. Моральні відносини в соціальній роботі виникають тоді, коли соціальний працівник починає працювати з клієнтом, з його оточенням, з працівниками соціально-психологічних служб тощо. Іноді соціальним працівникам доводиться приймати дуже важливі рішення, від яких залежить доля та подальше життя не однієї людини. В умовах недосконалого законодавства та недостатнього врегулювання на державному рівні складних ситуацій, що виникають в соціальній роботі, важливого значення набувають як моральні принципи та норми, так і біоетичні правила та цінності. Фахівець в галузі соціальної сфери в прийнятті рішень має бути об'єктивним, справедливим, відповідальним, при цьому не порушувати права і автономію клієнтів. Слід зазначити, що приймаючи те чи інше рішення соціальні працівники мають спиратися як на власні погляди, принципи, переконання та досвід, так і на загальноприйняті етичні правила та цінності. «У біоетичній практиці використовується цілий арсенал різних етичних правил і принципів: утилітарних, деонтологічних, теологічних, віртуальних тощо, суперечливих за змістом і часом таких, що заперечують один одного. Наприклад, в якості першочергових біоетичних принципів англійський філософ Р.Віч виділяє благодійність, автономію особистості, чесність, прагнення уникнути смерті, справедливість. Т.Бочамп і Дж.Чайлдрес вказують на такі головні принципи: автономія, «не нашкодь», благодійність справедливість. Як ми бачимо, характер вибору й об'єднання даних принципів, як основних для сучасної етики, як у першому, так і в другому випадку має емпіричний характер» [2, 125].

У своїй повсякденній практиці соціальні працівники стикаються з різними категоріями клієнтів. При цьому, кожна проблема є специфічною і потребує прийняття кваліфікованого рішення. Об'єктом роботи соціального працівника є люди похилого віку, інваліди, ув'язнені, алко- і наркозалежні, неблагополучні та неповні сім'ї, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, ВІЛ-інфіковані та хворі на СНІД, мігранти тощо. До групи ризику і потенційних клієнтів соціальних служб також відносяться підлітки та молодь в цілому.

Молодь відноситься до найбільш вразливих категорій клієнтів, тому потребує економічної, психологічної та соціальної допомоги і підтримки. Переважна більшість дослідників сходяться на думці, що молодь – це соціально-демографічна група, яка характеризується віковими межами (в Україні від 14 до 35 років) та соціальним, емоційним, психологічним становленням. Щодо проблем молоді, то найчастіше серед них виділяють: проблеми сім'ї, репродукції, здорового способу життя, матеріальної незалежності, самодостатності, самоствердження, самовизначення тощо. Незважаючи на вік та соціальний статус в суспільстві молоді люди мають невід'ємне право на повагу їх автономії, гідне відношення з боку соціальних працівників та суспільства в цілому, на справедливе ставлення до них.

Саме тому, в соціальній роботі з молоддю дуже важливим є застосування наступних принципів біоетики: принцип поваги гідності особистості; принцип автономії особистості; цілісності особистості; принцип «не нашкодь»; справедливості; принцип «роби благо». На нашу думку в новій біотичній моделі, яка найбільше підходить для роботи з молоддю, і яка включає в себе принципи глобальної, біомедичної і європейської біоетики, принципи мають бути розташовані саме в такій послідовності.

Так, використання принципів автономії та поваги до особистості дасть змогу перевести суб'єкт-об'єктні стосунки між соціальним працівником і клієнтом в суб'єкт-суб'єктні. Це

означає, що відносини перейдуть на більш високий рівень від патерналістської моделі до колегіальної. В соціальній роботі з молоддю це дуже актуально, адже бажання щось виправити має бути, в першу чергу, у клієнта, а спеціаліст повинен вірити в те, що людина здатна змінитися. «Тут присутні рівність, вони виступають як колеги або друзі. Існує також модель контрактного типу, що заснована на контракті або згоді, але вона також потребує свого осмислення з позиції біоетики» [2, 155].

Важливим і тісно пов'язаним з автономією особистості є принцип цілісності. Він вказує на те, що людина має як матеріальні, так і духовні потреби. На думку М.Л. Чернишевої, цілісність може означати недоторканність ядра особистості, а в більш широкому сенсі – захист особистої недоторканності [11]. Слід також звернути увагу на те, що принцип цілісності має бути обов'язково законодавчо закріпленим, тобто повинні бути встановлені чіткі межі втручання в особисте життя, здоров'я, матеріальне та фізичне благополуччя людини.

В соціальній роботі дуже важливо не тільки вирішити проблему, з якою звернувся клієнт, надати йому всі можливі шляхи виходу зі складної ситуації, навчити діяти самостійно без допомоги фахівця, але й не нашкодити клієнту. Біоетичний принцип «не нашкодь» в соціальній роботі з молоддю займає центральне місце. «Цей принцип зобов'язує не завдавати шкоди іншій людині (клієнту, пацієнту тощо) не тільки прямо, безпосередньо і навмисно, але й опосередковано. Мається на увазі не тільки та шкоду, яка свідомо чи несвідомо заподіюється професійною діяльністю (лікаря, юриста, медичного або соціального працівника), а й, взагалі кажучи, будь-яке зло, яке можливо запобігти або виправити – біль, страждання, недієздатність, нарешті, смерть пацієнта» [1, 78].

Сьогодні в соціальній роботі з різними категоріями клієнтів на перший план виходить поняття справедливості. Мається на увазі справедливий розподіл матеріальних і духовних благ, рівність, свобода вибору, відповідальність. Відомо, що в сучасному українському суспільстві питання соціальної справедливості загострюється, адже змінюється соціально-політичний, соціально-економічний, соціально-культурний уклад життя. Нажаль, справедливість залишається лише гучним лозунгом багатьох політиків та державних діячів. В соціальній роботі принцип справедливості відіграє дуже важливу роль. Адже будь-яке рішення соціального працівника має бути об'єктивним, незалежним і справедливим. «Цей принцип проголошує необхідність і можливість справедливого задоволення потреб людини і розподілу матеріальних і духовних благ. Його дотримання актуалізується умовами сучасного дефіциту багатьох медичних ресурсів, підвищенням вартості медичних послуг, а також широким розповсюдженням програм соціальної допомоги та охорони здоров'я, спрямованих на допомогу лише певним групам населення» [1, 80].

Соціальна робота – це специфічна професійна діяльність, спрямована на покращення якості життя клієнтів. Відомо, що клієнтом вважається лише та людина, яка звернулася за допомогою. Соціальний працівник, у зв'язку зі своїми професійними обов'язками, надає різноманітні послуги своїм клієнтам, намагається вирішити проблему самостійно або направити клієнта до іншого фахівця (психолога, медичного працівника тощо). Тому, людина, яка майже щодня допомагає людям неодмінно має володіти наступними якостями: альтруїзм, емпатія, безкорисність, чуйність, порядність. Соціальний працівник повинен також поза межами свого робочого кабінету намагатися допомогти іншим людям, що потребують сторонньої допомоги та піддаються небезпеці. «Принцип роби благо це необхідність активних дій і творчого підходу, емоційна залученість в процес надання допомоги, використання наявного духовного досвіду та професійних навичок. Цей принцип не забороняє, а декларує такі моральні цінності та норми, реалізація яких вимагає позитивних дій людини» [1, 80].

Принципи біоетики не повинні бути лише задекларованими, їх використання має бути закріпленим на законодавчому рівні. «Лише розуміння морального сенсу закону перетворює його виконання з формального обов'язку в модус моральної поведінки» [2, 157]. Слід також зазначити, що застосування цих принципів на практиці вносить певні складнощі в роботу соціального працівника. Адже виникає відповідальність за прийняте рішення перед клієнтом, його оточенням, колегами, державою та суспільством в цілому.

Сьогодні соціальні працівники в своїй повсякденній практиці мають застосовувати принципи біоетики як основу своєї професійної діяльності. Вибір біоетичної моделі – творчий підхід кожного окремого спеціаліста. На нашу думку, європейська біоетика найбільше підходить для практичного застосування в соціальній роботі, проте не можна нівелювати й інші принципи та правила. Отже, соціальний працівник на основі свого потенціалу та творчих здібностей має виробити власну біоетичну модель, яка буде спрямована на вирішення

професійних моральних проблем та дилем в роботі з кожним окремим клієнтом або групою клієнтів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, біоетика є невід'ємною складовою сучасної соціальної роботи. Адже приймаючи те чи інше рішення, вирішуючи ту чи іншу проблему або дилему, соціальний працівник має спиратися не лише на власні моральні норми, а й на офіційно задекларовані принципи та правила. В роботі з молоддю дуже важливо бути об'єктивним, поважати честь, гідність, автономію молодої людини. Тому, на нашу думку, соціальний працівник має використовувати принципи як американської, так і європейської біоетичної моделі. В Україні, на відміну від західних країн, відсутній багатолітній досвід використання принципів біоетики в будь-якій сфері людської діяльності. Тому, сьогодні головним завданням для України є затвердження та закріплення на законодавчому рівні біоетичних принципів та правил, адже їх практичне застосування значно покращує якість надання соціальних послуг.

Література.

1. Вековшинина С.В., Кулиниченко В.Л. Биоэтика: начала и основания. (Философско-методологический анализ) / С.В. Вековшинина, В.Л. Кулиниченко. – К.: Сфера, 2002. – 152 с.
2. Кулиниченко В.Л. Современная медицина: трансформация парадигм теории и практики / Валентин Леонидович Кулиниченко. – К.: Центр практичної філософії, 2001. – 240 с. С. 125
3. Кулиниченко В.Л., Вековшинина С.В. Биоэтика: Феноменологические поиски и основания / В.Л. Кулиниченко, С.В. Вековшинина // Феноменология и гуманитарное знание. – К.: Тандем, 1998. – С. 145-151.
4. Кулініченко В.Л. Філософсько-світоглядні засади біоетики / Валентин Леонідович Кулініченко // Практична філософія. – 2001. – №3. – С. 37-43.
5. Кундієв Ю.І. Біоетика в Україні: стан та перспективи / Ю.І. Кундієв // Другий Національний конгрес з біоетики з міжнародною участю. – К., 2004. – С. 25–28.
6. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Фридрих Ницше. – М.: Мысль, 1990. – (Сочинения: в 2-х т. / Фридрих Ницше; т.2). – С.5-237.
7. Огурцов А.П. Биоэтика: проблемы и перспективы / А.П. Огурцов // Вопросы философии. – 1994. – №3.
8. Поттер В.Р. Биоэтика: мост в будущее / В.Р. Поттер; [пер. с англ.; под. ред. С.В. Вековшиной, В.Л. Кулиниченко]. – К.: Вадим Карпенко, 2002. – 216 с.
9. Пустовит С.В. Глобальная биоэтика: становление теории и практики (философский анализ) / Светлана Витальевна Пустовит. – К.: Арктур, 2009. – 324 с.
10. Требования биоэтики: Медицина между надеждой и опасениями: Сб. ст. / Под рук. Ф. Бриссе-Виньо, при уч. Б. Ажшенбом-Бофти: [пер. с фр.]. – К.: Сфера, 1999. – 248 с.
11. Чернышева М.Л., Чернышев А.В. Определение основных принципов биоэтики / М.Л. Чернышева А.В. Чернышев. – [Електронний ресурс]. Режим доступу http://www.kremlin-neurology.ru/library/Kr-med_02-09_37.pdf

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВАЖКОВИХОВУВАНИХ ПІДЛІТКІВ

Л.О. Редько

магістрантка Національного технічного університету України «КПІ»

В даній статі автор розглядає важковиховуваного підлітка та особливості його соціалізації.

В данной статье автор рассматривает трудновоспитуемого подростка и особенности его социализации.

In this article the author examines difficult teenagers and features his socialization.

Ключові слова: соціалізація, важковиховуваність, важковиховуваний підліток, підліток, цінність.

Постановка проблеми. Кожна, без винятку, особистість протягом усього свого життя соціалізується. Процес соціалізації – явище неминуче, об'єктивно існуюче в суспільстві. Є дуже важливим аби кожна особистість успішно соціалізувалася, це потрібно як для неї самої, так і для суспільства в цілому. Для людини важливо соціалізуватись для того, аби мати змогу існувати й активно функціонувати в суспільстві. Для суспільства процес соціалізації виступає як своєрідний спосіб відтворення системи правил, норм, традицій, способу організації суспільного життя з покоління в покоління, а також фактором розвитку суспільства.

Соціалізація є досить складний, багатосторонній, часто суперечливий процес. Природно, що соціалізуючись кожен зіштовхується з труднощами різного характеру і різного ступеня складності. Багато дослідників наголошують на тому, що сам процес соціалізації є ніщо інше як успішне вирішення гострих складних життєвих ситуацій.

Потрібно наголосити також, що особливості розвитку суспільства у теперішній час характеризуються двома важливими для нашого дослідження особливостями. По-перше, це високий темп розвитку науки, техніки, технологізація всіх сфер суспільного буття, по-друге – все більш зростаюча роль окремої людини як рушійної сили суспільного прогресу. В даних умовах життєві обставини змушують людину швидко адаптовуватися та зберігати високу продуктивність в різноманітних, гострих, екстремальних, динамічних, нестабільних ситуаціях. Всі ці обставини висувають високі вимоги до фізичних, моральних, психологічних якостей людини.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. До питань соціалізації звертались в різні часи Ф Гіддінгс, З. Фрейд, Е. Еріксон, Ж. Піаже, К. Роджерс, Е. Дюркгейм, які в рамках різних соціально-психологічних концепцій розглядали сутність і зміст соціалізаційного процесу, формулювали й уточнювали поняттєво-категоріальний апарат. Питання взаємодії розглядалися в працях Т. Парсонса, Р. Мертон, Г. Тарда. Серед сучасних дослідників феномену соціалізації можна назвати Трунова Д., Лаже О. Велике значення в дослідженні процесу соціалізації особистості мають наукові розробки І. Кона.

Великий вклад в вивченні особливостей роботи з дітьми, особливо важкими вніс А. Макаренко. Також дослідженням проблеми важковиховуваності займалися такі дослідники: П. Блонський, В. Кащенко, Г. Мурашов, Г. Фортунатов, Л. Виготський, В. М'ясищев, В. Куфаєв, М. Алемаскин, Г. Медведєв, І. Трушин, С. Яковенко, І. Невський. Пошуку ефективних шляхів профілактики важковиховуваності приділяли увагу Л. Колесова, Н. Максимова.

Виділення не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. В процесі соціалізації суспільство підтримує і допомагає кожному окремому члену суспільства, так як зацікавлено в тому, аби кожен успішно соціалізувався. Для цього суспільство створює спеціальні інститути та структури (сім'я, освіта, тощо). Тож всі ми відчуваємо підтримку від суспільства, але деякі люди та групи людей, під впливом певних обставин, життєвих ситуацій, або особистісних характеристик особливо потребують допомоги. Серед них – важковиховуваний підлітки, які потребують допомоги більше за інших, так як мають труднощі вже в процесі сприймання норм і правил, запропонованих суспільством, тобто на початкових етапах процесу соціалізації, і відповідно не в змозі успішно соціалізуватись без допомоги.

Для того, аби допомогти важковиховуваним підліткам успішно соціалізуватися ми маємо знати, що саме відрізняє дану категорію, з якими саме труднощами вони зіштовхуються в процесі соціалізації та які особливості соціалізації важковиховуваних підлітків.

Метою статті є проаналізувати поняття соціалізація та важковиховуваність, охарактеризувати важковиховуваного підлітка та особливості його соціалізації.

Головне завдання полягає в тому, щоб виявити та охарактеризувати особливості соціалізації важковиховуваних підлітків.

Виклад основного матеріалу. Проблема соціалізації людини вперше була розглянута в кінці XIX ст. в роботі американського соціолога Ф. Гіддінгса «Теорія соціалізації», в якій він визначив соціалізацію як процес розвитку соціальної природи людини [7]. Гіддінгс вважається автором терміну соціалізація і першим хто вжив його в значенні, близькому до сучасного. Розглянемо ще декілька визначень соціалізації.

Соціалізація – двосторонній процес постійної передачі суспільством і освоєння індивідом напротязі усього його життя соціальних норм, культурних цінностей і зразків поведінки, що дозволяють індивіду функціонувати в даному суспільстві [1].

Соціалізація – інтерналізація критичної маси типізацій, що дозволяє описати навколишній світ, ідентифікуватися зі значущими іншими і діяти в межах визначеної ролі. Інтерналізація, тут, – переймання у інших людей ключових типізацій й інтерпретативних схем і надання їм суб'єктивного значення [6].

Отже, соціалізація – це сукупність всіх соціальних процесів, протягом всього життя індивіда, які направлені на засвоєння та відтворення системи норм, цінностей, соціальних ролей, з метою повноцінного функціонування індивіда в даному суспільстві.

Особливістю соціологічного вивчення соціалізації є виділення соціально-типового як сукупності домінуючих параметрів і характеристик процесів інтеграції індивідів в суспільство. Суспільство пропонує еталони соціалізації і надає індивідам типові соціальні риси, при цьому орієнтуючи на набуття соціально бажаних і схвалених якостей особистості і моделей поведінки. Таким чином суспільство обумовлює соціально-типове в індивідах, що необхідно для забезпечення передбачення поведінки індивідів, досягнення певного порядку в соціальній взаємодії, збереження соціальної цілісності, самовідтворення та саморегуляції суспільства [1].

Також, соціологія вивчає проблеми норми та відхилення від норми. Так соціалізаційна норма являє собою результат дії суспільного механізму відтворення сутності людини. Відхилення в соціалізації проявляються як різні форми відхилень в поведінці, а також невідповідність особистісного розвитку індивіда певним нормам, еталонам встановленим в суспільстві [1].

Як зазначає в своєму дослідженні М. Глотов, соціалізація людини може відбуватися як несвідомо, стихійно, так і свідомо, ціленаправлено, організовано [7].

Процес соціалізації має такі складові:

- стихійна соціалізація: відбувається під впливом соціального середовища на індивіда залежно від існуючих соціальних реалій, культурних, економічних, політичних тощо. Тобто саме перебування індивіда в суспільстві обумовлює процес його соціалізації під впливом існуючої соціальної реальності.

- цілеспрямована, соціально контрольована соціалізація: здійснюється в рамках соціальних інститутів, які здійснюють виховний вплив та створюють умови для розвитку людини. Таким чином суспільство створює умови для успішної соціалізації кожного свого члена.

- самосоціалізація: процес активного пізнання зовнішньої інформації, самопізнання. Тут індивід приймає активну участь в процесі своєї соціалізації.

Не менш очевидно, що успішна з погляду конкретного суспільства соціалізація безпосередньо залежить від того, якою мірою діяльність усіх соціальних інститутів, котрі створюють соціалізаційний вплив, відповідає прийнятим у цьому суспільстві соціокультурним нормам. А це практично всі складові інституційної структури суспільства, і хоча, як правило, вплив кожної з них у загальному результаті соціалізації – сформованій особистості – виокремити важко, – тим не менше основні з цих складових традиційно визначені. Це родина, близьке оточення, заклади освіти, культури і мистецтва, трудові колективи, засоби масової інформації, місцеві громади, релігійні, громадські та політичні організації / об'єднання, профспілки, інститути спеціального призначення для окремих соціально-демографічних груп, котрі потребують особливої суспільної уваги.

У більшості сучасних спільнот сім'я є інститутом первинної соціалізації особи, у рамках якої формуються базові навички соціальної взаємодії, первинна статево-рольова диференціація. В сімейно-родинному середовищі індивід як отримує необхідну турботу, так і сам включається у взаємодії з іншими особами, в ході яких відтворюється соціальний досвід і культурні традиції. Сім'я в Україні традиційно відіграє істотну роль. У системі цінностей трактується як найбільш пріоритетна сфера життя людини, тож, незважаючи на деяке зниження показника шлюбності, рівень її залишається високим [13].

У системі ціннісних орієнтацій населення України значення сім'ї як життєвої цінності дуже високе (за чотирибальною шкалою: 3,9). В Україні більше, ніж на Заході, поширені багатопокілінні сім'ї з традиційними сімейними настановами (взаємодопомога на рівні родини, піклування, тісніші сімейні стосунки та спілкування) і зберігаються традиції виховання дітей у повних сім'ях. 93% українців вважають: щоб дитина зростала щасливою, їй потрібен дім, де є батько і мати [12].

Вище сказане дає можливість зробити висновок, що один з основних інститутів соціалізації – сім'я, хоч і переживає кризу, не втрачає своєї значущості і ролі в соціалізації особистості.

Тепер визначимо поняття важковиховуваність.

В науковій літературі існує багато підходів до визначення поняття важковиховуваність, це пояснюється тим, що дане поняття розглядається в контексті різних наук та з позиції різних аспектів дослідження.

Так Шпак В.П. і Шпак В.М, в своєму дослідженні, до важковиховуваних відносять такі категорії дітей [4]:

1) із порушенням соціальної адаптації (соціально і педагогічно занедбані діти, дезадаптовані діти з девіантною поведінкою, безпритульні, сироти, неповнолітні правопорушники, діти з порушенням психосоматичного здоров'я та функціональними відхиленнями);

2) з утрудненнями в навчально-пізнавальній діяльності (діти з недостатнім розвитком пам'яті, просторового уявлення, рухових умінь, з обмеженим запасом загальної обізнаності, труднощами у формуванні навичок письма, читання, математичних навичок, а також діти, які знаходяться під впливом психотравмуючої ситуації);

3) з проблемами поведінки (діти з інфантильною, протестною, гіперактивною, конформною, симптоматичною, демонстративною, агресивною поведінкою).

Об'єктом вивчення Л. Виготського були переважно діти й молодші підлітки, розумово відсталі й психічно ненормальні. Відмінною рисою його досліджень було те, що він розглядав особистість аномальної дитини в її розвитку. Він перший показав, що наявність дефектів, уроджених або придбаних, створює своєрідну психологічну ситуацію для особистості, ускладнюючи її взаємини з оточуючими [5].

Наведемо ще одне визначення важковиховуваності:

Важковиховуваність – поняття, що пояснює труднощі, з якими стикається педагог під час організації та здійснення виховного процесу. Термін використовується для позначення максимально наближеного до норми рівня відхилень у поведінці дитини (на відміну від правопорушень чи патології діяльності) [2].

Ми в своєму дослідженні визначаємо важковиховуваність, як опір особистості до виховного впливу. Тобто важковиховуваний підліток має такі особливості поведінки:

1) ворожа, інколи агресивна реакція на виховний вплив з боку дорослих, можливе, також, ігнорування;

2) перекручення, заперечення, вибіркове сприймання інформації в процесі засвоєння норм, правил, цінностей;

3) схильність до дій, що є протилежними запиту дорослих (тобто важковиховувані підлітки просто вчиняють навпаки);

4) потяг до негативного соціального досвіду.

Доцільним буде вказати основні причини, що призводять до важковиховуваності. Гайдай І. в своєму дослідженні вказує такі причини, завдяки яким діти та підлітки стають важкими: зростання напруженості життя, підвищена тривожність багатьох людей; неузгодженість вимог та зразків поведінки, неузгодженість між тим, що дитина бачить у реальному житті, і тим, чому навчають у навчальних закладах; недоліки морального виховання; інтелектуальна недорозвиненість, духовна черствість, емоційна глухота більшої частини дітей; несприятлива спадковість; дефекти самооцінки, завищення її, небажання визнавати об'єктивні оцінки і з ними рахуватися; відсутність вольової саморегуляції (імпульсивність, розгальмованість, невитриманість); асоціальна поведінка батьків (пияцтво, бійки, наркоманія, злочинний спосіб життя); байдужість батьків до виховання дитини або надмірна опіка; уповільнені темпи розумового, соціального та морального розвитку; педагогічна занедбаність [9].

Пошук можливості самореалізації, вікова потреба підлітків і юнаків у відособленні, що проявляється у прагненні до самостійності, стає підґрунтям для формування серед молоді малих соціальних груп. Неформальні групи істотно впливають на свідомість молоді, відвойовуючи першість в інших інститутів соціалізації. Деякі з них націлені на реалізацію так званої «агресивної самодіяльності» (спортивні фанати, екстремістські, зокрема,

неонацистські групи). Їх ідейна спрямованість ґрунтується на найбільш примітивних уявленнях про ієрархію цінностей, заснованих на культурі сили [10].

Отже, ми визначилися з поняттям важковихованості, тепер охарактеризуємо особливості соціалізації важковиховуваних підлітків. Для цього дамо визначення підлітковому віку та проаналізуємо процес соціалізації в даному віковому періоді.

Підлітковий вік – це період переходу від дитинства до юності. Зазвичай перехідний період продовжується 2-3 роки. Нижня межа – 11-12 років. Верхня – 13-16 років. Неоднозначність нижньої і верхньої межі визначається індивідуальними розходженнями в темпах розвитку дітей. Підлітковий вік характеризується початком перебудови організму дитини: прискоренням фізичним розвитком і статевим дозріванням. В організмі виникають різкі зміни у зв'язку з діяльністю залоз внутрішньої секреції, зокрема статевих залоз. Інтенсифікується обмін речовин. Порушення різної складності у діяльності організму і ще невідрегульована нова система його функціонування є основою загальної неврівноваженості підлітка, його роздратованості, вибуховості, різких змін настрою від бурхливої активності до млявості та апатії [2].

Дитина рідко замислюється про свої внутрішні якості, здебільшого її увага зосереджена на зовнішньому світі. У підлітків – по-іншому. Швидкий фізичний ріст і початок статевого дозрівання призводять до значних, помітних змін в зовнішньому вигляді і внутрішньому стані, тим самим викликаючи цікавість до самого себе. Разюча дисгармонійність фізичного і психічного образу підлітка проектується на оточуючий світ, який сприймається підлітком як конфліктний. Порівняно з дитиною підліток наділяє більшою цінністю власне Я [3, 141].

Відносини підлітка з дорослими і з однолітками починають будуватися за зразком відносин дорослих, він засвоює систему «дорослих» соціальних норм, на відміну від норм встановлених для дітей. Відбувається руйнування попередньої структури відносин і становлення нової [3, 142].

Зріліший рівень свідомості і самосвідомості дозволяє підлітку помітити деякі протиріччя дійсності. Але вирішити, або хоча б до кінця зрозуміти ці протиріччя підліток поки що не в змозі. Його прагнення до самостійності не має чіткого напрямку, він невдоволений пасивною роллю дитини, але неготовий для відповідальної ролі дорослого. Тому його прагнення до самоствердження часто проявляється агресивно і стихійно [3, 142].

Підліток легко ідеалізує оточуючих людей і відносини, але швидко в них зневірюється, як тільки знаходить їх невідповідність з упередженим ідеалом. Підліток переживає це дуже болісно, сприймаючи як ошуканство. З цим пов'язаний негативізм і дух протиріччя підлітків. Негативізм виступає як специфічна форма самоствердження через заперечення.

Отже підлітковий вік є складним по своїй суті, оскільки являється перехідним від дитинства до дорослості, відбуваються зміни в усіх напрямках: і в фізичному, психічному, духовному особистісному розвитку, і в оточуючому середовищі підлітка, а точніше в вимогах і очікуваннях до нього. Так ми проаналізували процес соціалізації в підлітковому віці, а тепер охарактеризуємо основні особливості соціалізації важковиховуваних підлітків.

Можна сказати, що особлива характеристика процесу соціалізації важковиховуваних підлітків криється в самому визначенні, тобто в процесі соціалізації важковиховуваних підлітків недостатня, або й зовсім відсутня істотна компонента – цілеспрямована соціалізація, оскільки важковиховувані підлітки чинять опір, не піддаються цілеспрямованому виховному впливу. Ми вже зазначали, що процес соціалізації – явище неминуче, тому, так чи інакше важковиховувані підлітки соціалізуються, але оскільки цей процес неконтрольований, ми не можемо точно передбачити його наслідки, але можемо затвердити, що, з огляду на особливості важковиховуваних підлітків, ці наслідки будуть негативними і для суспільства і для самого підлітка. Підліток може засвоювати негативний, з точки зору існуючої в даному суспільстві системи норм та цінностей, досвід, що може призвести до неадекватної, девіантної поведінки в майбутньому.

Ще один ризик, що може виникнути при недостатній, або відсутній цілеспрямованій соціалізації, - це недостатність потрібної інформації в зовнішньому середовищі особистості, що може призвести до певних «пробілів» в значущих для індивіда знаннях та навичках. Ці недоліки в соціалізації можуть призвести до того, що людина не може повноцінно виконувати необхідні для неї соціальні ролі в суспільстві, а також має складнощі у соціальних взаємодіях.

Ще одною особливістю соціалізації важковиховуваних підлітків є те, що свою енергію, свій потенціал, творче начало, особисті ресурси вони направляють на здійснення опору виховному впливу, часто проявляючи агресію. Ця особливість має для нас важливе значення, адже при роботі з важковиховуваними підлітками потрібно перенаправити

потенціал підлітка в соціально бажану поведінку та діяльність. Одним з цих видів діяльності є творчість, що є, в нашому випадку, самим оптимальним варіантом.

Дуже важливим є те, що важковиховувані підлітки мають недоліки в системі ціннісних орієнтацій особистості, вона недорозвинена або викривлена.

Цінність – це поняття, яке вказує на людську, соціальну і культурну значимість певних явищ і предметів діяльності, яка є особливим типом світоглядної орієнтації людини, уявленнями, які склалися в тій чи іншій культурі про ідеал, моральність, добро, красу [8].

Цінності формуються в результаті усвідомлення індивідом своїх потреб у співвідношенні їх з предметами навколишнього світу або в результаті відношення, яке реалізується в акті оцінки. Без усвідомлення людиною змісту цінностей, якими вона керується, неможливо визначити цілі її діяльності, які відображаються категорією ціннісної орієнтації і утворюються на основі системи цінностей. Основною функцією цих орієнтацій є регулювання зовнішньої поведінки індивіда. Взагалі, цінності – це конкретні особистісні орієнтири, які відображають стійкі переваги у виборі життєвих пріоритетів [8].

Науковці зазначають, що ціннісні орієнтації, виникаючи в результаті соціальної практики, беруть участь у формуванні типу особистості, її поведінки, ментальних навичок, спрямовують на засвоєння певних цінностей для задоволення своїх потреб [8].

Як ми знаємо засвоєння ціннісних норм є невід'ємною частиною процесу соціалізації, а тому вбачаємо серйозну проблему в тому, що підлітки мають недосконалу ціннісну картину світу.

Але варто зауважити, що проблеми з засвоєнням ціннісних норм мають не тільки важковиховувані підлітки, але й більшість сучасних підлітків і молодих людей. Так Аллоу Сембрат було проведено дослідження стану моральної вихованості старшокласників.

Старшокласникам було запропоновано оцінити свій рівень сформованості моральних якостей (суспільно спрямованих та особистісних) за п'ятибальною шкалою, де мінімальний рівень відповідає 1 балу, а максимальний – 5 балам. Окрім того, оцінювання рівня сформованості моральних якостей старшокласників здійснювали компетентні судді (педагоги, психологи), що сприяло незалежній оцінці якостей характеру старшокласників, тим самим унеможлививши неадекватність оцінювання рівня сформованості особистісних та суспільно-спрямованих якостей старшокласників (таблиця 1) Вивчення результатів відповідей засвідчило, що в основному у більшості особистісні моральні якості сформовані посередньо, цей факт пояснюється тим, що сьогодні все менша увага звертається на емоційно-ціннісну сферу старшокласників, недостатня мотивація самовдосконалення та саморозвитку, самоаналізу власної системи життєвих цінностей [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Отже, хоча недорозвинена система цінностей є важливою, але не ключовою особливістю важковиховуваних підлітків.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, можна виділити такі особливості соціалізації важковиховуваних підлітків: в процесі соціалізації важковиховуваних підлітків недостатня, або й зовсім відсутня цілеспрямована соціалізація; свій внутрішній потенціал і особистісні ресурси важкий підліток направляє на опір виховному впливу; важковиховувані підлітки мають недоліки в системі ціннісних орієнтацій особистості. З огляду на зазначені особливості соціалізації важковиховуваних підлітків, ми можемо сказати, що робота направлена на формування у підлітків системи цінностей є недостатньою. Важливим є розробити заходи, які б дозволили ввести в індивідуальний простір підлітка позитивний соціальний досвід.

Рівень сформованості моральних якостей старшокласників

№	Особистісні якості	Загальний рівень сформованості якостей у балах	
		За самооцінкою	За оцінкою
Особистісні			
1.	Доброта	3,9	3,7
2.	Толерантність	3,7	3,6
3.	Самокритичність	4,0	3,8
4.	Щирість	3,7	3,5
5.	Справедливість	3,5	3,4
6.	Вимогливість	3,9	3,8
7.	Оптимізм	4,2	4,1
8.	Тактовність	3,9	3,7
9.	Відповідальність	4,1	3,8
10.	Схильність до героїзму	3,7	3,3
11.	Доброзичливість	3,5	3,1
12.	Старанність	3,7	3,6
13.	Сумління	4,2	4,1
14.	Зацікавленість у цінностях морального характеру	3,7	3,5
Суспільно-спрямовані			
15.	Моральна зрілість	3,8	3,7
16.	Гуманізм	4,2	4,1
17.	Соціальна відповідальність	4,3	4,2
18.	Любов до Батьківщини	4,1	3,9

Литература:

1. Ковалева А.И. Социализация / А.И.Ковалева // Энциклопедия гуманитарных наук. – 2004. – №1. – <http://www.zpu-journal.ru> [2.12.2010] Доступний з – http://www.zpu-journal.ru/zpu/2004_1/Kovaleva/19.pdf
2. Литвин А.П. Словник-довідник для соціального працівника / А.П. Литвин. – Тернопіль, 2008. – 225 с.
3. Кон И.С. Социология личности / Игорь Семенович Кон. – Москва: Политиздат, 1967. – 383 с.
4. Шпак В.П., Шпак В.М. Первинні і вторинні причини порушень поведінки важковиховуваних дітей як проблема реабілітаційної педагогіки. /В.П. Шпак, В.М. Шпак // <http://www.nbu.gov.ua>. [8.12.2010] Доступний з – http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N121/N121p143-148.pdf
5. Сторожук Т. Важковихованість дітей як педагогічна проблема. / Т.П. Сторожук // <http://eprints.zu.edu.ua>. [2.12.2010] Доступний з – <http://eprints.zu.edu.ua/2392/1/26.pdf>
6. Окольская Л.А. Социализация с точки зрения социального конструктивизма и теорий социального воспроизводства. / Л.А.Окольская // Вопросы воспитания. – 2010. - № 1 (2) – С. 25-33
7. Глотов М.Б. Социализация человека. / Михаил Борисович Глотов // <http://socprob.ru>. [15.10.2011] Доступний з – <http://socprob.ru/2009/sotsializatsiya-cheloveka-glotov-m.b.html>
8. Головач Н. М. Ціннісні орієнтації сучасної людини: сутність, трансформації / Наталія Миколаївна Головач // <http://www.nbu.gov.ua> [16.10.2011] Доступний з – http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Kis/2009_2/3.pdf
9. Гайдай І. Особливості поведінки педагогічно занедбаних дітей та шляхи колекційної роботи з ними. / І. Гайдай // <http://www.nbu.gov.ua>. [2.12.2010] Доступний з – http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/N157/N157p040-044.pdf
10. Черненко Т. "Проблеми соціалізації молоді в Україні". Аналітична записка. / Т. Черненко // <http://www.niss.gov.ua> [25.10.2011] Доступний з – <http://www.niss.gov.ua/articles/571/>
11. Сембрат А. Діагностика стану моральної вихованості старшокласників у навчально-виховному процесі гімназії. / Алла Сем брат // <http://www.nbu.gov.ua> [25.10.2011] Доступний з – http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppmb/texts/2008-04/08seaags.pdf
12. Міжнародний дослідницький проект щодо ціннісних орієнтацій громадян "Світові цінності" (World Values Survey, WVS), 5-а хвиля (2005–2008 рр.) Доступний з – <http://www.worldvaluessurvey.org>
13. Геєць В.М. Інститути соціалізації в Україні та країнах ЄС: тенденції розвитку та ключові відмінності. / Валерій Михайлович Геєць // Український соціум. – 2011. – № 2. – <http://www.ukr-socium.org.ua> [27.10.2011] Доступний з – <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Aktualni/ua/Heyets%20V.M..pdf>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Романовська О.В.

кандидат філософських наук, доцент кафедри політології, соціології та соціальної роботи ФСП НТУУ «КПІ»

Максимович О.В.

студентка 6-го курсу, ФСП НТУУ «КПІ»

В статті аналізуються особливості соціального положення людей з обмеженими можливостями в контексті їх зайнятості. Особливу увагу приділяється ситуації в Україні та проблемам, пов'язаним з трудовим становищем цієї категорії населення. В статті охарактеризовано державну політику України в сфері праці щодо осіб з обмеженими можливостями на сучасному етапі.

The article analyzes the particular qualities of the social situation of people with disabilities in the context of their work pressure. Special attention is paid to the current situation in Ukraine and problems related with employment this category of people. The article also described the public policy of Ukraine in the sphere of labor in relation to persons with disabilities at the present stage.

У статті аналізуються особливості соціального становища людей з обмеженими можливостями в контексті їхньої зайнятості. Особлива увага приділяється проблемам пов'язаним з працевлаштуванням людей з обмеженими можливостями та ситуації в країні, що склалася, відносно зайнятості цієї категорії осіб. В статті охарактеризовано державну політику України в сфері праці щодо осіб з обмеженими можливостями на сучасному етапі.

Ключові слова: люди з обмеженими можливостями, зайнятість, працевлаштування людей з обмеженими можливостями, інтеграція, державна політика у сфері зайнятості людей з обмеженими можливостями.

Постановка проблеми в загальному вигляді. На сьогодні люди з обмеженими можливостями можуть бути віднесені до найбільш соціально - незахищеної категорії населення України. Вони здебільшого виявляються виключеними з повноцінного соціального життя, доходи їх значно нижче, ніж в середньому по країні, а попит на медичні та соціальні послуги набагато вище. Вони практично не мають можливостей здобувати освіту та бути зайнятими в трудовій діяльності. Більшість з них не мають сімей і не хочуть бути задіяними у суспільному житті.

Проблема працевлаштування людей з обмеженими можливостями в Україні є важливою не лише тому що пов'язана з реалізацією конституційних прав людини, але й тому що чисельність цієї групи суспільства постійно зростає. На сьогодні в Україні проживає 2,5 мільйона людей з обмеженими можливостями. Майже кожен вісімнадцятий громадянин – людина з обмеженими можливостями, особа, яка потребує допомоги та підтримки з боку держави не тільки у фінансовому плані, а в першу чергу, допомоги у створенні умов для економічної та соціальної інтеграції у суспільне життя. Одним з принципів державної соціальної підтримки людей з обмеженими можливостями є їх працевлаштування та просування по службі [2,4].

Зайнятість це одна зі сфер створення рівних можливостей для людей з обмеженими можливостями. Тому, пропонуючи роботу, роботодавець не тільки відповідає нормативам законів щодо працевлаштування їх, забезпечуючи себе надійними працівниками, а й допомагає цим людям стати рівноправними членами суспільства [4, 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що ця проблематика знайшла своє відображення у наукових дослідженнях вітчизняних вчених. Так, теоретичні основи управління в галузі соціально-економічної зайнятості людей з обмеженими можливостями відображені в працях Т. Михайлівської., С. Петренко, А.Шевцова, І.Письменної.

Значний внесок у розвиток соціальної політики в області зайнятості людей з обмеженими можливостями та потенціалу їх робочої сили на ринку праці, внесли О. Бабак, Ю. Гладкий, А. Лесько, Е. Лібанова, В. Маруніч, Н.Малиновська, Н. Плахотнюк, В.Сушкевич та ін. Незважаючи на те, що проблема, яка є предметом даної статті, досить розроблена в вітчизняній науці, вона вимагає подальшого наукового дослідження причин низької зайнятості людей з обмеженими можливостями, а також подальшого розвитку і теоретичного обґрунтування основ щодо механізмів сприяння зайнятості цієї категорії осіб.

Метою статті є аналіз та оцінка сучасного становища людей з обмеженими можливостями в контексті їх зайнятості та працевлаштування в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про основу соціальної захищеності інвалідів в Україні» інвалідом визнається особа зі стійкими порушеннями функцій організму, що спричинені захворюваннями є наслідками травм або вродженими дефектами, що призводять до інвалідності і потребах в соціальній допомозі та захисті.

В останній час в законодавстві почав використовуватися термін «особа з обмеженими фізичними можливостями» для означення осіб зі зниженою працездатністю. Зокрема, в Генеральній угоді між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями на 2008-2009 роки [1].

В Постанові Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 №71 «Про затвердження Державної програми розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на період до 2011 року» та ін. Можна зазначити, що в проекті Трудового Кодексу України для позначення вказаної категорії працівників поряд із терміном «інвалід» вживається термін «особа з обмеженими фізичними можливостями» [5].

В сучасних умовах ситуація відрізняється нестабільністю, непослідовністю. Більшості людей, особливо людям з обмеженими можливостями, важко бути впевненими в майбутньому, у них майже немає шансів на здійснення своїх планів, відбувається втрата соціальних цілей, психологічних і життєвих орієнтирів, скорочення загальної соціально-психологічної стабільності та безпеки.

При оцінці якості життя населення аналізують ті сфери, які істотно впливають на рівень задоволення його основних потреб. До таких сфер відносяться матеріальні та побутові умови, робота, стан здоров'я та медична допомога, доступ до знань в галузі освіти, політики і економіки, юридична допомога щодо захисту прав людини з обмеженими можливостями. В останні два роки рівень задоволення основних потреб середнього українця, не тільки не збільшився, але за деякими позиціями став ще гірше. Зокрема, це відбулось у сфері зайнятості і не обійшло людей з обмеженими можливостями працевлаштування яких, вимагає додаткових коштів від держави.

Саме поняття «зайнятість» можна визначити найбільш загальною рисою економіки. Вона відображає рівень економічного розвитку, внесок праці для досягнень у виробництві. Зайнятість об'єднує виробництво і споживання, їх структура визначає характер їх взаємостосунків. Відповідно до Трудового кодексу, соціальний характер зайнятості відображає потребу людського вираження, а також задоволення матеріальних потреб, за рахунок доходів, які він отримує за свою працю. Як і для інших категорій людей, а, можливо і більше, зайнятість людей з обмеженими можливостями є їх найважливішим способом соціалізації, яка допомагає їм почувати себе необхідними в сім'ї та суспільстві, подолати наслідки інвалідності, щоб поліпшити свій матеріальний добробут через отримання заробітної платні [3,343].

Таким чином, для цих людей важливість роботи є дуже висока. Звичайно, людям з обмеженими можливостями гідну роботу на сьогодні важко знайти. Ті, які працюють, з високою відповідальністю ставляться до своєї роботи і роблять все, щоб її не втратити, працюючи з великою відданістю та ефективністю.

За статистику, 1 січня 2010 року в Україні нараховано 8228 робочих місць для людей з обмеженими можливостями, що на 12% менше, ніж у минулому році і на 40% менше, ніж 1 січня 2008 року. Рівень безробіття серед них зростає. Число осіб з обмеженими можливостями, які були безробітними в 2006-2009 роках збільшилось у 8 разів, а рівень зайнятості знизився. Якщо у 2009 році Державною службою зайнятості було працевлаштовано кожну четверту особу з обмеженими можливостями, то в першому півріччі 2010 року – кожну п'яту [2,23].

Основне завдання професійної реабілітації забезпечення конкурентоспроможності осіб з обмеженими можливостями на ринку праці та зайнятості залишається невирішеним. Чисельність людей з обмеженими можливостями працездатного віку в даний час в Україні перевищила 1,5 мільйона. У 2008-2009 роках рекомендації медико-соціальної експертної комісії із працевлаштування отримала майже половина з них. Тим не менш, на початку 2010 року в Україні в межах законодавчо встановленого нормативу працевлаштування для роботодавців (4%) працювали трохи більше чверті людей з обмеженими можливостями.

Таким чином, місце для людей з обмеженими можливостями на вітчизняному ринку праці як і раніше залишається серйозною проблемою та складним завданням. Працевлаштуванню інвалідів сприяють Державна служба зайнятості, Фонд соціального захисту інвалідів, органи соціального захисту населення, центри професійної реабілітації інвалідів і навчальні заклади Міністерства праці України, комісія щодо діяльності підприємств та неурядових організацій для людей з обмеженими можливостями.

Важливим напрямом забезпечення працевлаштування людей з обмеженими можливостями, зареєстрованих в службі зайнятості держави, важливим інструментом для підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці є професійна підготовка та навчання. Число людей з обмеженими можливостями, які проходили професійне навчання, з допомогою державної служби зайнятості, з року в рік збільшується. Чисельність людей з обмеженими можливостями, які проходили навчання в період з січня по жовтень 2010 року збільшилось майже у два рази в порівнянні з аналогічним періодом минулого року і склала 2,6 тис. осіб.

План на 2007-2011 роки на створення робочих місць для людей з обмеженими можливостями за рахунок коштів Фонду соціального захисту інвалідів на початку другої половини 2010 року виконано відповідно за фондом на 78%: створено більш ніж 9000 робочих місць. Тим не менш, перевіркою було встановлено, що створення багатьох з них було формальним і документально непідтвердженим, і, таким чином показники плану було завищено [2,16].

Разом з тим, більшість вакансій залишаються незаповненими через невідповідність професійно - кваліфікаційному рівню осіб з обмеженими можливостями, а також через низьку заробітну платню, яка в основному пропонується на цих робочих місцях. У зв'язку із значним зростанням в останні роки переліку соціальних послуг, що надаються державною службою зайнятості, збільшилась не лише кількість людей з обмеженими можливостями, які хочуть працювати, але число працевлаштованих осіб з обмеженими можливостями.

Однак, незважаючи на значне зростання в 2008-2009 роках, як кількості людей з обмеженими можливостями, які зверталися до послуг державної служби зайнятості за допомогою у пошуку робочих місць так і кількості працевлаштованих осіб з обмеженими можливостями, рівень їх працевлаштування в цей період є дещо нижчим, ніж у 2006 році. Це показує, що незважаючи на цілий ряд прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на інтеграцію людей з обмеженими можливостями у сфері праці, ще не створено реальні умови та стимули, як до зацікавлення людей з обмеженими можливостями у своєму працевлаштуванні, так і інтересу роботодавців щодо працевлаштування відповідної категорії осіб [6].

На сьогоднішній день чинні положення щодо надання роботодавцям дотацій на працевлаштування інвалідів за направленням Державної служби зайнятості через складний механізм їх отримання виступають вкрай слабким стимулом для роботодавців. В Україні практично немає пропозицій щодо працевлаштування людей з обмеженими можливостями у зв'язку з психічними захворюваннями та розумовою відсталістю і т.д.

В Україні робота на спеціалізованих підприємствах протягом тривалого часу вважалась основним видом зайнятості людей з обмеженими можливостями. Дійсно, переваги, передбачені законодавством України для цих підприємств були єдиним ефективним механізмом щодо вирішення проблеми працевлаштування людей з обмеженими можливостями. Спеціалізовані підприємства в Україні, як правило, призначені для певних категорій людей з обмеженими можливостями (з порушеннями зору, слуху тощо). Їх зайнятість на цих підприємствах не може розглядатися як одна з форм забезпечення зайнятості чи фундаменту, котрий готує людей з обмеженими можливостями для переходу на вільний ринок праці. По-перше, ця зайнятість не сприяє інтеграції людей з обмеженими можливостями у суспільне життя, тому що працюючи в спеціалізованих підприємствах люди з обмеженими можливостями знаходяться в закритій соціосистемі. Головним недоліком такої зайнятості є те, що зайнятість на спеціалізованих підприємствах веде до ізоляції співробітників з обмеженими можливостями від суспільства, може розвивати негативне сприйняття суспільства і тих стереотипів, які впливають на його самопочуття. По-друге, низький технологічний рівень цих підприємств не враховує потреб ринку праці, що ускладнює, а в деяких випадках і унеможливує перехід людей з обмеженими можливостями зі спеціалізованих підприємств на вільний ринок праці, обмежує потенційне підвищення кваліфікації таких працівників. Такі основні причини небажання роботодавців наймати людей з обмеженими можливостями зі спеціалізованих підприємств, які перешли на відкритий ринок праці [8,364].

Перспективні напрямки політики України щодо зайнятості людей з обмеженими можливостями, спрямовані на створення умов для їх зайнятості на звичайних підприємствах. Проте, перехід людей з обмеженими можливостями зі спеціалізованої на звичайну форму зайнятості пов'язаний з деякими труднощами, головними з яких є:

- низька кваліфікація, що робить їх неконкурентоспроможними на відкритому ринку праці;
- страх зазнати невдачі на вільному ринку праці, адже потім знову постане проблема знайти роботу на спеціалізованому підприємстві;
- інтерес керівників спеціалізованих підприємств, по-перше, у збереженні рівня зайнятості людей з обмеженими можливостями з метою отримання встановлених законодавством пільг, по-друге, у збереженні основних співробітників з обмеженими можливостями професіоналізм та продуктивність яких, роблять значний внесок у підприємство.

У більшості країн світу теж існують спеціалізовані підприємства, які наймають людей з обмеженими можливостями. Тим не менш, такі підприємства не вважаються як найкраще місце праці для людей з обмеженими можливостями, а розглядаються на той випадок, якщо вони не можуть знайти роботу на звичайних підприємствах. На таких підприємствах використовується праця людей з обмеженими можливостями, які мають серйозні порушення і для яких фізично неможливо або дуже складно створити умови, необхідні для роботи на звичайному підприємстві. Більшість людей з обмеженими можливостями, зайнятих на спеціалізованих підприємствах в цих країнах мають обмежені розумові здібності [7,27].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, незважаючи на значні позитивні зміни в підходах до вирішення проблем людей з обмеженими можливостями, вони як і раніше належать до найбільш соціально-незахищеної категорії громадян. Не дивно, що серед цих людей оцінка перспектив теперішнього і майбутнього часто песимістична. Пільги, пенсії та субсидії залишаються для цієї категорії населення необхідною умовою підтримки їх благополуччя. Ймовірно тому, що незважаючи на відносно високий рівень зайнятості, прибутки людей з обмеженими можливостями невеликі, а їх бюджет дуже вразливий.

У цьому контексті слід зазначити, що негативну роль у розвитку особи з обмеженими можливостями мають соціальні стереотипи, сприйняття більшістю населення цієї категорії людей слабкими і марними для суспільства. З іншого боку, більшість людей з обмеженими можливостями часто в суб'єктивному плані і під впливом стереотипів, можуть розвивати в собі комплекс неповноцінності, що знижує їх самопочуття. Тому головна мета соціальної політики щодо людей з обмеженими можливостями в Україні має бути орієнтована на забезпечення рівних можливостей та реалізації конституційних прав цієї категорії громадян, створення сприятливих правових, політичних, соціально-економічних, медичних, психологічних, організаційних умов і гарантій для їх інтеграції в суспільство. Така діяльність є особливо необхідною у зв'язку з підписанням Україною Конвенцію ООН про права інвалідів. Питання морального, психологічного стану людей з обмеженими можливостями, створення умов для їх культурного розвитку, здобуття освіти, працевлаштування, особливо молодих людей з обмеженими можливостями, потребують вивчення й серйозного обговорення.

Слід зазначити, що не тільки суспільство повинно навчитися розуміти проблеми цієї категорії населення і ставитися до них як до рівних, а й людям з обмеженими можливостями потрібно переборювати загострене почуття відокремленості, неповноцінності, відмінності від інших, опанувати мистецтво спілкування.

Література

1. Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями на 2008-2009 роки [Електронний ресурс] /Кабінет Міністрів України .–2008. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
2. Звіт про результати аудиту ефективності реалізації державних програм і заходів у сфері реабілітації осіб з обмеженими можливостями:(відп. за випуск.: Л.Вітковська, Г.Шах). – К.: Рахункова палата, 2010.–35 с.
3. Мочерний С.В. Основи економічної теорії / Степан Васильович Мочерний – К.: Знання, 2000.- 343 с.
4. Працевлаштування та зайнятість людей з інвалідністю: Довідник для роботодавців: (упоряд. : Т.В.Семигіна, О.Л. Іванова). – К.: Програма розвитку ООН, 2010. – 9-10 с.

5. Постанова Кабінету Міністрів України « Про затвердження Державної програми розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на період до 2011 року» [Електронний ресурс]/Кабінет Міністрів України. – К.: 2007.– №716.–Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

6. Про становище інвалідів в Україні: національна доповідь [Електронний ресурс]/ Міністерство праці та соціальної політики України, Науково-дослідний інститут соціально-трудових відносин Мінпраці України, Національна Асамблея інвалідів України. – К.: 2008.–219с. – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua>

7. Терюханова І. Зайнятість інвалідів: реалії та перспективи / І. Терюханова //Україна: аспекти праці. – 2007. – № 1. –С. 27–32

8. Тюптя Л.Т., Соціальна робота: Теорія і практика./Л.Т.Тюптя, І.Б. Іванова.-К.: ВМУРОЛ «Україна», 2004.- 408 с

ПРИЧИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СИНДРОМУ «ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ» В СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Романовська О.В.

к. філос. н., доц., каф. політології, соціології та соціальної роботи ФСП НТУУ «КПІ»

Набільська Є.М.

магістрантка ФСП НТУУ «КПІ»

В статті проаналізовано синдром «професійного вигорання», розглянуто фактори які призводять до його виникнення та симптоми. Досліджено особливості прояву вигорання фахівців та можливості його попередження.

В статье проанализирован синдром «профессионального выгорания», рассмотрены факторы которые приводят к его возникновению и симптомы. Исследуются особенности проявления выгорания и возможности его предупреждения.

Author make analyzes of the “professional burnout” syndrome, also he examines symptoms and factors that lead to its occurrence. He explores features of staff burnout and possibility of its prevention.

Ключові слова: професійне вигорання, синдром, соціальний працівник, емоційне перевантаження, стрес.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Синдром «професійного вигорання» сучасне і небезпечне явище в професійній діяльності кожної людини. Термін «професійне вигорання» з'явився в психологічній літературі відносно недавно. Він був введений американським психіатром Х. Дж. Фреденбергом для характеристики психічного стану здорових людей, що перебувають в інтенсивному спілкуванні з клієнтами, пацієнтами, в емоційно навантаженій атмосфері при наданні професійної допомоги. Це люди, які працюють в системі «людина - людина»: лікарі, соціальні працівники, юристи, вчителі, психіатри, психологи, тощо [7]. Багато дослідників пов'язують, «вигорання» з появою в людини відчуття емоційного, фізичного виснаження, безпорадності, безнадійності, депресії, і особливо розчарування. Ці всі причини та прояви постають супутниками сучасної людини в повсякденній професійній діяльності і житті загалом. Тому за досить короткий час дослідження даного феномену набули значного поширення. А сам синдром «професійного вигорання» став важливою проблемою в практичній діяльності особистості.

Мета даної статті – проаналізувати особливості прояву синдрому професійного вигорання в соціальних працівників та визначити причини його виникнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні розробленість проблеми синдрому «професійного вигорання» в науковій літературі є досить ґрунтовною. Серед вчених, які досліджували цей феномен і присвятили велику кількість своїх робіт, були Х.Фрейденбергер, У.Шуфелі, К.Маслач В.Бойко, Н. Водоп'янова, Т.Зайчикова, Л. Карамушка, С.Максименко, А.Юр'єв, І. Куц, М.Буриш, Н.Левицька та багато інших.

Однак, не зважаючи на це, проблема потребує постійної уваги з боку науковців, особливо це стосується питання про те, як проявляється і чим загрожує вигорання в професійній діяльності фахівцю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Синдром «професійного вигорання» може бути визначено як стан фізичного, емоційного і розумового виснаження, що є результатом довгострокового перебування у емоційно важких робочих ситуаціях. Велика кількість досліджень була присвячена розумінню причин, що сприяють «вигоранню» і його наслідкам для людей та їхнього здоров'я. Дослідження вказують на те, що стрес і «вигорання» є важливими факторами у розвитку фізичних і психологічних захворювань [4].

Як вже було вище зазначено, історія самого поняття «професійного вигорання» розпочинається з Херберта Фреденберга. У 1960-х роках він відкрив безкоштовну клініку, в Нью-Йорку, вів власну практику і в цей час вперше використав термін «вигорання» (англ. «burnout», 1973 р.) в професійному журналі психології. Вчений застосував цей термін для опису фізичного і психологічного стану його самого і волонтерів, які теж працювали з великою кількістю наркозалежної молоді. Після кількох місяців напруженої роботи, він описав свої емоції, які переживав – втома, гнів, депресія і почуття провини. Х. Фреденберг відчував, що населення, з яким він і його колеги працювали було особливо вимогливим і потребували багато уваги і терпіння. Тому кінцевим результатом для багатьох фахівців було дуже швидке «вигорання». Це траплялось досить швидко, тому що вони віддавали повністю роботі і працювали важко, але взамін не отримували еквівалентної віддачі [3,31].

Х. Фреденберг опираючись на власний досвід визначив «вигорання» як синдром, який включає симптоми виснаження, при нехтуванні власними потребами, за умов довготривалої і важкої роботи, до цього додавалося відчуття тиску ззовні та всередині себе, а також занадто велика віддача нужденним клієнтам. Він дійшов висновку, що фахівці соціальної сфери сплачують "зависоку ціну" за "високі досягнення" і в особистому, і в професійному житті.

Характерними симптомами для потерпілих від вигорання було те, що їхнє життя, здавалося, втратило сенс. Часто вони не могли вживатися з сім'єю, друзями і колегами, вони відчували втому від життя, і їх переповнювало розчарування у своєму шлюбі і кар'єрі. Тому вони висували перед собою все більші вимоги і завдання, та не знаходячи в собі сил для їх вирішення ще більше «перегорали» [3,33].

Вигорання, як правило, розпочинається внаслідок безуспішних спроб впоратися з цілою низкою негативних подій, проблем. Це найчастіше відбувається в результаті психологічного навантаження протягом відносно короткого періоду часу, коли людина не отримує підтримки. Переважно під час вигорання люди відчували себе ніби в пастці до того ж їх охоплювали емоції безвиході і приреченості.

Як і будь-яка хвороба синдром «професійного вигорання» має свої умови та фактори. Вигорання є причиною взаємодії зовнішніх (пов'язаних з роботою) і внутрішніх (індивідуальних) чинників. До зовнішніх факторів відносять:

- Особливості організації праці - надмірне робоче навантаження, незрозумілі (неповні) посадові інструкції, невизначені обов'язки, рольовий конфлікт, невизнання на роботі – всі ці фактори можуть посилити ймовірність вигорання;
- Робота, що вимагає постійної концентрації і відданості клієнту, який в той же час потребує ретельного догляду, часто призводить до психічного перевантаження;
- Відсутність професійної мотивації, монотонна робота, низька заробітна плата.
- Внутрішні фактори, що можуть призвести до вигорання:
- Особисте ставлення до роботи - гіперболізована професійна етика, надмірне переживання щодо проблем клієнтів;
- Недостатня компетентність;
- Високі особисті амбіції і недоліки в підтримці особистого психічного балансу [3,39].

Щодо працівників соціальної сфери, то з одного боку емоційні якості такі, як співчуття і переживання є вкрай необхідними при роботі в секторі охорони здоров'я. З іншого боку, ці ж якості можуть посилити емоційний стрес і призвести до вигорання [1,89].

Серед факторів професійного вигорання, вчені виділяють ще декілька, які спричиняють розвиток синдрому професійного вигорання у фахівців соціальної сфери. Вони були встановлені в ході ряду досліджень. Перш за все, виявилась відсутність соціальної підтримки, яка є дуже важливою для будь-якого працівника. Соціальна підтримка полягає в: професійній, емоційній підтримці, професійних викликах та обміном досвідом [5,127].

Низька самооцінка. В процесі роботи страждає самооцінка фахівця. Наприклад, коли на його думку докладаючи значні зусилля з боку колег, керівництва, пацієнтів немає належного визнання. Тоді з'являються сумніви в своїх силах і компетентності, а від цього страждає самооцінка.

Тиск на фахівця, який може здійснюватись будь-якими зацікавленими особами, провокуватиме психологічну нестабільність в соціального працівника, адже адміністративний тиск, взаємини з керівництвом в будь-якій організації є одним із визначальних чинників гармонійних відносин між працівниками і загалом в організації.

Симптоматика «професійного вигорання» є широкою і проявляється вона комплексно. Це, перш за все, негативні емоції, які характеризуються почуттями розчарування, гніву, депресії, незадоволеності і тривоги. Хоч це досить звичайні життєві переживання, проте якщо не викоренити їх на початковому рівні, в подальшому вони переростають в хронічний стан, виникає душевна тривога, почуття провини, страху, депресія, відчай.

Іншою ознакою є розчарування через те, що ми не завжди можемо отримати те чого бажаємо. І коли людина не знаходить варіантів досягнення своїх цілей, втрачає життєвий «заряд» і будь які надії на успішність розв'язання проблем, подолання перешкод, – розчарування переростає в безнадію.

Депресія – до неї можуть дійти навіть ентузіасти з найбільшим зарядом оптимізму. В результаті стану глибокої депресії та від емоційного і духовного виснаження особистість повністю втрачає працездатність і відчуває погіршення здоров'я.

Як вже зазначалось одним із симптомів вигорання є негативні емоції, відповідно вони впливають деструктивно на міжособистісні стосунки. Емоційна спустошеність перетворює спілкування з людьми на важкий конфліктогенний процес і на роботі, і вдома. Коли ж

виникають конфлікти, неминучі агресивні спалахи ворожості, що свідчить про вигорання фахівця

Емоційне самовідсторонення. В процесі вигорання людина як правило прагне обмежити соціальні взаємодії, ця тенденція найбільш помітна серед соціальних працівників, місія яких допомогати людям, які переживають життєві труднощі. Фахівці, щоб захистити себе від несприятливих робочих ситуацій часто «емоційно відсторонюються», замикаються в собі, уникають соціальної взаємодії. Але це малоефективне рішення, оскільки система соціальної підтримки діє в якості захисту від вигорання. Відгороджуючись від друзів і колег працівники позбавляють себе підтримки яка їм необхідна [5,249]. «Емоційне самовідсторонення» характерне для фахівців соціальної сфери. Менеджери, керівники, які постійно перебувають у взаємодії з людьми також страждають від подібних симптомів, наслідком і одним із проявів є цілковита байдужість до людей їхніх почуттів і проблем.

Дегуманізація є ще однією із форм емоційного відчуження і полягає вона в тому, що багато соціальних працівників починають сприймати своїх клієнтів не як людей, а лише як об'єкти. Інші стають надзвичайно агресивні, а дехто настільки абстрагується, що ставиться до клієнтів як до абстрактних не персоніфікованих прикладів з підручника. Всі ці форми відчуження фактично лише прискорюють процес вигорання і в кінцевому підсумку можуть призвести до повного емоційного відключення [6,103].

В процесі вигорання життєва енергія вичерпується і виникають проблеми зі здоров'ям. Стан стресу, відчуття втоми, безсоння перетворюються в хронічні, стають частими головний біль, застуда і біль в спині. Відбувається загальне погіршення стану здоров'я: серцево-судинних захворювань та більш серйозніших проблем зі здоров'ям.

Часто в таких умовах люди починають страждати алкоголізмом, надмірно або замало їсти, або ж вживати різноманітні наркотики, снодійне, та інші психотропні речовини. Перебуваючи в тяжкому емоційному стані, жертви професійного вигорання шукають порятунку у вживанні наркотичних речовин.

Зниження працездатності. Високий рівень ентузіазму, енергії і міцного здоров'я – необхідні умови для максимальної трудової продуктивності. Проте людині може стати нудно, її вже не цікавитиме робота, а концентруватись на її завданнях стане все важче. За цих умов виконавча ефективність страждає і якість продукції знижується [2,151].

За «принципом Пітера»просуваючись по кар'єрній ієрархії, працівник досягає тієї позиції на якій в нього вже не вистачає компетентності для виконання функціональних обов'язків. Як наслідок, працівнику стає не під силу вирішення поставлених перед ним завдань. Він намагається це компенсувати жорсткою поведінкою при взаємодії з колегами. Подібні вчинки людина починає виправдовувати правилами організації, вважаючи, що по іншому вона просто не може діяти. В процесі вигорання жертва втрачає здатність до творчого функціонування, що в свою чергу зупиняє інноваційність і прогрес як самого фахівця, так і організації [5,280].

Втрата сенсу в роботі – може «поселитись» в людині, оскільки працівники будь-якої сфери і рівня хочуть від роботи більшого, аніж просто заробітної платні. Практично кожен прагне зробити щось значне – повернутись з роботи додому, відчуваючи, що він працював заради важливої мети. Але часто у жертв вигорання ентузіазм часто підмінюється цинізмом і тоді для них робота видається безглуздою і не потрібною. Очевидним сигналом того, що фахівець потрапив в екзистенційну кризу стає не сприйняття ним серйозно своєї роботи і не бачення сенсу, корисної мети в своїй діяльності.

Замкнуте коло. Відчуття марності, розчарування і відчуття провини провокує міжособистісні проблеми і депресію у людини, що спричиняє емоційне вигорання і проблеми зі здоров'ям. А в підсумку падає продуктивність праці, після чого почуття провини і безглуздості ще більше зростає, таким чином коло замикається. Зрештою людина втрачає рушійну життєву силу і переживає повний занепад духу. У відчаї жертва може кинути одну роботу і змінити її на іншу, але там вона ще швидше вигорить, оскільки всі проблеми залишаються з нею. Фахівцю необхідно позбутися джерела проблеми, інакше це може призвести до повної втрати працездатності [6,112].

Будь яка професійна діяльність пов'язана з емоційним тиском, напруженістю в робочих ситуаціях. А цілепокладання, очікування і сподівання є важливими складовими трудової діяльності та загалом постають орієнтирами в життєдіяльності особистості. В умовах коли вони не знаходять повної реалізації у фахівця стається «надлом» і його професійна діяльність може зазнати повного краху, після чого відновитись людині надзвичайно важко.

Специфіка роботи соціального працівника полягає в тому, що її діяльність зосереджена в постійному напруженому міжособистісному спілкуванні з клієнтами, для якого характерна

підвищена емоційність, пов'язана зі співчуттям, необхідністю надання підтримки і допомоги. Все це створює надзвичайно сприятливі умови для розвитку синдрому вигорання і ставить професії пов'язані з соціальною допомогою в категорію підвищеного ризику. Проаналізувавши причинно-наслідкову основу синдрому вигорання чітко стає зрозуміло, що це комплексна проблема, фактори якої мають різноманітну природу. Їх причинність полягає не тільки у внутрішньо-психологічній та організаційній площині, але й значним чином знаходиться на суспільному та загальнодержавному рівнях.

Висновки та рекомендації. Необхідно звернути увагу на те, що внутрішній психологічний стан соціального працівника підпадає посиленому тиску, тому й потребує більш ретельних заходів щодо підтримки їхньої працездатності. В першу чергу, фахівцям необхідно піклуватись про своє професійне і психічне здоров'я самотужки. Для цього вони повинні проводити періодичний самоаналіз, намагатись виявляти прояви стресу ще на ранніх стадіях, відриватись від проблем в неробочий час, не занурюватись в емоційні переживання, періодично змінювати оточуюче середовище, використовувати свої відпустки для відпочинку, щодня налаштовувати себе на позитив.

Важливу роль у запобіганні професійного вигорання грають організації. Вони мають здійснювати постійний моніторинг стану власних фахівців, проводити різноманітні профілактичні тренінги, стимулювати мотивацію і підтримувати професійний тонус. Також важливими є формування реалістичних часових рамок для виконання завдань, формування чітких посадових інструкцій і обов'язків, створення атмосфери взаємної підтримки в робочому колективі, та налагодження чіткої комунікації.

Ще одним важливим елементом запобігання вигоранню є психологічний супровід – це комплексний процес, направлений на забезпечення умов для оптимальної самореалізації в професії, на профілактику і корекцію деструкції синдрому вигорання, адаптацію в швидко мінливих умовах діяльності соціальних працівників [5,294]. В основі даного процесу лежить особистісно-орієнтований підхід в контексті якого соціальний працівник розглядається як цілісна індивідуальність. Психологічний супровід передбачає створення орієнтовного поля професійного розвитку особистості, закріплення професійного «Я», підтримка адекватної самооцінки, оперативну допомогу і підтримку в саморегуляції життєдіяльності, освоєння технологій професійного самозбереження. Результатом психологічного супроводу є професійний розвиток, реалізація особистого потенціалу, забезпечення професійного самозбереження, задоволення своєю працею. Комплексні профілактичні заходи повинні попередити і запобігти розвитку синдрому професійного вигорання.

Нажаль, ми можемо констатувати, що діяльність соціальних працівників в суспільстві не є достатньо запотребованою і відома тільки серед тих категорій населення, які потребують і отримують від них професійну допомогу. Держава повинна вжити необхідні комплексні заходи, які вимагають матеріального забезпечення та соціально-інформаційної підтримки. Перш за все, вони полягають в забезпеченні належних умов праці соціальних працівників і їх адекватній винагороді.

Соціально-інформаційна підтримка соціальної роботи як професії має сприяти визнанню її фахівців, забезпечити розуміння суспільної важливості їхньої роботи, тим самим підняти престижність діяльності соціального працівника.

Література

1. Водопьянова Н.Е. Синдром "психического выгорания" в коммуникативных профессиях / Психология здоров'я : Под.ред. Н.Е.Водопьянова, Г.С. Никифорова. – СПб.: СПбГУ, 2000. – 273 с.
2. Орел В.Е. Исследование феномена психического выгорания в отечественной и зарубежной психологии : Проблемы общей и организационной психологии./ В.Е. Орел. – Я.: Ярославль, 2006. – 254с.
3. Gold Y., Roth R. Teachers Managing Stress and Preventing Burnout: the Professional Health Solution: Taylor & Francis e-Library, 2005. – p. 215
4. Lloyd C., King R., Chenoweth L. Social work, stress and burnout: A review. Journal of Mental Health (2002) 11, 3. – 255-256

5. Maslach C., Leiter, P. The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1997. – 328 pp.
6. Casserley T., Megginson D. Learning from burnout. Developing sustainable leaders and avoiding career derailment, Jordan Hill, Oxford: Elsevier, 2009. – 233 pp.
7. Wilmar B. Schaufeli, Esther R. Greenglass Introduction to special issue on burnout and health: Psychology and Health, 2001, vol.16, pp. – 501-510.

СОЦІАЛЬНА АНТИТЮТЮНОВА РЕКЛАМА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Слушаєнко В. Є.

к. філос. н., доцент кафедри політології, соціології та соціальної роботи НТУУ «КПІ»

Єрик М. П.

студентка ФСП НТУУ «КПІ»

У статті розглядається деякі проблеми становлення і розвитку соціальної реклами в Україні та світі. Аналізується досвід створення антитютюнової реклами, підвищення її ефективності та впливу на різні вікові групи населення. Може стати в нагоді не тільки фахівцям і студентам, але і широкому загалу читачів, що цікавляться цією проблемою.

The paper considers some problems of formation and development of social advertising in Ukraine and abroad. The experience of creating anti-tobacco advertising, increasing its effect and impact on different age groups. May be of interest not only for professionals and students, but also for a wide range of people who are interested in this issue.

В статье рассматриваются некоторые проблемы становления и развития социальной рекламы в Украине и мире. Анализируется опыт создания антитабачной рекламы, повышения её эффективности и влияния на различные возрастные группы населения. Может представлять интерес не только для специалистов и студентов, но и для широкого круга лиц, которые интересуются данной проблемой.

Ключові слова: соціальна реклама, ефективність антитютюнової реклами, куріння, шкідлива звичка.

Актуальність. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) сьогодні у всьому світі кожні 6 секунд помирає людина від хвороб, пов'язаних з курінням тютюну. А щорічно – понад 5 млн. людей. Прогнозують, що 2030 р. ця цифра сягне 8 млн. Вживання тютюну вважається другою причиною смерті на глобальному рівні після гіпертензії. Від хвороб (серцево-судинні захворювання, захворювання органів дихання, рак легенів, рак гортані тощо), спровокованих шкідливою звичкою, у світі вмирає один з десяти дорослих. Не секрет, що у зоні ризику – не тільки заядли курці, але й ті, хто “труїться” тютюновим димом мимо волі, - так звані пасивні курці.

15 березня 2006 року Україна ратифікувала Рамкову конвенцію ВООЗ з питань боротьби проти тютюну. Згідно з цим документом протягом п'яти років після набуття чинності конвенції мала запрацювати повна заборона на рекламу, стимулювання продажу і спонсорство тютюнових виробів. 22 вересня 2011 року Верховна Рада України заборонила рекламу тютюнових виробів. Але як свідчить світовий досвід “тютюнові” заборони не завжди змушують людей відмовлятися від шкідливої звички. Тенденція до зменшення курців характерна для тих країн, де активно пропагується здоровий спосіб життя. Важливою складовою інформаційної роботи з профілактики та боротьби з курінням є організація системи соціальної реклами. Тому аналіз накопиченого у цій царині досвіду (як позитивного, так і негативного) видається вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку соціальної реклами в цілому та окремих її напрямків є предметом досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Фахівцям добре відомі роботи Г. Владимирської, П. Владимирського, П. Кузнецова, О. Коваленко, І. Кутліної, Г. Ніколайшвілі, Л. Федотової та інших.

Мета дослідження. Під час роботи над статтею автори мали на меті розглянути сучасний етап розвитку антитютюнової соціальної реклами в Україні та світі, проаналізувати накопичений досвід, визначити напрямки підвищення її ефективності.

Основні результати дослідження. Більшість фахівців вважають, що цільовою аудиторією соціальної антитютюнової реклами повинна бути молодь. У зрілому віці курити практично не починають, курять з дитячих і підліткових років. Сьогодні цей вік наближається до 10-12 років. Так за даними опитування Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка пробували курити коли-небудь 25% учнів 6-х класів, 50% - учнів 8-х класів, 68% учнів 10-11-х класів і майже 80% студентів.[1]. Впливати соціальною рекламою на дорослих чоловіків з багаторічним стажем куріння, мабуть, не має сенсу. Можна лише обмежувати можливості куріння, забороняти його у громадських місцях, піднімати акцизи на тютюн, вдосконалювати чинне законодавство. Якщо не побороти, то хоча б суттєво обмежити куріння може послідовна державна політика.

22 вересня 2011 року Верховна Рада України заборонила рекламу тютюнових виробів. Ухваленим законом передбачається, що реклама тютюнових виробів, реклама знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби, забороняється:

- на радіо та телебаченні, в тому числі за допомогою кабельного, супутникового, IP-телебачення, онлайн-телебачення, мобільного телебачення, цифрового ефірного телебачення та інших засобів передавання сигналу;
- в наукових, науково-популярних, навчальних, громадсько-політичних, довідкових, літературно-художніх виданнях, виданнях для дітей та юнацтва, виданнях для організації дозвілля та відпочинку, спорту та інших виданнях, у тому числі в усіх друкованих засобах масової інформації;
- засобами внутрішньої реклами;
- на транспорті;
- за допомогою заходів рекламного характеру (крім спеціальних виставкових заходів тютюнових виробів за умови, що на такі заходи допускаються лише працівники підприємств, які мають ліцензію на оптову торгівлю тютюновими виробами або виробництво тютюнових виробів);
- засобами зовнішньої реклами;
- у місцях проведення масових заходів політичного, освітнього, релігійного, спортивного характеру та розважальних заходів, призначених для неповнолітніх осіб;
- у мережі Інтернет, крім веб-сайтів, призначених для повнолітніх осіб, обов'язковою умовою доступу до яких є ідентифікація віку користувачів.[2]

Ухвалення українським парламентом Закону “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо заборони реклами, спонсорства та стимулювання продажу тютюнових виробів)” є дуже своєчасним. Оскільки у нашій країні від куріння щорічно помирають понад 110 тис. осіб, з них 10% пасивні курці. Як зазначає голова Координаційної ради “За вільну від тютюнового диму Україну”, член-кореспондент НАМНУ Микола Поліщук, кожний третій курець не доживає до 60 років. Безпосередньо пов'язані з тютюном 63 захворювання.[3]

Заборона реклами тютюнових виробів є дуже важливим кроком на шляху загального оздоровлення української нації. Проте, досвід багатьох країн, де ця заборона діє багато років свідчить, що ухвалення відповідного законодавства не завжди змушує людей відмовлятися від цієї шкідливої звички. Професор кафедри масових Комунікацій Лестерського університету Великої Британії Баррі Гантер наводить такий приклад. У Фінляндії, де діють дуже жорсткі антитютюнові закони, чисельність курців справді зменшується. Але це відбувається тільки за рахунок дорослого населення, тоді як курців у віці до 19 років, навпаки, стає більше [4]. І це при тому, що у цій країні за продаж цигарок особам до 18 років можна отримати півроку ув'язнення.

Значний досвід проведення кампаній антитютюнової соціальної реклами накопичений у сусідній Росії, де (за оцінками самих російських вчених) проблема куріння серед неповнолітніх набула загрозливих масштабів. І потребує дієвих заходів для її вирішення.

Аналізуючи перебіг і наслідки деяких кампаній соціальної реклами російські експерти вважають їх не дуже успішними. Це стосується, зокрема, масштабного проекту “Підлітки відмовляються курити”, що стартував у жовтні 2000 року.

Це була перша після довгої перерви великомасштабна соціальна реклама на російському телебаченні. Ініціатором проекту виступила Громадська рада з питань підліткового куріння, а фінансування здійснювалось крупними тютюновими виробниками. Було створено чотири ТБ-ролика – “Модниця”, “Футболіст”, “Граффітіст” і “Гранжист”. На їхнє виробництво було витрачено 100 тис. дол., а бюджет їх телевізійного розміщення склав 350 тис. дол.

Основним гаслом кампанії і ТБ-роликів було: “Є багато способів бути крутим, і ти можеш бути крутим і не курити”. Але, на думку частини експертів, ці ролики, навпаки, спонукають до куріння. Оскільки надто провокативно наприкінці кожного з'являвся напис “Не курить”. А з точки зору нейролінгвістичного програмування (NLP), цей напис, швидше, означає зовсім протилежне – “Курить”. Це пов'язано з тим, що наш мозок не сприймає частинку “НЕ”. З точки зору психології ефективність таких роликів доволі сумнівна.

Справа у тому, що досьогодні не до кінця з'ясовано, яка реклама проти куріння є ефективною, а яка ні. Так вчені з Коледжу журналістики і масових комунікацій Університета Джорджії у США вивчаючи вплив антитютюнової реклами на школярів середньої вікової групи зробили доволі несподівані висновки. Виявляється, що авторитарні слогани (“Просто скажи ні”), що прямо примушують підлітка відмовитися від куріння, накладаються на підліткові

психологічні особливості. І досить часто спричиняють протилежний ефект. Тобто антитабачна соціальна реклама може викликати у молоді бажання закурити, хоча б із принципу, тільки тому, що це забороняється.

Спеціалісти вважають, що інформацію слід подавати опосередковано, повідомляючи про певні дії та вчинки представників цієї вікової групи. Слоган повинен мати такий вигляд: "Твої друзі не курять" чи "Більшість молоді не курить". Важливо також вказати поважні причини відмови від шкідливої звички і відмовитись від заборонювальної інтонації. Досить ефективним прийомом є звичайна констатація фактів з наведенням типових прикладів з життя підліткового середовища.

Причини того, що частина молоді починає курити вже досить давно з'ясовані фахівцями. В першу чергу, це бажання здаватися дорослішими, не бути в середовищі однолітків "білою вороною". Про це свідчать і результати соціологічного опитування проведеного "Бюро статистичного аналізу" (БСА) у вересні 2011 р. методом телефонного інтерв'ю і опитування в Інтернеті. Було опитано 1600 жителів найбільших міст України. Серед причин початку куріння на першому місці опинився вплив друзів (35%) і бажання здаватися дорослим (12%) [5].

Тютюнова реклама професійно враховує складнощі психоматичного розвитку тинейджерів, перетворюючи їх на споживачів відповідних брендів з молодих років і на все подальше життя. Діти та підлітки стають мішенню для різноманітних форм непрямой реклами: концерти та дискотеки за участю тютюнових компаній, промо-акції, призи та розіграші, дегустації, кольорова реклама у прикасових зонах та супермаркетах.

Як стверджують автори дослідження "Чи пов'язане куріння серед підлітків з кількістю та відстанню від шкіл тютюнових торгових кіосків та реклами сигарет" такі форми реклами збільшують рівень куріння серед дітей та молоді. Діти, які наражаються на агресивну рекламу сигарет вдвічі частіше стають курцями в майбутньому та "підсідають" на нікотинову голку [6].

Аналогічні висновки роблять і закордонні вчені. Журнал Medical News Today оприлюднив результати дослідження "Довготривале вивчення впливу реклами сигарет на рішення розпочати курити". В ході його проведення вивчалось життя 1681 підлітка у віці від 11 до 14 років, які ніколи не курили. Соціологи фіксували, як часто підлітки відвідували невеликі продуктові та лікєро-горілчані магазини, що були розташовані біля шкіл. Потім ці торговельні заклади були проаналізовані на наявність реклами тютюнових виробів. Лікарі Американської академії педіатрії, аналізуючи результати цього дослідження дійшли висновку, що підлітки, які відвідують магазини з рекламою сигарет, принаймні двічі на тиждень, мають значно більше шансів почати курити.

Загалом серед підлітків, які потрапили до вибірки, почали курити 18%. А от серед тих, які відвідували магазини з рекламою сигарет мінімум двічі на тиждень, курити почало 29%. Серед підлітків, які відвідували ці магазини менше двох разів на місяць, починаючих курців виявилось лише 9% [7].

Значний внесок у розвиток антитютюнової соціальної реклами в Україні роблять громадські організації. Серед них ГО "Життя", що є ресурсним центром Коаліції "За вільну від тютюнового диму Україну". Коаліція об'єднує більше 50 громадських організацій, є членом Всесвітнього Альянсу з виконання Рамкової конвенції ВООЗ, до якої входять понад 400 громадських організацій з 172 країн. Діяльність українських громадських організацій у царині боротьби з курінням досить високо оцінюється міжнародною спільнотою. Так, директор, співзасновник вищезгаданого регіонального центру "Життя" Наталя Торопова 2009 р. отримала нагороду імені Джуді Вілкінфілд (засновану компанією "За майбутнє дітей без куріння") за внесок у боротьбу з тютюном. Президент цієї організації М. Мейерс зазначив, що "Україна лише за кілька років стала прикладом для своїх сусідів у боротьбі за зменшення шкідливого впливу тютюну" [8].

Незважаючи на значні досягнення у боротьбі з курінням, Україна ще не наздогнала країни, де воно вважається немодною і занадто дорогою шкідливою звичкою. За оцінками експертів в Україні щорічно починають курити 500 тисяч підлітків [9]. Коли сигарети доволі доступні – вони доступні й дитині, а якщо враховувати гламурний образ тютюну, який успішно промотує тютюнова індустрія, то, звичайно, у дітей з'являється бажання стати дорослішими, швидше дотягнутися до своїх дорослих "кумирів".

Вітчизняні фахівці у галузі соціальної реклами приділяють певну увагу проблемі профілактики куріння серед дітей та підлітків. Проте далеко не всі спроби пояснити неповнолітнім згубність цієї шкідливої звички можна вважати вдалимими. Експерти не дуже високо оцінили ефективність біл-бордів з написом "Так хочеться бути схожим на тата", на яких намальовані іграшкові зайчик та ведмедик, що курять сигарети. Враження від такої соціальної реклами досить неоднозначне. Якщо доросла людина зрозуміє, що це соціальна

реклама, яка попереджає малолітніх громадян, то дитина може сприйняти такий малюнок з таким текстом як новий сюжет для гри. І абсолютно незрозуміло, чи буде якийсь ефект від такої пропаганди здорового способу життя. Зміст і позитивний вплив цієї реклами ставлять під сумнів і психологи. На їхню думку, у дитини може скластися враження: якщо сигарета є у улюбленої іграшки, то таке робити можна і мені.

Соціальна реклама має своєю метою поліпшити соціальні настрої у суспільстві, звернути його увагу на важливі питання життя або навпаки – забезпечити людей від певних загроз. Тому соціальна реклама не обов'язково несе позитивний заряд. У багатьох країнах Заходу регулярно з'являється страшна соціальна реклама, що шокує і лякає людей, показуючи смертельні наслідки шкідливих звичок або порушення правил дорожнього руху тощо. Така реклама супроводжується і відповідними текстами, на кшталт «Рак – це чудові ліки від куріння». Як свідчить досвід, така реклама є досить ефективною. Наприклад, у штаті Каліфорнія (США) рекламна кампанія по боротьбі з курінням початку 90-х рр. минулого століття змусила відмовитися від сигарет у три рази більше каліфорнійців, ніж у середньому по країні.

Управління продуктів і ліків США (FDA) визначило остаточний перелік страхітливих зображень, що стануть обов'язковими елементами оформлення сигаретних пачок з жовтня 2012-го року. Введення таких зображень стане першою зміною стилю попереджень за більш ніж 25 років. Раніше фахівці FDA розробили 36 варіантів графічних попереджень для друку на пачках тютюнової продукції, що є фотографіями та малюнками негативних наслідків куріння: пухлини, трахеостоми тощо. В результаті аналізу більше ніж 1,7 тис. коментарів громадськості, науковців та результатів опитування 18 тис. респондентів з 36 зображень було обрано дев'ять. Саме вони були затверджені FDA і мають з'явитися на пачках сигарет не пізніше 22 жовтня 2012 року. Такі радикальні заходи у царині соціальної реклами пояснюються тим, що за офіційними даними МОЗ від куріння та хвороб пов'язаних з ним щороку вмирають понад 440 тис. американців. Курцями є 20,6% дорослих мешканців США (46 млн. громадян), у тому числі 19,5% студентів [10].

Прикладом використання зарубіжного досвіду соціальної реклами на телебаченні стала антитютюнова кампанія, що пройшла на Першому Національному каналі з 15-го грудня 2008-го року до середини травня 2009-го. Українцям демонстрували соціальні ролики, що закликали людей кинути курити. Опікувалася цією кампанією коаліція громадських організацій «За вільну від тютюнового диму Україну». Окрім Першого Національного ці два соціальні ролики погодилися розмістити й телеканали у Львові, Запоріжжі та Криму.

А сама соціальна реклама була створена у США на замовлення Держдепартаменту з охорони здоров'я міської ради Нью-Йорка. Право на їхню трансляцію в Україні було передано нашій державі безкоштовно. Виконавцем стало Агентство «DSF/Mind 4» і ролики виходили на 1-му Національному у прайм-тайм. Перший ролик мав донести ключове повідомлення антитютюнової кампанії: кожна сигарета шкодить здоров'ю. Ця теза ілюструється наступним відео рядом: курець, легені якого заповнюються димом, швидка «нарізка» кадрів з наслідками хвороб. Картинка супроводжується закадровим тестом: «Сигарети з'їдають тебе живцем... Куріння неминуче уражає всі важливі органи і тканини вашого тіла - серце, легені, рот, гортань і навіть мозок. Сигарети з'їдають тебе живцем! Кинь курити сьогодні!» Другий ролик присвячений проблемі отруєння дітей пасивним курінням від навколишніх курців-дорослих.

За даними американських експертів, результатом подібної кампанії у Нью-Йорку (а вона включала ще рекламу на радіо та зовнішніх носіях) стало суттєве зменшення кількості курців. Так протягом 2005-го - 2007-го років кількість місцевих підлітків, які курять, зменшилась на 20%. А за шість років поширеність куріння взагалі зменшилась у місті із 17,6% до 8,5% [11]. Ефективність подібних кампаній у мас-медіа підтверджує і Всесвітня організація охорони здоров'я.

Так, в Австралії уже кілька років поспіль соціальна рекламна кампанія у ЗМІ є ключовою стратегією контролю над споживанням тютюнової продукції. Рівень поширеності куріння серед дорослого населення у 2005 році знизився з 22,9% до 18,4%. На жаль, в Україні рівень поширеності куріння один з найвищих у світі: ми займаємо 11-те місце. У нас курить 67% чоловіків та 20% жінок [11]. Ефективність антитютюнових кампаній вивчають українські соціологи, зокрема Київський міжнародний інститут соціології (КМІС).

Звичайно, використання українським ТБ зарубіжної антитютюнової соціальної реклами можна тільки вітати. Але обмежуватись нею було б неправильно. Державне та недержавне телебачення можуть багато зробити для зменшення пов'язаних із тютюном смертей в Україні. А їхня загальна кількість становить майже 100 тис. на рік, або 13% загальної

смертності. Про це вказано в Національному звіті «Контроль над тютюном в Україні». У документі зазначається, що більшість пов'язаних із тютюном смертей (70%) настають у людей віком 35-69 років. Особа, яка вмирає від куріння в такому віці, втрачає 19 потенційно можливих років життя [12].

Українці завжди прислуховувались до думки своїх відомих земляків. Тому у створенні антитютюнової соціальної телереклами варто використати думку та образ сотні підписантів «Маніфесту проти куріння». Серед них співаки та актори, спортсмени та письменники Ані Лорак, Софія Ротару, Володимир Гришко, Святослав Вакарчук, Павло Зібров, Богдан Бенюк, Анатолій Хостікоєв, Григорій Чапкіс, Яна Клочкова, Лілія Подкопаєва, Максим Шацких, Андрій Курков, Марина та Сергій Д'яченки та багато інших.

Висновки. Аналізуючи наукові розвідки вітчизняних та зарубіжних фахівців можна зробити висновок, що соціальна реклама все ще не може визначитися, як саме боротися з курінням. Але якщо виходити з загальної логіки причинного виникнення залежності, то таку рекламу для дітей та молоді необхідно створювати у відповідності з психосоматичними особливостями їхнього розвитку. Наприклад, варіанти слоганів для представників чоловічої статі можуть бути такими: «Якщо ти будеш курити, твоя дівчина не буде зустрічатись з тобою!», «Якщо ти будеш курити, то не зможеш знайти гарну роботу!», «Причини твого постійного кашлю і нежиті – сигарети!». Варіанти слоганів для представниць слабкої статі можуть бути наступними: «Якщо ти будеш курити, твоя дитина народиться хворою!», «Якщо ти будеш курити, твої зуби пожовтіють!» тощо.

Отже, варіантів може бути багато. Важливо те, що соціальна антитютюнова реклама повинна дуже активно грати на психологічних комплексах і фобіях. Для частини людей таким слабким місцем є їхня зовнішність, для когось – материнство і страх, що майбутня дитина народиться хворою. А от менторський тон, як свідчать численні дослідження, в подібних випадках не працює. Реклама проти куріння не повинна містити авторитарних слоганів, розумно поєднуючи агресію з соціальними еталонами.

Література:

1. День. – 2010. – 30 червня.
2. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/09/22/6608587>
3. День. – 2011. – 1 червня. – с.2.
4. Високий замок. – 2011. – 2-8 червня. – с.14.
5. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/print/458928>
6. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/pres-reliz/print/65852>
7. День. – 2010. – 27 липня.
8. Україна молода. – 2010. – 20 травня. – с.2.
9. Главред. – 2009. - №26 – с.30.
10. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/helth/2011/06/22/80730>
11. День. – 2008. – 13 грудня.
12. День. – 2009. – 3 червня.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Терещенко І.І.

Доцент, кандидат філософських наук

Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»

Наумець А.М.

студентка факультету соціології та права

Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»

У статті розглядається соціальна робота з людьми похилого віку. Аналізуються основні економічні, соціальні та психологічні проблеми з якими зіштовхуються люди похилого віку. Вказуються концептуальні принципи, напрямки та особливості соціальної роботи з людьми похилого віку. Розкривається зміст, а також різновиди соціальної допомоги стосовно даної категорії суспільства. Актуалізується необхідність створення нових форм обслуговування та удосконалення системи соціального захисту людей похилого віку.

В статье рассматривается социальная работа с людьми пожилого возраста. Анализируются основные экономические, социальные и психологические проблемы с которыми сталкиваются люди пожилого возраста. Указываются концептуальные принципы, направления и особенности социальной работы с людьми пожилого возраста. Раскрывается содержание, а также разновидности социальной помощи относительно данной категории общества. Актуализируется необходимость создания новых форм обслуживания и совершенствования системы социальной защиты людей пожилого возраста.

The social work with elderly people is observed in this article. Major economical, social and psychological problems are analyzed which elderly people faced with. Conceptual principles, directions and special features of social work with elderly people are specified. The essence and different variations of social care concerning these people are elucidated. The necessity of creation new forms of services and improvement of social care systems for elderly people are updated.

Ключові слова: люди похилого віку, соціальна робота, соціальна допомога, старість.

Актуальність. Сьогодні проблема покращення соціального обслуговування та забезпечення достатнього рівня життя людей похилого віку займає вагомe місце в системі соціального захисту населення. Початок ХХІ століття характеризується процесом стрімкого зросту демографічного старіння населення, що передбачає наявність високої чисельності людей похилого віку, а отже, кількість людей, що потребують соціальної допомоги дедалі зростає. Саме тому постає гостра необхідність значних змін в організації соціального захисту населення, у розширенні соціальних послуг та удосконаленні механізму соціального обслуговування людей похилого віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення змісту та особливостей соціальної роботи з людьми похилого віку висвітлюються у працях багатьох фахівців та науковців, серед яких є і зарубіжні, і вітчизняні автори. Варто згадати про наступних: Л. Тюптя, Е. Холостова, О. Горбушина, Г. Бочарова, А. Капська, П. Павленок, В. Шахрай та ін. Проблеми соціального становища людей похилого віку розглянуті і у працях: Г.Томе та Е. Еріксона. Наприклад, Л.Тюптя у своїх працях приділяє значну увагу стереотипам по відношенню до людей похилого віку, аналізує специфіку соціальної роботи з людьми похилого віку [10]. Дослідженнями головних проблем людей похилого віку займається Е.Холостова [12]. Проблему самотності та соціального захисту людей похилого віку аналізує у своїх працях А.Капська [5]. Розглядаючи принципи соціальної роботи з людьми похилого віку В.Шахрай наголошує на соціальній значущості теорій старості [13].

Метою даної статті є розкриття особливостей соціальної роботи з людьми похилого віку в умовах сучасної України та розгляд напрямків і принципів соціальної роботи з даною категорією населення.

В роботі перед нами поставлені наступні завдання:

- Охарактеризувати основні проблеми людей похилого віку в сучасній Україні;
- Розглянути принципи та напрями соціальної роботи з людьми похилого віку;
- Проаналізувати значення поняття «соціальна допомога» та її форми.

Виклад основного матеріалу. Згідно з класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), осіб у віці від 60 до 74 років відносять до категорії людей похилого віку, від 75 до 89 років - до старих людей, а від 90 років і старших - до довгожителів.

Погляди щодо місця та ролі людини похилого віку у суспільстві були втілені в принципах ООН, які були прийняті 1991 р. Генеральною Асамблеєю. Дані принципи передбачають соціальний захист людей похилого віку, а саме:

- забезпечення продуктами, житлом, одягом і медичним обслуговуванням, а також можливістю займатися діяльністю, яка приносить дохід;
- брати участь у розробці політики, яка торкається їх благополуччя, і створювати власні рухи та спілки, а також проживати у безпечних умовах із урахуванням особистих вподобань і стану, який змінюється, перебувати якомога більше в домашніх умовах;
- увагою та доглядом з боку сім'ї і общини, медичним обслуговуванням з метою підтримки чи відновлення оптимального рівня фізичного, психічного й емоційного благополуччя і попередження захворювань;
- отримувати соціальні та правові послуги, послуги закладів опіки і піклування; можливістю користуватися у будь-якому соціальному закладі правами людини і основними свободами, включаючи повну повагу гідності, переконань, потреб і особистого життя, а також права приймати рішення щодо догляду та якості життя;
- можливістю всебічної реалізації свого потенціалу;
- вести гідний та безпечний спосіб життя, не зазнаючи при цьому експлуатації, фізичного чи психологічного насилля, а також право на справедливе ставлення незалежно від віку, статі, расової чи етнічної приналежності, інвалідності чи іншого статусу [10, 241].

В цілому, люди похилого віку сприймаються світовим співтовариством як позитивний фактор, а не як тягар. Сучасне розуміння старості поєднує ідеї повноправної участі старших людей в житті суспільства і турботи про них. Адже, коли люди старшого віку відіграють активну, творчу і корисну роль і відчують турботу про себе, молодші покоління бачать, що їх може очікувати у майбутньому [6].

Досліджуючи проблеми людей похилого віку, можна визначити, що рівень соціальної роботи та система соціальних служб, які функціонують нині в Україні, нездатні в повному обсязі задовольнити низку потреб та труднощів, що виникають в житті даної категорії українського населення. Зі зростанням тривалості життя збільшується і період досить низької якості життя людей похилого віку з проблемами різного характеру. На сьогодні люди похилого віку з порушеннями повсякденних функцій становлять біля 60% усіх тих людей, які звертаються за допомогою до служб соціального та медичного профілю. В Україні майже 30% населення – люди похилого віку. Дані демографічного прогнозу свідчать про постійне зростання кількості осіб похилого віку в загальній структурі населення України. Сьогодні кожний п'ятий житель нашої держави досяг 60-річного віку [11].

Проблеми людей похилого віку об'єднують у три великі групи: здоров'я і медична допомога; матеріальне становище; інтеграція в суспільство. Аналіз положення громадян літнього віку свідчить про те, що вони є найбільш соціально незахищеною категорією населення, що потребує особливої уваги і соціального захисту з боку держави. Старість, як період життя людей вбирає в себе багато корінних проблем як медично-біологічної, так і соціально-побутової сфер. У цей період перед літніми людьми виникає безліч проблем, оскільки людей похилого віку часто відносять до категорії "маломобільного" населення, вони виступають найменш захищеною, соціально уразливою частиною суспільства. Це пов'язано, перш за все, з проблемою порушення фізичного стану, викликаного захворюваннями із зниженою руховою активністю. Зниження життєвого тону, в значній мірі пояснюється психологічними чинниками: песимістичною оцінкою майбутнього, безперспективним життям, тривожністю, зниженням самооцінки. Головна проблема полягає в зміні статусу літніх людей, що пов'язана з припиненням або обмеженням трудової діяльності, перегляду ціннісних орієнтирів, самого способу життя і спілкування, а також виникнення різних проблем як в соціально-побутовій, так і в психологічній адаптації до нових умов. Підвищена соціальна уразливість літніх громадян пов'язана також з економічними проблемами: низьким рівнем якості життя, невеликими розмірами отримуваних пенсій, низькою можливістю працевлаштування, як на підприємствах, так і в здобутті роботи вдома [2, 56]. Вагомою соціальною проблемою літніх людей є поступове руйнування традиційних родинних засад, що привело до того, що старше покоління не займає почесне очолююче положення, втрачається актуальність ролі бабусь та дідусей. Проблеми людей похилого віку, особливо самотніх, на тлі низьких пенсійних виплат загострюються ще й за умов існування дефіциту дешевих товарів вітчизняного виробництва, зростання цін на комунальні послуги і продовольчі товари, нерозвинутої сфери побуту, незадовільної медичної допомоги, втрати суспільством почуття милосердя. Зазначені труднощі доповнюють відсутність грошових заощаджень, фінансова неспроможність ремонту власного житла, тощо [9]. Не менш

важливою проблемою, на наш погляд є те, що у суспільстві спостерігається тенденція дискримінації людей за віком, тобто неприйняття молодим і сильним поколінням літніх людей. Варто підкреслити проблему самотності людей похилого віку, адже самотні люди часто переживають депривацію потреб у спілкуванні. Все це веде до збіднення життя та втрати позитивних емоцій, що обумовлює необхідність вироблення і реалізації специфічних підходів, форм і методів соціальної роботи з літніми людьми [12, 84].

Загалом, в Україні уся система соціального обслуговування поділена на два основних сектори - державний і недержавний. Державний сектор представляють обласні, муніципальні районні управління і відділи культури. Недержавними формами соціального обслуговування займаються громадські об'єднання, в тому числі професійні асоціації, благодійні та релігійні організації. Соціальний захист людей похилого віку в Україні забезпечується мережею закладів: Міністерство праці та соціальної політики; Пенсійний фонд; управління, комісії, комітети соціального захисту населення місцевих Рад і держадміністрацій; територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів і самотніх непрацевдатних громадян та відділення соціальної допомоги вдома; установи, заклади і підприємства сфери управління Міністерства праці та соціальної політики, які здійснюють соціальний захист людей похилого віку, інвалідів, ветеранів війни і праці та ін. [4, 76]

Соціальна робота з людьми похилого віку – багатоаспектна та багатопланова. Вона зачіпає такі сфери життєдіяльності, як організація дозвілля, подолання криз, здоров'я, фінанси, і в нашій країні провадиться за такими напрямками як:

- соціальна допомога та догляд в стаціонарних установах Міністерства праці і соціальної політики України;
- соціальна робота з людьми похилого віку в територіальних центрах і відділеннях денного перебування;
- соціальна підтримка та догляд вдома;
- соціальна допомога, соціальне забезпечення, тобто створення необхідних матеріальних і фінансових умов для підтримання нормальної життєдіяльності.

Як наголошує Л. Тютя, соціальна допомога людям похилого віку « це забезпечення у грошовій чи натуральній формі, у вигляді послуг чи пільг, які надаються із урахуванням законодавчо закріплених державою соціальних гарантій із соціального забезпечення». В Україні соціальна допомога включає ряд тимчасових або ж разових доплат до пенсій та соціальних допомог, натуральних видач та послуг за для надання адресної, диференційованої соціальної підтримки різним категоріям старших людей, нейтралізації або усунення критичних життєвих ситуацій, які виникають у зв'язку із соціальними та економічними умовами життя [10, 243].

В Україні прийнято виділяти адресну соціальну допомогу, термінову соціальну допомогу, бригадну соціальну допомогу для важкохворих. У свою чергу, адресна соціальна допомога надається людям похилого віку, які переживають особливо складний життєвий період. В такому випадку літніх людей відвідують соціальні працівники та надається необхідна соціально-психологічна або побутова допомога.

Термінова соціальна допомога - забезпечує разовим безкоштовним гарячим харчуванням чи продуктовим набором; разове надання фінансової допомоги; сприяння в отриманні тимчасового житла; забезпечення одягом, взуттям, предметами першої необхідності; надання екстреної соціально-психологічної підтримки за Телефоном довіри, а також юридичної допомоги у межах компетенції служби.

Під керівництвом органів соціального захисту в деяких великих містах України, таких як: Київ, Харків, Одеса, Львів функціонують соціальні аптеки та соціальні лікарні. Можна зустріти і соціальні їдальні, спеціалізовані магазини, будинки побуту та інші життєво важливі заклади для людей похилого віку, які останнім часом почали створюватися на території України. Можливе надання послуг перукарень, ремонту побутової техніки, пункту прокату за доступними цінами.

Комплексне обслуговуванням з надання соціальних та медичних послуг допускає бригадна форма допомоги важкохворим пенсіонерам. Мова йде про те, що соціальні працівники можуть надавати літнім людям послуги побутового характеру, в той час як медичні сестри здійснюють сестринський догляд [5, 34].

Ще одним напрямком соціальної роботи є сприяння соціальних працівників у створенні груп взаємної підтримки, груп соціальних дій, самокерованих груп, які дають змогу як розв'язувати індивідуальні проблеми, так і проводити кампанії за ті чи інші соціальні зміни в захисті своїх інтересів та прав. Групи взаємної підтримки — це невеликі групи, які прив'язані до певного місця проживання, члени яких, маючи загальні проблеми, допомагають один

одному. Такі групи, як свідчить практика, складаються з 5–7 осіб, які живуть поблизу і мають періодичні контакти [13, 341].

В соціальних службах України робота з людьми похилого віку передбачає використання трьох основних принципів: 1) вивчення індивіда та його соціального середовища; 2) розуміння психосоціального становлення та розвитку особистості як довічного процесу; 3) врахування соціокультурних чинників у формуванні та розвитку особистості [7, 27]. Тобто, сутність соціальної роботи з особами літнього віку полягає у соціальній реабілітації. В даному випадку така реабілітація — це відновлення в звичних обов'язках, функціях, видах діяльності, характері стосунків з оточуючими людьми. Головне для соціального працівника це перетворення літньої людини з об'єкту (клієнта) соціальної роботи в її суб'єкта [3, 64].

При наданні соціальної допомоги людині похилого віку, соціальні працівники користуються певними фундаментальними правилами. По-перше, необхідно оцінювати потреби клієнта зважаючи на його життєвий досвід, але це зовсім не означає, що слід занадто глибоко чи необдуманно втручатися в особисте життя. По-друге, потрібно уникати впливу упередженого ставлення і навпаки, варто визнавати їхній статус як людей, що відповідальні за свої вчинки. По-третє, слід розпочинати роботу із з'ясування суб'єктивного бачення особою похилого віку її оточення.

Під час індивідуальної роботи спеціалісти повинні:

- не дозволяти людям похилого віку втягуватися в негативний процес старіння, допомагати їм зрозуміти, що найчастіше їхні проблеми породжені ситуацією, а не ними самими;
- стимулювати у людей похилого віку діяльність, яка підтримує відчуття інтеграції та цілісності їхнього життя;
- заохочувати та підтримувати прагнення брати на себе відповідальність за своє життя там, де це можливо [1, 110].

Опанування навичками успішної взаємодії із людьми похилого віку вимагають розуміння психофізіологічних особливостей літньої людини і старості як процесу. Соціальні працівники покликані не лише допомагати літнім людям в їх повсякденних клопотах, але і навчити їх гідно долати труднощі даного етапу життя [8, 256].

Висновки. Таким чином, тенденція зростання чисельності літніх людей в Україні вимагає корінних змін соціальної політики відносно цієї, найбільш соціально незахищеної категорії населення, особливо зараз, в умовах переходу до ринкової економіки. Одним із головних актуальних завдань сучасного суспільства є створення умов гідного життя літнім людям, які становлять нині п'яту частину населення України. Загалом, щороку кількість літніх на планеті збільшується на 2,4 %. За прогнозами, до 2020 року кількість літніх людей може зрости до одного мільярда осіб. Ця демографічна ситуація обумовлює не лише формування нових потреб літніх людей, а й відмову від уявлень про старість як про інволюцію. В організації соціальної роботи з літніми людьми необхідно враховувати всю специфіку їх соціального статусу не лише в цілому, але і кожну людину окремо, її потреби, біологічні і соціальні можливості, певні регіональні та інші особливості життєдіяльності. Соціальна робота має бути спрямована на підтримку, захист, допомогу, супровід та піклування про людей похилого віку. Зауваживши викладене, можна зробити висновок, що ці проблеми потребують подальшого наукового дослідження і розроблення нових стратегій та форм обслуговування людей похилого віку.

Література:

1. Бочарова В. Г. Профессиональная социальная работа: личностно ориентированный подход / В. Г. Бочарова — М. : 1999. — 184 с.
2. Виготський Л. С. Проблема віку / Л. С. Виготський. — М. : Проблема віку, 1984. — Т. 4. — 113 с.
3. Горбушина О.П. Психологические особенности социальной работы с пожилыми людьми / О.П. Горбушина // Журнал прикладной психологии. — 2003. — № 2. — 68 с.
4. Зверева І. Д. Соціальна робота в Україні: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / І. Д. Зверева, Г. М. Лактіонова. — К. : 2004. — 204 с.
5. Капська А. Й. Соціальна робота: технологічний аспект: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. Й. Капська. — К. : Центр навчальної літератури, 2004. — 56 с.
6. Кравцов С.О. Теоритичне бачення соціальної адаптації: стан, погляди, підходи / С.О. Кравцов // Український соціум. -2008.- №3. — 83-96 с.
7. Мірошніченко В. Інноваційні моделі соціальних послуг — крок до повноцінної інтеграції / В. Мірошніченко. — К., 2006. — 29 с. (Соціальний захист; № 11)

8. Павленок П. Д. Теория, история и методика социальной работы : учеб.пособ. — 7_е изд., доп. / П. Д. Павленок. — М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К'», 2007. — 476 с.
9. Ресурсный потенциал пожилого населения / В. Г. Доброхлеб // Социс. — 2008. - №8. — 55-61 с.
10. Тюття Л. Т., Иванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посібн. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. Т. Тюття. І. Б. Иванова. — К. : Знання, 2008. — 574 с.
11. Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. — К.: Інститут соціології НАН України, 2006. — 578 с.
12. Холостова Є. І. Соціальна робота, теорія та практика: навч. посіб. [для студ. вищ. нав. закл.] / Є. І. Холостова, А. С. Сорвіна. — М. : 2001. — 175 с.
13. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. М. Шахрай. — К. : Центр навчальної літератури, 2006. — 464 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СУБКУЛЬТУРИ ФУТБОЛЬНИХ ХУЛІГАНІВ

Терещенко І.І.

к. філос. н., доцент Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»

Островий В.О.

Студент факультету соціології та права

Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»

Стаття освітлює особливості проявлення субкультури футбольних хуліганів. Особое внимание уделяется интерпретации понятий и терминов связанных с посетителями футбольных соревнований.

The article elucidates the very essence of the manifestations of the subculture of soccer hooligans. Particular attention is paid to the interpretation of concepts and terms associated with visitors to the football competition.

Стаття висвітлює особливості прояву субкультури футбольних хуліганів. Особлива увага приділяється інтерпретації понять і термінів пов'язаних з відвідувачами футбольних змагань.

Ключові слова: футбольний фанат, футбольний хуліган, фанатський рух, фан-група, футбольна атрибутика, фанатський сленг.

Актуальність. Невід'ємною частиною сучасного суспільного життя є масові спортивні заходи, які відвідують чисельні вболівальники тих чи інших видів спорту. Одним з найпопулярніших спортивних видовищ, безперечно, є футбол. Його популярність поступово зростала, починаючи з 80-х років позаминулого сторіччя, коли гра набула сучасного, регульованого правилами вигляду.

Наприкінці 60-х - початку 70-х років минулого сторіччя трибуни футбольних стадіонів Європи та світу зіткнулися з новим соціальним феноменом – футбольними фанатами. Наступним кроком своєрідної еволюції спільноти вболівальників стала поява так званих футбольних хуліганів, які оточили футбольний фанатизм ореолом агресії та насильства. Особливо гострою виглядає проблема на фоні Євро-2012 з футболу в Україні та Польщі.

Мета. Проаналізувати особливості прояву субкультури футбольних хуліганів, визначити як вона впливає на суспільство, соціальний порядок, а також запропонувати шляхи вирішення даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні напрямки наукового аналізу проблеми субкультури футбольних хуліганів розроблено П.Маршем, К.Фоксом, О.Іллє, В.Хейтмесром та ін. Основний акцент в роботах наведених вище авторів зроблено на аналізі причин виникнення футбольного насильства.

Вклад основного матеріалу. Перш за все визначимо основні поняття нашого дослідження. Почнемо з такого з них, як «футбольний хуліган». Зауважимо, що ключовим у даному словосполученні є «хуліган», а «футбольний» лише вказує на наявність певного зв'язку з футболом. Проте, зазначимо, що «футбольні хулігани» не мають прямого відношення до гри, тобто безпосередньо до футболу, а є лише її глядачами.

Існує кілька версій етимології слова «хуліган». Згідно з першою, двісті років тому в Лондоні мешкала родина з нічого не значущим тоді прізвиськом Холіхен (Houlihan), яка відрізнялася досить непристойною поведінкою. Так, володіючи постійним двором, родина грабувала своїх постояльців. Холіхенів було викрито та засуджено, але дурна слава про сімейство злодіїв встигла поширитись далеко за межі Англії, де «хуліганями» почали називати вуличних бешкетників [1, 43].

Інша версія щодо походження поняття «хуліган» теж пов'язана з Британськими островами, але говорить про те, що наприкінці XIX сторіччя під час проведення масових заходів на кшталт ярмарок англійські підлітки об'єднувались в банди та вчиняли масові бійки та інші протиправні дії. Найвідомішою з подібних угруповань стала «банда Холлі» (Holly's gang), назва якої й була поширена на прояви групового та масового безладу [1, 34-44].

Також існує версія про те, що слово «хуліган» пішло від назви союзу індіанських племен Північної Америки - хулігани, яким за завзятий опір британські колонізатори приписували всілякі негативні якості [1, 47].

Наведені версії походження поняття «хуліган» припускають запозичення з англійської мови самого поняття «hooligan» та його транслітерацію, однак існує версія вітчизняної етимології слова «хуліган». Суть цієї версії полягає в тому, що слово «хуліган» складається з

двох частин: давньоруського «хула» та французького «gens» (з фр. - люди). Прізвисько «хуліган» давали в епоху кріпацтва в Російській імперії кріпакам, яких хотіли принизити або скривдити.

Важко сказати, яка з наведених версій походження поняття «хуліган» є достовірною. На території, яку зараз відносять до пострадянського простору, термін «хуліганство» набув широкого вжитку наприкінці XIX - початку XX сторіччя та використовувався жандармами Російської імперії для визначення групових пограбувань та інших протиправних дій, вчинених групами молоді у вечірній або нічний час.

Стаття 296 Кримінального кодексу України визначає хуліганство як грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років [2, 131].

Як бачимо, хуліганство безпосередньо пов'язується з діями кримінального характеру.

Футбольні хулігани як соціальна група є носієм певного виду субкультури. У деяких вітчизняних довідкових виданнях субкультура трактується як в чомусь обмежена культура соціальної спільноти, яка обумовлена бідністю її соціальних зв'язків, неповнотою або затрудненістю доступу для неї до культурної спадщини. Молодь розвиває власну субкультуру, зокрема створює свою жаргонну мову, моду, музику, моральний клімат, більш багату в певній мірі, ніж культура дорослих. Ці особливості обумовлені, з одного боку, надлишком життєвої енергії, багатством молодіжної уяви, а з іншого боку, - відсутністю в неї економічної та соціальної самостійності [3, 401-402].

За критерієм соціально-економічного походження носіїв тих чи інших субкультур, їх можна умовно розділити на субкультури груп вищого та середнього статку та субкультури груп низького соціального статку, але варто зауважити, що цей розподіл збігається з статевим складом носіїв субкультури. Так, перші здебільшого полісексуальні, а другі – моносексуальні.

Виходячи з вищезазначених типологій молодіжних субкультур, футболісти є одностатевою (моносексуальною) радикальною групою за інтересами, яка має асоціальний, умовноконформний та нерегулярний характер.

Визначаючи феномен футбольного хуліганства як субкультуру, ми виходимо не лише з наявності певних зовнішніх схожостей, а беремо до уваги більш істотні, зокрема структурні, особливості формування спільноти футбольних хуліганів. Також ми дійшли висновку, що їх спільнота вкрай неоднорідна.

Здебільшого розподіляють всіх відвідувачів футбольних стадіонів на вболівальників та фанатів. Подібний розподіл ґрунтується на поведінці відвідувачів стадіонів, але може мати різні номінації для цих груп. До першої, тобто до групи «вболівальників», частіше за все відносять відвідувачів футбольних стадіонів, поведінку яких можна схарактеризувати як індивідуальну, зорієнтовану на реалізацію персональної зацікавленості в спостереженні гри, тобто футболу. До «фанатів» відносять людей, схильних до групових форм поведінки на стадіоні та ототожнюючих себе з конкретною футбольною командою. Проте В. Хейтмеєр виділив три категорії футбольних вболівальників: орієнтовані на споживання, тобто такі, що вибірково ставляться до відвідування футбольних матчів; орієнтовані на футбол: відвідують усі футбольні матчі; орієнтовані на досвід: такі, що спеціально беруть участь у насильстві на стадіоні та за його межами [4].

Представлені вище підходи до розподілу відвідувачів футбольних змагань мають право на існування, але вони, на наш погляд, не дозволяють описати всю сукупність глядачів футбольних матчів. Ми, в свою чергу, пропонуємо власний розподіл (див. табл.1).

Таблиця 1. Співвідношення типологій відвідувачів стадіонів.

Відвідувачі футбольних змагань			
Футбольні вболівальники		Футбольні фанати	
Орієнтовані на споживання		Орієнтовані на футбол	
Орієнтовані на досвід			
Ситуативні глядачі	Любителі футболу	Футбольні фанати	Футбольні хулігани

Отже, окрім зазначеної вище класифікації відвідувачів футбольних змагань, ми виокремили ще чотири групи, які належать як до просто вболівальників, так і до футбольних фанатів. Перша група, яка складається виключно з футбольних вболівальників, одержала назву «ситуативні глядачі», тобто люди, які інколи приходять на футбольні матчі та розглядають їх відвідування як одну з альтернатив проведення вільного часу. Група є дуже нестабільною за своїм складом, її чисельність ситуативна. З огляду на це, виокремлена нами група «ситуативних глядачів» за своїми характеристиками співпадає з «вболівальниками, орієнтованими на споживання» (за визначенням В. Хейтмеєра). Присутність їх на футбольному матчі зумовлена декількома факторами, серед яких можна виділити такі: відсутність іншої альтернативи проведення вільного часу, зацікавленість у наочному спостереженні конкретного футбольного матчу, наявність компанії для відвідування футболу, сприятливі погодні умови тощо. Чисельність групи «ситуативних глядачів» залежить від цих факторів та коливається від одного-двох до декількох тисяч.

В. Хейтмеєр також виділив групу орієнтованих на футбол вболівальників, таких, які відвідують усі футбольні матчі. На наш погляд серед представників цієї групи можна виділити дві окремі групи: «любители футболу» та «футбольні фанати». Цей розподіл пов'язаний саме з фактом безпосереднього відвідування футбольних матчів, оскільки серед останніх є виїзні та домашні ігри, а також з виконанням певного набору колективних практик. Так, «любители футболу» відвідують здебільшого «домашні» матчі, але інколи й виїзних ігри. Отже, до «вболівальників» можна віднести як «ситуативних глядачів», так і «любителей футболу», тому що, незважаючи на регулярне відвідування футбольних матчів, і «любители футболу», і «ситуативні глядачі», не ототожнюють себе з певним футбольним клубом. На відміну від першої групи чисельність «любителей футболу» досить постійна та залежить від рівня популярності футболу в конкретному в місті, регіоні, країні. Якщо про «ситуативних глядачів» можна говорити як про нестабільну сукупність відвідувачів футбольних матчів, то «любители футболу» - це певні «реєг groups», тобто групи вільного часу зі спільними інтересами, вподобаннями тощо. Наразі для групи «любителей футболу» важливою групоутворюючою ознакою є стать та форми поведінки (певні навколофутбольні практики).

«Футбольні фанати», на нашу думку, - це самостійна субкультура, яка суттєво впливає на створення образу поведінки відвідувачів футбольних матчів та на образ національної футбольної культури в цілому.

Спробуємо визначити, кого можна вважати футбольним фанатом. Це питання є досить спірним та остаточно не прояснено навіть в середовищі самих фанатів. Як зазначив О. Іллє, існує декілька критеріїв віднесення вболівальників до числа фанатів: активне відвідування домашніх матчів команди, щорічне здійснення декількох виїздів в інші міста, знання та прийняття субкультури футбольних фанатів. На підставі цих критеріїв відбувається розподіл між фанатами та простими вболівальниками [5]. Футбольним фанатом може бути будь-яка людина з будь-яким рівнем освіти, будь-якого класу. Зазвичай, це молоді люди віком від 15 до 30 років середнього класу. Але трапляються й винятки. Наприклад, серед київського фан-руху є фанати з великим досвідом. Вони палко підтримують свою команду вже понад 40 років. Професії серед фанатів теж дуже різні. Зустрічаються навіть викладачі вузів, бізнесмени, юристи, програмісти, математики, художники та ін.

Зазначимо, що саме О.Іллє вводить поняття «фанатський рух» (або скорочено «фанрух») як загальну номінацію субкультури футбольних фанатів. Але при цьому автор вказує на неоднорідність самого фанруху, до складу якого входять як угруповання футбольних фанатів, так і неорганізовані фанати [5]. Серед організованих фанатських угруповань можна виділити формальні, тобто фан-клуби, які було організовано безпосередньо конкретним футбольним клубом та мають чітку формальну адміністративну структуру, а також неформальні угруповання, ініціатива створення яких належить безпосередньо футбольним фанатам, які не мають формальної структури. Таким чином, футбольних фанатів та фанрух можна розділити на офіційні фан-клуби, неофіційні угруповання та неорганізованих фанатів. Кожний фанрух складається з певної кількості груп, що організаційно оформилися (надалі вони будуть називатися фан-групи, або фан-угруповання), та значного числа неорганізованих фанатів. Фан-групи, як правило, складаються з футбольних фанатів, які виконують певний набір ролей і підкоряються певним нормам. Переважна більшість груп має так званий «статут», в якому визначені обов'язки члена фан-групи, за умов недотримання яких він виключається з неї. Ці вимоги не занадто жорсткі. Так, якщо фанат порушує ці правила, але при цьому перебуває в добрих стосунках з іншими членами фан-групи, то санкції стосовно нього навряд чи будуть застосовані. Неорганізовані фанати ні в яких угрупованнях всередині руху не перебувають, але

виявляються охопленими соціальними мережами, беруть участь у значній частині «репертуару» колективних дій та, таким чином, не випадають із руху [5]. Така ситуація можлива лише за умов наявності певної субкультури футбольних фанатів, центральним компонентом, якої, як зазначив О.Ілле, є специфічні практики. До таких практик можна віднести регулярне використання певної атрибутики (вдягання клубних шарфів, носіння значків з емблемою клубу тощо).

О. Ілле виділяє три основні групи атрибутики однієї й тієї ж команди: атрибутика бойових організацій чи футбольних хуліганів, атрибутика фан-груп, загальнофанатська атрибутика. Перші дві категорії відрізняє те, що їх немає у відкритому продажі, бо вся атрибутика виготовляється на замовлення, що підсилює її індивідуальність та оригінальність. Загальнофанатська атрибутика знаходиться у вільному продажі, має різний рейтинг. У зв'язку з тим, що в продажі досить багато різноманітної атрибутики та вона періодично змінюється, то найбільш престижною є та атрибутика, що випускалася раніше та за сучасних умов є раритетною [5].

У розвиненому фан-русі атрибутика досить різноманітна, тому вигадати щось нове дуже складно. Здебільшого фігурують клубні шарфи, футболки, кепки, шапки, значки, прапори, ковпаки велетенських розмірів тощо.

Клуби, в яких існують давні традиції, намагаються постійно відтворювати сталу клубну символіку. Для фанатів вкрай важлива така стабільність, тому що будь-які зміни символіки клубу змушують фанатів змінювати всю атрибутику, що доволі дорого, трудомістко та може породити конфлікти в фанатському середовищі. Стабільність клубних кольорів – це не лише стабільність у фанатській атрибутиці, але й певні традиції в субкультурі фанруху в цілому, тому що клубні кольори знаходять своє відбиття в фанатському фольклорі. Молоді провінційні клуби зазвичай не мають сформованих клубних традицій, тому вони іноді дозволяють собі змінювати клубні кольори. Це створює додаткові складності фанатам цих команд. Також символами клубу можуть стати імена видатних гравців та тренерів, які зробили вагомий внесок у досягнення команди, особливі місця, пов'язані з історією клубу (стадіон або сектор де знаходяться фанати).

Наступним компонентом колективних практик субкультури фанатів є використання певного сленгу. Сленг футбольних фанатів, з одного боку, перебуває в процесі постійного змінення, а з іншого, він сформований настільки, що стороння людина не в змозі адекватно брати участь у розмові фанатів. Це пов'язано з тим, що словниковий запас фанатського сленгу досить великий, багато слів та словосполучень несуть додаткове змістовне навантаження [6].

Основна мета фанатського сленгу – відокремити фанрух від іншого світу, встановити критерій розподілу на «своїх» та «чужих». З іншого боку, існування достатньо розвиненого фанатського сленгу стратегічно не вигідне, це суттєво ускладнює рекрутування нових членів. Переважна більшість фанатів - молодь, ті, хто «фанатіє» один-два роки та не має великої кількості «виїздів», але хоче мати певну перевагу над новими членами руху, яку демонструють завдяки використанню сленгу. В той же час вони не мають можливості активно розвивати сленг, тому що їм бракує авторитету в середовищі фанатів.

Зазвичай фанатський сленг супроводжує колективні практики та те, що з ними пов'язане. Колективні практики футбольних фанатів дуже різноманітні, вони є ключовим компонентом усієї фанатської субкультури. Допоміжними засобами здійснення певних практик є сленг та атрибутика [6].

Отже, виконання певного набору практик – головний показник приналежності людини до фанруху. Зазначимо, що певні колективні практики є спільними для футбольних фанатів та футбольних хуліганів. Насамперед, це «виїзди». Якщо фанат перестає їздити разом з командою в інші міста, він перестає бути фанатом, яким би інтенсивним не було б його відвідування «домашніх» матчів.

Зазначимо, що футбольний фанатизм пов'язаний з певним стилем життя, привабливість якого виявляється для багатьох людей одним з головних стимулів до вступу у фанрух. Найбільш яскраво цей стиль життя проявляється під час поїздок в інші міста та країни.

Людина не може вважатися фанатом, якщо вона не бере участі у певній кількості поїздок з командою в інші міста. Існує певна ієрархія виїздів. На рейтинг виїзду впливає, насамперед, його географічна віддаленість та відносини між фанатами. Якщо фанати перебувають у стані війни, то рейтинг виїзду значно підвищується.

Субкультура футбольних фанатів, безсумнівно, чинить вплив на суспільство, соціальний порядок. Причиною порушення соціального порядку можуть стати події, які відбулися на

стадіони, або поблизу нього. Така ситуація зазвичай вирішується втручанням спецпідрозділів міліції і може закінчитися дуже плачевно.

Сьогодні звичайні люди стали з тривогою відвідувати домашні матчі улюбленої команди. Вони спостерігають як на секторах все частіше лунають образливі вигуки та нецензурна лайка, горять фаєри і дими, весь час щось вибухає і відбуваються бійки. Неможливо нормально просто піти з дітьми на футбол і просто відпочити.

Деякі люди бачать вороже ставлення фанатів до опонентів, до органів внутрішньої безпеки, влади і починають разом з ними так само ставитись, можливо не порушуючи порядок, але у свідомості вже відкладаються певні аргументи проти [7, 64].

Для боротьби з футбольними хуліганами слід використовувати досвід інших країн, зокрема Англії. Там були введені проекти спеціальних персональних карт для фанатів. Необхідно здійснити ряд профілактичних заходів, зокрема розширити систему відеоспостереження на стадіонах та на підходах до них. Відомо, що в органів внутрішньої безпеки існують цілі архіви з персональними даними футбольних хуліганів і фанатів. Вони постійно оновлюються і доповнюються. Доцільним було б введення у структуру фанатських банд спеціально навчених людей для того аби уникнути насилля і контролювати ці банди зсередини.

Соціальні працівники, психологи та інші фахівці радять спрямовувати негативну енергію футбольних хуліганів у більш мирних і корисних цілях. Наприклад, якщо вони так люблять футбол, то чому б їм не пограти у нього самим. Також пропонуються ряд тренінгів і програм на усунення агресії і поліпшення навичок спілкування у суспільстві, тренінги вирішення конфліктів, тренінги міжкультурного взаєморозуміння і рольові ігри.

Працюючи з клієнтом, тобто футбольним хуліганом, соціальний працівник може використовувати як індивідуальні, так і групові методи соціальної роботи. Але більш ефективною є групова соціальна робота. Суть її полягає у наданні клієнту допомоги шляхом передавання групового досвіду і використання терапевтичних чинників групи. При цьому в соціальній роботі група розглядається як об'єднання людей, що мають подібні проблеми, або «реєг груп». Ці проблеми спричиняють їх ізоляцію, а формування та розвиток різнопланових групових утворень не тільки запобігають цьому явищу, а й допомагають соціальним працівникам впливати на зміну ціннісних орієнтацій клієнта та перебудову його соціальної поведінки у позитивному напрямі [8, 201].

Висновки. Сьогодні проблема насилля на стадіонах стоїть дуже гостро у цілому світі. Проаналізувавши моделі В. Хейтмеєра, ми дійшли висновку, що жодна з них не охоплює всіх відвідувачів футбольних стадіонів. З огляду на це, ми розробили власну класифікацію, яка, на наш погляд, дозволяє описати всю сукупність глядачів футбольних матчів, зокрема, нами було виокремлено такі групи: «ситуативні глядачі», «любителі футболу», «футбольні фанати». Також визначили що субкультура футбольних хуліганів негативно впливає на суспільство, соціальний порядок. У своїй роботі соціальний працівник може використовувати як індивідуальні, так і групові методи соціальної роботи. Спеціалісти пропонують ряд тренінгів і програм на усунення агресії і поліпшення навичок спілкування у суспільстві, тренінги вирішення конфліктів, тренінги міжкультурного взаєморозуміння і рольові ігри.

Література:

1. Savage J. Teenage. The creation of youth culture / J. Savage – London.: Chato & Windus, 2007. – 549 с.
2. Кримінальний кодекс України. – К.: Велес, 2010. – 144с. (Відомості Верховної Ради України (ВВР України), 2001, №25-26).
3. Краткий словарь по социологии / Под общ. ред. Д.М.Гвишиани, Н.И.Лапина. - М.: Политиздат, 1989. - 479 с.
4. Marsh P., Fox K., Carnibella G., McCann J., Marsh J.: Football Violence in Europe [Електронний ресурс] / P.Marsh, K.Fox, G.Carnibella, J. McCann, J.Marsh – Режим доступу: http://www.sirc.org/publik/football_violence.html
5. Илле А. Футбольный фанатизм в России: Фан-движение и субкультура футбольных фанатов [Електронний ресурс] / А.Илле – Режим доступу: <http://subculture.narod.ru/texts/book2/ille.htm>
6. Илле А. Оле-оле-оле-оле или успех одной культурной инсценировки [Електронний ресурс] / А.Илле – Режим доступу: http://www.pchela.ru/podshiv/26_27/ball.htm
7. Алмашин В. Don't stop. Вболівальники-фанати-хулігани. Історія руху прихильників ФК «Динамо» Київ у спогадах очевидців. / В. Алмашин. – К.: Нора-друк, 2006. – 104с.
8. Теорії і методи соціальної роботи / За ред. Т.В.Семигіної, І.І.Миговича. – К.: Академвидав, 2005. – 328 с.

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ПРИЙОМНИХ ДІТЕЙ

Титаренко І.О.

кандидат педагогічних наук, доцент Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»

Барнич Ю.В.

Студентка факультету соціології та права Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»

У статті проаналізовані особливості та специфічність соціально-педагогічної діяльності з сім'ями, які виховують прийомних дітей, розглядаються етапи створення прийомних сімей та професійні вміння, що необхідні команді спеціалістів по створенню та супроводу прийомних сімей, а також роль держави щодо підтримки таких сімей.

Ключові слова: прийомна сім'я, прийомна дитина, соціально-педагогічна діяльність, соціальний супровід.

Актуальність. На сьогоднішній день в Україні в умовах економічної кризи, політичної і соціальної нестабільності, радикальної соціально-культурної трансформації постає проблема щодо необхідності розробки нових форм утримання та виховання дітей, які перебувають в особливо складних і дискомфортних умовах. Перш за все це стосується дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

В останні десять років в нашій державі вдвічі збільшилася кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Переважна більшість цих дітей влаштовані в інтернатні заклади. Вихованці таких закладів відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ях станом здоров'я, розвитком інтелекту й особистості в цілому, що підтверджено спеціальними психологічними дослідженнями (І.М.Дубровіна, М.І.Лисіна, А.М.Прихожан).

Питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування хвилює багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. В цьому напрямку працюють відомі науковці Г.Бевз, С.Волинець, А.Капська, В.Кузьмінський, Н.Комарова, С.Мещерякова, І.Пеша, Н.Салабай, І.Трубавіна, О.Яременко та інші [8].

За статистичними даними в Україні понад 103 тис. дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, хоча ця цифра дещо сумнівна, оскільки державна статистика враховує лише кількість дітей, відносно яких є рішення державної влади. Статистика не може врахувати кількість дітей, які фактично позбавлені батьківського піклування і в долю яких не втрутилося суспільство [8].

Поширенню такого негативного соціального явища як сирітство в нашій країні сприяє: збільшення рівня безробітності, бідність значної частини населення, послаблення значимості інституту сім'ї, втрата старшим та молодшим поколінням загальнолюдських моральних цінностей, пияцтво та наркоманія [5].

Саме тому, наша держава підтримує створення сімейних форм виховання дітей-сиріт. Це прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу.

Із вище сказаного ми можемо сформулювати **мету** нашої статті, яка полягає в теоретичному обґрунтуванні значення прийомної сім'ї в системі опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також в аналізі сучасних форм соціальної роботи з прийомними сім'ями та прийомними дітьми.

Меті підпорядковані конкретні **завдання** дослідження :

- розкрити проблему соціального сирітства;
- здійснити аналіз чинного законодавства щодо сімейних форм опіки;
- проаналізувати технологію створення прийомних сімей;
- обґрунтувати значення підготовки прийомних батьків до виконання ними соціальної ролі батьків-вихователів;
- довести доцільність соціальної підтримки прийомних сімей.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Родина – це природне середовище дитини, і вплив батьків на її виховання і життя є домінуючим. В сім'ї беруть початок світогляд, морально-естетичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтири, тобто усі ті якості, які згодом становитимуть її сутність, як людини. На формування дітей впливає характер стосунків між батьками та всіма членами сім'ї; ставлення батьків-вихователів до праці, їх участь у суспільному житті, їх

інтереси, ціннісні орієнтири, що акумулюють в собі запити сьогодення і готують дитину до життя в ньому [4, 9].

Незаперечним є те, що запровадження в нашій країні інституту прийомної сім'ї значно поліпшило як соціально-правовий, так і морально-психологічний стан дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, сприяє формуванню їх індивідуальності. Знедолені діти можуть відтворити природний потяг до тепла, любові, турботи, знову відчутти комфорт, реальну батьківську турботу, отримати навички для майбутнього життя і зберегти потребу та реальну здатність до побудови власної сім'ї.

Та не слід думати, що влаштування дітей-сиріт в родинне оточення є природним та простим процесом. Сім'я, як соціальний інститут, є лише формою співіснування людей, вдалим суспільним винаходом, що історично розвивається та постійно зазнає змін. Повноцінний же розвиток дитини не залежить лише від формального проживання дитини в лоні сім'ї. Він базується на тих стосунках, які дарують та делегують новонародженій дитині члени її найближчого оточення, тобто сім'ї та родини. Тож не сім'я є найважливішою для розвитку дитини, а стосунки, які вона в собі заключає [4, 9-10].

Тому запровадження інституту прийомної сім'ї є досить складною справою, яка потребує багато професійних умінь від команди спеціалістів по створенню та супроводу прийомних сімей, а також - підтримки з боку держави щодо соціальної ролі, яку вона надає інституту сім'ї.

Запровадження інституту прийомної сім'ї в державній системі має три аспекти: державна соціальна політика, особливості історичного етапу розвитку сім'ї, особливості розвитку дитини із сирітським статусом. Розумне поєднання всіх трьох чинників забезпечить успіх розпочатої справи – тобто надання дітям-сиротам можливості отримати повноцінне дитинство та належний розвиток і соціалізацію через їх влаштування в історично сформовану найбільш природну форму проживання людей в суспільстві – в сім'ю, в даному випадку – прийомну [4, 10].

Діти повинні зростати в сім'ях рідних батьків, але коли це неможливо, альтернативою біологічній родині може слугувати інша сім'я. Відповідно до законів України «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.), постанов Кабінету Міністрів України Положення «Про прийомну сім'ю» № 564 від 26.04.2002 року та Положення «Про дитячий будинок сімейного типу» № 565 від 26.04.2002 року створюються нові соціальні інститути сімейного виховання дітей-сиріт – прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу [1,2].

Сімейні форми влаштування забезпечують соціальний захист, захист майнових та житлових прав дитини, догляд, виховання, корекцію та компенсацію розвитку, вирішення медичних проблем, подолання психологічних травм, задоволення щоденних потреб дитини, яка залишилася без піклування батьків.

З метою забезпечення індивідуального підходу до виховання дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківської опіки, формування її особистості в умовах сімейного піклування в Україні розпочато роботу по створенню інституту прийомної сім'ї.

Під час перебування дитини у прийомній сім'ї держава не тільки фінансує, а й контролює утримання і виховання дитини, надає допомогу у її розвитку, соціалізації, організовує соціальний супровід сім'ї та дитини.

Створення прийомних сімей в Україні було започатковано Постановою Кабінету Міністрів № 241 від 2 березня 1998 р. «Про проведення експерименту з утворенням прийомних сімей в Запорізькій області та затвердження положення про прийомну сім'ю».

Прийомна сім'я (ПС) – це сім'я, яка добровільно взяла з будинків для дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування від 1 до 4 дітей для виховання і спільного проживання [1;2]. Функціонування ПС регулюється Положенням про прийомну сім'ю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України (2002 р.).

Не кожна подружня пара і одинока людина може створити прийомну сім'ю, тому існують вимоги, які необхідно пояснювати на першому етапі людям, які звернулися до центру.

Перш за все, майбутнім прийомним батькам треба знати, що така форма опіки не лише сімейна, а й державна. Тобто виховання і проживання дітей здійснюється під контролем держави.

Майбутня прийомна сім'я має бути забезпечена житловою площею. Прийомні батьки мусять забезпечити необхідні умови для проживання: дитина мусить мати свій простір. Якщо не окрему кімнату, то хоча б достатньо місця, де у неї буде своя територія [10].

Друга вимога – це матеріальне забезпечення. Малозабезпечена сім'я теж не може стати прийомною. Люди повинні надати документи про сукупний дохід, який не повинен бути меншим від двох прожиткових мінімумів.

Також треба надати основні документи: паспорт, свідоцтво про шлюб, якщо майбутні батьки одружені і довідку про стан здоров'я.

Люди, яким стан здоров'я не дозволяє піклуватись про дітей, створити прийомну сім'ю не можуть. Вони повинні пройти обстеження у психіатра, нарколога, загальну медичну комісію, здати аналізи на ВІЛ.

Не можуть стати прийомними батьками люди, які є соціально агресивні, мали конфлікти з законом, кримінальне минуле. Також прийомні батьки мають вікове обмеження: дитина має досягнути повноліття до того як вони вийдуть на пенсію.

Необхідно наголосити, що окрім необхідних документів, які підтверджують усі вимоги згідно законодавства, людина ще повинна усвідомлювати, на що вона зважується, створюючи прийомну родину. З усіх бажаючих, лише 10% створюють реальні сім'ї.

Після «паперових» перевірок соціальні працівники вивчають умови проживання потенційної прийомної сім'ї. І лише тоді кандидати в прийомні батьки проходять навчання. В соціальній службі майбутніх прийомних батьків навчають основ педагогіки, підліткової фізіології та основ психології. Заняття в загальному тривають 32 академічні години [10].

Метою створення ПС є забезпечення належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Прийомні діти влаштовуються в сім'ю до досягнення вісімнадцятирічного віку або до закінчення ними навчання у професійно-технічних чи вищих навчальних закладах, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку [3,9].

Особливістю ПС як альтернативної форми сімейного влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків є те, що:

- дитина, яка виховується у ПС, не втрачає статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, за нею залишаються всі пільги, передбачені законодавством для таких категорій дітей;
- кандидати у прийомні батьки обов'язково проходять курс підготовки, розрахований на осмислення батьками проблем, пов'язаних із приходом у сім'ю нового вихованця, опанування соціального статусу – вихователя прийомної дитини;
- прийомні батьки у вирішенні проблем прийомної дитини співпрацюють з соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід ПС. Соціальний працівник виступає посередником між ПС та державними структурами, які опікуються проблемами дітей;
- утримання прийомної дитини у сім'ї фінансується державою, одному із прийомних батьків виплачується грошове забезпечення;
- сім'я отримує статус «прийомної» на підставі рішення місцевого органу виконавчої влади, між прийомними батьками й органом, який приймає рішення про створення ПС, укладається договір про влаштування дітей до ПС на виховання та спільне проживання, який визначає права і обов'язки обох сторін [3;9;10].

Прийомні діти не мають батьків та інших родичів, які б могли турбуватися про них. Вони мають статус дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування. У таких випадках прийомна сім'я допомагає цим дітям збудувати повноцінну родину. Вони виховується у прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації - до його закінчення, але не пізніше досягнення нею 23-річного віку [9].

Прийомні діти мають право підтримувати контакти з біологічними батьками та іншими родичами в тому разі, якщо таке спілкування не суперечить інтересам дитини і не заборонено рішенням суду.

Форми стосунків прийомних дітей із біологічними батьками та іншими родичами визначаються органами опіки та піклування за погодженням прийомних батьків. Прийомні батьки-вихователі отримують від держави заробітну плату, набувають трудовий стаж і мають на кожну дитину щомісячну матеріальну допомогу.

Прийомні батьки:

- Прийомними батьками можуть бути працездатні особи, які мають сукупний дохід на кожного члена сім'ї, обчислений за останні шість календарних місяців, не менший ніж рівень забезпечення прожиткового мінімуму; придатні за медичними показниками та пройшли курс підготовки потенційних кандидатів у прийомні батьки.
- Не можуть бути прийомними батьками особи, позбавлені батьківських прав; колишні опікуни (піклувальники, усиновителі), позбавлені відповідних прав за неналежне

виконання покладених на них обов'язків; особи, які за станом здоров'я не можуть виконувати обов'язки щодо виховання дітей [1,10].

Держава підтримує дітей та прийомних батьків:

- З 1 січня 2006 року в Україні запроваджено принцип "гроші ходять за дитиною". Незалежно від місця знаходження дитини-сироти чи позбавленої батьківського піклування, на кожну таку дитину виділяється не менш ніж два прожиткових мінімуми на місяць. Для дітей до 6 років з 1 квітня 2009 р. ця сума складає 1114 гривень, для дітей від 6 до 18 років – 1402 гривні.
- Одному з прийомних батьків щомісячно виплачується грошове забезпечення у розмірі 35% розміру соціальної допомоги на кожну прийомну дитину, але не більше ніж півтора прожиткового мінімуму для працездатної особи.
- Відбір та підготовку прийомних батьків здійснюють обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Соціальні працівники супроводжують прийомну сім'ю на протязі всього часу її існування.
- Обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із залученням спеціалістів з питань психології, педагогіки, не рідше ніж раз на два роки, організують навчання для прийомних батьків з метою підвищення їх виховного потенціалу [1,2].

Контролем і супроводом прийомних сімей займаються Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Прийомну сім'ю обов'язково відвідує соціальний працівник, який надає соціальні послуги та консультації. По-перше, він дізнається, чи може сім'я взагалі бути прийомною. Також проводить бесіди з батьками про прийомну сім'ю і радиться, як вирішити деякі загальні та конкретні соціальні питання. Крім того, соціальний працівник проводить бесіди із прийомною дитиною. Наодинці з нею він дізнається про її думку та почуття щодо прийомної сім'ї.

Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» передбачено забезпечення соціальної підтримки сім'ї, яка бере на виховання дитину-сироту та дитину, позбавлену батьківського піклування, яке здійснюється у формі соціального супроводження.

Соціальний супровід – це специфічна діяльність соціального працівника (або групи соціальних працівників), спрямована на створення необхідних соціально психологічних умов розвитку прийомних дітей та дітей – вихованців у ПС та ДБСТ [5;7;8]. Завданням соціального супроводу є створення позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов для розвитку дітей з урахуванням їх індивідуальних потреб, формування партнерських відносин між прийомними батьками, державними і громадськими установами для забезпечення оптимальних умов життя та захисту прав дітей. Соціальне супроводження здійснюється стосовно дітей, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів, піклувальників, ПС, ДБСТ.

Соціальний супровід, що забезпечується соціальними працівниками ЦСССДМ, виступає з одного боку, як контроль за умовами виховання та утримання прийомної дитини в сім'ї, з іншого боку – як система дієвої допомоги у вирішенні життєвих проблем, пов'язаних із влаштуванням дітей у сім'ї. Соціальний працівник надає практичну соціальну допомогу, здійснює соціальну опіку, виступає посередником між батьками та державними структурами, покликаними вирішувати питання життєзабезпечення дітей. Одним із напрямів роботи соціального працівника є налагодження співпраці усіх служб, які захищають права дітей, з метою забезпечення якнайкращих умов виховання та розвитку прийомної дитини із сім'ї.

Формами роботи соціального працівника із супроводу прийомної сім'ї є:

- відвідування прийомної сім'ї;
- підтримка телефонних контактів;
- представництво інтересів прийомних сімей;
- посередництво при вирішенні суперечностей ;
- щорічний аналіз ефективності функціонування прийомних сімей;
- організація надання матеріальної та інших видів допомоги за потребою [6,32].

Висновки. Отже, створення прийомної сім'ї є лише першим кроком до відновлення життя дитини, яка опинилася в кризовій ситуації. Це складний процес для всіх його учасників: для дитини, яка зазнала травм і потребує кваліфікованої (в той же час сімейної) допомоги; прийомної сім'ї, яка приймає дитину; служби супроводу та держави і її соціальної політики стосовно форм та якості надання турботи дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

Дитяча „Книга життя” не починається з її входження у прийомну сім'ю. Допомога дитині обережно і уважно відкрити попередні сторінки своєї “Книги життя”, переосмислюючи її зміст, робить маленьку особистість здатною до написання нових “сторінок”. Об'єднання

новоствореної сім'ї здійснюється через сприйняття минулого дитини, а відтворення довіри до світу у „дітей без сімей” відбувається через надання турботи та її постійності з боку значимих дорослих – прийомних батьків. Потреба в увазі у таких дітей буває настільки сильна, що вони прагнуть отримати її різними способами, а також з будь-яких джерел. Для прийомних дітей першою сходинкою до повернення у дитинство і вивільнення від пут попереднього досвіду є емоційне спілкування з прийомною матір'ю, а для майбутньої соціалізації дитини – “виведенню її у світ” надзвичайно важливою є роль батька.

Прийомна сім'я є живим організмом, у якому час від часу відбуваються як позитивні, так і негативні процеси. Успішність „народження нової сім'ї” залежить від розуміння батьками потреб прийомної дитини та усвідомлення можливих труднощів на цьому шляху. Створення прийомної сім'ї повинно бути завжди спільним і усвідомленим рішенням всіх її членів, а також прийомної дитини при підтримці служби супроводу. Соціальний супровід бере на себе вирішення частини проблем, які виникають в ситуації заміщувальної опіки, розвантажуючи в такий спосіб сім'ю щодо непрямих витрат (оформлення документів дитини, медичного обстеження тощо).

Досвід створення прийомних сімей в Україні продемонстрував важливість організації належного соціального супроводу створених прийомних сімей. Ефективність його роботи в першу чергу буде визначатися саме фактом збереження сім'ї, а в подальшому сприятиме розв'язанню основного завдання сім'ї заміщувальної опіки – надання домівки прийомній дитині та попередження зміни місця її проживання.

Література:

1. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» №609-V (609-16) від 07.02.2007 року;
2. Постанова КМУ « Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» №565 від 26.04.2002 року;
3. Бевз Г. Прийомні сім'ї (оцінка створення, функціонування та розвитку).-К. Главник, 2006.- 112 с.
4. Вісник представництва EVERYCHILD в Україні / Випуск №1, 2003. – 87 с.
5. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: зб. док. – К.: «Столиця» , 1998. – Ч. 1. – 248 с.
6. Знайти себе: Життєві історії випускників інтернатів / О.Р.Артюх, О.В.Бабак, О.М.Балакірева та ін. – К.: УІСД, 2001. – 201 с.
7. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей / Н.М.Комарова, Г.М.Бевз, Л.С.Волинець та ін. – К.: Український ін – т соціальних досліджень, 1999. – 103 с.
8. Пеша І.Б. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування) / І.Б. Пеша. – Український ін.-т досліджень. Інститут дитинства. – К.: Логос, 2000. – 86 с.
9. Підготовка соціальних працівників до супроводу дитячих будинків сімейного типу (методичні матеріали) / Трубавіна І. М. – К., 2002 . - 92 с.
10. Прийомна сім'я : методика створення і соціального супроводу : Науково- методичний посібник / Г. М. Бевз ., В. О. Кузьмінський, О.І. Нескучаєва та ін. – К.: Центр стратегічної підтримки, 2003. - 92 с
11. Прийомна сім'я : оцінка ефективності опіки (методичні рекомендації для соціальних працівників) / О.О. Яременко, Н.М. Комарова, Г.М. Бевз, Л.С. Волинець та ін. – К. : Український інститут соціальних досліджень, 2000. – 78 с.

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ПЕРЕДБАЧЕННЯ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Титаренко І.О.

кандидат педагогічних наук, доцент, Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»

Олійник Ю. Г.

магістрант факультету соціології та права

Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»

В центрі уваги дослідження опиняється методологія передбачення та її можливість застосування в практиці соціальної роботи. Стаття містить детальний аналіз найактуальніших визначень поняття «передбачення», а також наведено декілька особливостей використання методик передбачення майбутнього, які саме зародилися та знаходяться на стадії становлення та розвитку в практиці соціальної роботи.

В центре внимания исследования оказывается методология предвидения и ее применение в практике социальной работы. Статья содержит подробный анализ актуальных определений понятия «предвидение», а также приведены несколько особенностей использования методик предсказания будущего, что появились и находятся на стадии становления и развития в практике социальной работы.

The focus of research finds prediction methodology and its applicability in practice of social work. Article contains a detailed analysis of the most important definitions of prediction and shows several features using methods predicting the future are in the process of formation and development in the practice of social work.

Актуальність дослідження. Методологія передбачення в соціальній роботі постійно перебувають у процесі розвитку та вдосконалення. На сьогодні існують різні описи змісту, структури, класифікації, оцінки її компонентів. Соціальна робота, як наука все ще перебуває на стадії еволюційного формування, тому так важливо, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства головною складовою системи передбачення майбутнього є надання соціальної допомоги. Розвиток державної системи соціальної допомоги передбачає формування моделей, підходів, методів та технологій соціальної допомоги, що ґрунтуються на підходах та методах передбачення. Найактуальніші методологічні проблеми соціальної роботи стосуються організації її на такому рівні, який забезпечував би максимальну її результативність, а також забезпечив би критеріїв її ефективності з мінімальними витратами.

Мета дослідження. Сформулювати уявлення про методологію передбачення в соціальній роботі та визначити сутність та шляхи її оптимізації.

Теоретико-методологічна база дослідження. Становлення і виникнення методології передбачення в галузі соціальної допомоги та професіоналізації галузі звертаються вітчизняні науковці та закордонні фахівці. Теоретико-методологічне підґрунтя нашого дослідження становлять сучасні праці Т.Семігіної, Ж.Тоценка, І.Величко, Б.Сівірінова, О.Холостової, В.Полтавця, А.Капської, М.Лукашевича, Н.Панкратової, М.Згуровського та багатьох інших.

Виклад статті. Соціальна робота, як професія зародилася наприкінці XIX на початку XX століття. Стрімкий ріст урбанізованих міст та збільшення індустріально - орієнтованого суспільства США та Європи призвів до виникнення в суспільстві маргінальних прошарків населення. Таким чином, в науковій спільноті виникла думка, що суспільство хворе, і його варто лікувати не традиційними методами, а спираючись на методику благочинності та милосердя. Найбільше в сфері благочинності встигла американка Мері Річмонд, яка в своїй книзі "Дружній візит до бідняків: керівництво для тих, хто працює у благодійних організаціях" [6] описала науково – обґрунтовані методи соціальної роботи. Найбільш успішним в теорії соціальної роботи був метод індивідуальної роботи («case - work»). Саме М.Річмонд звернула увагу на те, що здійснювати опосередковану дію варто не лише на людину, яка потребує допомоги, але й на зміну соціального оточення, що негативно впливає та «заражає» людину бідністю та злиднями.

Також варто відмітити, що саме М.Річмонд у 1898 році була засновницею першої школи прикладної філантропії в США, що зараз називається факультет соціальної роботи в Колумбійському університеті. Саме цю дослідницю можна назвати «матір'ю» соціальної роботи.

В Україні також можна виділити авторів, котрих можна вважати фундаторами соціальної роботи. Першу спробу систематизувати знання з теорії та практики соціальної роботи зробив професор Полтавець Володимир Іванович у своїй збірці «Соціальна робота в Україні: перші кроки»[10]. В своїй збірці Полтавець В.І. проаналізував та використав закордонний досвід соціальної роботи своїх колег із Великої Британії, Канади, Словенії, Німеччини, Польщі. Чималий внесок в теорію соціальної роботи також внесла українська професор Київського національно педагогічного Університету ім. Драгоманова Капська А.Й. Варто також відмітити Лукашевича Миколу Павловича та Миговича Івана Івановича та їхній навчальний посібник «Теорія і методи соціальної роботи» для студентів соціальних спеціальностей. Автори проаналізували основні сучасні теорії соціальної роботи та розкрили сутність адаптивно-розвиваючої теорії соціальної роботи. Саме вони описали систему методичного забезпечення реалізації теоретичних надбань у практичній діяльності соціальних працівників.

В будь – якій науковій та практичній діяльності існує сукупність прийомів та засобів, за допомогою яких проводиться реалізація поставлених перед соціальною роботою задач. Мова йде про сукупність методів, що складають собою методологію соціальної роботи. Методологія соціальної роботи як наука про методи виникає з появою перших усвідомлених уявлень про найраціональніші способи надання соціальної допомоги, ефективність яких була підтверджена практикою їх неодноразового використання.

Метод - від грецького «methodos» — шлях дослідження, спосіб досягнення будь – якої поставленої цілі, вирішення конкретної задачі. Метод, за проф. Зайнишевим, виступає, як сукупність підходів, прийомів, операцій практичного та теоретичного характеру [14, 74]. Проте в науковій літературі існує чимало визначень методів соціальної роботи, але найповніше суть соціальної роботи розкриває таке визначення: “сукупність прийомів, способів діяльності суб’єктів соціальної роботи, які використовують для розв’язання соціальних проблем клієнтів, стимулювання розвитку їхніх власних сил, конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої життєвої ситуації” [2, 259–260].

Благополуччя суспільства являє собою благополуччя всіх його членів. Соціальні й психологічні проблеми, що виникають у процесі людського буття в сучасному складно структурованому суспільстві, не можуть бути вирішені тільки на основі самопомоги, ці проблеми повинні вирішувати спеціально підготовлені професіонали.

Соціальна робота, як практична діяльність реалізується через взаємодію соціального працівника з індивідом або якоюсь спільністю людей, які називаються клієнтом або групою клієнтів. Клієнт соціальної роботи - індивід, група людей, сім'я, громада, які не можуть самостійно подолати свої проблеми, вийти з життєвої кризи, функціонувати самостійно і тому потребують допомоги фахових соціальних працівників, є адресатами соціальної роботи [2, 142]. Таким чином, клієнтами соціальних працівників можуть бути: окрема людина; родина; група; співтовариство людей або організація.

Функції соціальної роботи багато в чому пов'язані з наданням різноманітної соціальної, психологічної й педагогічної допомоги в будь-яких обставинах, де вона тільки може знадобитися. Сюди відносяться: різні кризові ситуації; корекція соціальних девіацій; сімейні проблеми й багато чого іншого. У кожній ситуації, де потрібна допомога, соціального працівника цікавить актуальна або потенційна проблема індивіда.

Очевидно, що основні завдання соціального працівника в процесі надання допомоги безпосередньо визначаються необхідністю організувати й структурувати взаємодію із клієнтом таким чином, щоб досягти взаємопогоджуваних цілей і ефективних результатів соціальної допомоги. Одним із таких способів є організація роботи соціального працівника із клієнтом для вирішення життєво складних ситуацій. Тобто ефективною формою роботи з клієнтом по вирішенню його особистісних проблем стане консультування, в план якого в першу чергу стане розробка прогнозу.

Ефективність соціальної роботи – багатопланове явище зміст і технологія якого багато в чому залежить від того, з позиції якої науки і з якою конкретно науково-практичною метою розглядається соціальна робота. Існує два погляди на ефективність соціальної роботи. Перший пов'язаний з оцінкою співвідношення досягнутих результатів (ефектів) і витрат, пов'язаних із забезпеченням цих результатів. Інший підхід - оцінка ефективності соціальної роботи. Тут мають значення думки, судження, умовиводи, висловлювання про суб'єкта, який проводить оцінку ефективності соціальної роботи.

Таким чином ефективність соціальної роботи можна розглядати як сукупність упорядкованих, органічно пов'язаних характеристик і процедур, що дозволяють адекватно оцінити стан соціальної роботи і виявити резерви її розвитку.

У літературі здавна склалося багато понять, що позначають різні відтінки суджень про майбутнє: пророцтво, прорікання, передбачення, й т.д. Серед науковців велися палкі суперечки з питання права на існування терміну «передбачення», адже можливість дати оцінку передбачувальному дослідженню дається лише по закінченні того часу, на який було розраховане дане передбачення.

Серед дослідників цього питання були такі вчені, як Воронкова В.Г. [8], Бестужев-Лада І.В. [1], Панкратова Н.Д. [20] та ін. В соціальній роботі технології соціального прогнозування розглядалися у працях таких науковців, як Холостова Е.І. [13], Тюпля Л.Т. [11], Т. Семигіна [2], та інші.

Виклики та загрози, які виникають у сучасному суспільстві, зумовлюють необхідність передбачення на об'єктивних засадах хоча б приблизних сценаріїв того, що відбудеться. Методи передбачення, що застосовуються в соціальній роботі належать до кількісного прогнозування, і застосовують їх для приблизного «визначення» майбутньої «поведінки» деякої змінної величини або системи взаємопов'язаних змінних величин на заздалегідь визначеному часовому інтервалі.

Методи передбачення – це можливість репрезентувати майбутнє, яке не можна інтерпретувати як звичайне продовження минулого, тому що це майбутнє набуватиме принципово інших форм та структур. Термін застосував ще наприкінці 50-х років Гастон Бергер (Gaston Berger) у відомому журналі «Два світи», але формування підходу до передбачення як окремої, самостійної проблеми відбулося лише на початку 90-х років ХХст [4].

Тема конкретизації поняття соціального передбачення, визначення різних його форм і розмежування з іншими близькими поняттями досить актуальна, тому що термін передбачення завжди мав безліч визначень і часто змішувався з іншими близькими йому поняттями, такими, наприклад, як прогнозування, передчуття, пророкування та ін..

Якщо ми проведемо дослідження поняття «соціальне передбачення» і позначимо основні підходи до нього, в тому числі і його співвідношення з іншими близькими поняттями, то побачимо, що у різних авторів зустрічаються різні варіанти визначення цього поняття.

Проаналізувавши перше визначення І.В.Бестужева-Лади, виявилось, що соціальне передбачення це "визначення явищ природи і суспільства, що відносяться до майбутнього або невідомих в теперішній момент даних, але піддаються виявленню. Є по суті інформаційним (описово - пізнавальним) аспектом випереджаючого відображення як іманентного властивості вищих форм матерії.» [1,165].

Ж.Т. Тощенко вважає, що соціальне передбачення являє собою просту форму «випереджаючого відображення дійсності», спрямованої на визначення суспільних явищ, «що відносяться до майбутнього або невідомих на теперішній момент даних, але піддаються виявленню» [15, 104].

Ще більш стримана у визначенні соціального передбачення І.А. Величко, констатує, що знання майбутнього, представлене у вигляді образу, візуального, звукового, іноді - запаху, відчуття тепла, світла і т. п., називається передбаченням [3, 50].

Сівірінов Б.С., розкриває у своїй роботі «феномен соціальної перспективи» в сучасній соціології, дає нові методологічні підстави соціального прогнозу і управління, вважаючи її «основою соціального передбачення». Його точка зору збігається з точкою зору Величко І.А.. Соціальна перспектива, є не просто сума соціальних об'єктів, представлених в образах свідомості, а загальна динамічна єдність об'єктів і явищ світу, це «бачення», яке передбачає наявність «наглядача» суб'єкта [9, 237].

За визначенням Міжнародної ради наукових спілок (ICSU), соціальне передбачення – це інструмент стратегічного планування, який все частіше використовується урядами, організаціями, компаніями, щоб побачити і усвідомити своє місце, свою роль у невизначеному майбутньому [19].

Соціальне передбачення за визначенням професора В.Г. Воронкової являє собою процес вироблення вірогіднісного судження про стан будь- якого явища або процесу в майбутньому. Будучи однією з форм наукового передбачення в соціальній сфері, економічній або політичній, прогнозування перебуває у взаємозв'язку з: цілепокладанням, плануванням, програмуванням, проектуванням, управлінням [8, 66-67].

Федулова Л.І. пропонує замінити передбачення словом форсайт. «Форсайт» (Foresight) – термін запропонований британцями, означає «передбачення», або «погляд у майбутнє».[16, 108-109] Взагалі існує декілька визначень «форсайту», зокрема варто відзначити визначення Бена Мартіна: «Форсайт – систематичні спроби заглянути в довгострокове майбутнє розвитку науки, технології, економіки і суспільства з метою визначити стратегічні галузі наукових

досліджень та появу базових технологій, від застосування яких можна очікувати найбільші економічні та соціальні вигоди» [18].

Європейський Союз пропонує своє визначення: «Форсайт – це процес активного пізнання майбутнього та створення бачення середньострокової і довгострокової перспективи, націлений на прийняття актуальних рішень і мобілізацію об'єднаних зусиль.» [17].

Таким чином, прослідкувавши витоки та походження терміну передбачення можна зробити висновок, що соціальне передбачення це передбачення тенденцій перспектив можливого розвитку соціальних систем, об'єктів суспільних явищ, процесів

На сьогоднішній день питання передбачення в соціальній роботі набуває ще більших масштабів. Необхідною умовою для визначення шляхів оптимізації соціального передбачення в соціальній роботі є розгляд існуючих методів і видів прогнозування.

Передбачення, як дослідження із широким охопленням об'єктів аналізу, опирається на безліч методів. В сучасних умовах налічується більше 200 методів передбачення. [11,240]. Серед безлічі методів соціального передбачення варто виділити три взаємодоповнюючих джерела інформації, що дають змогу дізнатися про майбутнє.

По-перше, для отримання інформації про соціальне явище чи стан варто оцінити перспектив розвитку, майбутнього стану передбачуваного явища на основі досвіду, найчастіше за допомогою аналогії з досить добре відомими подібними явищами й процесами.

По-друге, дані явища повинні мати умовне продовження в майбутньому (екстраполяція) тенденцій, закономірності розвитку яких колись і тепер досить добре відомі.

По-третє, модель майбутнього стану того або іншого явища, процесу, побудована згідно очікуваним або бажаним змінам ряду умов, перспективи розвитку яких досить добре відомі [2, 76].

Сучасний рівень соціальних досліджень дозволяє одержати достатньо достовірне знання про майбутнє і вивести соціальне передбачення із сфери утопії у сферу науки.

Вироблення передбачення досягається завдяки розробці умовних передбачень двох типів: пошукового та нормативного. Пошукове передбачення здійснюється на основі визначення можливих станів явища в майбутньому. Мається на увазі умовне продовження в майбутньому тенденцій розвитку досліджуваного явища, при умові їх збереження. При цьому необхідне абстрагування від можливих змін, завдяки яким можуть радикально змінитися події в майбутньому. Тобто, такий прогноз відображає найімовірніші тенденції розвитку досліджуваних явищ чи процесів в майбутньому, за умови збереження існуючих тенденцій.

Проте, для реалізації соціального передбачення на практиці недостатньо використання тільки пошукових прогнозів, адже суспільство – це динамічний організм, що постійно змінюється та розвивається. Так як це організм, на нього можна впливати за допомогою формування норм, ідеалів, цінностей. Тому варто виділити нормативне передбачення, що розширює уявлення про дослідження соціальних явищ та процесів.

Нормативне передбачення здійснюється завдяки визначенню шляхів і строків досягнення можливих станів явища, прийнятих за мету. Мається на увазі передбачення досягнення бажаних станів на основі заздалегідь заданих норм, ідеалів, стимулів, цілей. Тобто таке передбачення відображає можливі шляхи досягнення бажаного [2, 69].

Серед видів і технологій соціального передбачення виділяють: прогноз рівня життя і зайнятості населення, прогноз пенсійного забезпечення, прогноз економічної безпеки (бідність, безробіття), прогнозУвання екологічних процесів та інше.

Передбачення є необхідною складовою частиною вирішення проблем клієнта. Але так як клієнти соціальної роботи відрізняються за своїми характеристиками і особливостями підхід до них повинен бути індивідуальним. Існують різні проблемні ситуації, в залежності від цього доцільно виділити групи прогнозів в соціальній роботі. Якщо розглядати ситуацію, яка потребує швидкого реагування та прийняття рішення з боку соціального працівника для швидкої і ефективної допомоги клієнту, то доречним в такій ситуації буде застосування термінового передбачення. Необхідність у такому виді прогнозу мають ті групи, життя яких підлягає загрози, і нехтування з прийняттям рішення може занадто ускладнити ситуацію. Складання термінового передбачення, який охоплює короткий проміжок часу, може відбуватися під час первинного консультування. На основі прогнозу робляться подальші розрахунки та план дій.

Серед проблем клієнтів трапляються випадки, коли не можна одразу оцінити всю ситуацію і зробити подальше точне передбачення, для цього, на нашу думку, доречним стане складання поетапного прогнозу. Суть його повинна заключатися у тому, що для подальшої роботи з клієнтом необхідно визначити всі аспекти і сторони проблеми. Якщо якась сторона

не буде врахована, то робота стане не ефективною. Для цього при первинному консультуванні необхідно провести діагностику, за результатами якої визначаються подальші дії та поступовість складання прогнозу. Тобто з роз'ясненням ситуації можна отримати більш достовірне передбачення. Кожного разу, при діагностиці і вивченні особливостей проблеми клієнта можна точніше розробляти передбачення та подальший план. Проблема клієнта має різні кути зору, тому соціальний працівник повинен впевнитися у розумінні проблеми, а вже на основі отриманих результатів скласти передбачення.

Передбачення, як технологія соціальної роботи має важливе значення і в менеджменті соціальної роботи, адже за допомогою нього можна проводити дослідження соціальної системи з метою передбачення ефективності форм, методів, підходів, проектування і програмування соціальної роботи з окремим клієнтом на рівні індивідуальної роботи, групою, спільнотою, громадою на мезорівні, діяльності соціальних служб, організацій і установ на макрорівні соціальної роботи.

Соціальне передбачення в організації реалізується не тільки на площині горизонтальних відносин «соціальний працівник – клієнт», а й між вертикальними структурними зв'язками, організовуючи відносини «менеджер соціальної роботи – соціальний працівник». На основі аналізу життєвих труднощів клієнтів та узагальненню отриманих результатів від допомоги, соціальний працівник передає інформацію менеджеру соціальної роботи для підведення підсумків і передбачення подальшої діяльності організації. Отже, соціальне передбачення є необхідною складовою частиною, як в роботі з відповідним клієнтом, так і в організації Управління соціальною роботою.

Таким чином, аналіз проблеми оптимізації соціального передбачення в соціальній роботі дає підстави стверджувати, що процес передбачення необхідний на всіх рівнях організації управління соціальною роботою.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене варто наголосити на наступному. В сучасному світі соціальна робота визнається як професійний вид діяльності, орієнтований на широкий спектр соціальної допомоги для різних верств населення. Про соціальну допомогу, її поступове становлення на громадських та державних засадах, неформалізованому та формалізованому рівнях, в неінституалізованих та інституалізованих формах згадується з давніх часів. Проте нововведення та вдосконалення соціальної роботи відбуваються кожного дня, що зумовлене стрімким розвитком суспільства, яке не стоїть на місці, а динамічно розвивається.

До інноваційних методик, що застосовуються в соціальній роботі відноситься методологія передбачення, що успішно використовується на практиці в соціальній роботі не лише в площині відносин «соціальний працівник - клієнт», але і формує новий напрямок, який отримав назву «менеджер соціальної роботи – соціальний працівник».

Все це потребує відповідної кваліфікованої допомоги, вимагає вищого рівня знань, вмінь, спеціальних методів і технологій, якими повинен володіти соціальний працівник як представник сучасної професії. Сучасний соціальний працівник має справу з все більш складними моральними та психологічними проблемами, які йому належить вирішувати за допомогою методології передбачення. Отже, важливим є усвідомлення, що в сучасному соціальному просторі наповненому проблемами різних верств населення роль фахівця з соціальної роботи є важливою.

Таким чином, розглянувши та проаналізувавши усі основні поняття можна зробити висновок, що методологія передбачення являє собою дійсно ефективну складову в практиці та організації соціальної роботи.

Література:

1. Бестужев-Лада И.В. Социальное прогнозирование [Курс лекций] / И.В. Бестужев – Лада. - М.: Педагогическое общество России, 2002. – 392 с.
2. Бойко А.М. Соціальна робота в 3-х частинах [Ч.2] Теорії та методи соціальної роботи / А.М. Бойко, Н.Б. Бондаренко, О.С. Брижовата, В.В. Бурлака, І.М. Грига, Н.В. Кабаченко, О.П. Лисенко, О.М. Савчук, Т.В. Семигіна; [Нац. Ун-т "Києво-Могилян. акад.", Шк. соц. роботи ім. В.І.Полтавця.] - К.: Вид. дім "Києво-Могилян. акад.", 2004. - 226 с.
3. Величко И.А. "Пророчество как особый способ предвосхищения социального будущего": автореф. дис.. на соискание уч. степени кандидата философ. наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия» / Ирина Александровна Величко. – М., 1998. – 18 с.
4. Згуровский М. Видение будущего – удел победителей / Зеркало недели. №25, 2001.
5. [ел. ресУрс] <http://www.zn.ua/newspaper/articles/24963#article>

6. Колков В. В. Основоположники социальной работы за рубежом. Мэри Элен Ричмонд (1861-1928) // Рос. энцикл. соц. работы: В 2 т. — М., 1997.
7. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи: Навч. посіб. — 2-ге вид., доп. і випр.— К.: МАУП, 2003. — 168 с.
8. Планування та прогнозування в умовах ринку. — Навч. посібник / Під ред. д.ф.н. проф. В.Г. Воронкової. — К.: ВД «Професіонал», 2006. — 608с.
9. Сивиринов Б.С. Феномен социальной перспективы в современной социологии. Методологические основания социального прогноза и Управления: автореф. дис. д-ра социол. наук: спец. 22.00.01 «Теория, методология и история социологии» / Борис Сергеевич Сивиринов. — М., 2005. с. 23.
10. Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під редакцією В. Полтавця. — К.: Видавничий дім «KM Academia», 2000. — 236 с.
11. Соціальна робота. Теорія і практика: навч. посіб. / Л.Т. Тюття, І.Б. Іванова; Відкритий міжнар. Ун-т розв. людини "Україна". - 2-ге вид., переробл. і доповн. — К.: Знання, 2008. — 574 с.
12. Соціальна робота: технологічний аспект: Навчальний посібник / За ред. проф. А.Й. Капської. - К.: Центр навчальної літератури, 2004. - 352 с.
13. Теория социальной работы: учебник / Под. ред. проф. Е. И. Холостовой. - М.: Юристъ, 2001. - 334 с.
14. Технология социальной работы: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. И.Г. Зайнышева. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. - 240 с.
15. Тощенко Ж.Т. Социология. Общий курс: [учебное пособие для вузов.] — М.: Прометей. Юрайт, 1998, с.407.
16. Федулова Л.І. Форсайт: сучасна методологія технологічного прогнозування / Л.І. Федулова // Економіка і прогнозування. — 2008. — № 3. — С. 106–119.
17. A Practical Guide to Regional Foresight European Communities, 2001.
18. Ben R. Martin. Technology foresight in a rapidly globalizing / International Practice in Technology Foresight. — Vienna: UNIDO. — 2002.- p. 14
19. ICSU Foresight Analysis [електронний ресурс]. Режим доступу: [ел.ресурс]http://www.icsu.org/1_icsuinscience/PDF/ICSU_Foresight_summary.pdf
20. Zgurovsky M.Z., Pankratova N.D. System analysis: Theory and Applications. Springer. — 2007. — 475р.

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Титаренко І.О.

*кандидат педагогічних наук, доцент Національного технічного університету України
«Київський Політехнічний Інститут»*

Скрипчук Н.В.

Студентка факультету соціології і права

Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»

У статті розглядаються основні характеристики процесу соціальної адаптації, проводиться компаративний аналіз понять «соціалізація» та «соціальна адаптація». Автори приділяють увагу дослідженню самого процесу соціальної адаптації у сучасній науковій думці. Також, проводиться дослідження питання обдарованості, розглядаються наукові погляди на природу цього явища, порівнюються різні точки зору, що стосуються особливостей обдарованих дітей.

В статье рассматриваются основные характеристики процесса социальной адаптации, выполняется компаративный анализ понятий «социализация» и «социальная адаптация». Авторы обращают внимание на исследования самого процесса социальной адаптации в современной научной мысли. Также, проводится исследование вопроса одаренности, рассматриваются научные взгляды на природу этого явления, сравниваются разные точки зрения, касающиеся особенностей одаренных детей.

The article reviews the main characteristics of the process of social adaptation, performed comparative analysis of the concepts of "socialization" and "social adaptation". The authors pay attention to the study of the process of social adaptation in modern scientific thought.

Also the authors pays attention to study on giftedness, considered scientific views on the nature of this phenomenon, compare different points of view concerning the characteristics of gifted children.

Ключові слова: соціальна адаптація, обдарованість, соціалізація.

Як відомо, процес соціалізації є невід'ємною частиною людського життя, так само як і процес соціальної адаптації. Людина, потрапляючи в певні нові для неї умови, адаптується до них тим чи іншим чином (приймаючи або не приймаючи їх). Адаптуючись, людина змінює себе відповідно до умов середовища, змінюючи при цьому умови таким чином, як їй це зручно. Поняття «адаптація» відноситься до загальнонаукових понять, які зароджувалися на стику різних наук і тому використовуються в багатьох галузях знань. В загальному, цей термін означає будь-яке пристосування живих організмів до умов існування. Оскільки адаптація властива будь-якому живому організму, то, відповідно, вона властива і людині. При чому, тільки для людей виділяється фізіологічна, психологічна і соціальна адаптація. В соціології поняття адаптації використовується в зв'язку з певними періодами розвитку особистості. Якість адаптації залежить від того, як людина сприймає навколишнє середовище і визначає своє місце в ньому. Процес соціальної адаптації в сучасній науковій думці розглядається доволі широко. Ряд вітчизняних та зарубіжних вчених (Рубчевський К.В., Кравцов С.О. та інші). Всі вони сходяться в тому, що соціальна адаптація являє собою одну з основних складових процесу соціалізації.

Досліджуючи питання обдарованості, слід зазначити, що це явище як психолого-педагогічна та соціальна проблема особливої уваги дослідників набула лише в останні десятиліття ХХ століття. Проте, незважаючи на вже досить значний досвід роботи з обдарованими людьми, у світовій науці немає єдиного підходу, по-перше, до визначення самого поняття "обдарованість", а по-друге, до розробки загальноприйнятої концепції обдарованості. У сучасній вітчизняній психолого-педагогічній літературі обдарованість визначається як індивідуальна потенційна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності. Основними ознаками обдарованості є ранній вияв здібностей, швидкий темп засвоєння знань, формування вмінь і навичок у певній діяльності, інтерес до неї, своєрідний індивідуальний стиль діяльності, елементи оригінальності і творчості в діяльності (Ю. Бабаєва, Н. Лейтес, В. Моляко, В. М'ясищев, С. Рубінштейн). Характерною ознакою обдарованих дітей є складність їх психіки, що суттєво впливає на стосунки з батьками, ровесниками, учителями.

Питаннями обдарованості, як вже було зазначено, вчені почали займатися відносно недавно і тому дослідження процесів соціальної адаптації обдарованих людей, на нашу

думку, є актуальним і необхідним, адже будь-яка людина постійно адаптується до умов навколишнього середовища, відповідним чином змінюючи його. І ці зміни відповідають самій людині, її вимогам, нормам та правилам поведінки, рівню творчого розвитку та активності.

Відповідно, метою даної статті є визначити сутність понять «соціальна адаптація» та «обдарованість», розглянути основні наукові точки зору на ці явища, порівняти соціальну адаптацію та соціалізацію, охарактеризувати явище обдарованості та особливості соціальної адаптації обдарованих осіб.

Соціалізація відноситься до тих явищ, з допомогою яких людина вчиться жити і ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Вона безпосередньо пов'язана із соціальним контролем, оскільки включає засвоєння знань, норм, цінностей суспільства, що володіє всіма видами санкцій формального і неформального характеру. Соціалізацію доцільно розглядати як двосторонній процес в силу єдності стихійного і цілеспрямованого впливу на всі процеси становлення людини як суб'єкта суспільних відносин. Як суб'єкт, в процесі соціалізації людина не просто засвоює соціальні і культурні норми суспільства, засвоєння іде в нерозривній єдності з реалізацією активності людини, її саморозвитком і самореалізацією [5].

Як було зазначено вище, соціалізація – це складний процес засвоєння індивідом суспільних норм та цінностей з метою подальшого успішного функціонування в умовах даного суспільства, це процес становлення індивіда як соціальної істоти під впливом усієї сукупності соціальних факторів, соціального середовища в цілому, куди входять: виховання, навчання, підготовка до соціальних відношень, отримання навичок, знань, умінь, засвоєння норм, понять, цінностей, культури в цілому, формування самосвідомості, формування активного суб'єкта соціальних відношень [3].

Зміст процесу соціалізації визначається, з одного боку, всією сукупністю соціальних впливів (політичних програм, засобів масової інформації, культури), з іншого боку – ставленням індивіда до даних соціальних впливів. Причому, це ставлення залежить не тільки від особливостей самої особистості, але й від соціальної ситуації, в якій вона опиняється. Людина стає повноцінним членом суспільства, будучи не тільки об'єктом, але і суб'єктом соціалізації.

Процес соціалізації має за мету становлення особистості, яка була б здатна адаптуватися до умов, що постійно змінюються та реалізувати себе в цих умовах. Вирішальним в процесі соціалізації є процес самовиховання. Результатом соціалізації є активне відтворення особистістю набутого соціального досвіду.

Соціалізація особистості як процес передачі цінностей здійснюється за допомогою соціальних агентів (інститутів), найважливішими з яких є сім'я, освіта, засоби масової інформації. Причому, частина з них, наприклад, освіта, приймає участь в спрямованій соціалізації, інші в стихійній, яка представляє собою безпосереднє спілкування людей, в процесі якого відбувається обмін діяльністю, вміннями, навичками, транслиються цінності, норми, ідеали.

Як вже відзначалося, поняття «соціальна адаптація» є загальнонауковою категорією такого виду, який виникає у разі міждисциплінарного підходу до вивчення того чи іншого предмета певного дослідження. Екстраполяція на численні сфери різних дисциплін, на думку Кравцова, сприятиме інтеграції відповідних знань у цілісні теоретичні конструкції [2,84].

Соціальну адаптацію визначають як процес входження індивіда в суспільне середовище і пристосування до нього. В залежності від того, як саме людина пристосовується, виділяють активну (пристосування індивіда до середовища таким чином, щоб і середовище пристосовувалось до нього, тобто, висування індивідом, в процесі пристосування, певних вимог до середовища, внесення в нього нових норм, які вже властиві індивіду) та пасивну (пристосування шляхом корекції індивідом вже наявних в нього норм та правил поведінки, відповідно до умов заданого середовища) адаптацію.

Як зазначає С.О.Кравцов, поняття «соціальна адаптація» об'єднує процес пристосування індивідуума до періодично виникаючих соціально значущих інноваційних змін і відповідну їм послідовність незавершених адаптивних станів, що нашаровуються один на одного. Тому соціальну адаптацію не слід розглядати як підсумок, тобто завершений процес: це постійно існуючий, еволюціонуючий процес [2,83].

Соціальне становлення особистості передбачає входження її в певну соціальну групу або спільноту. Формування людини як представника групи, тобто носія її цінностей, норм, установок, орієнтацій, передбачає вироблення в неї необхідних для цього властивостей та якостей. Ефективність входження в нове середовище залежить від структури середовища і психологічних характеристик особистості. Важливу роль відіграють процеси соціальної

адаптації особистості, що передбачають пристосування індивіда до групових норм і соціальної групи до окремого індивіда.

Отже, адаптованість є вираженням конформності до тих вимог, які суспільство ставить до особистості. Водночас це ще й гнучкість і ефективність взаємодії з новими і потенційно небезпечно новими умовами, а також здатність надавати подіям бажане для себе спрямування [6, 222].

К.В.Рубчевський визначає адаптацію як можливість пристосовуватися, влаштовуватися, відзначаючи при цьому, що різні вчені використовують дане поняття з тієї чи іншої точки зору, надаючи йому при цьому специфічного забарвлення [4, 147].

Також, він зазначає, що за Філіпсом, адаптованість виражається двома типами відповідей на вплив середовища. Перший передбачає прийняття соціальних норм і ефективне пристосування до тих соціальних очікувань, з якими індивід зустрічається кожного дня у відповідності до свого віку і статі (наприклад, відвідування школи і оволодіння навчальними предметами або встановлення дружніх стосунків з однолітками). В другому, більш специфічному сенсі, адаптація не зводиться просто до прийняття соціальних норм, вона означає гнучкість і ефективність при зустрічі з новими і потенційно небезпечними умовами, а також, здатність задавати подіям бажаного для себе напрямку. В цьому сенсі адаптація означає, що людина успішно користується умовами, що склалися, для реалізації своїх цілей і мети. Адаптивній поведінці властиві успішне прийняття рішень, ініціатива, визначення власного майбутнього.

Перше значення поняття адаптації, згідно Філіпсу, достатньо близьке за змістом поняттю соціалізації в тому сенсі, що особистість приймає (принаймні зовнішні) норми, вимоги, котрі пропонує і висуває до неї суспільство [4, 148].

Порівнюючи поняття «соціалізація» і «соціальна адаптація», ми дійшли висновку, що вони між собою нерозривно пов'язані. В деяких контекстах можна говорити, що адаптація і соціалізація представляють собою характеристику одного і того ж явища пристосування індивіда до умов навколишнього середовища. Але, розглядаючи ці поняття більш детально, слід зауважити, що соціалізація являє собою більш широке поняття, яке включає в себе адаптацію.

Як складову соціалізації, адаптацію визначають через поняття пристосування.

Таким чином, можна стверджувати, що адаптація за своєю суттю є невід'ємною частиною процесу соціалізації і означає здатність особистості пристосовуватися до змін навколишнього середовища так, щоб середовище вдосконалювалось, а сама особистість розвивалась. Адаптація є основним механізмом процесу соціалізації.

Для визначення особливостей адаптації обдарованих особистостей, розглянемо спочатку саме поняття обдарованості.

Серед сучасних концепцій обдарованості найбільш визнаною є модель, яка складається з трьох компонентів: 1) мотивації (спрямованості) особистості до певного виду діяльності; 2) креативності мислення особистості; 3) розвитку спеціальних здібностей, вищих за середній рівень [1].

На разі поняття «обдарованість» та «обдаровані особистості» дослідники розглядають по-різному. Зокрема, триває полеміка як стосовно самого визначення обдарованості, так і щодо її походження та структури, ролі спадковості і середовища в розвитку обдарованості, значення психологічних механізмів саморозвитку особистості тощо.

Базовими ми вважаємо такі визначення:

- обдарованість – це високий рівень розвитку здібностей людини;
- обдаровані особистості – особи, які значно випереджають своїх однолітків у розумовому розвитку; особи, які демонструють загальну (здібності до різних галузей діяльності) або спеціальну (музичну, художню, технічну, психомоторну, соціальну та ін.) обдарованість [7, 284].

Обдарована особистість, маючи свої цінності, часто вимушена протистояти тій чи іншій соціальній групі, яка не бажає її приймати [7, 284]. В процесі адаптації виникають конфлікти норм і цінностей, які призводять або до розвитку здібностей шляхом удосконалення своїх ціннісних орієнтирів, або до втрати обдарованості через пригнічення групою.

Тобто, як ми бачимо, процес соціальної адаптації в обдарованих особистостей є дещо ускладненим. Зважаючи на те, що такі особистості часто мають свої усталені норми та цінності, їй може бути складно пристосовуватись до того чи іншого середовища. Складність викликана тим, що вимоги обдарованої особистості до оточення набагато вищі, ніж у інших людей і середовище не здатне змінюватись настільки сильно. В свою чергу, оточення починає намагатися пристосувати обдаровану особистість «під себе», ламаючи тим самим її

цінності. Таке «приспосовування» може викликати серйозні розлади в самооцінці та ставленні до себе. Обдарована особистість може перестати розвивати свої здібності під тиском оточення, що призведе до втрати обдарованості.

Тому, соціальна адаптація обдарованих особистостей потребує більшої уваги і ширших досліджень. Неправильна адаптація може призвести до часткової або повної втрати обдарованості, що, в свою чергу, веде до зниження самооцінки особистості та втрату такої людини віри в себе та свої можливості.

Література.

1. Антонова О.Є. Організація роботи з обдарованими учнями у закладах нового типу (Досвід шкіл Житомира) / О.Є.Антонова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка – вип.35. – С. 66-72

2. Кравцов С.О. Теоретичне бачення соціальної адаптації: стан, погляди, підходи / С.О.Кравцов // Український соціум – 2008 – №3 – С.83-96

3. Логвина-Бик Т.А. Соціалізація підлітків з девіантними формами поведінки / Т.А.Логвина-Бик // Науковий вісник мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Збірник наукових праць. Серія: Педагогіка. — 2009. — N 3. — С. 88-99

4. Рубчевский К.В. Социализация личности: интериоризация и социальная адаптация / К.В.Рубчевский // Общественные науки и современность – 2003 – №3 – С.147-151

5. Серёжникова Р.К. Особенности процесса социализации школьников и условия повышения его эффективности [Электронный ресурс] / Р.К.Серёжникова // Наукові праці донецького національного технічного університету. Серія «Педагогіка, психологія і соціологія» - 2010. - вип. 7 - Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npdntu_pps/2010_7/serjognikova3.pdf

6. Шевчук І. Процеси адаптації першокурсників на початковому етапі навчання / І.Шевчук // Вісник львівського університету. Серія: «Педагогіка» – 2009. – вип.19. – ч.2. – С.222-228

7. Янц Н. Актуальні проблеми соціалізації обдарованої дитини / Н.Янц // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – Вип. 18. – С.283-287.

УДК 340

**ВСТАНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД**

І.П.Голосніченко

доктор юридичних наук, професор

Заслужений юрист України

Національний технічний університет України «КПІ»

Д.І.Голосніченко

доктор юридичних наук, доцент

Стаття присвячена аналізу встановлення конституційних повноважень. На основі законодавства України, США, ФРН, Франції, Індії, Польщі та деяких інших держав показано порядок встановлення конституційних повноважень органів влади та органів місцевого самоврядування. Сформульовані пропозиції для удосконалення порядку прийняття Конституції України.

Стаття посвящена аналізу установления конституционных полномочий. На основе законодательства Украины, США, ФРГ, Франции, Индии, Польши и некоторых других государств показан порядок установления конституционных полномочий органов власти и органов местного самоуправления. Сформулированы предложения для совершенствования порядка принятия Конституции Украины.

This article is dedicated to analysis of establishment of constitutional authority. On the basis of legislation of Ukraine, the USA, Germany, France, India, Poland and some other states shows how the establishment of the constitutional powers of government and local authorities. Makes proposals for improving the procedure of adopting the Constitution of Ukraine.

Ключові слова: повноваження, конституція, законодавство, легітимність, влада.

Встановлення публічних владних повноважень (владних повноважень органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб), їх розподіл мають досить суттєве значення для функціонування держави. Окремі види повноважень встановлюються у різний спосіб. Найважливіше місце серед них займає встановлення повноважень Основним законом держави.

Конституційні повноваження – це найвищий рівень повноважень, якими встановлюється правовий статус вищих державних органів та основи правового статусу органів місцевого самоврядування. Конституційні повноваження встановлюються шляхом прийняття конституції. Залежно від порядку прийняття конституції поділяються на народні і окроїровані, тобто даровані. Загальновизнано народними вважати конституції, прийняті установчими зборами, шляхом референдуму, або парламентом [1, 290]. Ми ж маємо іншу точку зору відносно того, які конституції можуть розглядатися як народні. Насамперед щодо визначення терміну “народний”. Народний – “тісно пов’язаний із народом, відповідний духу народу, його культурі, світогляду” [2, 389]. Встановлення повноважень органів влади через прийняття конституції відповідатиме визначенню “встановлені народом” лише в тому разі, коли розподіл повноважень здійснено через конституцію, яка прийнята легітимним способом. А.З. Георгіца, посилаючись на французького дослідника П. Бастіда [3, 19], вважає, що на відміну від прийняття звичайних законів, яке здійснюється законодавцем, конституція держави приймається в порядку здійснення установчої влади. “Зміст установчої влади складають повноваження щодо прийняття або суттєвого змінення конституції держави”. Будь-яка зміна конституції є коректною тільки в тому випадку, якщо вона забезпечує реалізацію установчої влади. Тільки суб’єкти, які володіють установчою владою, можуть затвердити фундаментальний закон держави [4, 69-70]. Звідси слідує, що важливо встановити не тільки повноваження органів у конституції держави, ще більш актуально надати легітимним способом відповідним органам повноваження на прийняття конституції держави, а також на підготовку тексту основного закону держави. Тому народними, на наш погляд, є конституції, які прийняті на всенародному референдумі і підготовка яких здійснювалась легітимним органом, або коли вони прийняті установчими зборами, які теж створені легітимним способом [5, 22-23].

Історія держави і права знає випадки, коли конституції приймалися саме спеціально уповноваженими на установчу владу органами. Щоправда, більшість із них стосуються держав із федеральною формою устрою. Прикладом прийняття конституції установчими зборами є схвалення Конституції США, яка є видатним політико-правовим актом свого часу, що виражав дух американської революції, здійснив історичний вплив на конституційний розвиток багатьох країн світу та встановлював владні повноваження державних органів і посадових осіб. У другій половині XVIII століття в американському суспільстві наполегливо висловлювалися вимоги про необхідність проведення реформи Конфедерації і централізації державної влади. Для реалізації зазначеної мети в травні 1787 р. у Філадельфії скликається Конвент (особлива форма установчих зборів), у якому брало участь 55 делегатів від штатів [6, 203]. Конвент замість реформування Конфедерації засновує союзню державу (федерацію) і приймає 17 вересня 1787 р. конституцію, як сказано в її преамбулі, для "забезпечення внутрішнього спокою". Після ратифікації конвентами 11 штатів 4 березня 1789 р. конституція США набрала чинності [7, 10].

Конституційний акт Федеративної республіки Німеччини також визначив повноваження федеральних органів влади та основи місцевого самоврядування. Саме прийняття Основного закону цієї держави мало досить складні умови і особливості. Після закінчення Другої світової війни Німеччина була поділена на чотири окупаційні зони. Окупаційним державам не удавалось відразу організувати органи влади, повноваження яких поширювались би на всю територію Німеччини. З цією метою в 1948 р. було проведено конференцію шести держав, на якій зібрались представники США, Великобританії і Франції із запрошенням представників Бельгії, Нідерландів та Люксембурга. Конференція доручила прем'єр-міністрам земель скликати установчі збори 1 липня 1948 р. та виробити на них "демократичну і вільну конституцію федерального типу з відповідними повноваженнями центральних інстанцій" [8, 6].

Для виконання доручення прем'єр-міністри земель трьох західних окупаційних зон вели переговори з адміністрацією радянської зони окупації, однак досягти єдності у виробленні єдиної політики з прем'єр-міністрами земель, розташованих на даній зоні окупації, не вдалося. Тоді у західних землях Німеччини було створено окремий орган із розроблення перехідної конституції, який названо Парламентська рада. Члени цього органу вибиралися ландтагами земель західних окупаційних зон і до його повноважень було віднесено розроблення основ єдиного управління у землях західної зони окупації на перехідний період – до завершення об'єднання Німеччини. Після узгодження основних політичних положень з окупаційною владою Парламентська рада доручила експертній групі підготувати відповідний проект. 8 травня 1949 р. 53 голосами проти 12 правовий акт був прийнятий, але щоб підкреслити його географічно обмежену сферу дії та лише основи конституційного регулювання для Німеччини, він був названий Основним законом. Адміністрація окупаційних зон не повністю погоджувалася з текстом Основного закону, тому в цілому він був нею схвалений, але окремі положення потребували додаткового уточнення. Це питання особливого статусу Берліну та питання, що стосувалися Німеччини у цілому, в тому числі щодо її об'єднання. Згоди з цих питань було досягнуто. Після узгодження із ландтагами земель 23 травня 1949 р. Основний закон ФРН був оприлюднений і набрав чинності (з 24 травня 1949 р.). Після прийняття Основного закону в нього вносилися відповідні поправки. Особливо важливу роль відіграв "Договір про Німеччину" (1955 р.) та "Договір про об'єднання Німеччини". Першим – ФРН було надано повноваження суверенної держави в її внутрішніх і зовнішніх справах, відповідно до другого обидві держави визначили поправки до Основного закону ФРН і зміни були внесені в даний правовий акт (також із урахуванням Маастрихтського договору про Європейський Союз) Бундестагом та Бундесратом у 1994 р. [9, 6].

Установчими зборами визначені конституційні повноваження органів влади та місцевого самоврядування, державних посадових осіб Індії. Конституція Індії була прийнята Установчими зборами в 1949 р. і набрала чинності в 1950 р. (до цього в Індії існували колоніальні конституції, даровані метрополією). Установчі збори (299 членів) було скликано ще до проголошення незалежності Індії і вони склалися в основному з депутатів, обраних провінційними органами (близько 3/4 усіх членів), а також із представників індійських князівств, виділених у результаті консультацій (1/4). Більшість місць у них одержав Індійський національний конгрес – широкий рух, під керівництвом якого розвивалася мирна боротьба за незалежність. Основні принципи конституції були сформульовані лідерами Конгресу, розробка тексту велася спеціальною комісією, але багато положень конституції формулювалися в ході тривалих дебатів у самих Установчих зборах. Індійський

національний конгрес домігся закріплення в конституції тих цілей, що він висував: незалежність від колоніалізму, рівні права, політична й економічна справедливість, демократичне суспільство, достоїнство особистості, сприяння миру між народами тощо. У конституцію ввійшли антиексплуататорські положення, ідеї «індійського соціалізму», «демократичного соціалізму», що розумівся як третій шлях розвитку, відмінний від капіталізму Заходу і тоталітарного соціалізму. І для проведення цих конституційних засад встановлювалися відповідні повноваження суб'єктів конституційних відносин. В Індії існує специфічна форма територіально-політичного устрою держави — федерація, що враховує національні і лінгвістичні особливості населення, побудована, власне кажучи, на основі автономії штатів, що поєднується зі створенням автономних округів у деяких штатах і характеризує високий ступінь централізації. Система органів держави і їх відносини властиві формі парламентської республіки. У цій державі поєднуються форми деяких традиційних індійських інститутів з інститутами, породженими глобальним розвитком права. Відповідно до конституції, верхівка влади в Індії, як і в інших країнах, де застосовуються концепції англосаксонського права, — триєдина установа. Вона складається з президента Індії (глави держави), Народної палати, покликаної служити органом загальнодержавного представництва, і Ради штатів як органа вираження інтересів штатів. Головні повноваження парламенту, як і в інших країнах, — законодавчі. Законопроекти можуть бути внесені депутатами (приватні білли), але на практиці переважна частина законопроектів вноситься урядом (публічні білли). Керує засіданнями Ради штатів, як і в США засіданням сенату, віцепрезидент. На практиці керівництво засіданнями палати здійснює заступник голови палати, що обирається її членами зі свого середовища. Президент Індії має право призначати дату виборів до народної палати, а також на вимогу уряду достроково розпустити палату. Рада штатів розпуску не підлягає. Крім того, до повноважень ради штатів належить застосування права вето відносно законопроектів, прийнятих Народною палатою. Повноваженнями виконавчої влади конституція наділяє президента, що є главою держави. Але відповідно до конституції (спочатку це був конституційний звичай, а 42-а і 44-а поправки установили це у вигляді закону) президент зобов'язаний прислуховуватися до порад уряду. В результаті всі основні повноваження виконавчої влади на практиці здійснюються Кабінетом міністрів, а найчастіше — прем'єр-міністром [10, 495-506].

Наступний спосіб встановлення конституційних повноважень органів влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб — парламентське прийняття конституції і передбачення в ній основних прав і обов'язків глави держави, парламенту, уряду та деяких інших структурних організацій держави та місцевого самоврядування. Цей спосіб має переваги, які проявляються не тільки в процедурах розроблення проекту основного закону, але й в особливостях його прийняття. Депутати парламенту мають можливість брати безпосередню участь у створенні конституційного законопроекту, вносити пропозиції щодо підвищення якості цього правового акта, детально аналізувати повноваження публічних органів та посадових осіб, приймати цей документ в першому, другому та кінцевому варіантах.

Однак є необхідність більш детального аналізу такого способу встановлення конституційних повноважень. Його доцільно здійснити з точки зору мети і призначення парламенту. Цей орган в конституціях більшості держав має законотворче призначення. На нього також покладається ще ряд повноважень, пов'язаних із формуванням виконавчої влади, контролем за урядом і використанням майна державної форми власності, бюджетним процесом. Утім конституції, прийняті нелегітимним способом, також проголошують право парламенту змінювати конституцію. В той же час вони закріплюють право визначати і змінювати конституційний лад виключно за народом і недопустимість узурпації його державою, її органами або посадовими особами. Але ж парламент формується не для здійснення установчої влади. Установчою владою є народ. Це його природне право встановлювати конституційні повноваження. Природне право знаходиться в основі права позитивного [11, 85]. Однак підготовка конституції і її попереднє схвалення — справа не менш важлива, ніж її всенародне прийняття. Адже проектування формування та розподілу владних повноважень здійснюється саме на стадії підготовки конституції. Поза всяким сумнівом, це також торкається прав і свобод громадян та інших засадних правових положень. З цих міркувань, вважаємо, що установчі збори, або інший орган, уповноважений здійснювати установчу владу, має створюватися саме з відповідною метою, і аж ніяк не правомірно перебирати на себе парламенту або президенту повноваження щодо формування конституційних повноважень, в протилежному випадку установча влада узурпується цими органами або посадовими особами, яку б досконалу конституцію не було б сформовано, який би оптимальний розподіл повноважень не було б здійснено, тим більше нелегітимне є

прийняття конституції парламентом у цілому. В той же час історії відомі випадки, коли конституційні процеси розвивалися таким чином, що суспільна еліта не мала іншого вибору, як формувати конституцію в спосіб не зовсім легітимний, для злому тоталітарного або іншого антинародного режиму.

Насамперед потрібно зазначити, що прийняття конституції завжди було поєднано з певними складнощами, адже, як правило, вони приймалися в незвичайних політичних та соціально-економічних умовах, політичні сили впливали на хід підготовки даного правового акта і його прийняття, особливо зважаючи на розподіл повноважень суб'єктів конституційно-правових відносин. Це проявилось в пострадянських республіках, коли відбувалися події, спрямовані на становлення державності та суверенітету в державах, що утворились у результаті розпаду СРСР. Наприклад, у Грузії особлива активність конституційної правотворчості спостерігалась наприкінці восьмидесятих – початку дев'яностих років, чому значною мірою сприяли процеси перебудови, піднесення національно-визвольного руху, оголошення національної незалежності держави. Були внесені суттєві зміни до Конституції ГРСР 1978 р. Подальша розбудова державності спричинила наступний крок щодо оновлення конституційно-правового регулювання суспільних відносин. В січні 1992 р. Воєнна Рада об'явила про поновлення Конституції Грузинської Демократичної Республіки 1921 р., однак вона фактично не запрацювала і 6 листопада 1992 р. було прийнято Закон “Про державну владу”, який в деяких джерелах називають “малою конституцією” [12, 175].

У 1993 році Парламентом Грузії була створена Державна Конституційна комісія, робота якої продовжувалась більше двох років. За цей час було обговорено дванадцять текстів проектів конституції, розроблених науковими установами, політичними партіями та громадськими організаціями, а також приватними особами. І тільки 1 липня 1995 р. Державна Конституційна комісія схвалила проект, поданий редакційною групою на чолі з Е.А. Шеварнадзе, та передала його в парламент, який прийняв 24 серпня 1995 р. Конституцію Грузії [12, 175-176]. Цей політико-правовий документ визначає повноваження парламенту Грузії, який, після створення на всій території держави належних умов та формування органів місцевого самоврядування, буде складатися з двох палат – Ради Республіки та Сенату (ч. 1 ст. 4 Конституції Грузії). Парламент визначає основні напрями зовнішньої і внутрішньої політики країни, здійснює законодавчу діяльність, контролює уряд держави та виконує інші важливі функції. Глава 4 Конституції Грузії присвячена повноваженням президента цієї держави. Крім того, що президент за цим правим актом є главою грузинської держави, він ще й глава виконавчої влади та має повноваження щодо формування (за згодою парламенту) уряду та звільнення міністрів з посад. У Основному законі цієї держави навіть визначаються основи повноважень членів уряду, де в ст. 81 зазначається про те, що міністр керує міністерством, самостійно приймає рішення на виконання законодавства [13] тощо.

В Україні встановлення конституційних повноважень вищих органів влади після проголошення її незалежності здійснювалось у важких умовах протистояння різних політичних сил. Конституційний процес розпочався з Декларації про державний суверенітет України, яка була проголошена Верховною Радою України 16 червня 1990 р. В ній були означені основи розподілу повноважень, закріплювалось, що “державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову”. Водночас владних повноважень позбавлялась комуністична партія. Від імені всього народу, як зазначалось у Декларації, може виступати виключно Верховна Рада. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені всього народу України [14].

24 жовтня 1990 р. Верховна Рада України прийняла постанову “Про Комісію по розробці нової Конституції Української РСР” [15]. Ця комісія напрацювала концепцію нової Конституції УРСР, яка була схвалена Верховною Радою 19 липня 1991 р., та послідовно три проекти конституції [16, 629]. Після невдалого перевороту, організованого ГКЧП, парламент 24 серпня 1991 р. приймає Акт проголошення незалежності України, яким хоч і не розподілялися повноваження між органами різних гілок влади, однак закріплювався ряд нових відносин. Основне, що впливало із його тексту, – повноваження органів влади СРСР на Україну не поширюються. Крім того, іншим правовим актом – Законом України від 24 серпня 1991 р. № 1430-XII надавались спікеру українського парламенту додаткові повноваження до обрання Президента України видавати в межах законодавства України обов'язкові для виконання на території республіки розпорядження; зупиняти постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, накази міністрів та інших посадових осіб, підвідомчих Кабінету Міністрів України, а також дію рішень місцевих рад у разі їх невідповідності Конституції і законам України до

розгляду цих актів Верховною Радою України [17]. Незважаючи на звичайність за формою даного правового акта, він визначав конституційні повноваження Голови Верховної Ради України без внесення змін до Основного закону. 10 листопада 1994 року парламент затверджує новий склад конституційної комісії, в яку входять представники усіх трьох гілок влади [18]. Однак політичні дискусії, які проводилися під час засідань комісії поглиблювали конституційну кризу в державі. Для виходу із ситуації з метою розподілу повноважень між органами різних гілок влади представники політичних кіл держави на узгоджувальній комісії прийняли рішення про необхідність прийняття законів про державну владу та місцеве самоврядування в Україні та про зміни до Конституції України. Парламенту вдалося прийняти лише Закон України "Про державну владу та місцеве самоврядування", однак зміни до Конституції в зв'язку із його прийняттям внесені не були. Знову виникла конституційна криза, вирішення якої було здійснено шляхом укладення Конституційного договору між Верховною Радою та Президентом України [19]. Ця мала конституція визначала повноваження органів різних гілок влади і навіть органу, який в прийнятій опісля Конституції України не був передбачений. Тобто було визначено основи повноважень парламенту, Президента, уряду, судів і прокуратури України, а також Президії Верховної Ради України. Стаття 10 визначала повноваження останньої, вона мала права: скликати чергові сесії Верховної Ради України; організувати підготовку сесій Верховної Ради України; координувати діяльність постійних комісій Верховної Ради України; сприяти народним депутатам України в здійсненні ними своїх повноважень і забезпечувати їх необхідною інформацією; організувати проведення всенародних обговорень проектів законів України та інших актів Верховної Ради України; організувати видання українською і російською мовами законів України та інших актів, прийнятих Верховною Радою України, Президією Верховної Ради України, сприяти виданню зазначених актів у перекладі іншими мовами, якими користується більшість населення відповідних місцевостей України. Президія Верховної Ради України мала право приймати постанови з питань, віднесених до її відання.

19 липня 1996 р. було створено робочу групу з розроблення нового проекту Конституції України, яка на основі вже виробленого Конституційною комісією законопроекту опрацювала його. Після доопрацювання проекту Конституції України робочою підкомісією, в склад якої входили представники всіх гілок влади, законопроект від 24 лютого 1996 р. було передано на розгляд Конституційної комісії, яка схваливши його передала Тимчасовій спеціальній комісії з доопрацювання проекту Конституції України, остання в свою чергу внесла в нього ряд поправок. Розподіл повноважень у прийнятій 28 липня 1996 року Конституції України, це результат компромісу, досягнутого між різними політичними силами України. Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV "Про внесення змін до Конституції України" повноваження вищих органів влади були перерозподілені і це внесло елементи дуалізму виконавчої влади [20]. Хоча політики висловлювали думку про перехід за змінами до Конституції від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, в дійсності ж відбулися зміни повноважень різних органів влади, які дозволяють говорити про асистематизацію державного управління державою, що викликало протистояння між парламентом, Президентом та Кабінетом Міністрів України, а також підпорядкування центральних органів виконавчої влади в основному Уряду, а місцеві державні адміністрації залишилися під переважним впливом Президента України. Такий перерозподіл повноважень слугував не на користь державі, а навпаки став гальмом на шляху її розвитку. Зарубіжний досвід показує, що республіканська форма правління має бути або президентською, або парламентською. В таких випадках формується чітка система повноважень, яка має досить виражені ознаки субординації виконавчої влади, що дозволяє державі чіткіше слідувати завданому в законах політичному курсу. Як правильно зазначає О.Ю. Бульба, держави "Східної Європи наближені до французької президентської моделі" [21, 12], однак нещодавно цього не можна було сказати про Україну і нині про деякі інші республіки, де утворилася проміжна форма між парламентськими і президентськими республіками. Українська влада виправила це положення з допомогою конституційного суду і на сьогодні відновлена чинність Конституції України 1996 р.

Встановлення конституційних повноважень парламентом у державах, які зазнали поразки в Другій світовій війні також здійснювалось у складних умовах протистояння між національними політичними силами і окупаційною владою. Прикладом може послужити встановлення компетенції державних органів у Конституції Японії, яка була прийнята парламентом у жовтні 1946 р. (набрала чинності 3 травня 1947 р.). Її прийняття стало компромісом у вираженні інтересів досить широкого спектра політичних сил як усередині країни, так і поза її межами [22, 8]. В лютому 1946 р. був опублікований проект конституції,

розроблений японським урядом, який вніс незначні зміни в першу конституцію держави 1889 г. У той же час у березні уряд представив проект, розроблений в штабі американських окупаційних військ. Його поява викликана стурбованістю тим, що консервативний урядовий проект не одержить схвалення Далекосхідної комісії, яка була наділена компетенцією щодо корінного реформування конституції держави, до неї входили також представники від СРСР. Мало місце побоювання, що він викличе почуття протесту серед японського населення, тим більше, що після опублікування законопроекту в американській пресі і навіть серед прогресивної громадськості інших країн з'явилися критичні висловлювання. Водночас при складанні американського проекту були використані конституційне право Англії і США, приватний проект конституції, підготовлений групою японських інтелігентів на базі Веймарської конституції Німеччини 1919 р. і ін. [7, 260-261]. За образним висловом японського державознавця Х. Масаясу, "процес прийняття нової конституції був схожий на змагання з перетягування каната між окупаційною владою і консервативними силами Японії в рамках границь, обкреслених міжнародною й в середині японською суспільною думкою" [23, 70-75].

Конституція відрізняється від попереднього Основного Закону проголошенням суверенітету японського народу та визнанням парламенту вищим органом державної влади. Вона закріпила структуру парламенту, що складається з двох палат – палати представників і палати радників, члени яких обираються на основі загального виборчого права (у такий спосіб була ліквідована невиборна палата, що існувала раніше, палата перів), визначила статус парламенту, докорінно змінила повноваження імператора, установила новий порядок формування уряду. За конституцією прем'єр-міністр висувається парламентом з числа депутатів: керований їм Кабінет Міністрів несе відповідальність не перед імператором, а перед парламентом. В основному законі був закріплений принцип поділу влади, що корінним чином змінив розподіл повноважень з появою відповідних гілок влади, крім того, цей розподіл застеріг від зосередження державної влади в руках імператора [24].

Як вже зазначалось вище, встановлення повноважень вищих органів влади в конституції держави буде найбільше легітимним у випадку її прийняття виборцями на всенародному референдумі. Як зазначають деякі вчені, в цьому випадку повноваженнями органи влади ніби наділяються безпосередньо виборцями. Наприклад, В.К.Самігуллін пише, що народ Російської Федерації, прийнявши на загальноросійському референдумі 12 грудня 1993 р. Конституцію Російської Федерації, як би уклав договір із владою про те, що вона буде правити на визначених умовах, відповідно до принципів і норм цієї конституції. Отже, Конституція Російської Федерації – це, власне кажучи, суспільний договір, у якому реалізований принцип народного суверенітету [25, 20]. Однак, якщо при прийнятті конституції установчими зборами чи парламентом повноваження високопоставлених органів влади завжди можуть бути обговорені компетентними політиками, і депутати, приймаючи конституцію, усвідомлюють сутність та обсяг владних повноважень, а також те, кому вони адресуються, то при всенародному прийнятті цього правового акта не завжди громадяни усвідомлюють їх зміст та те, якій соціальній групі відповідний розподіл повноважень є найбільш вигідним. Тому думається, що найкращим підходом у визначенні конституційних повноважень мають стати обговорення на референдумі і самої конституції, і попереднє обговорення основних положень щодо розподілу даних повноважень. Причому, доцільно було б у бюлетенях визначити конкретно, яка форма державного правління є найбільш придатною для держави в певний період розвитку суспільства, а також варіанти розподілу повноважень між органами різних гілок влади, порядок призначення уряду та представників судової влади.

Нині в Україні, безперечно, ще не всі громадяни свідомо обирають представників влади і тим паче недостатньо орієнтуються під час проведення референдумів, мало що розуміючи із тих питань, які ставляться в бюлетенях. Це свідчить про потребу підвищення правової культури та правосвідомості людей, застосування різних форм і методів прищеплення правових знань. Людина своєю діяльністю удосконалює оточуючий світ і в праві закріплюється не тільки вже здійснене, але і через вивчення ідеального як керівної мети, встановлюються межі можливого. Спираючись на суспільну правосвідомість, формулюючи сутність права і знаходячи його обґрунтування, розробники конституції повинні мати на увазі не тільки поняття права, закріплене в змісті історично здійснених норм, але й ідею права, дану в досвіді систематично очищеної правосвідомості, предметно – права, що споглядає верховну мету, і дух. Сутність права не вичерпується змістом позитивного права. Право створюється людиною, і той, хто прагне пізнати цю основну природу права, повинен споглядати не тільки погано вибудовані в минулому «щабелі», але і верховну мету всього сходження. Обґрунтовуючи право, юристи повинні відправлятися від нормальної

правосвідомості, тобто від такого предметного досвіду, що є ширшим і глибшим, ніж просте знання позитивного права. Цей предметний досвід повинен мати на увазі основну функцію всякого права як такого і показати, що ця функція необхідна в житті людського духу. Обґрунтувати право не означає виправдати все історично здійснене, але показати, що право в його родовій сутності й в його позитивному виді заслуговує духовного визнання і прийняття з боку кожної людини [26, 22]. Предметом відображення правової свідомості є правова дійсність. Правова дійсність – це буття права у його статичі і динаміці, поєднання права як належного і як суцього, тобто і суб'єктивного, що проявляється через праворозуміння людей, воно позитивно виражене в правових актах держави і здійсненне в правовідносинах. Проте, позитивне право являє собою систему норм, що виходять від держави, – центральний, системотворний елемент правосвідомості як форми суспільної свідомості, предметом відображення якої є правова дійсність, пізнання й оцінювання якої виявляється в юридично значимому поведженні людей. Правосвідомість виявляється в знаннях людей про правову дійсність, стан правопорядку та законності, розподіл повноважень між державними органами, зміст норм позитивного права, в їх уявленнях про бажаний, передбачуваний зміст тих чи інших норм позитивного права. Таким чином, правосвідомість – явище ідеальне, що безпосередньо спостерігається та відноситься до внутрішнього світу суб'єктів права [27, 124]. Суб'єктами правосвідомості виступають громадяни та інші фізичні особи, соціальні групи, суспільство у цілому. Однак у випадку вираження політичної правової волі на референдумі цими суб'єктами є громадяни України, яким на момент проведення референдуму виповнилося вісімнадцять років. Важливу роль у відносинах щодо проведення референдуму належить груповій правосвідомості, суб'єктом правосвідомості тут буде ініціативна група з проведення загальнодержавного або місцевого референдуму, яка утворюється на зборах громадян. Законодавець у таких випадках визначає порядок створення ініціативної групи, кількісний склад громадян, які мають право її утворювати, причому окремо при проведенні референдумів на рівні усієї держави та на місцевих рівнях, тобто на рівнях адміністративно-територіальних одиниць. Законодавець встановлює також належність права на збирання підписів, особливості суб'єктів, які користуються цим правом. Позитивне право не може регулювати суспільні відносини поза свідомістю і волею людей – учасників цих відносин, на правосвідомість яких воно впливає. Як суб'єкти правотворчого процесу щодо прийняття конституції держави на всенародному референдумі громадяни мають бути обізнаними не тільки зі змістом чинних норм права, але і з основними концепціями теорії права та держави, а також конституційного права. На жаль, в сучасний період розвитку людства все частіше спостерігаються прояви правового нігілізму, що виражається в запереченні окремими індивідами соціальної цінності права. Ігнорується вивчення нормативно-правових актів, особливо тих, які закріплюють права і свободи громадян, а також їх обов'язки. Переважно в конституціях проголошуються права громадян на референдум. Використання референдуму при прийнятті основних законів передбачено в Конституції Французької республіки від 4 жовтня 1958 р. (зі змінами, внесеними 22 лютого 1996 р.) [28], Конституцією Італії від 12 березня 2006 р. [29], Конституцією Республіки Польщі від 2 квітня 1997 р. [30], в Конституції України від 28 липня 1996 р. та в конституціях інших держав світу. Згідно зі ст. 11 Конституції Французької республіки Президент Франції за пропозицією уряду або парламенту має право винести на референдум будь-який законопроект, який стосується організації органів державної влади, реформ, що відносяться до соціальної чи економічної національної політики, державної служби, дозволяє ратифікацію угод, які не заперечуються конституцією, однак можуть певним чином впливати на функціонування державних інститутів. Ст. 75 Італійської конституції встановила в яких випадках можливий референдум і коли його проводити забороняється. Якщо того будуть вимагати п'ятсот тисяч виборців або п'ять обласних рад, призначається народний референдум для повного чи часткового скасування законодавчих актів. У референдумі мають право брати участь всі громадяни, які за законом Італії вибирають представників палати депутатів. Якщо в голосуванні на референдумі брало участь більше половини тих, хто має на це право, і якщо за поставлені питання голосувала більшість учасників виборчого процесу, результат референдуму вважається позитивним. Не допускається виносити на референдум положення щодо законів про бюджет, про амністію та помилування, а також питання про ратифікацію міжнародних договорів. У ст. 125 Конституції Республіки Польща зазначається, що в питаннях, які мають особливе значення для держави, може бути проведено загальнопольський референдум, який призначається Сеймом або Президентом республіки за узгодженням із Сенатом. Якщо у ньому брало участь більше половини осіб, які мають право голосу, результат референдуму є обов'язковим. У Конституції України питанням референдуму присвячено декілька статей. Так, стаття 69 Основного

Закону закріплює положення щодо права на волевиявлення як через вибори, так і референдум. У статтях 72-74 визначено порядок призначення всеукраїнського референдуму, питання, які вирішуються тільки через референдум, та випадки заборони його проведення. Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їх повноважень, встановлених Конституцією України. Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області. Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України. Референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії.

У той же час на референдумі не може бути здійснено всебічний аналіз правових інститутів, які складають конституцію в цілому. Особливо це позначається у питаннях закріплення конституційних повноважень органів різних гілок влади та органів, які виступають елементами противаг між цими гілками влади. Часто повноваження установчої влади на практиці перебирають парламенти або спеціально створені органи, тими ж державними органами. Прийняття конституції парламентом ми вважаємо нелегітимним, оскільки сам парламент утворюється шляхом делегування повноважень депутатам виборцями, однак виборці не передбачають передавання установчих повноважень парламенту. Установчі повноваження можуть мати спеціальні органи, яким виборці свідомо передають їх для розроблення проекту конституції держави та до всенародного схвалення її, попереднього прийняття. Однак на практиці ці нібито зрозумілі настанови повсюдно порушуються.

Нині в Україні проходить процес підготовки змін до Конституції. Думається, що запропонований і викладений вище спосіб встановлення конституційних повноважень органів влади та органів місцевого самоврядування міг би стати в пригоді, але його застосування також насамперед потребує відповідних змін до Основного закону держави.

Література:

1. Шаповал В. М. Конституція / В. М. Шаповал // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [голова редкол. Ю. С. Шемшученко]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 3: К–М. – 2001. – 789 с.
2. Словарь русского языка : в 4 т. / [под ред. А.В.Евгеньева. 3-е изд., стереотипное]. – М. : Русский язык, 1985–1988. – Т. II. – 1986. – 736 с.
3. Bastid P. L’idée de constitution. – P., 1985. – P. 19.
4. Георгіца А. З. Конституційне право зарубіжних країн : підручник / Георгіца А. З. – Чернівці : Рута, 2001. – 431с.
5. Голосніченко Д. Теоретичні засади встановлення конституційних повноважень: історичні аспекти та сучасне державотворення / Д. Голосніченко // Юридична Україна. – 2008. – № 5. – С. 22–27.
6. Зяблюк М. П. Конвент / М. П. Зяблюк, С. В. Глухова // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [голова редкол. Ю. С. Шемшученко]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 3: К–М. – 2001. – 789 с.
7. Иностранное конституционное право / [под ред. В. В. Маклакова]. – М. : Консум, 1996. – 517 с.
8. Франкфуртский документ от 1.7.1948 г. // Бергман В. Введение в понимание германского основного закона // Основной закон Федеративной Республики Германии: Ведомство по печати и информации Федерального правительства, 1997. – С. 6–11.
9. Бергман В. Введение в понимание германского основного закона / В. Бергман // Основной закон Федеративной Республики Германии: Ведомство по печати и информации Федерального правительства, 1997. – С. 6–11.
10. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран / Чиркин В. Е. – М. : Ин-тут гос. и права РАН РФ, 1997. – 568 с.
11. Тарановский Ф. В. Учение о естественном праве / Ф. В. Тарановский // Академічна юридична думка / [укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка]. – К. : Ін Юре, 1998. – С. 78–93.
12. Деметрашвили А. В. Грузия. Вводная статья / А. В. Деметрашвили // Конституции государств – участников СНГ. – М. : Норма, 2001. – С. 171–204.
13. 295. Конституция Грузии от 24 августа 1995 р. // Конституции государств – участников СНГ. – М. : Норма, 2001. – С. 205–240.

14. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
15. Постанова Верховної Ради України від 24 жовтня 1990 р. “Про Комісію по розробці нової Конституції Української РСР” // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 45. – Ст. 607.
16. Бурчак Ф. Г. Украина. Вводная статья / Ф. Г. Бурчак // Конституции государств – участников СНГ. – М. : Норма, 2001. – С. 629–656.
17. Закон України “Про надання додаткових повноважень Голові Верховної Ради України” від 24 серпня 1991 р. № 1430-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 505.
18. Постанова Верховної Ради України “Про склад Комісії з опрацювання проекту нової Конституції України (Конституційної Комісії)” від 10 листопада 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 46. – Ст. 419.
19. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 18. – Ст. 133.
20. Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV “Про внесення змін до Конституції України” // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.
21. Бульба О. Ю. Конституційно-правові аспекти реалізації принципу поділу влади в Україні: національна традиція та сучасність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право” / О. Ю. Бульба. – К., 2008. – 20 с.
22. Латышев И. А. Конституционный вопрос в послевоенной Японии / Латышев И. А. – М. : Политиздат, 1959. – 270 с.
23. Инако Ц. Современное право Японии / Ц. Инако. – М. : Юрид. лит., 1981. – 270 с.
24. Преамбула Конституции Японии // Конституции зарубежных государств. Соединенные Штаты Америки, Великобритания, Франция, Германия, Италия, Япония, Канада / В.В. Маклаков (состав.). – М.: Бек, 1996. – 432 с.
25. Самигуллин В. К. Основы российского конституционного права : учеб. пособие / Самигуллин В. К. – Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 2000. – 264 с.
26. Ильин И. А. О сущности правосознания / Ильин И. А. – М. : Проспект, 1997. – 230 с.
27. Шульга А. М. Теория государства и права / Шульга А. М. – Харьков : Изд-во Ун-та внутренних дел, 2000. – 320 с.
28. Конституция Французской республики (ст. 11) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vivoco/rsl.ru.VV/LAW/FRANSE-W.HTM>
29. Конституция Итальянской республики (ст. 75) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.Italia-ru.it/node/4657>
30. Конституция Республики Польша (ст. 125) // Конституции государств Европы. – М. : Изд-во Норма, 2001. – С. 240–258.

ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ГРОМАДЯНИНА НА БЕЗОПЛАТНУ ВИЩУ ОСВІТУ В УКРАЇНІ

Кузьменко Є.О.

юрисконсульт Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Дослідження, проведене в статті, дає можливість дійти висновку, що на сьогодні нормативно-правові акти в сфері надання безоплатної вищої освіти суперечать Конституції України та міжнародним нормативно-правовим актам, містять правові колізії та суттєві прогалини, а отже потребують внесення відповідних змін.

Исследование, проведенное в статье, позволяет сделать вывод, что на сегодня нормативно-правовые акты в сфере предоставления бесплатного высшего образования противоречат Конституции Украины и международным нормативно-правовым актам, содержат правовые коллизии и существенные пробелы, а следовательно требуют внесения соответствующих изменений.

A study in the article, allows the conclusion that at present regulations in the provision of free higher education contrary to the Constitution of Ukraine and international legal acts, legal conflict and contain significant gaps, and therefore require appropriate amendments.

Ключові слова: Конституція України, Закон України «Про вищу освіту», безоплатна вища освіта, випускник, вищий начальний заклад.

Загально відомо, що Конституція України є основним законом держави та має найвищу юридичну силу. Її норми є нормами прямої дії, в той час як інші нормативно-правові акти мають прийматися на основі Конституції і повинні відповідати їй.

Водночас, на сьогодні нормативно-правові акти в сфері надання безоплатної вищої освіти суперечать Конституції України та міжнародним нормативно-правовим актам, містять правові колізії та суттєві прогалини.

Метою цієї статті є дослідження дотримання конституційних прав громадянина при отриманні безоплатної вищої освіти в Україні, в тому числі в аспекті відшкодування вартості навчання випускниками вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням та надання пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства в цій сфері.

Зміст конституційного права на освіту досліджуються у працях таких правознавців, як: С.Алексєєв, М.Вітрук, А.Колодій, В.Копейчиков, О.Малько, М.Матузов, О.Скакун. Ряд науковців присвятили свої роботи дослідженню окремих аспектів конституційного права на освіту. Узагальнену характеристику конституційного права на освіту досліджували такі молоді вчені як: В.Астахова, В.Боняк, О.Вінгловська, К.Грищенко, К.Романенко, Л.Тарусова.

Незважаючи на значний обсяг роботи по вдосконаленню законодавства в освітній галузі, проведеної за часи незалежності нашої держави, воно ще потребує істотного доопрацювання для усунення протиріч і невідповідностей. До цього часу у національній юридичній науці не висвітлена низка аспектів дотримання конституційних прав громадянина при отриманні безоплатної вищої освіти в Україні.

Конституція України в ст. 53 визначає, що громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Рішенням Конституційного Суду України від 04.03.2004 року у справі №5-рп/2004 (справа про доступність і безоплатність освіти), а саме в п.4.3. визначено, що «безоплатність» рівнів освіти у державних і комунальних навчальних закладах слід розуміти як можливість здобуття освіти у цих закладах без оплати, тобто без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги, відповідно до державного стандарту в межах тих видів освіти, безоплатність яких визначена у цих положеннях. Забезпечення безоплатності освіти на всіх рівнях є однією з гарантій її доступності.

Безоплатність здобуття громадянами освіти забезпечується фінансуванням навчальних закладів цих форм власності за рахунок державних і місцевих бюджетних асигнувань згідно з визначеними законами та іншими правовими актами нормативами їх фінансового і матеріально-технічного забезпечення, що, однак, не виключає можливості фінансування галузі освіти за рахунок розвитку позабюджетних механізмів залучення додаткових коштів, як це визначено законодавством про освіту.[1]

Згідно ст.43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Використання примусової праці забороняється.

При цьому законодавством закріплений обов'язок осіб відпрацювати після закінчення навчання і здобуття безоплатної вищої освіти. Зокрема, п. 2 ст. 52 Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 р., випускники вищих навчальних закладів, які здобули освіту за кошти державного або місцевого бюджетів, направляються на роботу і зобов'язані відпрацювати за направленням і в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Крім того, п. 2 Указу Президента України «Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів» від 23 січня 1996 р. № 77/96 визначає, що особи, які навчаються за рахунок державних коштів, укладають з адміністрацією вищого навчального закладу угоду, за якою вони зобов'язуються після закінчення навчання та одержання відповідної кваліфікації працювати в державному секторі народного господарства не менше ніж три роки. У разі відмови працювати в державному секторі народного господарства випускники відшкодовують в установленому порядку до державного бюджету повну вартість навчання. Випускники, які закінчили вищі навчальні заклади за власний рахунок, мають право обирати місце працевлаштування за особистим бажанням.

А також окремі положення п. 6, п. 8, п. 14 Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням» від 22 серпня 1996 № 992 року містять умову відшкодувати вартість такого навчання.

Виходячи з вищенаведених положень випускник вищого навчального закладу «примусово працевлаштується». Хоча ідея примусових відпрацювань суперечить нормам Конституції України (зокрема ст.1, 3, 21, 43), нормам Кодексу законів про працю (ст. 2), Закону України «Про зайнятість населення» (ст. 1 та 4), ратифікованим Україною Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» (згідно ч. 2 ст. 4 ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю) та Конвенції Міжнародної організації праці «Про скасування примусової праці» № 105 (п. б ст. 1). [2; 10]

В 2000 році, ратифікувавши Постановою Верховної Ради України від 05.10.2000 р. Конвенцію про скасування примусової праці від 25.06.1957 р., Україна зобов'язалася скасувати примусову або обов'язкову працю і не вдаватися до будь-якої її форми, зокрема «як методу мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку». Так, однією з форм примусової праці, згідно з п. б ст. 1 Конвенції про скасування примусової праці, є використання робочої сили для потреб економічного розвитку.

Тобто згідно до чинного законодавства України, держава гарантує своїм громадянам право на вільний вибір професії, роду занять та роботи. Водночас передбачений вищезазначеними нормативними актами обов'язок відпрацювання або грошового відшкодування, як компенсації за надану державою освіту порушує конституційне право громадян на працю.

Слід також відзначити, що встановлений окремими нормами законодавства України обов'язок для випускників навчальних закладів відпрацювати після закінчення навчання три роки, порушує також конституційне право громадян на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, гарантоване ч. 1 ст. 33 Конституції України. [3; 57-59]

Цікавим з погляду цивілістичної науки видається судовий прецедент, що був створений в 2009 році Окружним адміністративним судом м.Києва. Так, в Постанові від 14.09.2009 року №3/609 суд зазначив, що повна реалізація відповідних прав та обов'язків по наданню державою особі безоплатної освіти (навчання за державним замовленням) передбачає виникнення іншого складу правовідношення, в якому вже право держави на результати трудової діяльності особи, яка здобула вищу освіту за державним замовленням кореспондує обов'язок цієї особи здійснювати таку трудову діяльність на встановлених державою умовах. Це вже інший вид правовідносин, який виникає в результаті реалізації особи права на безкоштовну вищу освіту.

Водночас суд зауважив, що направлення на роботу не є примусовою працею, оскільки, вступу особи до вищого навчального закладу за державним замовленням, передують вільний вибір такою особою майбутньої професії та роду занять. Укладаючи угоду про підготовку фахівців з вищою освітою, особа обізнана із родом та характером майбутньої роботи, яка може бути запропонована особі виключно в межах її спеціальності та кваліфікації, а тому підстави стверджувати про примусову працю, в даному випадку, відсутні. [4]

Закономірно постає питання про порядок визначення розміру відшкодування вартості навчання у разі не відпрацювання випусником протягом трьох років за направленням. Правовідносини з питань відшкодування вартості навчання випусниками вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням регулюються Законом України «Про вищу освіту», Постановою Кабінету Міністрів України «Про Порядок працевлаштування випусників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням» від 22 серпня 1996 року №992 та локальними нормативно-правовими актами вищих навчальних закладів.

В 1996 році Кабінетом Міністрів, відповідно до ст.52 Закону України «Про освіту» та з метою забезпечення реалізації права на роботу за фахом випусниками навчальних закладів України, було затверджено Постанову «Про Порядок працевлаштування випусників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням» (далі – Порядок).

Пунктом 14 «Порядку працевлаштування випусників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням» визначено, що у разі не прибуття молодого фахівця за направленням або відмови без поважних причин приступати до роботи за призначенням, звільнення його з ініціативи адміністрації за порушення трудової дисципліни, звільнення за власним бажанням протягом трьох років випусник зобов'язаний відшкодувати у встановленому законом порядку до державного бюджету вартість навчання та компенсувати замовникові всі витрати.

Відповідно до п. 4 Порядку, Міністерству фінансів разом з Міністерством освіти, Міністерством економіки, Міністерством юстиції та Національним банком до 1 січня 1997 року було доручено розробити і затвердити Порядок визначення та відшкодування випусниками вартості навчання у разі порушення ними умов угоди про працевлаштування.

Однак, до теперішнього часу такий Порядок не прийнятий та не затверджений. Таким чином, механізм визначення та відшкодування випусниками вартості навчання у разі порушення ними угоди про працевлаштування відсутній.

Крім того, ст.56 Закону України «Про вищу освіту» випусникам вищого навчального закладу гарантовано, що їх працевлаштування повинно здійснюватися за направленням вищого навчального закладу відповідно до угоди між замовником, керівником навчального закладу та випусником.

Дійсно, вищий навчальний заклад видає таке направлення, але варто пам'ятати, що відповідно до п. 17 Порядку випусники вищих навчальних закладів працевлаштовуються на місця, доведені до вищого навчального закладу виконавцями державного замовлення. Згідно п.5 Порядку виконавцями державного замовлення є міністерства та відомства, що мають у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади.

Отже, вищий навчальний заклад є лише проміжною ланкою між випусником та відповідним міністерством чи відомством. На практиці вищі навчальні заклади самі мають працевлаштувати випусників до державних підприємств, установ та організацій. Однак, така діяльність не є прямим обов'язком вищого навчального закладу, який в першу чергу є освітнім закладом. Відповідно до Закону України «Про освіту», місія вищого навчального закладу саме сприяти працевлаштуванню випусників, а не безпосередньо працевлаштовувати.

Додатково варто зазначити, що більшість вузів в своїх локальних нормативно-правових актах питання організації працевлаштування випусників держзамовлення вирішили. Наприклад, згідно ч.2 Положення про організацію працевлаштування випусників Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (затвердженого Наказом ректора №1-163 від 27.11.2007 року) база даних місць працевлаштування університету формується, у першу чергу, відповідно до місць, що визначаються виконавцями державного замовлення згідно з вимогами Постанови Кабінету Міністрів України від 22 серпня 1996 року № 992. У разі відсутності місць державного замовлення випускові кафедри, деканати, департамент навчальної роботи формують базу даних місць працевлаштування випусників на основі укладених договорів з підприємствами, установами організаціями тощо.

В разі не прибуття випусника до місця практики вищі навчальні заклади не мають важелів впливу на відшкодування вартості навчання випусниками ВНЗ, підготовка яких здійснювалась за держзамовленням. [2; 10]

Теоретичні аспекти даного питання вже мають і своє практичне втілення. Так, за результатами перевірок контрольно-ревізійних управлінь протягом останніх років щодо порядку працевлаштування випусників, які навчалися за кошти державного бюджету, вищим

навчальним закладам нараховані мільйонні штрафи за неефективне використання коштів державного бюджету.

Приклад тому - безліч судових справ. Зокрема справа № 2-662/09 р., що слухалася в грудні 2009 року Карлівським районним судом Полтавської області. Так, суд не задовольнив вимогу позивача про стягнення з відповідача вартості навчання у вищому навчальному закладі відповідно до угоди про підготовку фахівців, яка укладена між відповідачем та позивачем та відповідно до якої відповідач зобов'язувався прибути після закінчення академії на місце направлення і відпрацювати не менше трьох років. Суд, дослідивши матеріали справи, заслухавши пояснення сторін, встановивши факти і відповідні їм правовідносини прийшов до висновку, що позов не підлягає задоволенню з наступних підстав.

Із Закону України «Про вищу освіту» слідує, що даний Закон не містить умов про обов'язковість трирічного відпрацювання та відшкодування у встановленому порядку додержавного бюджету вартості навчання, компенсування замовникові витрат у разі неприбуття молодого фахівця за направленням або відмови його без поважної причини приступити до роботи за призначенням, звільнення його з ініціативи адміністрації за порушення трудової дисципліни за власним бажанням з роботи протягом трьох років.

Поряд з цим, судом встановлено, що на час слухання справи Порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням не прийнятий та не затверджений, а тому позовні вимоги позивача є безпідставними [5].

Таким чином, зазначені вище положення нормативно-правових актів обмежують конституційні права громадянина України на безоплатну вищу освіту, працю, свободу пересування та вільний вибір проживання і з огляду на це, видаються такими, що потребують приведення у відповідності до норм Конституції України.

Позитивним моментом в досліджувальній проблемі видається Роз'яснення Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України щодо питання працевлаштування випускників вищих навчальних закладів від 12.04.2011 року. В Роз'ясненні, зокрема, зазначається, що враховуючи сучасні умови розвитку економіки України, у тому числі, значне зменшення державного сектору (від 0 % до 30 %, залежно від галузі економіки) керівництво вищих навчальних закладів, за умови відсутності запитів від державних підприємств, установ та організацій, може сприяти працевлаштуванню випускників на підприємства, установи та організації інших форм власності, оскільки вони теж є платниками податків і вносять внесок у розвиток економіки країни. Будь-які матеріальні претензії до випускника вищого навчального закладу, підготовка якого здійснювалась за державним замовленням, є неправомірними, тому що відсутні правові механізми, які б зобов'язали його відшкодувати до державного бюджету вартість навчання [6].

Однак, вказаний лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України щодо питання працевлаштування випускників вищих навчальних закладів від 12.04.2011 року має рекомендаційний характер і не є нормативно-правовим актом.

Одним із варіантів усунення законодавчої колізії в частині працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням, може бути внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» наступного змісту. Абзац 2 статті 56 «Працевлаштування випускників вищих навчальних закладів» доповнити таким змістом: «За умови відсутності запитів від замовника, керівник вищого навчального закладу, може сприяти працевлаштуванню випускника на підприємство, установу та організацію будь-якої форми власності».

Внесення таких змін дасть змогу вищим навчальним закладам діяти у відповідності до законодавства, адже зараз, де-факто, діє практика працевлаштування випускників у приватному секторі.

Крім того, внесення вказаних змін, забезпечить дотримання конституційних прав людини на отримання безоплатної вищої освіти та вільний вибір місця роботи. Водночас, сприяння працевлаштуванню випускника на підприємство, установу та організацію будь-якої форми власності, буде правом, а не обов'язком вищого навчального закладу.

Усунення вищезазначених протиріч та вирішення окресленої проблеми, позитивно відіб'ється на статусі України як конституційної правової держави.

Література:

1. Рішення Конституційного суду України №5-рп/2004 від 4 березня 2004 року // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v005p710-04>

2. Кузьменко Є.О. Конституційне право людини на працю, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується // Юридична газета. – 2011. - №9. – С. 10.
3. Вишневецький Ю. Право на безоплатну освіту – міф чи реальність? // Юридичний радник. – 2005. - №6 (8). – С.57-59.
4. Постанова Окружного адміністративного суду м.Києва від 14.09.2009 року №3/609 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/4975613>
5. Рішення Карлівського районного суду Полтавської області від 23 грудня 2009 року у справі № 2-662/09 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/7277307>
6. Роз'яснення Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України щодо питання працевлаштування випускників вищих навчальних закладів від 12.04.2011 року // http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244201253.

УДК 340

ОЗОНОВИЙ ШАР АТМОСФЕРИ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ ОБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Золотарьова Н.І.

Професор кафедри адміністративної діяльності Національної академії внутрішніх справ

кандидат юридичних наук

В статті розглядаються питання правового регулювання відносин щодо охорони озонного шару атмосфери, відношення світового співтовариства до проблеми його руйнування, правове положення України у міжнародних відносинах щодо реалізації норм Кіотського протоколу.

В статье рассматриваются вопросы правового регулирования отношений охраны озонного шара атмосферы, отношения мирового сообщества к проблеме его разрушения, правового положения Украины в международных отношениях реализации норм Киотского протокола.

In article observed questions about legal regulation protection of ozone layer, attitude of international fellowship to problem of destruction ozone layer, legal position of Ukraine in international attitude to implementation of standards of Kyoto Protocol.

Ключові слова: озонний шар атмосфери, правова охорона, Кіотський протокол.

Стаття 50 Конституції України закріплює право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. На забезпечення цього права направлено ряд нормативних актів України, з допомогою яких реалізується дане конституційне право. Загалом реалізація законодавчих актів шляхом застосування норм права відноситься до системи заходів, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища. І цей компонент навколишнього середовища, в якому мешкає людина в цілому є об'єктом впливу природоохоронних органів.

Одним із об'єктів охорони навколишнього природного середовища, до якого прикута увага світової спільноти, є озонний шар – одна із найважливіших екосистем.

Природні екологічні системи і, зокрема озонний шар атмосфери, мають глобальне значення. Охороні підлягають не будь-які, а лише природні екологічні системи. Модифіковані і трансформовані екологічні системи, відповідно до міжнародної класифікації, не можуть беззастережно служити об'єктами охорони, тому що вони не завжди позитивно впливають на людину, це і штучно створені водоймища, і аграрні зони, і міське середовище тощо.

Призначення озонного шару атмосфери полягає в охороні живої природи і людини від згубного впливу ультрафіолетового випромінювання. Через небезпеку руйнування світове співтовариство виділяє його в один із пріоритетних об'єктів охорони.

Озонний шар атмосфери являє собою шар в межах стратосфери, який лежить на висоті 7-8 км (на полюсах), 17-18 км (на екваторі) і до 100 км над поверхнею Землі, що відрізняється підвищеною концентрацією молекул озону (у 10 разів вище, ніж у поверхні Землі), це дозволяє поглинати ультрафіолетове випромінювання, згубне для біоорганізмів. Забруднення навколишньої природного середовища хімічними речовинами, серед яких мають й озоноруйнуючі з'єднання, веде до поступового зниження змісту озону. Утворилися простори зі зниженим змістом озону, що одержали назви озонних дір. З 1987 р. зареєстрована сфера зниженого змісту озону, що розширюється, (по 4 % у рік). В 1985 р. англійські вчені опублікували статтю, у якій стверджувалося, що кожної весни, починаючи з 1980 р., над Антарктидою утворюються значні сфери зменшення загального змісту озону. Цей результат в засобах масової інформації було названо "озоновими дірами" над Антарктидою. Ця назва в наступні роки використовувалася не тільки в популярній літературі, але вона стала широко використовуватися в наукових статтях. Однак, термін цей умовний, тому що мова йде не про якісь діри в атмосфері, де взагалі відсутній озонний шар, єдиний захисник живого на Землі від згубної ультрафіолетової радіації Сонця, а розглядається явище весняного зменшення змісту озону над Антарктидою. Сьогодні прийнято аномалії озону відносити до "озонних дір", якщо дефіцит озону перевищує 30%. Причина утвору озонної діри над Антарктидою пов'язана, насамперед, із систематичним збільшенням у стратосфері Землі окислів хлору, і інших озоноруйнуючих речовин. Глибина й просторові розміри цієї діри мають тенденцію до збільшення. Так, у першій половині 90-х років площа

озонової діри становила 15 млн. кв. км і тривалість її існування змінювалася в межах 32-63 дня, в 1995 році вона перевищувала 20 млн. кв. км і тривалість становила 71 день. Наприкінці 1999 року з'явилася інформація про те, що площа озонової діри досягла 25 млн. кв. км, і периферія її розташовується вже біля берегів Нової Зеландії. При цьому була зареєстрована мінімальна кількість озону (починаючи з 1985 року), яка поменшала приблизно в три рази в порівнянні з рівнем озону над Антарктидою в 70-х роках. У жовтні 2000 року, новозеландські вчені порахували розмір озонової діри і констатували, що вона займає 29,53 млн. кв. км та вказали, що в зону її дії вже потрапило місто Пунта-Аренас (Чилі), а у майбутньому окремі сегменти озонової діри почнуть загрожувати Аргентині, Австралії й ПАР. Зараз площа озонової діри дорівнює розмірам Північної Америки. Поки, учені не зважуються говорити про зменшення розмірів озонової діри. Скоріше, вони заявляють про її стабілізацію (діра не перевершує границь 30 млн. кв. км). При збереженні сучасного рівня викидів руйнуючих озоноречовин в атмосферу розмір озонової діри почне зменшуватися тільки через 50-60 років. В останні роки ділянки дефіциту озону були зареєстровані й над Північною півкулею. Площа цих ділянок суттєво менше антарктичної озонової діри й вони можуть спостерігатися над різними регіонами Північної півкулі, їх прийнято називати локальними озоновими дірами. Одна з таких локальних озонових дір спостерігається над Центральною Азією, яка вперше з'явилася в серпні 1984 р. Надалі, вона спостерігається у весняний період майже щорічно. Ці дані були отримані в результаті багаторічних, щодобових спостережень параметрів атмосфери над гірським регіоном Центральної Азії. Спостереження проводилися на унікальній науковій станції Іссик-Куль, яка розташована на березі озера Іссик-Куль, в 10 км на захід міста Чолпон-Ата.

Наведені дані свідчать, про те, що наприкінці ХХ сторіччя не тільки в Південній, але й в Північній півкулі, поява озонових дір з дефіцитом озону в 10-40%, тобто в 2,5-9 раз перевищуючий максимальний рівень природних коливань, стала повсякденним явищем. Проблема втрати озонового шару може привести до зростання ультрафіолетової радіації Сонця, що буде впливати не тільки на все населення планети, але й на все живе на Землі [1].

Світове співтовариство визнає пріоритетною охорону даного природного об'єкта. Саме з приводу його охорони було прийнято ряд міжнародних угод. Віденська конвенція про охорону озонового шару, що прийнята Організацією Об'єднаних Націй 22 березня 1985 р. зобов'язала застосовувати у промисловості та сільському господарстві альтернативні технології та устаткування, використання яких дає можливість зменшити чи зовсім усунути викиди речовин, що впливають чи здатні несприятливо впливати на озоновий шар [2]. Норми Віденської конвенції зобов'язують держав-учасниць у відповідному порядку організувати дослідження й давати наукові оцінки з питань фізичних і хімічних процесів, що можуть вплинути на озоновий шар, вплив на здоров'я людини та інші біологічні наслідки, що спричиняються змінами стану озонового шару, особливо змінами ультрафіолетового сонячного випромінювання, що впливає на живі організми. Сторони зобов'язуються самі або через компетентні міжнародні органи з повним урахуванням національного законодавства й такого роду діяльності, що проводиться як на національному, так і на міжнародному рівні, сприяти проведенню і проводити спільні або взаємно доповнюючі програми систематичні спостереження за станом озонового шару та іншими відповідними параметрами [3]. Технологія спостережень та обміну інформацією викладена в додатках I і II до Віденської конвенції. Згідно до вимог Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар, від 16 вересня 1987 р., який набув чинності для України 1 січня 1989 р., кожна країна має забезпечити стабільність споживання озоноруйнівних речовин з тим щоб їх рівень не збільшувався порівняно з 1986 роком. І лише для необхідності задоволення основних внутрішніх потреб держави цей рівень може зрости, але не більше ніж на десять відсотків у порівнянні з рівнем 1986 року [4].

Проблемам глобального потепління міжнародна спільнота досить давно приділяє особливу увагу. 9 травня 1992 року була прийнята Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [5]. Україна на Конференції ООН з навколишнього середовища в м. Ріо-де-Жанейро підписала даний документ 11 червня 1992 р., однак цей документ було ратифіковано Верховною Радою України тільки Законом від 20 жовтня 1996 р. № 435/96-ВР [6]. ООН відчуваючи занепокоєння з приводу того, що в результаті людської діяльності відбулося істотне збільшення концентрації парникових газів в атмосфері, що таке збільшення посилює природний парниковий ефект і що це призведе, в середньому, до додаткового потепління поверхні і атмосфери Землі і може несприятливо вплинути на природні екосистеми і людство домовитися провести ряд взаємних заходів щодо посилення контролю за викидом в атмосферу парникових газів. Особливо це стосується розвинених держав світу,

де доля викидів у розрахунку на одну людину значно перевищує такий самий показник для країн, що розвиваються, а також тих, що прагнуть будувати ринкову економіку. Як це зазначено в ст. 2 цього міжнародно-правового документу, Кінцева мета Конвенції і усіх пов'язаних з нею правових документів, які може прийняти Конференція Сторін, полягає у тому, щоб досягти у виконанні відповідних положень Конвенції стабілізації концентрацій парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему. Такий рівень має бути досягнутий у строки, необхідні для природної адаптації екосистем до зміни клімату, що дасть можливість не ставити під загрозу виробництво продовольства і сприятиме забезпеченню подальшого економічного розвитку на стійкій основі. Конкретизація вимог, які були поставлені до держав-учасниць підписання Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, здійснена в Кіотському протоколі до вказаного міжнародно-правового акту, який було підписано 11 грудня 1997 р.

Держави-учасниці підписання Кіотського протоколу взяли на себе зобов'язання здійснювати та/або продовжувати розробляти відповідно до своїх національних умов такі політику та заходи, як:

- підвищення ефективності використання енергії у відповідних секторах національної економіки;

- охорона та поліпшення якості поглиначів і накопичувачів парникових газів, що не регулюються Монреальським протоколом, з урахуванням своїх зобов'язань за відповідними міжнародними природоохоронними угодами; сприяння поширенню раціональних методів ведення лісового господарства, лісонасадження та лісооновлення на стабільній основі;

- заохочення форм сталого та раціонального ведення сільського господарства у контексті урахування особливостей зміни клімату;

- проведення досліджень, розробка, сприяння широкому використанню та впровадженню нових і відновлюваних видів енергії, технологій поглинання двоокису вуглецю та передових сучасних екологічно безпечних технологій;

- поступове скорочення або усунення ринкових диспропорцій, фіскальних стимулів, звільнення від податків та мита і субсидій, що суперечать цілям Конвенції, в усіх галузях, які є джерелами викидів парникових газів, і застосування ринкових механізмів;

- заохочення належних реформ у відповідних галузях з метою сприяння реалізації політики та заходів обмеження або скорочення викидів парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом;

- заходи з обмеження та/або скорочення викидів парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом, у транспортній галузі;

- обмеження та/або скорочення викидів метану шляхом рекуперації та його повторного використання у процесі видалення відходів, а також у виробництві, транспортуванні та розподілі енергії [4].

Щодо держав, які здійснюють процес переходу до ринкової економіки (в цей перелік увійшла й Україна) Кіотським протоколом передбачені пільгові умови щодо промислових викидів в атмосферу, крім того ст. 17 даного правового акту передбачена можливість участі у торгівлі викидами з метою виконання своїх зобов'язань. Однак будь-яка подібна торгівля доповнює внутрішні дії, спрямовані на досягнення цілей виконання визначених кількісних зобов'язань щодо обмеження та скорочення викидів. Україна продала частину квоти на викид у повітря вуглекислого газу. Щоправда, попередній уряд витратив ці кошти не за призначенням. Як заявив Прем'єр-міністр України М.Я. Азаров станом на 1 січня 2010 р. «Кіотських» грошей на рахунках Держказначейства не було, при всьому тому, що їх мало бути при перерахунку в гривнях 3 млрд 330 млн. Кабінет Міністрів України в 2010 році поновив ці кошти на даних рахунках [7]. Робота з приводу торгівлі квотами зараз успішно продовжується. 29 липня 2011 р. від Японії надійшли кошти за продаж Україною квоти на викид вуглекислого газу обсягом 15 млн тон. Відновлення співпраці з урядом Японії стало можливим лише після виконання Україною взятих на себе зобов'язань, а також проведення міжнародного аудиту, який підтвердив поновлення залишків коштів Національного агентства екологічних інвестицій на рахунках Держказначейства. Серед зобов'язань України є проведення робіт по енергозбереженню. В Україні нараховується біля 40 тисяч об'єктів які потребують запровадження енергозберігаючих технологій. У свою чергу Україна постала перед фактом необхідності самій купувати викиди парникових газів. На початку 2010 р. Євросоюз ухвалив директиву, відповідно до якої з 2012 року щодо всіх літаків з України, які проводять рейси з або в країни ЄС, українські авіаперевізники зобов'язані купувати 15 відсотків власних викидів парникових газів у Європейській торговій системі. За підрахунками

Національного агентства екологічних інвестицій сума, що має бути сплачена за це, сягає 35 млн. грн. [8].

Отже питання забруднення атмосфери, торгівлі квотами на викид вуглецю є досить непростими і потребують уважного до них ставлення з тим, щоб наша держава виконувала усі вимоги міжнародних нормативно-правових актів екологічного спрямування і забезпечувала б у зв'язку з цим власні інтереси і потреби.

Література:

1. Озон в атмосфері. Озоновий слой - ультрафіолетовий щит Землі // Інформаційно-образовательний портал «Планета» // Електронний ресурс: <http://www.planet.elcat.kg/?cont=wclim&id=2>
2. Офіційний вісник України. – 2005. – № 21. – Ст.1179
3. Ст. 2 Віденської конвенції про охорону озонного шару // Офіційний вісник України. – 2005. – № 21. – Ст.1179
4. Монреальський протокол про речовини, що руйнують озонний шар // Охрана окружающей среды. Международные правовые акты: Справочник. - Санкт-Петербург, 1994 год.
5. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату // НАУ Експерт № 1778.
6. Закон України від 29 жовтня 1996 р. №435/96-ВР «Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату» // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – N 50. – Ст.277.
7. Прем'єр-міністр Микола Азаров: «Ніде не вдавалось досягти хороших результатів, де не було стабільності влади» // Урядовий кур'єр. – 11 січня 2011 р. – № 3.
8. Процишин В. Гроші робимо з... брудного повітря. Енергозбереження. Національне агентство екологічних інвестицій нарощує темпи // Урядовий кур'єр. – 3 серпня 2010 р. – № 141.

ОРГАНІЗАЦІЙНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Кравчук О.О.

к.ю.н., докторант НТУУ «КПІ»

Розглядаються основні засади організації системи суб'єктів управління майном державної власності та регулювання їх компетенції за чинним законодавством України. Розроблені пропозиції щодо удосконалення адміністративно-правового регулювання управлінської діяльності зазначених органів.

Рассматриваются основные начала организации системы субъектов управления имуществом государственной собственности и регулирования их компетенции по действующему законодательству Украины. Разработаны предложения по усовершенствованию административно-правового регулирования управленческой деятельности указанных органов.

The basic principles of organization of the subjects of state property management system and regulation of their jurisdiction under the current legislation of Ukraine are considered in the article. The conclusions and proposals for improvement of legal regulation in this area are made.

Ключові слова: управління майном, державна власність, органи управління.

Останнім часом відбулися значні зміни в законодавстві, що регулює суспільні відносини, які виникають в процесі організації та здійснення управління майном державної власності в Україні; утворені нові органи виконавчої влади, значна кількість органів ліквідовані або реорганізовані. Це обумовлює актуальність дослідження організаційної системи управління майном державної власності.

Різні аспекти організації системи державного управління, в т.ч. у сфері управління майном, розглядалися в працях В.Б.Авер'янова, І.Л.Бачило, Ю.П.Битяка, І.П.Голосніченка, Ю.М.Козлова, С.М.Корнєєва, В.Л.Пількевича, С.Г.Стеценка, О.О.Томкіної, О.Ф.Фрицького та багатьох інших учених-правознавців.

Організаційно-правове забезпечення управління державним майном в Україні було предметом наукового дослідження, проведеного В.Л.Пількевичем на рівні кандидатської дисертації, захищеної в 2006 році.

Проте враховуючи зміни в законодавстві за останні 5 років, у рамках дослідження адміністративно-правового регулювання управління майном державної власності в Україні, вважаємо за необхідне в цій статті дослідити основні засади організації побудови системи суб'єктів управління майном державної власності та регулювання їх компетенції в чинному законодавстві України, визначити проблеми, що виникають в розглядуваній сфері та виробити пропозиції щодо удосконалення адміністративно-правового регулювання організації та здійснення управлінської діяльності вказаних органів.

Вирішення зазначених питань сприяє розв'язанню загальнонаукової проблеми удосконалення адміністративно-правового регулювання управління майном державної власності в Україні.

В.Л.Пількевичем зазначалося, що державне майно в умовах соціальної, правової, демократичної держави має відіграти ключову роль в реалізації системи функцій держави та досягнення її стратегічних цілей, що визначені насамперед у Конституції України [1, 3].

Система суб'єктів управління об'єктами державної власності на сьогодні на законодавчому рівні визначена в ст. 4 Закону України „Про управління об'єктами державної власності”. До цих суб'єктів, відповідно до названого Закону, належать Кабінет Міністрів України (далі – Кабмін), Фонд державного майна України (далі – ФДМУ); міністерства та інші органи виконавчої влади, Національна академія наук України, галузеві академії наук; органи, які здійснюють управління державним майном відповідно до повноважень, визначених окремими законами; державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, інші державні господарські організації, а також юридичні та фізичні особи, які виконують функції з управління корпоративними правами держави [2].

Загальні повноваження названих суб'єктів у сфері управління об'єктами державної власності визначені в ст. 5 – 10 зазначеного Закону. Окрім цього, майже для кожної із зазначених категорій суб'єктів окремими законами визначено права і обов'язки, що мають важливе правове значення під час реалізації їх компетенції в досліджуваній сфері.

Так, здійснення управління об'єктами державної власності відповідно до закону належить до компетенції Кабміну згідно з п. 5 ст. 116 Конституції України та відповідно до ст.

2 Закону України „Про Кабінет Міністрів України”, є одним із основних завдань Уряду. У рамках реалізації цього завдання статтею 20 названого Закону визначено здійснення відповідно до закону управління об'єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами, а також делегування в установленому законом порядку окремих повноважень щодо управління зазначеними об'єктами міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, місцевим державним адміністраціям та відповідним суб'єктам господарювання, забезпечення розроблення і виконання державних програм приватизації; подання Верховній Раді України пропозицій стосовно визначення переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації [3].

Тому В.Л.Пількевич вказував на те, що ключова роль в управлінні державним майном – належить Кабміну як вищому органу в системі органів виконавчої влади, а також міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, які здійснюють управління у вузько визначених сферах суспільного життя, включаючи сферу управління державним майном; при цьому серед цих органів ключова роль належить ФДМУ як центральному органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, що зумовлює об'єктивну потребу прийняття відповідного Закону України про ФДМУ [1, 13].

Повноваження ФДМУ визначені в ст. 7 Закону України „Про управління об'єктами державної власності”. Згідно з ч. 4 ст. 24 Закону України „Про центральні органи виконавчої влади”, положення цього Закону поширюються на ФДМУ, який є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, крім випадків, коли Конституцією та законами України, актами Президента України визначені інші особливості організації та порядку його діяльності [2; 4].

Аналіз повноважень Кабміну, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, в т.ч. ФДМУ, визначених Законом України „Про управління об'єктами державної власності” показує, що повноваження цих суб'єктів мають реалізовуватися здебільшого в формі правових актів управління. При цьому до компетенції Кабміну віднесено не лише організаційно-розпорядчі повноваження, але і повноваження із видання нормативних актів управління. Решта ж із названих органів, у т.ч. і ФДМУ, відповідно до Закону, мають організаційно-розпорядчі повноваження. Організаційно-розпорядчі повноваження у сфері управління майном державної власності мають і місцеві державні адміністрації [2].

Так, вирішення у межах і формах, визначених Конституцією і законами України питань управління майном та приватизації – віднесено до відання місцевих державних адміністрацій статтею 13 Закону України „Про місцеві державні адміністрації”. Повноваження місцевих державних адміністрацій у галузі управління майном визначені в ст. 19, 36 зазначеного Закону [5].

Особливості управління майном Національної академії наук України (НАНУ) та галузевих академій наук визначаються Законом України „Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу”. Відповідно до ст. 1 цього Закону, НАНУ, галузеві академії наук засновані на державній власності. Згідно зі ст. 2 названого Закону, майновий комплекс НАНУ та майновий комплекс галузевих академій наук складають усі матеріальні та нематеріальні активи, що обліковуються на балансах НАНУ та на балансах відповідних галузевих академій наук і організацій, віднесених до їх відання, і які закріплені державою за НАНУ та за галузевими академіями наук в безстрокове користування, або придбані за рахунок бюджетних коштів, а також коштів від фінансово-господарської діяльності та/або набуті іншим шляхом, не забороненим законом. Об'єкти майнових комплексів НАНУ та галузевих академій наук належать їм на праві господарського відання і передаються ними організаціям, що віднесені до відання НАНУ та галузевих академій наук, на праві оперативного управління з урахуванням особливостей, встановлених зазначеним Законом. Повноваження з управління об'єктами майнового комплексу НАНУ та галузевих академій наук визначені ст. 3 та 4 названого Закону відповідно [6].

Свої особливості має управління військовим майном – державним майном, закріпленим за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України. Повноваження органів військового управління та відповідних посадових осіб зі здійснення функцій управління названим майном врегульовані Законом України „Про правовий режим майна у Збройних Силах України”. Цим Законом визначено особливості статусу військового майна, обліку, інвентаризації, відчуження, утилізації та списання військового майна. Його дія поширюється не лише на Збройні Сили, але і на інші утворені відповідно до законів України військові формування та Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України. Відповідно до названого Закону, Міністерство оборони України як центральний

орган управління Збройних Сил України здійснює відповідно до закону управління військовим майном, у тому числі закріплює військове майно за військовими частинами (у разі їх формування, переформування), приймає рішення щодо перерозподілу цього майна між військовими частинами Збройних Сил, в тому числі в разі їх розформування [7].

С.О.Чикурлій, що досліджував конституційно-правовий статус органів виконавчої влади України, наголошував свого часу на необхідності прийняття закону про міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, який повинен носити основоположний характер [8]. В 2011 р. прийнятий і вже набув чинності Закон України «Про центральні органи виконавчої влади», який містить норми, що врегульовують основні засади побудови компетенції міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та організації управління майном державної власності з боку центральних органів виконавчої влади.

Частиною 2 ст. 8 цього Закону передбачено, що міністр як керівник міністерства утворює, ліквідує, реорганізовує підприємства, установи, організації, що належить до сфери управління цього міністерства, затверджує їхні положення (статути), призначає на посади за погодженням з головами місцевих державних адміністрацій та звільняє з посад їх керівників, крім випадків, установлених законом, здійснює у межах своїх повноважень інші функції з управління об'єктами державної власності (аналогічні повноваження керівників інших центральних органів виконавчої влади передбачені в ч. 4 ст. 19 вказаного Закону). Статтею 17 названого Закону до основних завдань центральних органів виконавчої влади віднесено управління об'єктами державної власності. Повноваження міністерств та інших центральних органів виконавчої влади як уповноважених органів управління об'єктами права державної власності визначено в ст. 6 Закону України „Про управління об'єктами державної власності”. І хоча цей перелік є доволі детальним, він не передбачає всіх можливих повноважень з управління зазначеними об'єктами (не є вичерпним) [4].

Звернемо увагу на положення ч. 2 ст. 17 Закону України „Про центральні органи виконавчої влади”, якою передбачено, що в разі коли більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, такий орган утворюється як агентство. Так, аналіз повноважень ФДМУ, що містяться в Законі „Про управління об'єктами державної власності” та в Тимчасовому положенні про Фонд державного майна України, затвердженому постановою Верховної Ради України від 07.07.1992 № 2558-XII, дозволяють зробити висновок про те, що вони є управлінськими повноваженнями [9]. До управлінських належать і повноваження ФДМУ в сфері приватизації. Проте законодавець, приймаючи Закон «Про центральні органи виконавчої влади» не міг перейменувати ФДМУ в агентство, адже Фонд згадується в Конституції України. Зазначимо, що на нашу думку впровадження цієї норми було передчасним, адже воно не зовсім узгоджується з конституційним положенням Фонду державного майна в системі органів державної влади. Передчасність впровадження цього правила підтверджується і практикою, що склалася в останні місяці в процесі реформи органів центральної виконавчої влади в Україні. Так, наприклад в Положенні про Державне агентство України з питань кіно, затвердженому Указом Президента України від 06.04.2011 № 404/2011, зазначено, що основними завданнями Держкіно України є внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері кінематографії та реалізація державної політики у цій сфері [10]. Основними завданнями Держтуризмкурорту України, відповідно до Положення про Державне агентство України з туризму та курортів, затвердженого Указом Президента України від 08.04.2011 № 444/2011, є реалізація державної політики у сфері туризму та курортів, а також внесення пропозицій Віце-прем'єр-міністру України - Міністру інфраструктури щодо її формування [11]. Як показує аналіз зазначених нормативних актів, управління об'єктами права державної власності – лише одна з функцій вказаних органів, причому далеко не першорядна (в Положенні про Держкіно вона зазначена в пп. 31 п. 4, а в Положенні про Держтуризмкурорту – в пп. 24 п. 4). Основними функціями зазначених органів є напрямки діяльності, що впливають із їх завдань щодо реалізації державної політики у відповідній сфері.

Варто звернути увагу на те, що Верховна Рада України, Президент України не визначені Законом України „Про управління об'єктами державної власності” в числі суб'єктів управління цією власністю. При цьому, згідно зі ст. 3 названого Закону, державне майно, що забезпечує діяльність Президента, Верховної Ради та Кабміну, управління яким здійснюється в порядку, визначеному окремими законами, – віднесено до системи об'єктів управління державною власністю [2]. Невизнання Парламенту та Президента суб'єктами управління державною власністю є вірним лише умовно, адже основними завданнями цих суб'єктів, дійсно, не є управління майном, проте Верховна Рада в ході внутрішньоорганізаційної діяльності,

Президент України в ході організації своєї діяльності безперечно, здійснюють організаційно-розпорядчу діяльність щодо державного майна. Так, Законом України „Про правовий режим майна, що забезпечує діяльність Верховної Ради України” передбачено, що управління державним майном, яке відповідно до законодавства України знаходиться на балансі або у віданні Верховної Ради та забезпечує її діяльність (цілісні майнові комплекси підприємств та організацій, їх структурні підрозділи, будинки, споруди тощо), здійснюється органами і в порядку, визначеними Верховною Радою; розпорядження (відчуження) і передача державного майна, що забезпечує діяльність Верховної Ради та знаходиться на її балансі або у віданні, провадяться лише за її рішенням [12]. Окрім цього, глава держави має певні організаційно-розпорядчі повноваження в сфері управління майном державної власності (наприклад утворення, реорганізація, ліквідація (припинення) міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, що є юридичними особами).

Необхідно зупинитися також на врегулюванні в законодавстві установчих повноважень інших суб'єктів управління майном державної власності. Так, невдалим слід визнати формулювання норм щодо прав органів управління приймати рішення про створення державних підприємств, установ та організацій. Відповідно до ст. 19 Закону „Про місцеві державні адміністрації”, місцева державна адміністрація приймає рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію підприємств, установ і організацій, що належать до сфери її управління [5]. Створення, реорганізація, ліквідація організацій, що перебувають у їх віданні – належить до повноважень НАНУ та галузевих академій наук відповідно до ст. 3, 4 Закону „Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу” [6].

Зрозуміло, що до моменту створення підприємство, організація, установа не належить ні до відання, ні до сфери управління жодного органу. Орган виконавчої влади чи інший суб'єкт управління об'єктами права державної власності може створити юридичну особу з наділенням її певною частиною державної власності (або в окремих випадках без такого наділення), – і лише з моменту створення така юридична особа належатиме до сфери управління (відання) певного органу.

Закон „Про управління об'єктами державної власності” в ст. 6 передбачає, що уповноважені органи управління приймають рішення про створення, реорганізацію і ліквідацію підприємств, установ та організацій, заснованих на державній власності [2]. Зазначена норма теж не відображає галузевої чи функціональної компетенції того чи іншого органу управління – звичайно, що певний орган може реорганізувати чи ліквідувати лише юридичну особу, що належить до його сфери управління (відання), а створити він може нову юридичну особу. Розмежування цих організаційно-розпорядчих повноважень органів управління можливо здійснити шляхом окремого зазначення в текстах законодавчих актів компетенційних норм щодо повноваження створювати підприємства, організації, установи державної власності та окремо повноважень щодо реорганізації та ліквідації відповідних юридичних осіб, що належать до сфери управління (відання) органу.

Згідно зі ст. 6 Закону України „Про управління об'єктами державної власності”, прийняття рішень про створення, реорганізацію і ліквідацію підприємств, установ та організацій, заснованих на державній власності, – належить до компетенції уповноважених органів управління, якими є міністерства та інші органи виконавчої влади. При цьому до повноважень Кабміну в цій сфері, визначених в ст. 5 цього ж Закону належить лише прийняття рішень про створення, реорганізацію та ліквідацію господарських структур (державних господарських об'єднань, державних холдингових компаній, інших державних господарських організацій) і визначення центральних органів виконавчої влади, які здійснюють контроль за їх діяльністю. Це обумовлює питання, чи може Кабмін засновувати підприємства, організації, установи та приймати рішення про їх ліквідацію і реорганізацію? Ані названий Закон, ані Закон „Про Кабінет Міністрів України” однозначної відповіді на це питання не дають. Одним із першорядних напрямів діяльності Кабміну у сфері управління об'єктами державної власності, вказаних в ч. 2 ст. 5 Закону України „Про управління об'єктами державної власності”, – є визначення органів виконавчої влади, які здійснюють функції з управління об'єктами державної власності [2; 3].

Якщо на поставлене питання відповісти негативно, то виходить, що Кабмін може лише визначити орган управління державного підприємства, організації, установи, але створювати їх ні Кабмін, ані Президент чи Верховна Рада не можуть (адже виходить, що згідно із законодавством, це компетенція міністерств, інших центральних органів виконавчої влади (крім Кабміну), місцевих державних адміністрацій, але не Уряду і не Парламенту з Президентом). Звичайно, що така ситуація не є нормальною. Кабмін, під час віднесення того

чи іншого державного підприємства, організації, установи до сфери управління певного міністерства чи іншого органу виконавчої влади, має зокрема на меті забезпечення управління відповідною часткою майна державної власності, закріпленої за вказаним підприємством, організацією, установою. Тому логічно, щоб питання ліквідації такого підприємства, організації, установи теж вирішував Кабмін, а не орган управління, який може прийняти рішення про ліквідацію навіть у випадку, якщо він просто не в змозі забезпечити ефективне управління (органи управління як правило є органами галузевими або міжгалузевими, і лише Кабмін є органом універсальної компетенції). Тож лише володіючи ситуацією в рамках всього масиву державної власності, відповідний державний орган має приймати рішення про ліквідацію державного підприємства, організації, установи.

Чинні на сьогодні правила створення, реорганізації, ліквідації державних підприємств, установ та організацій, – призводять до того, що в Україні є сотні і тисячі державних суб'єктів господарювання, які не визнаються жодним із органів управління. Так, є навіть спеціальний розділ «Упорядкування обліку юридичних осіб» Методики проведення інвентаризації об'єктів державної власності, затвердженої постановою Кабміну від 30.11.2005 № 1121, який зокрема встановлює порядок дій обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій (за територіальною ознакою) в разі виявлення на їх території Фондом державного майна України державних підприємств, установ та організацій, що за даними ЄДРПОУ належать до сфери управління органів державної влади, які цього не підтверджують [13]. Звичайно, цю ситуацію слід визначити вкрай неприпустимою. Причин цьому декілька. Це і зміна органів управління, і постійні реорганізації, перейменування цих органів, утворення нових та ліквідація старих. Сюди ж відноситься і наявність кількох державних реєстрів, на основі яких ведеться облік юридичних осіб державної власності. Таких реєстрів на сьогодні принаймні три (і це ще коли не брати до уваги реєстри, що ведуться податковими органами): це Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), який ведуть органи державної статистики, державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, який ведеться державними реєстраторами, та єдиний реєстр об'єктів державної власності, який веде ФДМУ та органи управління. Бази даних перших двох реєстрів до речі так до кінця і не узгоджені – об'єднані вони не були, і так і залишаються окремими реєстрами. Звичайно, що ця обставина є суттєвим недоліком: по-перше, ведення додаткових реєстрів є додатковим державним регулюванням підприємницької діяльності, а, по-друге, на паралельне здійснення їх ведення державою в цілому витрачаються величезні кошти. Отже ситуацію з веденням кількох зазначених реєстрів із часом також слід буде вирішувати кардинально (принаймні від одного з реєстрів, на нашу думку, доцільно буде відмовитися).

Удосконаленню підлягає і правове регулювання відносин, що виникають під час оподаткування операцій із передачі майна державної власності з балансу на баланс, що здійснюються за рішеннями органів управління.

Виходячи з вищезазначеного, вважаємо за необхідне зробити наступні **висновки і пропозиції**:

1. Організація управління майном державної власності в Україні полягає зокрема в створенні відповідної системи суб'єктів, уповноважених на здійснення такого управління.

2. До системи суб'єктів, уповноважених на здійснення функцій з управління майном державної власності в Україні належать Президент України, Верховна Рада України, Кабмін, ФДМУ, міністерства та інші органи виконавчої влади, НАНУ, галузеві академії наук, органи, які здійснюють управління державним майном відповідно до повноважень, визначених окремими законами; державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, інші державні господарські організації, а також юридичні та фізичні особи, які виконують функції з управління корпоративними правами держави.

При цьому як недолік необхідно відмітити те, що Президент України та Верховна Рада України, не визначені Законом України «Про управління об'єктами державної власності» в числі суб'єктів управління цією власністю.

3. Основною формою реалізації повноважень суб'єктів управління майном державної власності в Україні – є правові акти управління, шляхом видання яких такими суб'єктами забезпечується здійснення організаційно-розпорядчих повноважень.

4. До компетенції Кабінету Міністрів України як органу управління майном державної власності в Україні віднесено не лише організаційно-розпорядчі повноваження, але і повноваження із видання нормативних актів управління.

5. Доцільно розглянути питання щодо віднесення до виключної компетенції Кабінету Міністрів України повноважень зі створення, ліквідації, реорганізації державних підприємств,

установ та організацій, та позбавлення цих повноважень інших органів виконавчої влади (останні, на нашу думку, повинні бути уповноважені вносити відповідні проекти та пропозиції); з цією метою слід внести відповідні зміни до законів України „Про управління об’єктами державної власності”, „Про Кабінет Міністрів України”, „Про центральні органи виконавчої влади”, „Про місцеві державні адміністрації”.

Принаймні в ст. 5 Закону „Про управління об’єктами державної власності” слід обов’язково передбачити право Кабміну приймати рішення щодо створення, реорганізації, ліквідації державних підприємств, установ, організацій (у т.ч. створених іншими органами).

6. Як недолік необхідно відмітити віднесення Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» всіх повноважень з управління об’єктами права державної власності до компетенції міністра як керівника міністерства, керівника іншого центрального органу виконавчої влади. Керівник органу – не є органом виконавчої влади і не може безпосередньо здійснювати всю управлінську діяльність, що належить до компетенції органу. З огляду на таке вбачається за необхідне переглянути відповідні положення, що містяться в ст. 8, 17 названого Закону.

7. Управління об’єктами державної власності – є одним із основних завдань міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, які утворюються в Україні.

При цьому передчасним слід визначити впровадження в абз. 3 ч. 2 ст. 17 названого Закону правила, згідно з яким, у разі коли більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з управління об’єктами державної власності, що належать до сфери його управління, такий орган утворюється як агентство.

8. Під час удосконалення організаційної системи обліку об’єктів права державної власності та в процесі дерегулювання підприємницької діяльності доцільно розглянути питання щодо об’єднання даних ЄДРПОУ та державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, поєднання функцій двох держателів різних реєстрів в одному органі, та забезпечення повного узгодження даних єдиного реєстру об’єктів державної власності з даними вказаних реєстрів.

9. При внесенні змін до Податкового кодексу України доцільно:

- абзац другий та третій пп. 136.1.16 замінити одним абзацом такого змісту: «якщо такі основні засоби отримані за рішенням органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, прийнятими в межах їх повноважень а також у випадках, передбачених статтею 2 Закону України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу»»;

- абзац другий пп. 197.1.16 доповнити словами: «а також у випадках, передбачених статтею 2 Закону України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу»»;

Сучасний стан адміністративно-правового регулювання організаційної системи управління майном державної власності в Україні та активні процеси внесення змін до відповідного законодавства свідчать про те, що подальша розробка порушеної проблеми – є перспективною та актуальною.

Література:

1. Пількевич В.Л. Організаційно-правове забезпечення управління державним майном в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2006. – 20 с.

2. Офіційний вісник України. – 2006. – № 41. – Ст. 2726.

3. Офіційний вісник України. – 2010. – № 79. Ст. 2792.

4. Офіційний вісник України. – 2011. – № 27. – Ст. 1123.

5. Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20. – Ст. 190.

6. Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 30. Ст. 205.

7. Офіційний вісник України. – 1999. – № 42. – Ст. 14.

8. Чикурлій С.О. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. / Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2008. – С. 5.

9. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 39. – Ст. 581.

10. Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1238.

11. Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1252.

12. Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 407.

13. Офіційний вісник України. – 2005. – № 48. – Ст. 2998.

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: ОРГАНІЗАЦІЙНО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Бугера С.І.

кандидат юридичних наук

старший науковий співробітник Національної академії аграрних наук України

В статті розглядаються організаційно-правові проблеми державного управління якістю сільськогосподарської продукції. Для вдосконалення державного управління з вказаного питання запропоновано створення Державного агентства якості сільськогосподарської продукції, а також розроблено Концепцію правового забезпечення системи якості продукції даного виду.

В статье рассматриваются организационно-правовые проблемы государственного управления качеством сельскохозяйственной продукции. Для усовершенствования государственного управления по указанному вопросу предложено создание Государственного агентства качества сельскохозяйственной продукции, а также разработано Концепцию правового обеспечения системы качества продукции данного вида.

In the article the organizational and legal problems of state quality management of agricultural production are considered. For improvement of state management on the specified question the creation of State agency of quality of agricultural production is offered, and also is developed the Concept of legal maintenance of system of quality of production of the given kind.

Ключові слова: сільськогосподарська продукція, якість, державне управління, організаційно-правове забезпечення.

Як вказується в Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року державна політика в аграрному секторі економіки потребує значного вдосконалення і в тому числі в питаннях якості сільськогосподарської продукції. Концепцією зокрема передбачається наступні кроки в цьому напрямку: розвиток органічного сільськогосподарського виробництва; впровадження стандартів безпеки продуктів харчування та підвищення якості сільськогосподарської продукції відповідно до вимог СОТ і ЄС; організації оптово-роздрібних ринків сільськогосподарської продукції.

При цьому важливим є вдосконалення державного управління якістю сільськогосподарської продукції. На думку В.Ф. Опришко державне управління якістю продукції є складовою системи державного управління всім народногосподарським комплексом держави. Під ним слід розуміти врегульовану нормами права виконавчу та розпорядчу діяльність державних органів, що здійснюють управління економікою (особливо промисловим виробництвом), а також втілену в різноманітні організаційно-правові форми діяльність робітників, метою якої являється забезпечення високого рівня якості продукції на всіх стадіях її формування [1, 7].

Метою статті є вдосконалення системи державного управління якістю сільськогосподарської продукції в контексті її організаційно-правового забезпечення.

Необхідно зазначити, що якість сільськогосподарської продукції, як базова складова потенційної якості харчових продуктів в сучасних умовах господарювання не стала визначаючим конкурентно-утворюючим фактором як аграрного виробництва так і економіки держави в цілому. Як свідчить статистика значний відсоток сільськогосподарської продукції виробляється в умовах низької технологічної культури без врахування нерозривної зв'язку: «якість землі»- «якість продукції рослинництва»-«якість продукції тваринництва». Спостерігається негативна тенденція щодо раціонального використання земель сільськогосподарського призначення та природно-ресурсного потенціалу в цілому. Найбільша цінність сільськогосподарського виробництва - родючість ґрунту, в ряді регіонів перебуває в критичному стані. Моніторинг стану земель сільськогосподарського призначення не дозволяє адекватно реагувати на вказані проблеми на державному рівні. В результаті порушення технологічних режимів захисту рослин відбувається забруднення сільськогосподарської продукції пестицидами, агрохімікатами та іншими забруднювачами. При цьому через корм вказані речовини надходять до продукції галузі тваринництва, а в подальшому до організму людини. Утворюється критичний кругообіг забруднюючих речовин не тільки в межах аграрного виробництва але й у відкритих біологічних системах та загалом у довкіллі.

Вказані тенденції негативно впливають на стан продовольчої безпеки держави, на якісний рівень харчування населення та знижують експортні можливості держави. При цьому неефективність системи якості сільськогосподарської продукції тісно корелює з недосконалістю її правового регулювання, зокрема в питанні правової регламентації державного управління.

При цьому державне управління можна характеризувати як певний вид діяльності органів держави, що має виконавчий і розпорядчий характер і полягає в організуючому впливі на суспільні відносини в економічній, соціально-культурній і адміністративно-політичних сферах шляхом застосування державно-владних повноважень. Державному управлінню властиві всі ознаки виконавчої влади, яка і є відображенням поділу державної влади на окремі гілки. Воно спрямоване на виконання законів та інших нормативно-правових актів; пов'язане з використанням методів нормотворчості й розпорядливості, має підзаконний характер, передбачає можливість судового захисту громадянами прав і свобод у разі їх порушення органами та посадовими особами виконавчої влади. Разом з цим державне управління здійснюється і за межами функціонування виконавчої влади – у внутрішньо організаційній діяльності органів інших гілок державної влади, на рівні державних підприємств, установ і організацій. Тому термін “державне управління” змістом дещо ширше за поняття “виконавча влада”. Зміст першого охоплює сукупність елементів, що становлять систему державного управління: суб'єкти управління, головним чином, органи виконавчої влади; об'єкти управління – сфери та галузі суспільного життя, на які спрямовано організуючий вплив держави; власне процес управлінського впливу, тобто управлінська діяльність як вид суспільних відносин, де реалізуються різноманітні зв'язки і взаємодії між суб'єктами та об'єктами управління [2, 119-120].

Необхідно зазначити, що відповідно до Указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 року № 1085/2010 розпочато процес реформування системи органів державного управління в аграрній та суміжних сферах. Зокрема указом передбачено утворити: Міністерство аграрної політики та продовольства України та Державну інспекцію сільського господарства України, реорганізувавши Міністерство аграрної політики України; Міністерство екології та природних ресурсів України, Державну екологічну інспекцію України, Державну службу геології та надр України, реорганізувавши Міністерство охорони навколишнього природного середовища України; Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України, реорганізувавши Державний комітет ветеринарної медицини України, а також поклавши на цю Службу функції з реалізації державної політики у сфері охорони прав на сорти рослин; Державну санітарно-епідеміологічну службу України, поклавши на цю Службу функції з реалізації державної політики у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення; Державне агентство земельних ресурсів України, реорганізувавши Державний комітет України із земельних ресурсів; Державне агентство лісових ресурсів України, реорганізувавши Державний комітет лісового господарства України; Державне агентство рибного господарства України, реорганізувавши Державний комітет рибного господарства України. При цьому встановлено перелік Центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України. Зокрема через Міністра аграрної політики та продовольства України координується діяльність Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України; Державного агентства земельних ресурсів України; Державного агентства лісових ресурсів України; Державного агентства рибного господарства України; Державної інспекції сільського господарства України.

Згідно Положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України (Указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 464/2011) Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України (Держветфітослужба України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у галузі ветеринарної медицини, безпечності харчових продуктів, сферах карантину та захисту рослин, охорони прав на сорти рослин, державного нагляду (контролю) за племінною справою у тваринництві. Основними завданнями Держветфітослужби України зокрема є: проведення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду за здоров'ям тварин, безпечністю та якістю всіх харчових продуктів, неїстівних продуктів тваринного походження, кормів та інших товарів, охорони території України від занесення збудників особливо небезпечних хвороб, включених до списку Міжнародного епізоотичного бюро (МЕБ), з територій інших держав

або карантинних зон; здійснення державного контролю за проведенням підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та громадянами нагляду за фітосанітарним станом рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту, місць зберігання та переробки продукції рослинного походження, а також захистом їх від шкідливих організмів, додержанням технологій та регламентів застосування і торгівлі засобами захисту рослин.

Разом з цим незважаючи на присутність у сфері державного регулювання якості сільськогосподарської продукції відповідної структури державних органів як загальної так і спеціальної компетенції з визначеними межами повноважень актуальним залишається вирішення правових питань вдосконалення забезпечення якості даного виду продукції. При цьому найбільш суттєвими правовими проблемами є: відсутність системного підходу до організаційно-правового забезпечення якості сільськогосподарської продукції; відсутність єдиного кодифікованого правового акту щодо забезпечення якості сільськогосподарської продукції в процесі її виробництва, переробки та реалізації; невідповідність національних стандартів щодо якості сільськогосподарської продукції міжнародним стандартам, що є особливо актуальним після вступу України до членів Світової організації торгівлі та ін.

Для вдосконалення державного управління якістю сільськогосподарської продукції доцільним є створення Державного агентства якості сільськогосподарської продукції з наступними елементами: 1) державна інспекція якості сільськогосподарської продукції; 2) центр лабораторних досліджень якості сільськогосподарської продукції; 3) служба моніторингу та інформаційної бази даних якості сільськогосподарської продукції; 4) сектор адаптації законодавства.

Правове закріплення системи забезпечення якості сільськогосподарської продукції в Україні забезпечить дотримання необхідного рівня вимог щодо якості продукції на всіх рівнях її виробництва, переробки та реалізації з урахуванням можливого використання генетично-інженерних технологій, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу агропромислового комплексу, забезпечення одержання екологічно чистої продукції в тому числі з урахуванням стану навколишнього середовища. Буде забезпечено також вирішення питання щодо функціонування спеціалізованих лабораторій з контролю якості сільськогосподарської продукції як на центральному так і регіональному рівні [3, 386-387].

Загалом для вдосконалення державного управління якістю сільськогосподарської продукції доцільним є розробка Концепції правового забезпечення системи якості сільськогосподарської продукції яка повинна забезпечувати нормативно встановлений рівень якості продукції даного виду. Метою Концепції є визначення правових засад реалізації державної політики у сфері управління якістю сільськогосподарської продукції. Основними завданнями Концепції є: визначення стратегічних напрямків правового регулювання якості сільськогосподарської продукції; організаційно-правова регламентація системи державного управління якістю сільськогосподарської продукції; удосконалення законодавства з питань регулювання якості сільськогосподарської продукції; формування правової культури споживачів сільськогосподарської продукції з питань її якості та створення відповідного інформаційного забезпечення.

Для виконання поставленої мети та завдань Концепції необхідним є здійснення організаційно-правових заходів щодо вдосконалення системи державного управління якістю сільськогосподарської продукції, зокрема, створення в системі Міністерства аграрної політики та продовольства Державного агентства якості сільськогосподарської продукції; забезпечення державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам щодо впровадження систем управління якістю за рахунок цільового кредитування та інших джерел фінансування; забезпечення інформаційної та методичної підтримки впровадження систем якості; розвиток громадського контролю за якістю сільськогосподарської продукції; прискорення процесу адаптації законодавства України з питань якості сільськогосподарської продукції до міжнародних вимог; проведення систематизації аграрного законодавства та прийняття Аграрного кодексу.

У результаті реалізації цієї Концепції передбачається досягнення наступних результатів: вдосконалення правового регулювання системи державного управління якістю сільськогосподарської продукції в процесі її виробництва та обігу; забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції встановленої якості та її конкурентно-спроможність на внутрішньому та зовнішньому ринку; задоволення попиту споживачів на якісну і безпечну сільськогосподарську продукцію, поліпшення якісного рівня харчування населення; забезпечення харчової, фармацевтичної та інших галузей промисловості сільськогосподарською сировиною встановленої якості; створення необхідних умов для

більш ефективної адаптації законодавства України з питань якості сільськогосподарської продукції до міжнародних вимог; підвищення ролі держави в міжнародних відносинах і в тому числі як члена Світової організації торгівлі.

При цьому законодавче закріплення системи якості сільськогосподарської продукції можливе в декілька етапів: 1) проведення інкорпорації чинного законодавства з питань правового регулювання якості сільськогосподарської продукції та його виклад у вигляді предметного збірника; 2) розроблення спеціалізованого законодавчого акту з питань правового регулювання якості сільськогосподарської продукції; 3) розроблення Аграрного кодексу України з відповідним структурним підрозділом щодо якості сільськогосподарської продукції.

Отже, для ефективного функціонування системи державного управління якістю сільськогосподарської продукції необхідно здійснення державної політики відповідно до наступних принципів: поєднання інтересів держави, товаровиробника та споживача щодо виробництва та обігу сільськогосподарської продукції встановленої якості; забезпечення державної підтримки щодо забезпечення встановленої якості сільськогосподарської продукції всім виробникам незалежно від форми власності; врахування екологічних чинників формування якості сільськогосподарської продукції; забезпечення покращення основних показників якості сільськогосподарської продукції на основі використання досягнень науки; дотримання міжнародних стандартів щодо якості сільськогосподарської продукції; забезпечення вільного доступу до інформації пов'язаної з якістю сільськогосподарської продукції.

Література:

1. Опришко В.Ф. Правовые проблемы совершенствования государственного управления качеством промышленной продукции: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.02. «Государственное право и управление; советское строительство; административное право; финансовое право» / В.Ф. Опришко.– К., 1983. – 41 с.

2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998. – т. 2: Т–Я – 1999. – 741 с.

3. Бугера С.І. Державне регулювання якості сільськогосподарської продукції: правові питання / С.І. Бугера // Проблеми глобалізації та моделі стійкого розвитку економіки: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, (Луганськ, 25 – 27 березня 2009 року). – Луганськ: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2009. – 605 с.

УДК 351.822

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВАЛЮТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Філіпенко Т.В.

доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Донецького державного університету управління

В статті розглянуті проблеми формування ефективної валютної політики, пропонується застосування механізму довгострокового прогнозування ситуації на грошово-кредитному ринку і розробка концептуальних основ валютної політики.

In the article the problems of formation of effective monetary policy, it is proposed application of the mechanism of long-term forecasting of the situation on the monetary-credit market and developing the conceptual framework for monetary policy.

У статті розглянуті питання формування ефективної валютної політики, пропонується застосування механізму довгострокового прогнозування ситуації на грошово-кредитному ринку і розробка концептуальних засад валютної політики.

Ключові слова: валютна політика, курсова політика, грошово-кредитна політика, грошова стабілізація, валютна безпека, валютний курс.

Актуальність теми. На сучасному етапі для України формування ефективної валютної політики набирає актуального й важливого значення, оскільки від неї значною мірою залежить не тільки розвиток ринкових відносин і розширення зовнішньоекономічних стосунків, але і забезпечення економічної безпеки держави в цілому.

Свій внесок у дослідження окремих питань формування валютної політики внесли такі українські науковці, як Л. Кравченко, С. Макуха, А. Мороз, С. Половко, М. Пуховкіна, М. Савлук, О. Северин та інші. Але важливість валютної політики в економічному житті держави вимагає розробки концептуальних засад її подальшого розвитку. На жаль в Україні не має загальної концепції валютної політики, в той час як інші країни приділяють цьому питанню достатньо серйозну увагу.

Мета статті полягає у визначенні місця валютної політики в загальноекономічній політиці держави та розробці концептуальних засад її подальшого розвитку.

Викладення матеріалів основного дослідження. Валютна політика – це частина загальноекономічної політики і являє собою комплекс здійснюваних державою економічних, організаційних та правових заходів у сфері валютних відносин з метою реалізації стратегічних завдань розвитку національної економіки [1, 471]. Валютна політика спрямована на досягнення головних цілей економічної політики держави: забезпечити усталеність економічного росту; підтримати рівновагу платіжного балансу; стримати ріст інфляції і т.ін.

У міжнародній валютній політиці переплітаються дві протилежні тенденції: координація дій країн, пошук спільних шляхів рішення валютних проблем; розбіжності в силу прагнення кожної країни одержати переваги за рахунок інших, нав'язати їм свою волю.

У цьому зв'язку використовуються девальвація і ревальвація, множинність режимів валютних курсів, валютна інтервенція, валютний демпінг, валютні угруповання, валютна інтеграція.

Основи валютної політики України закладені в Конституції України, яка у статті 99 визначає необхідність забезпечення стабільності національної грошової одиниці [2].

Стійкість національної валюти, її конвертованість визнається неодмінним атрибутом фінансової безпеки будь-якої країни й статтею 6 Закону України «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 р. передбачається, що Україна на своїй території самостійно організує банківську справу і грошовий обіг, за допомогою Національного банку України нагромаджує валютні запаси для валютного забезпечення та повної зовнішньої конвертованості національної грошової одиниці [3].

Слід зазначити, що найбільша загроза стабільності грошей лежить у площині грошово-кредитної політики, яка вимагає високої компетентності, що не терпить волюнтаристичного втручання й зовнішнього тиску. Ми ж сьогодні ще не досягли відповідного рівня управлінської культури. Треба визнати, що на стан економіки країни впливають різні причини. Багато з яких перебувають за межами грошово-кредитної політики. Однак й остання навряд чи може претендувати на послідовну коректність. Вона не була збалансованою, стратегічно зваженою, розвивалася головним чином на принципах оперативного реагування, а отже, не працювала на перспективу. Протиріччя в грошовій сфері значною мірою викликані саме цим.

Були допущені грубі помилки при виході з рубльової зони. У наслідок Росія висунула до української сторони досить сумнівний, в якості державного боргу, позов – 2,5 млрд. дол., що був визнаний. Крім того, Україна занадто пізно провела грошову реформу – останньою серед пострадянських країн. Держави Балтії ввели власні грошові одиниці відразу ж після виходу з СРСР – у 1992 році; Киргизія, Молдова, Азербайджан, Грузія, Казахстан, Узбекистан і Білорусь – у 1993 році. У липні 1993 року була проведена грошова реформа в Російській Федерації. В українській же економіці протягом п'яти років (до вересня 1996 року) обертався купоно-карбованець – квазігрошова одиниця, що фактично не виконувала ні однієї з функцій грошей. І це відбувалося в умовах відкритості економіки, розгортання приватизаційних процесів, інших структурних перетворень. Причина полягає у відсутності стратегічного бачення суті проблеми.

Цікавим, з цієї точки зору, є досвід європейських країн. Так, глибинні економічні перетворення в післявоєнній Німеччині почалися зі знаменитої грошової реформи Л. Ерхарда (1948 рік). Там діяв принцип: грошова реформа – основний інструмент економічної стабілізації. Таким же шляхом пішли й в інших країнах Західної Європи, де в перші післявоєнні роки були проведені 24 грошові реформи, що стали своєрідною платформою економічного відродження. Варто підкреслити, що й НЕП у колишньому Радянському Союзі також починався із глибокої грошової реформи 1922-1924 років. В Україні ж, після отримання незалежності, застосували протилежну концепцію: спочатку загальна економічна стабілізація, а потім грошова реформа. Це була деструктивна по своїй суті позиція НБУ. І тому значну частку економічних втрат того періоду можна віднести на рахунок несвоєчасного проведення грошової реформи.

З іншого боку, негативно позначилося на грошовому ринку використання протягом тривалого часу практики прямого емісійного обслуговування дефіциту державного бюджету. І це робилося в умовах законодавчо певної незалежності Національного банку, заборони емісійного фінансування бюджету. Звичайно, був тиск на банк із боку Уряду й Верховної Ради.

Негативний досвід необхідно враховувати для забезпечення надійної грошової стабілізації в майбутньому та при формуванні концептуальних засад грошової та валютної політики країни.

Як зазначається у Програмі економічних реформ на 2010-2014 роки, реформи в Україні повинні бути спрямовані на побудову сучасної, стійкої, відкритої і конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки, формування професійної й ефективної системи державного управління, і зрештою – на підвищення добробуту українських громадян [4].

У Програмі зазначається, що безпосереднім поштовхом до кризи фінансової системи в Україні стало різке зниження курсу національної валюти (на 40%) за наявності високої частки кредитів в іноземній валюті в загальному кредитному портфелі банків, доповнене високим інфляційним тиском. Серед основних причин цих проблем визнається утримання фіксованого курсу гривні протягом тривалого періоду (до травня 2008 р.).

З метою реформування фінансового сектора й підвищення його спроможності забезпечувати стійке зростання економіки України вважається за необхідне забезпечити низький рівень інфляції разом із забезпеченням гнучкого валютного курсу. Індикаторами успіху визнається досягнення рівня інфляції у 5-6% до 2014 р. та відсутність різких стрибків курсу гривні в 2011 – 2014 рр. Цьому може сприяти прийняття Закону «Про валютне регулювання і валютний контроль», хоча в означеній Програмі економічних реформ України на 2010 – 2014 рр. у переліку необхідних змін нормативно-правових актів та прийняття законопроектів це не передбачено.

Відповідно до Конституції України, Рада Національного банку України визначає основи грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням [2]. Заставою тому є реальна незалежність НБУ, що затвердилася в останні роки. Політика стійкої грошової одиниці й надалі повинна бути визначальним атрибутом зміцнення позицій національного ринку, його інвестиційної привабливості, ефективним способом підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника й модернізації економіки, головною гарантією припинення витоку капіталу, зростання реальних доходів населення.

Існує декілька ключових позицій, що визначають грошову стабілізацію не тільки в короткостроковій, але і в довгостроковій перспективі. Це перш за все курсова політика. Необхідна суттєва лібералізація валютного ринку, підтримання плаваючого валютного курсу, який повинен визначатися взаємодією ринкових факторів, вільних від адміністративних обмежень. Такий валютний режим збалансовує реальний попит на іноземну валюту з її пропозицією, урівноважує торговий баланс, сприяє економічному зростанню.

Дієвість грошово-кредитної політики визначається спроможністю Національного банку регулювати грошові потоки та структуру грошового ринку. Тому необхідне зміцнення банківської системи, подолання розриву між комерційними банками і реальною економікою, залучення банків до реалізації нової економічної стратегії.

Це потребує посилення ролі Національного банку України і відчутно підвищує вимоги до нього. Уряд і НБУ повинні забезпечити реалізацію Комплексної програми реформування вітчизняної банківської системи згідно зі стандартами ЄС.

Основна увага має зосереджуватися на забезпеченні стійкості та надійності банківської системи, посиленні її концентрації, активному залученні в банківську сферу іноземного капіталу, у т.ч. країн-членів ЄС, значному розширенні механізмів довгострокового кредитування та інструментарію банківських послуг. Необхідна достатня і надійна правова база діяльності банківських інституцій, посилення конкуренції між ними, удосконалення механізмів банківського нагляду.

Валютна політика в Україні є складовою загальної грошово-кредитної політики. В Основних засадах грошово-кредитної політики на 2011 рік визначено комплекс змінних індикаторів фінансової сфери та систему заходів монетарної політики, спрямованих на забезпечення стабільності національної грошової одиниці, сприяння відновленню економіки та стійкості банківської системи [5]. В цьому документі зазначається, що досягнення стабільності грошової одиниці є головним підґрунтям реалізації стратегічних цілей економічного розвитку країни – відновлення економічного зростання на засадах модернізації та інноваційного розвитку, побудова сучасної стійкої відкритої й конкурентоспроможної економіки та підвищення добробуту населення.

Валютно-курсова політика передбачає поетапне пом'якшення регуляторних обмежень та поступове підвищення курсової гнучкості гривні в міру відновлення фінансової системи країни, нівелювання диспропорцій платіжного балансу, сталого розвитку валютного ринку та стійкого зростання попиту на національну валюту. При цьому Національний банк повинен враховувати необхідність упередження різких коливань обмінного курсу гривні, прогнозована динаміка якого в значній мірі забезпечується завдяки стабілізаційним можливостям міжнародних резервів.

Взагалі, валютна політика України спрямована на поступову лібералізацію правил роботи на валютному ринку з подальшим приведенням чинного законодавства у відповідність до стандартів країн ЄС та міжнародних організацій, з якими Україна має домовленості про співпрацю. Пріоритетність інтеграції України в ЄС не повинна вступати у протиріччя з іншими стратегічними напрямками зовнішньополітичної та економічної діяльності держави. Зберігають своє значення розвиток та поглиблення взаємовигідних зв'язків з Росією. Так само велика увага має приділятися співробітництву з США, відносинам з країнами СНД, Центральної та Південно-Східної Європи, інших регіонів світу.

Однак, ураховуючи подальше поглиблення процесів реформування економіки України з можливим виникненням певних дестабілізаційних явищ, система валютного регулювання має зберігати надалі ті елементи, які посилюють її надійність. У зв'язку з чим, необхідно запровадити механізм довгострокового прогнозування ситуації на грошово-кредитному ринку і розробки концептуальних засад валютної політики.

Прикладом може служити Росія, де в 1999 році провідними російськими банками й організаціями-учасниками валютного ринку з метою розвитку валютного ринку була створена Національна валютна асоціація (НВА). Проблеми формування валютної політики в Росії і лібералізації валютного законодавства є об'єктом самої пильної уваги Експертної ради НВА, до складу якої входять відомі фахівці з валютного ринку – як вчені, так і практики.

Концептуальними основами валютної політики України повинно стати формування оптимального курсу гривні, що передбачає реалізацію комплексу заходів, які забезпечать: посилення довіри вітчизняних підприємців і громадян до власної національної грошової одиниці; підвищення попиту на неї з боку іноземних учасників валютного обігу; подолання локального статусу гривні. Отже, головною метою концептуальних засад валютної політики держави повинно бути забезпечення стабільності національної грошової одиниці та валютної безпеки країни. У якості концептуальних необхідно вважати правові, організаційні, монетарні та немонетарні засади валютної політики (рис. 1).

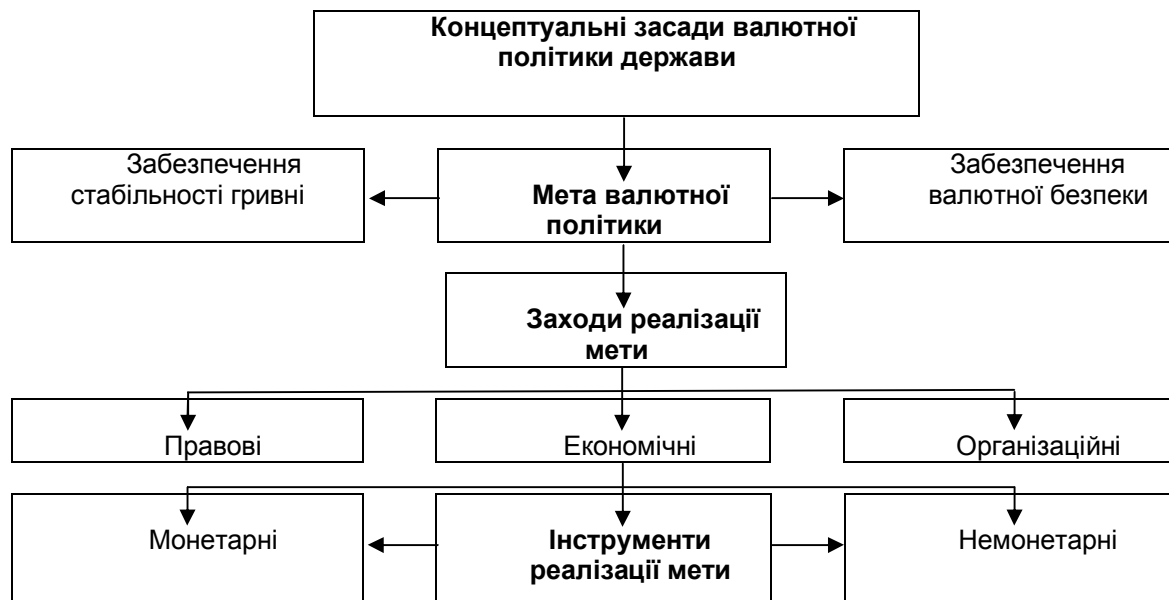
І етап концепції валютної політики держави повинен передбачати створення законодавчої основи функціонування валютного ринку, а саме прийняття Закону України «Про валютне регулювання і валютний контроль», в якому необхідно детально визначити види валютних операцій в Україні, правовий режим їх здійснення, правовий статус осіб, які здійснюють операції з валютними цінностями; уникнути дублювання правового регулювання

одних і тих же відносин та невизначеності правового регулювання інших; визначити компетенцію усіх органів, які здійснюють державне управління в сфері валютних правовідносин.

II етап концепції має вирішувати організаційні питання створення досконалого механізму взаємодії органів валютного регулювання і контролю між собою та з правоохоронними органами під час практичної реалізації валютної політики держави.

III етап повинен в повному обсязі задіяти всі монетарні та немонетарні інструменти реалізації концептуальних засад валютної політики держави.

Рис. 1. Концептуальні засади валютної політики держави

Серед монетарних інструментів реалізації концептуальних засад валютної політики держави головними є:

- дедоларизація економіки;
- диверсифікація золотовалютних резервів;
- прогнозованість валютних інтервенцій;
- перехід до інфляційного таргетування;
- розширення методів страхування валютних ризиків;
- удосконалення правил роботи учасників валютного ринку та дотримання чітких принципів і процедур;
- поетапне зняття валютних обмежень та лібералізація валютного ринку;
- створення та постійне поліпшення механізмів хеджування валютних ризиків;
- посилення роботи з моніторингу валютних ризиків;
- застосування пруденційних процедур для упередження валютних ризиків та недопущення формування інших дисбалансів, пов'язаних із здійсненням операцій капітального характеру в іноземній валюті;
- удосконалення механізмів контролю та протидії валютним злочинам і правопорушенням;
- оптимізації механізмів взаємозв'язку між попитом на національну та іноземну валюту, яка має передбачати спрямування гривневих потоків насамперед у реальний сектор економіки, вагомими важелями чого мають виступати інструменти фінансової політики.

До немонетарних інструментів реалізації валютної концепції належать наступні:

- збереження політики бездефіцитного й разом з тим збалансованого бюджету, тому що бездефіцитний бюджет – не тільки основа стабільності гривні, але й головний інструмент зниження боргового навантаження на економіку;
- відчутне зниження податкового тягаря, у зв'язку з тим що податкова складова в структурі витрат і в ціновій динаміці надзвичайно висока;
- створення ефективного антимонопольного конкурентного середовища;
- детінізація української економіки й ін.

Отже, тільки комплексний підхід може забезпечити дієвість валютної концепції та стабілізацію грошової одиниці.

Розробка і впровадження концептуальних засад валютної політики України повинно здійснюватися при обов'язковій участі представників Національного банку, Міністерства фінансів, Міністерства економічного розвитку і торгівлі, Міністерства закордонних справ, Державної податкової служби, Державної митної служби, а також провідних науковців країни.

Для координації зусиль по розробці Концепції і її подальшої реалізації доцільно створити Координаційну валютно-фінансову раду при Президентові України, що могла б забезпечити проведення єдиної й збалансованої грошово-кредитної, валютної й фінансової політики, як складової державної політики України.

Валютна політика, як частина загальноекономічної політики, покликана шляхом регулювання курсу гривні, валютних операцій, діяльності валютного ринку сприяти:

- раціональному переливу капіталів між різними сегментами фінансового ринку й реальним сектором для досягнення відтворювальної єдності;
- розширенню експортної діяльності, забезпеченню її рентабельності;
- розвитку конкуренції на внутрішньому ринку за рахунок імпорту, стимулювання процесу імпортозаміщення;
- акумуляції іноземної валюти для фінансового забезпечення реалізації державних пріоритетів – виплати зовнішнього боргу, формування золотовалютних резервів країни;
- припливу продуктивного іноземного капіталу для модернізації й технологічного переозброєння вітчизняної промисловості, впровадження сучасних методів організації й управління виробництвом;
- виходу гривні на світову арену.

Виходячи з перспектив курсоутворення національної валюти України, валютну лібералізацію в нашій країні доцільно здійснювати поетапно, виходячи із чітко сформульованих цілей проведення кожного заходу щодо зняття обмежень на валютні операції з урахуванням поточного стану економіки й зобов'язань по погашенню зовнішнього боргу. Рішучі заходи по лібералізації валютного ринку можливі тільки тоді, коли досягнуті реальні успіхи в економіці, стали стійкими темпи економічного росту, радикально покращився підприємницький й інвестиційний клімат.

У найближчій перспективі доцільно здійснити валютну лібералізацію, що стимулює приплив іноземних інвестицій, у тому числі продовжити лібералізацію валютного ринку для нерезидентів (спрощення порядку використання коштів з рахунків в іноземній валюті, зняття обмежень на репатріацію доходу від інвестицій у вигляді дивідендів по акціям і купонам по облігаціям й ін.).

Висновки. Реалізація концептуальних засад валютної політики спрямована на корегування валютного режиму так, щоб він, з одного боку, забезпечував реальну конвертованість гривні по поточних операціях, а з іншого боку – зберігав державний контроль за рухом капіталів. Для цього валютний механізм повинен:

- забезпечити вільний обмін гривні на іноземні валюти в рамках достовірних зовнішньоекономічних операцій поточного характеру;
- залишати в зоні адміністративного регулювання всі інші валютно-обмінні операції, що не відповідають характеру зовнішньоекономічних;
- установлювати для нерезидентів такі ж умови взаємної конвертованості валюти, як для українських учасників;
- підтримувати на необхідному рівні постачання валютного ринку ресурсами в іноземній валюті й поповнення ними державних валютних резервів, зберігши із цієї метою на доступну для огляду перспективу, норму обов'язкового продажу експортного виторгу.

Кінцевим підсумком реалізації такого курсу повинно з'явитися перетворення гривні в суверенну, тверду валюту, що адекватно виконує всі функції грошей на території України і за кордоном.

Література:

1. Центральний банк та грошово-кредитна політика: підручник / [А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін.]; за ред. д.е.н., проф. А. М. Мороза і к.е.н., доц. М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 2005. – 556 с.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про економічну самостійність Української РСР: Закон України від 03.08.1990 № 142-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 34. – Ст. 499.

4. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dt.ua/img/st_img/2010/800/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
5. Основні засади грошово-кредитної політики на 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zn.ua/img/st_img/osnowni-zasadi2011.doc.pdf.

ДОБРОСОВІСНІСТЬ І РОЗУМНІСТЬ В ЦИВІЛІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Бакалінська О. О.

кандидат юридичних наук, доцент Київського національного торговельно-економічного університету, м. Київ

Стаття присвячена аналізу особливостей реалізації принципів добросовісності та розумності в цивільному праві України. Автором розкриваються основні підходи у визначенні змісту категорій розумності та добросовісності в процесі реалізації суб'єктивних цивільних прав і виконання обов'язків.

Стаття посвящена анализу особенностей реализации презумпций добросовестности и разумности в гражданском праве Украины. Автором раскрываются основные подходы в определении содержания категорий разумности и добросовестности в процессе реализации субъективных гражданских прав и исполнения обязанностей.

The article analyzes the characteristics of the implementation of presumptions of good faith and reasonableness in the civil law of Ukraine. The author reveals the main approaches in defining the content categories of reasonableness and good faith in implementing the subjective civil rights and the duties.

Ключові слова: суб'єктивне цивільне право, здійснення цивільних прав, добросовісність, розумність.

Актуальність теми. Користування цивільними правами супроводжується необхідністю встановлення обмежень для їх носія відповідно до ступеня суспільного розвитку на тому чи іншому етапі. Адже всі суб'єктивні права, що реалізуються безпосереднім учасником цивільних правовідносин, мають вплив не тільки на суб'єктивний статус самого учасника правовідносин, але й на суспільство в цілому. На думку Кудрявцева В.Н., «вимагати ліквідації всяких обмежень людської поведінки – означає, по суті виправдовувати протиправну і злочинну поведінку, обмежувати права і інтереси інших осіб та суспільства в цілому» [9].

Межі здійснення прав і свобод людини є однією з актуальних проблем кожної держави. Проблема визначення меж здійснення суб'єктивних цивільних прав і обов'язків присвячені праці: Н.В. Безсмертної, С.Н. Братуся, В.П. Грибанова, О.В. Дзери, О.О. Єрошенко, Н.С. Кузнєцової, В.Ф. Маслової, І.А. Покровського, В. Селіванова, Є.А. Суханова, Р.О. Халфіної.

Нормальний процес соціального розвитку породжує ситуації, що вимагають від держави встановлення меж здійснення громадянами їх суб'єктивних цивільних прав. Подібні кроки, на думку Н.В. Безсмертної, є цивілізованими способами регулювання міри свободи в суспільстві. Проте, в таких ситуаціях не припустимо встановлювати необгрунтовані чи не зрозумілі межі реалізації прав громадян. Адже відсутність ясності і чіткості в цьому питанні може призвести до правопорушень зі сторони зобов'язаної особи або до неповного використання нею наданих можливостей [2, 43].

Реалізація принципів об'єктивного права при формуванні норм і інститутів цивільного права спрямована на створення належних і зрозумілих умов процесу правотворення і правозастосування. Проте, навіть найбільш досконале цивільне законодавство не може врахувати всю багатоманітність цивільно-правових відносин, що підлягають врегулюванню [10, 3]. Цю проблему, ще за часів відродження визнали західноєвропейські цивілісти та філософи. Саме вони запропонували вихід з цієї ситуації – запровадження в правовій доктрині норм, що містять найвищий рівень абстракції – норми з оціночними категоріями чи як їх ще визначали «каучукові». Поява оціночних категорій в цивільному праві таких як «свобода волі», «рівність», «добросовісність», «розумність» та «справедливість» стала поштовхом для розвитку всієї системи цивільного права, але й стала приводом для дискусій серед науковців. Не секрет, що використання оціночних категорій призводить до розширення сфери застосування судового розсуду і, на думку І.А. Покровського, це може призвести до повного судового контролю всього цивільного обігу з точки зору суб'єктивних і довільних уявлень про «справедливість» та «соціальні ідеали» і т.і. [14, 261]. Аналогічної думки дотримувався В.П. Грибанов, який зазначав, що існуючі в буржуазному праві поняття «добра совість» та «добра вдача» є «каучуковими» правилами, які дозволяють значно розширяти межі вільного судового розсуду і тим самим виходити за межі законності [4, 21].

Найбільш яскраво ця проблема виявляється у разі кваліфікації поведінки учасників цивільно-правових відносин у формі зловживання правом, зокрема в контексті ст. 13 ЦК України. Шикана, як відомо єдине цивільне правопорушення, що вчиняється виключно прямим умислом, проте, навіть за таких умов порушник може намагатися запевнити суд, що діяв без мети завдати шкоду іншим, але лише з метою добросовісної реалізації та здійснення власних суб'єктивних цивільних прав.

Варто відзначити, що побудова всієї системи приватного права заснована на принципах моральності та добросовісності поведінки учасників правовідносин. Любов до ближніх, до співгромадян наводив в якості основного орієнтира розвитку приватного права Л.І. Петражицький [13, 28]. І.Б. Новицький зауважував, що тільки співвідношення власного інтересу з чужим, встановлення кордонів для реалізації егоїзма, визнання інтересів суспільства може стати основою для формування підходів до визначення поняття «доброї вдачі» [11].

Категорії добросовісності і розумності знайшли своє законодавче закріплення в ст. 3 ЦК України як основні засади цивільного законодавства. Проте, реального змісту ці категорії набувають саме в контексті концепції реалізації та здійснення цивільних прав в ст. 12 ЦК України, відповідно до якої особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд... Якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом. Положення ст. 13 ЦК України остаточно закріплюють цю позицію визнаючи, що не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. Не допускається використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монополієм становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція [1].

Більшість юристів, аналізуючи межі здійснення цивільних прав, що визначені в ст. 13 ЦК України, вказують на об'єктивну межу здійснення цивільних прав – завдання шкоди, проте встановлена в ч. 6 ст. 12 ЦК України презумпція добросовісності і розумності дій учасників цивільних правовідносин «розмиває» об'єктивність критерію завдання шкоди і доповнює його суб'єктивними оціночними критеріями добросовісності і розумності поведінки учасників цивільних правовідносин. Оскільки в цивільних правовідносинах визначаються межі здійснення прав тільки для суб'єктів правовідносин, то при зловживанні правом – зовнішні кордони і обмеження об'єктивного права не порушуються, але порушуються внутрішні суб'єктивні межі правозастосування.

Таким чином, варто погодитися з О. Поротіковою та В. Ємельяновим, які зазначали, що в «межах здійснення» цивільних прав (через критерії добросовісності і розумності) встановлюються внутрішні, суб'єктивні межі дій для самих носіїв права [15, 5].

Розумність та добросовісність, таким чином, виступають в якості презумпції реалізації цивільних прав і обов'язків суб'єктами цивільного права. Проте, будучи оціночними за своєю суттю, ці категорії не розкриваються в цивільному законодавстві, недостатніми є дослідження їх правової природи та змісту в наукових дослідженнях українських науковців, практика правозастосування вимагає відпрацювання хоча б основних критеріїв визначення змісту категорій «добросовісність» та «розумність».

Більшість дослідників вказують на те, що категорія добросовісності є морально-етичною та оціночною, тому намагатися жорстко визначити її в законі, договорі чи рішенні суду практично неможливо, а в окремих випадках і не варто. Зокрема, І.А. Покровський наводить такий вислів німецького дослідника Є. Ерліха з приводу визначення поняття добросовісності: «що таке за німецьким правом зловживання правом, в яких випадках має місце порушення «*Treu und Glauben*», або «добрих звичаїв» - цього ми наразі не знаємо тому, що закон з цього приводу нічого не говорить, ми дізнаємося про це тільки із судових рішень через сто років» [14, 275]. Б. Зеллер в результаті свого дослідження категорії добросовісності дійшов висновку, що незважаючи на її «спокусливу простоту», добросовісність є невловимим поняттям [19]. На етичну природу добросовісності посилався і професор П. Ельцбахер, який писав: «питання про те, чи суперечить певний спосіб дій добрій вдачі є питанням етичного характеру» [17, 489].

В сучасній цивілістиці поняття «добросовісність» доволі часто розкривають через визначення поняття розумності [5]. На думку К.І. Скловського «право доброї совісті» означає лише розумну, обачну поведінку дбайливого господаря, стандартну поведінку, що і становить зміст *bona fides* [16]. Зокрема, при прийнятті рішень щодо «добросовісності» дій у справах про недобросовісну конкуренцію німецькі судді посилаються на «позицію гіпотетичного доброго та

законослухняного споживача або конкурента, який оцінює вплив певної дії на оточуючих" [6]. У Франції судді при визначенні певної дії як недобросовісної конкуренції керуються "думкою професіоналів" [8, 26], тобто конкурентів відповідного порушника та представників торгово-промислових палат [7].

Разом з тим, варто зазначити, що визнання суб'єкта добросовісним чи недобросовісним в цивільному обігу по суті є підставою для визнання його поведінки правомірною чи неправомірною. Проте, за недобросовісність поведінки учасника цивільних правовідносин не застосовується покарання, а застосовуються більш м'які санкції, такі як невизнання права, відмова у захисті права та ін.

Категорія розумності більш поширена в цивільно-правовому регулюванні. Це пояснюється тим, що з її допомогою законодавець визначає нормальний, звичайний процес правозастосування, зокрема в ЦК України термін «розумність» стосується дій учасників правовідносин (ст. 12, 23, 92, 564 ЦК України), умов договору (ст. 509, 627, 749 ЦК України), ціни (ст. 874, 903, 916, 931 1232 ЦК України), строків (ст. 619, 666, 670, 689, 776, 652 ЦК України) та ін. Під розумними діями на думку В. Ємельянова слід розуміти дії звичайної дієздатної особи з середнім рівнем інтелекту, що діє так як діяло б більшість членів суспільства [5].

Враховуючи, що поняття "розумний" є традиційним для англо-американського права, варто визначити як розкривається це поняття. В англійському праві поняття "розумна людина" (reasonable man) використовується дуже широко і визначається як "звичайний громадянин", тобто "людина з автобусу" [18]. У російській юридичній літературі на доцільність використання для визначення поняття "розумність" критерію "середня людина" вказує М. І. Брагінський [3].

Розумність суб'єкта прередбачає обгрунтованість, логичність, усвідомленість та доцільність його поведінки. Розумною прийнято вважати поведінку особи, якщо вона є результатом усвідомлення соціально-економічної обстановки, в якій знаходиться особа. Розумним прийнято вважати строк, який є достатнім і обгрунтованим для належного виконання зобов'язання, що відповідає йому по суті.

На відміну від добросовісності, що є характеристикою совісті людини, обтяженої або не обтяженої знанням про можливе заподіяння шкоди іншій особі, розумність характеризує об'єктивну сторону дій особи. При вирішенні питання про розумність дій, що підлягають оцінці, ці дії порівнюються з еталонними діями середньої людини. І якщо виявляється, що вони менш корисні або більш шкідливі для зазначеної в законі особи, ніж дії в тій же ситуації розумної людини, вважається, що вимоги розумності дотримано не було.

В процесі реалізації суб'єктивних цивільних прав абстрактна розумна особа повинна бути спроможною не тільки самостійно приймати участь в правовідносинах, бути носієм відповідних прав і обов'язків, але й бути спроможною визнавати за іншими учасниками цивільних правовідносин відповідні права та не порушувати їх. Розумність - це оціночна категорія, що використовується законом. Розумність чи нерозумність поведінки суб'єкта цивільних правовідносин може бути визначена тільки судом, за умови врахування фактичних обставин, в яких знаходився відповідний суб'єкт.

Висновки. Критерії добросовісності і розумності наскрізь пронизують будь-які суб'єктивні цивільні права, в якій би формі вони не визначалися законодавцем або самими суб'єктами цивільного права. Розумність та добросовісність, таким чином, виступають в якості презумпції реалізації цивільних прав і обов'язків суб'єктами цивільного права. Проте, будучи оціночними за своєю суттю ці категорії не розкриваються в цивільному законодавстві. З огляду на це, розумність та добросовісність поведінки суб'єкта цивільних правовідносин може бути встановлена тільки судом, який реалізуючи право кожного на справедливий і публічний судовий розгляд його справи упродовж розумного строку.

Література:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 N 435-IV // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=20&nreg=435-15>
2. Безсмертна Н.В. Сучасні проблеми цивільного права. – К.: Обрії, 2009 – С 43 – 44.
3. Брагінський М.І. Осуществление и защита гражданских прав // Вестник Высшего Арбитражного суда. 1995. N 7. С. 101.
4. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. М., Статут. 2001. – С. 21
5. Емельянов В.И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами. - "Система ГАРАНТ", 2009 г.- С. 74 -77.

6. Еременко В.И. Законодательство о пресечении недобросовестной конкуренции капиталистических стран. М.: "ВИНИТИ", 1991. – 318 с.
7. Еременко В.И. Защита от недобросовестной конкуренции по законодательству Германии // "Законодательство и экономика". 1995. – С. 78-85.
8. Еременко В.И. Защита от недобросовестной конкуренции по законодательству Франции.// Законодательство и экономика. М. 1997. -№13-14 - С. 69 - 79.
9. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. – М.: Наука, 1976. – С.72
10. Лукьяненко М.Ф. Оценочные понятия гражданского права: разумность, добросовестность, существенность М. Статут. 2010 – С. 27
11. Новицкий И.Б. Принцип доброй совести в проекте обязательственного права//Вестник Гражданского права. Петроград.-1916. - № 6-октябрь.
12. Нойффер И. Т. Основы законодательства против недобросовестной конкуренции.// В сб. Основы немецкого торгового и хозяйственного права. – М.: "Бек", 1995. - С. 76 – 82.
13. Петражицкий Л. И. Права добросовестного владельца на доходы с точек зрения догмы и политики гражданского права /; [Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Каф. гражд. права юрид. фак.]. — М.: Статут, 2002. — 424, [1] с
14. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. М.Статут. 1998., - С. 275
15. Поротикова О.А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: "Волтерс Клувер", 2008 – 190 с.
16. Скловский К.И. О применении норм о злоупотреблении правом в судебной практике// http://www.juristlib.ru/book_2557.html
17. Сливицкий В.И. Право на честное к себе отношение (из уроков западно-европейской гражданско-правовой жизни) // Сборник статей по гражданскому и торговому праву. Памяти проф. Г.Ф. Шершеневича., М., 2005. – С. 489.
18. Elizabeth A. Martin. Oxford Dictionary of Law. Oxford, 1997. P. 383.
19. Zeller B. Good faith – The Scarlet Pimpernel of the CISG // [<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/zeller2.html>.] 2000.

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ ЗІ СПРОЩЕННЯ МИТНИХ ПРОЦЕДУР

Піскун Є.П.

студентка магістратури НТУУ «КПІ»

В статті здійснюється аналіз нормативно-правових актів, які стосуються спрощення митних процедур між Україною та іншими країнами світу. Розглядаються подальші перспективи України у цій сфері.

В статье осуществляется анализ нормативно-правовых актов, касающихся упрощения таможенных процедур между Украиной и другими странами мира. Рассматриваются дальнейшие перспективы Украины в этой сфере.

In the article an analysis of the regulations on the simplification of custom procedures between Ukraine and other countries of the world is carried out. The prospects of Ukraine in this field are discussed.

Ключові слова: митні процедури, Кіотська конвенція, Митний кодекс України, митне оформлення, електронне декларування.

Світові процеси глобалізації та поширення концепції вільної торгівлі викликали потребу в узгодженні та уніфікації процедур і вимог, що застосовуються до товарів і послуг. Зазначена вище тенденція зачепила насамперед юридичні аспекти торгівлі, як наприклад, митні відносини між країнами.

Останнім часом Україна зробила великий крок уперед в адаптації свого законодавства до міжнародних та європейських стандартів, що безпосередньо стосуються переміщення через митний кордон України та оптимізації митних процедур.

Відомо, що Україна приєдналася до Кіотської конвенції – Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур – у 2006 році [1]. Проте, як стало відомо, з порушенням відповідних процедур вона фактично не отримала статусу договірної сторони Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур. Лише 15 лютого 2011 року Верховна Рада затвердила проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про приєднання України до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур», таким чином усунувши процедурні непорозуміння [2].

Які позитивні моменти для України можна виділити завдяки приєднанню її до цієї Конвенції? По-перше, сприяння розвитку відносин між митницею та бізнесом, удосконалення митного законодавства і практики його застосування, об'єднання досвіду у цій галузі права з іншими державами. По-друге, розвиток міжнародної торгівлі та почесне місце України у цій сфері.

На практиці це буде означати:

- суттєвий перегляд існуючої системи митних режимів;
- ширше використання електронної форми декларування;
- запровадження інституту врегулювання адміністративних правопорушень на основі компромісу тощо [3].

Треба зазначити, що перелічені ключові моменти вже знайшли своє відображення в Законі України від 03.11.2011 №8130-д «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України», який набирає чинності з 1 січня 2012 року [4].

У Законі порівняно з чинним Митним кодексом України, маємо низку нововведень зокрема:

- право декларанта на здійснення митного оформлення товарів у будь-якому митному органі;
- проведення митного оформлення протягом 4-х годин з моменту подання митної декларації та документів;
- персональна відповідальність посадової особи митниці за неправомірні затримки митного оформлення;
- використання однієї декларації (попередня декларація) для здійснення різних митних формальностей, наприклад контролю за доставкою в митний орган призначення, розміщення на склад тимчасового зберігання або початку митного оформлення для вільного обігу;
- чіткі підстави для відмови у митному оформленні та обов'язки митниці надати вичерпні роз'яснення;

- право декларанта задекларувати товари до моменту їх прибуття в Україну або до митного органу призначення;
- звільнення декларанта від відповідальності за ненавмисні помилки;
- новий порядок митного оформлення та державної реєстрації іноземних інвестицій.

На відміну від чинного Митного кодексу в розділі “Митне оформлення” в Законі приділено значну увагу впровадженню електронного декларування та використанню інформаційних технологій. Зазначені положення є інноваційними порівняно з існуючими нормами. Вони значно розширюють права декларантів перед митними органами, впроваджують низку нових прогресивних інструментів, що дозволить бізнесу скороти витрати часу та фінансових ресурсів на здійснення митних формальностей, протидіяти проявам корупції.

Реалізація Закону буде сприяти:

- забезпеченню відповідності законодавства України з питань митної справи міжнародним стандартам;
- усуненню розбіжностей у порядку застосування процедур митного контролю та митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон, між Україною та іншими державами – членами Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур, які перешкоджають подальшому розвитку міжнародній торгівлі та інших видів міжнародного обміну;
- запровадженню в практику роботи митних органів України сучасних методів здійснення митного контролю;
- усунення умов для виникнення проявів корупції, зменшення впливу «людського фактору» на процес та результат митного оформлення товарів;
- консолідації та кодифікації законодавства про митну справу;
- підвищення рівня ефективності протидії митним правопорушенням [5].

Ще однією суттєвою ланкою на шляху до спрощення митних процедур стали Постанова Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2011р. № 1030 «Деякі питання здійснення попереднього документального контролю в пунктах пропуску через державний кордон України» [6] та Постанова від 5 жовтня 2011р. № 1031 «Деякі питання здійснення державного контролю товарів, що переміщуються через митний кордон України» [7], що затвердили порядок здійснення і скоротили до мінімуму кількість інстанцій проходження попередньої документальної перевірки безпосередньо в пунктах пропуску. Це допоможе скоротити час простою під час митних процедур та показати, що Україна може і хоче вести торгівлю з іншими країнами [8].

Хоча зміни у законодавстві є і вони значні, але як відомо реалізація цих змін в Україні є досить проблематичною. Лобіювання інтересів людей, які зацікавлені в неефективності митного законодавства гальмує подальше удосконалення цієї сфери права та права в цілому. Думається, що ми все ж таки адаптуємо законодавство України до законодавства європейських країн, а отже будемо рухатись вперед до подальшого поширення європейських та світових зв'язків.

Література:

1. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур від 18.05.73.: [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_643
2. Закон України від 15.02.2011р. № 3018-VI Про внесення змін до Закону України "Про приєднання України до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур": [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3018-17>
3. «Держмитслужба запросила громадськість до створення нового Митного Кодексу України» // Державна митна служба України, квітень 2008 р.: [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/dmsu/control/uk/publish/article?art_id=354197&cat_id=352590
4. Закону України від 3.11.2011р. № 8130-д «Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законодавчих актів України»: [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=40331
5. Пояснювальна записка до проекту Закону України 12.05.2011р. № 8130 «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України»: [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=40331
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2011р. № 1030 «Деякі питання здійснення попереднього документального контролю в пунктах пропуску через державний

кордон України »: [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1030-2011-%EF>

7. Постанова Кабінету міністрів України від 5 жовтня 2011р. № 1031 «Деякі питання здійснення державного контролю товарів, що переміщуються через митний кордон України»: [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1031-2011-%EF>

8. М.Ю.Бродський. «Україна значно спрощує митний контроль» // «Дзеркало тижня. Україна» від 11.10.11: [електронний ресурс].

– Режим доступу:

http://www.krp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=242095&cat_id=33070

УДК 378.21

**ІСТОРІОГРАФІЯ НАУКОВОЇ ТИТУЛАТУРИ
(ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ТИПОЛОГІЇ)****І. В. Костенко***кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративного, фінансового та господарського права НТУУ «КПІ»*

Сучасний правовий стан системи присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань потребує звернення до історії осмислення розглядуваних атестаційних категорій не тільки як юридичних, а й як соціальних, а таким чином приводить до необхідності розкриття системи методологічних засад, світогляду, менталітету, картини світу авторів історико-юридичних розвідок про науково-атестаційну систему в контексті розвитку університетів, що так чи інакше віддзеркалене в освітянському праві, а також до постулювання актуальності вивчення історичної спадщини з освітянського права в цілому.

Современное правовое состояние системы присуждения научных степеней и присвоения ученых званий требует обращения к истории осмысления рассматриваемых аттестационных категорий не только как юридических, но и как социальных, а таким образом приводит к необходимости раскрытия системы методологических принципов, научного мировоззрения, менталитета, картины мира авторов историко-юридических исследований научно-аттестационной системы в контексте развития университетов, что так или иначе отразилось в образовательном праве, а также к постулированию актуальности изучения исторического наследия в образовательном праве в целом.

Current legal status of the awarding of academic degrees and conferring academic ranks requires a reference to the history of interpretation of these categories considered not only as legal, but also as a social, and thus leads to the necessity of disclosure of the methodological principles, the scientific worldview, mentality, picture of the world of the authors of the historical and legal research Scientific Certification Systems in the context of universities, that somehow reflected in the education law, as well as to postulate the relevance of studying the historical heritage in the education law in general.

Ключові слова: наукові ступені, вчені звання, методологія, історизм, історія освітянського права

Своєрідність наукової праці передбачає необхідність мати певну інформацію про минуле. Власне дослідження має бути органічно пов'язаним з історією досліджуваного питання, оскільки в сучасній науці немає такої проблеми, яка б вирішувалася без урахування попередньої історії. «Історія питання, – зазначав Б. М. Теплов, – безпосередньо переходить у постановку проблеми дослідження. Остання має органічно витікати з першої. Глибина, фундаментальність цієї частини дослідження є на теперішній час ... однією з найнеобхідніших умов, що визначають наукову цінність даної роботи» [12, 313]. Найближча історія українського та зарубіжного освітянського права, яка охоплює останні три століття, органічно входить до сучасності, оскільки є не тільки відбитком соціально-гуманітарних парадигм, які панували тут у кожний конкретний проміжок часу, а й результатом суспільних відносин, які склалися у певний же часовий відрізок в певному геоетнічному локусі. Дотепер історико-правова наука має лише загальні дослідження історії створення і розвитку нормативно-правової бази у цій важливій галузі суспільних відносин. Одним з найменш досліджених інститутів адміністративного права, за словами Г.Г.Кричевського [6; 7], є інститут присудження вчених ступенів та наукових звань. Необхідною умовою існування цього інституту є заснована на історичному досвіді держави законодавча база про порядок присудження наукових ступенів та вчених звань. Це, у свою чергу, стимулює до вивчення історії становлення інституту наукових ступенів та вчених звань в Україні, дослідження вітчизняного та зарубіжного досвіду присудження наукових ступенів та вчених звань, їхнього діахронічного та синхронічного аналізу. Зважаючи на те, що право є один з видів суспільної діяльності, нерозривно пов'язаний із суспільною свідомістю та людським спілкуванням, діалектичні принципи аналізу юридичного матеріалу та джерел, що витікають з цієї тези, – системність, детермінізм, редукаціонізм, додатковість, історизм – мають виступати у функції методологічного фундаменту будь-якого історико-правового дослідження. Діалектика історичного й логічного, загального і конкретного, спільного й розбіжного дозволяє всебічно й об'єктивно описати процеси виникнення, історичного розвитку та сучасного функціонування

інституту наукової титулатури в Україні як динамічної системи, що перебуває у постійному русі.

Проблематика походження, розвитку та функціонування інституту наукової титулатури в Україні, починаючи від Середньовічного університету і закінчуючи сучасними прагненнями до інтеграції в світові освітні структури, досі не була об'єктом окремого аналізу в такому масштабі, хоча в контексті загальних питань історії науки та освіти, навчальних та наукових установ, а також оцінки ефективності атестаційних і нострифікаційних процедур дослідники зверталися до окремих аспектів цього багатогранного питання у різножанрових наукових розвідках, серед яких дисертації, монографії, збірки наукових праць, науково-інформаційні й статистичні матеріали, наукові статті в енциклопедіях та енциклопедичних словниках, матеріали мережі Інтернет.

Оскільки комплексні дослідження, у яких з позицій юридичної науки наскрізне б розглядався весь розвиток світової науково-атестаційної системи від її зародження до сьогодення, досі були відсутні, то, як видається, історіографічний масив літератури з проблеми первинно найдоцільніше розглядати й опрацьовувати за проблемно-хронологічним принципом відповідно до історичних етапів розвитку системи наукових ступенів і вчених звань, у межах яких перебував предмет дослідження того чи того автора. Це: 1) дослідження середньовічних університетів і їх наукової титулатури (із урахуванням збереження середньовічної системи в західноукраїнських навчальних закладах аж до середини ХХ століття); 2) аналіз еволюції системи наукових ступенів і вчених звань в Російській системі (із урахуванням її збереження в часи української революції 1917–1921 рр.); 3) праці, присвячені радянській системі атестації наукових кадрів вищої кваліфікації; 4) розвідки, орієнтовані на сучасні науково-атестаційні проблеми. У межах кожної із зазначених груп доцільно застосовувати подальшу систематизацію за часом здійснення дослідження зі спеціальним виокремленням суто юридичних праць і праць з відчутним українознавчим аспектом. Розглянемо їх детальніше, проте дещо конспективно, що закономірно для розвідки подібного обсягу.

1. *Роботи, присвячені Середньовічному університетові та трансформаціям його традицій на східнослов'янських землях* – оглядові праці різної цілеспрямованості з підвищеною увагою до середньовічної народної освіти загалом, із акцентом на вивчення римського права, авторами яких були Ж. Верже, А. Вормс, Р. Ієринг, В. В. Ігнатович, В. К. Піскорський, М. С. Суворов; розвідки й хрестоматійні видання, присвячені значенню наукових титулів у офіційному та неофіційному контексті повсякденного життя й побуту, які підготували В. М. Бахтін, Ф. Кавка, С. Квастель, Л. Козьменко, Г. Г. Кричевський, Б. Г. Струков.

Українські вищі навчальні заклади XVI–XVII ст. з їхніми багатими традиціями також неодноразово досліджували українські, російські, німецькі, австрійські та польські автори – Л. М. Алексісвець, Т. О. Дороніна, В. Ф. Кметь, І. Є. Курляк, В. Л. Микитась, І. І. Огієнко, С. О. Подокшин, М. Д. Рогович, О. П. Удод, З. І Хижняк, В. П. Чугайов, М. Csaky, F. Gall, H. von.Hentig, K. Michalewska, K. Morawska, S. Preglau-Hammerle, H. Zeissberg. Проте, феномен наукової титулатури розглядався ними поспіль або не аналізувався загалом.

2. *Роботи, присвячені історії наукової титулатури в Україні під владою Російської та Австро-Угорської імперій, а також у добу української революції 1917–1921 рр.* Історіографія вищої школи Росії періоду імперії представлена, передусім, роботами таких дореволюційних дослідників, як Д. І. Багалій, Ф. В. Благovidов, Н. Н. Булич, О. І. Введенський, М. Ф. Владимирський-Буданов, В. А. Воробйов, Б. Б. Глинський, Н. П. Загоскін, В. С. Іконников, Є. В. Петухов, С. В. Рождественський, І. М. Сеченов, В. І. Сергєєвич, П. І. Ферлюдін, Г. Ф. Шершеневич. Серед цих праць – ювілейні видання окремих навчальних закладів та поодинокі узагальнюючі дослідження урядової політики в сфері вищої освіти з вивченням і систематизованим виданням офіційних документів та архівних матеріалів.

У радянські часи увага авторів, первинно сконцентрована на загальних питаннях присудження учених ступенів і звань у Російській імперії, поступово зміщується до вивчення й обговорення проблем розвитку правових ідей у даній сфері, завершуючись створенням цілісної програми виявлення, збирання та бібліографічного опису дисертаційних робіт, із наголосом на історичний аспект, динаміку ідей та їх відбиття в законодавстві. Серед кількох десятків радянських вчених – авторів досліджень з питань історії науки і освіти в Російській імперії, як видається, на особливу пошану заслуговують основоположник наукового напрямку зі спеціального дослідження історії наукових ступенів у Росії Г. Г. Кричевський [6; 7] та його послідовники О. Є. Іванов [4] та О. М. Якушев [19; 20; 21]. Також значний інтерес представляють історико-правові дослідження правового статусу російських університетів

сучасної дослідниці Є. М. Писаревої [10], підготовлені на матеріалах українських архівних та інших джерел.

Продовження європейських традицій наукового титулування в західноукраїнських університетах стало предметом розгляду, здебільшого, вже сучасних українських науковців – істориків, правників, філологів – таких, як О. В. Єгорова, І. П. Задерейчук, В. М. Заруба, О. М. Каліщук, В. М. Качмар, Д. Ю. Коржов, Н. Ф. Мисак, О. С. Рубльов, Т. А. Стоян, З. І. Хижняк та ін. Між тим, процедура наукової атестації в цих авторів є переважно ілюстративним матеріалом для розгортання ширших проблем, як-от проблема становлення галицької інтелігенції, питання українізації вітчизняних університетів, справа збирання та оприлюднення відомостей про українських науковців та діячів культури Галичини й Буковини, аналіз структури й викладацького складу львівських ВНЗ, заснування нових кафедр тощо.

3. *Роботи, присвячені інституту присудження наукових ступенів та вчених звань у Радянській Україні.* Більшість відповідних досліджень було присвячено загальному радянському досвіду без урахування української специфіки. Це передусім фундаментальні історичні монографії і докторські дисертації про досвід організації науки і освіти в СРСР К. Т. Галкіна, Н. І. Загузова, В. М. Полонського та деяких інших авторів.

Слід підкреслити, що стосовно цього історичного періоду своє вагоме слово сказали не лише історики, а й правознавці. Зокрема, проблемами правового статусу науковців і освітян в Росії активно займалися Л. Ф. Петренко та О. М. Прудинський, а в УРСР – В. П. Пастухов. У загальному контексті правові питання освіти досліджували відомі вчені-юристи С. І. Штамм та Г. О. Дорохова, у численних дослідженнях яких певне місце займають і питання побудови освітньої моделі в Україні. Безпосередньо ж радянський досвід правового регулювання надання наукових титулів знайшов відображення у десятках монографічних і дисертаційних досліджень, підготовлених російськими вченими, які належать до наукової школи О. М. Якушева.

Що ж стосується досвіду розвитку інституту наукової титулатури в Україні у період до створення у 1934 р. загальносоюзної науково-атестаційної системи, то він здебільшого розглядався дослідниками спорадично і безсистемно: включався до контексту ширших розвідок подібної проблематики, змішуючись чи ототожнюючись із загальнорадянськими освітянськими процесами. Це призводило до багатьох протиріч, зокрема, поза увагою залишилися саме питання відмінностей між українськими та російськими механізмами формування та відбору наукових кадрів. Утім, у дисертації звертається увага на багатий фактичний матеріал, який наводять у своїх працях перші керманічі української радянської освіти Г. Ф. Гринько та Я. П. Ряппо, дослідники історії української науки і освіти М. А. Бистров, В. Г. Богуславська, С. М. Домбровська, В. В. Липинський, М. І. Мірошніченко, О. П. Ситніков, О. В. Сухомлинська та інші. Серед учених-юристів дотичними проблемами історичного досвіду кодифікації українського радянського законодавства про народну освіту послідовно займалися Б. М. Бабій [2], І. Б. Усенко [13; 15] та Л. І. Рябошапка [11].

4. *Роботи, присвячені науково-атестаційному процесові в сучасній незалежній Україні,* включаючи вимоги та процедури присудження наукових ступенів та вчених звань, а також питання євроінтеграції української освітньої програми, зважаючи на Болонські домовленості, авторами яких були, зокрема, Н. О. Бондарчук, І. О. Вакарчук, Я. В. Ганіткевич, О. О. Іваницький, В. Г. Кремінь, О. Г. Котова, Г. О. Мурашин, В. С. Ольховський, Н. Г. Протасова.

Одним з проявів уваги правознавців до проблем освіти і науки стала постановка питання про існування відповідної підгалузі законодавства – освітнього права. Над проблемами «освітнього права» нині в Україні, зокрема, активно працюють Б. І. Андрусишин, В. П. Андрущенко, Є. В. Красняков та С. М. Ніколаєнко. Проте, правові аспекти надання наукових титулів все ж досліджуються вочевидь недостатньо.

Окремо слід звернути увагу на змістовні публікації документів з питань надання наукових титулів, здійснені Г. І. Липатніковою [8], О. А. Андрєєвою [1], Н. Д. Митьковою [9] та іншими дослідниками, та на особливу джерелознавчу цінність двотомного видання «Хрестоматія з історії інститутів наукової підготовки та атестації в університетах та академіях Західної Європи та Росії» [17–18], укладеного О. М. Якушевим, Д. О. Хохловою та І. Г. Воропаєвим.

Таким чином, незважаючи на значний суспільний інтерес до науково-атестаційної системи і великий масив відповідних публіцистичних праць, українські правознавці досі оминали своєю увагою ці проблеми, не підготувавши жодного монографічного або дисертаційного дослідження з відповідної проблематики. Не відчувається «юридичного духу» й у тих законопроектах про наукові ступені і вчені звання, які впродовж останніх років було винесено на розгляд Верховної Ради України.

Підсумовуючи історіографічний огляд проблеми, слід констатувати, що кожна історична епоха з її ідеологією накладала певний відбиток на оцінки й висновки авторів досліджень, тому під час синтетичного дослідження закономірне прагнення використати весь масив історіографічного матеріалу й спиратися передусім на документальні першоджерела [14; 16]. Тобто, проблема комплексного підходу до системи (систем) наукової титулатури може бути сформульована як проблема невідповідності між розумінням системи правових норм як загальних закономірностей (динаміки) повторюваних етапів еволюції – і розумінням культурно-освітнянських правових змін як трансформацій (переструктурування), проте не розривів історичного континууму права взагалі [5]. А знання історіографії питання носить методологічний характер [3] та щонайменше має вказувати колію реконструкції динамічних процесів, а результати такої реконструкції здатні певним чином змінити наявні теоретичні та маємо надію, прикладні уявлення про розвиток нормативно-правової бази порядку існування та функціонування інституту наукової титулатури в Україні, про становлення системи кваліфікації та атестації наукових та науково-педагогічних працівників, її структурну організацію.

Література:

1. Андреева О. А. Трактат XIV в. «О похвале клиру» как источник по ранней истории немецких университетов / О. А. Андреева // Университеты Западной Европы: Средние века. Возрождение. Просвещение : Межвуз. сб. научн. тр. – Иваново : Госкомвуз РСФСР по делам науки и высшей школы, ИГУ, 1990. – С. 131–142.
2. Бабий Б. М. Очерки развития правовых исследований в Украинской ССР 1919–1984 / Б. М. Бабий. – К. : Наук. думка, 1984. – 196 с.;
3. Бабкін В. Д. Сучасна методологія досліджень історії держави і права України / В. Д. Бабкін // Антологія української юридичної думки : [в 10 т.] / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. – С. 103–116.
4. Иванов А. Е. Высшая школа России в конце XIX - начале XX вв. / Иванов А. Е. – М. : Наука, 1991. – 392 с.
5. Костенко І. В. Формування і розвиток системи наукових ступенів і вчених звань в Україні в контексті світового досвіду: історико-юридичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. В. Костенко ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2011. – 298 с.
6. Кричевский Г. Г. Магистерские и докторские диссертации, защищенные на физико-математических факультетах университетов Российской империи (1755–1918) : справочное пособие / составление, предисловие, научная редакция и посмертное издание А. Н. Якушева / Г. Г. Кричевский. – 2-е изд. испр. и доп. – Ставрополь: Изд-во «Ставропольсервисшкола», 2004. – 202 с.
7. Кричевский Г. Г. Учёные степени в университетах дореволюционной России / Г. Г. Кричевский // История СССР. – 1985. – № 2. – С. 141–153.
8. Липатникова Г. И. Документы по истории университетов Европы XII–XV вв. / Г. И. Липатникова ; [уч. пос. под ред. А. Г. Москаленко]. Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1973. – 220 с.
9. Митькова Н. Д. Некоторые аспекты системы средневекового университетского образования по трактату «De disciplina scoliarum» («О школьной науке») / Н. Д. Митькова // Университеты Западной Европы: Средние века. Возрождение. Просвещение : Межвуз. сб. науч. тр. – Иваново : Госкомвуз РСФСР по делам НВШ, ИОГУ, 1990. – С. 117–130.
10. Писарева Е. А. Організаційно-правові основи діяльності університетів Російської імперії другої половини XIX ст.: (На матеріалах України): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Нац. ун-т внутр. справ / Е. А. Писарева. – Х., 2001. – 20 с.
11. Рябошапка Л. И. Кодекс законов о народном просвещении УССР 1922 г. : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права ; история политических и правовых учений» / Л. И. Рябошапка ; Киевский государственный университет им. Т. Г. Шевченко. – К., 1991. – 17 с.
12. Теплов Б. М. О культуре научного исследования / Б. М. Теплов // Теплов Б. М. Избранные труды. – М.: Наука, 1985. – Т. II. – 360 с.
13. Усенко І. Б. Первая кодификация законодательства Украинской ССР / И. Б. Усенко. – К. : Наукова думка, 1989. – 120 с.
14. Усенко І. Б. Історико-юридичні дослідження / І. Б. Усенко // Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 1949–1999. – К. : Наукова думка, 1999. – С. 154–155.

15. Усенко І. Б. Історія держави і права України: проблеми предмета і методології досліджень / І. Б. Усенко // Правова держава: ювілейний щорічник наук. праць / [ред. кол. : Ю. С. Шемшученко, В. П. Нагребельний, В. Б. Авер'янов та ін.] ; Інст. держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 10. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 1999. – С. 237–245.

16. Усенко І. Б. Правові дослідження в установах Академії наук України у довоєнний період (1918–1941 рр.) / Усенко І. Б. // Юридична наука і освіта на Україні / Авт. кол. : Ю. С. Шемшученко та ін.; АН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 37–77.

17. Хрестоматія по истории институтов научной подготовки и аттестации в университетах и академиях Западной Европы и России (начало XII в. – 1918 г.) : в 2-х частях / Сост.: А. Н. Якушев, Д. А. Хохлова, И. Г. Воропаев. – Ч. 1. – Ставрополь : СГУ, 1997. – 205 с.; Ч. 2. – Ставрополь : СГУ, 1998. – 247 с.

18. Хрестоматія по истории институтов научной подготовки и аттестации в университетах и академиях Западной Европы и России (начало XII в. – 1918 г.) : в 2-х частях / Сост.: А. Н. Якушев, Д. А. Хохлова, И. Г. Воропаев. – Ч. 1. – Ставрополь : СГУ, 1997. – 205 с.; Ч. 2. – Ставрополь : СГУ, 1998. – 247 с.

19. Якушев А. Н. Комплексная программа научных исследований «История учёных степеней в России XVIII в. – 1918 г.» / А. Н. Якушев. – М. : ГК РФ по ВО, 1996. – 61 с.

20. Якушев А. Н. Развитие и реализация правовой мысли и нормативных правовых актов о порядке присуждения ученых степеней в России (1747–1918) / А. Н. Якушев. – Невинномысск : НРГИНПО, 2001. – 360 + 248 с.

21. Якушев А. Н. Становление и развитие института присуждения учёных степеней в университетах Западной Европы (XII – пер. пол. XX вв.): Лекция / А. Н. Якушев. – Ставрополь: СГУ, 1996. – 40 с.

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Єгорова В.С.

доцент факультету соціології і права

Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Конституційно-правовий статус судей судової влади загальної юрисдикції, які визначають зміст і сутність судової влади, пройшов складний історичний шлях зародження, становлення та розвитку. Кожній історичній формації було притаманне своє розуміння статусу судів і на кожному окремо взятому історичному етапі цей статус складав особливе коло напрямів, видів і форм діяльності судів загальної юрисдикції щодо вирішення правових конфліктів.

Constitutional legal status of judges of courts of general jurisdiction. Their evolution, definition, correspondence with other parts of the judicial power are studied. The main criteria of the courts function classification are identified and main types of functions of the courts of general jurisdiction and their system are analyzed.

Конституційно-правовий статус судів загальної юрисдикції, що виражають зміст і сутність судової влади, пройшов складний історичний шлях зародження, становлення та розвитку. Кожній історичній формації було притаманне своє розуміння статусу судів і на кожному окремо взятому історичному етапі цей статус складав особливе коло напрямів, видів і форм діяльності судів загальної юрисдикції щодо вирішення правових конфліктів.

Ключові слова: становлення, суд, судді, судів загальної юрисдикції, статус, судочинства.

Становлення і розвиток конституційно-правового статусу судів загальної юрисдикції в Україні розвивалися у контексті його світової генези, оскільки територія сучасної України тривалий час знаходилася під впливом сусідніх держав і переймала окремі елементи їхніх судових систем, у тому числі й такі, що визначали функціональну спрямованість судів загальної юрисдикції.

Історію становлення і розвитку судів загальної юрисдикції України можна розділити на такі хронологічні межі: із VI ст. – до створення Конституції Пилипа Орлика 1710 р.; з 1710 р. – до здійснення судової реформи 1864 р.; з 1864 р. – до формування радянської системи правосуддя у 1919 р.; становлення і розвиток судів загальної юрисдикції з 1919 до 1991 р.; становлення і розвиток конституційно-правового статусу судів загальної юрисдикції в незалежній Україні в 1991–2002 рр.; із початку проведення судової реформи 2002 р.

Перші згадки про статус судів їх місце у державі і суспільстві сягають своїм корінням до різних епох і цивілізацій. Ці згадки можна знайти у папірусах Давнього Єгипту XVII–XVI ст. до н. е., “Книзі Суддів” Старого Заповіту, Законах Ману тощо. Зокрема, М. М. Коркунов писав: “Давні царі були, насамперед, суддями, а не законодавцями, і в первісному суспільстві була повністю відсутня уява про можливість довільно змінити встановлені зачатки права. Початковою точкою прояву державного володарювання було судові рішення, а не закон”.

У Київській Русі князь судив сам, або через посадників та тіунів. Судові рішення виконували різноманітні княжі агенти і вірники, мечники та ін.

Вищою судовою владою був наділений князь, який здійснював правосуддя щодо всіх справ, де хоча б однією з сторін виступав представник феодальної аристократії, а найбільш складні судові справи з участю феодалів розглядав колегіальний орган – боярська рада на чолі з князем. Інші справи, що не стосувалися феодальної знаті, вирішували представники місцевої адміністрації – посадники, волостелі тощо.

Після запровадження християнства на Русі та зростання впливу церкви на суспільне і державне життя Київської Русі з'являється церковний суд, який очолювали єпископи, архієпископи, митрополити, що був наділений правосуддям у релігійних справах і справах, де сторонами виступали церква або населення залежне від монастирів. Безперечно, що судді за доби Київської Русі здебільшого диференціювалися за суб'єктами судочинства, але таке розмежування судів загальної юрисдикції вбачається прогресивним для епохи раннього феодалізму.

На кінець XIV ст. українські землі опинилися у складі сусідніх держав: Галичина і Західне Поділля у складі Польського королівства, Північна Буковина – у складі Угорщини (з XVI ст. – у складі султанської Туреччини), Закарпаття – під владою угорських магнатів (пізніше – у складі імперії Габсбургів), Південно-Західні землі – у складі Великого князівства Литовського. Після об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського у єдину державу – Річ Посполиту в 1569 р., значна частина українських земель опинилася у складі Речі Посполитої, що сприяло подальшій колонізації функцій судів загальної юрисдикції.

Поряд із вищеописаною судовою системою існувала козацька система судочинства, що мала свої властивості. Суд у козацькій системі здійснювався кошовим отаманом, довбишем, паланковим полковником, а в окремих випадках і всім кошем. При здійсненні правосуддя запорізькі козаки покладалися на військового суддю, який був уповноважений розглядати всі кримінальні та цивільні справи. Здійснення козацьких судів загальної юрисдикції ґрунтувалося на основі козацьких традицій та звичаїв.

У 1648–1654 рр. в Україні відбувається національно-визвольна боротьба, націлена на створення власної державності. У цей період козацькі суди керуються, як і раніше, нормами звичаєвого права (зберігається шлякування або гоніння слідом як міра судового переслідування), але необхідно звернути увагу на процес формування національної правової системи, хоча в цей період українське судочинство ще ґрунтується на Литовських статутах і Магдебурзькому праві.

Процес відродження української державності в другій половині XVII ст. потягнув за собою і формування власного судочинства. Воно створюється уже в ході бойових дій. Природно, для того часу функціями судочинства наділяється козацька старшина – сотники, полковники, а також спеціально виділені судді. Скажімо, в статейному списку посланця Московської держави Григорія Унковського до Богдана Хмельницького згадується в квітні 1649 р. військовий суддя Матяш.

Органом найвищої влади була рада, в якій юридично всі козаки мали право брати участь. Вона розв'язувала головні військові і господарські справи та здійснювала судочинство. Поступово зростає роль ради козацької старшини. До складу старшинської ради входили полковники, сотники та генеральна (або військова) старшина. Вона виконувала військові та адміністративні функції. До неї входили обозний, два осавули, два судді та писар.

Військовий суддя обирався на загальній раді із простого товариства. Він займався розглядом кримінальних справ та цивільних спорів, які виникали у Війську Запорозькому. Військовий суддя здійснював судовий розгляд, проте остаточний вирок затверджувався рішенням кошового отамана чи військовою радою. Суддя був зобов'язаний здійснювати судочинство швидко, справедливо та неупереджено. В своїх рішеннях він керувався не писаним законом, а переказами чи традиціями, які переходили з вуст в уста.

До обов'язків генерального судді входили нагляд за виконанням універсалів гетьмана, суд над винними з числа генеральної чи полкової старшини за його вказівкою. Так, генеральний суддя Антон Жданович, котрий розслідував навесні 1656 р. справу в білоруському полку Івана Нечая, наказав двох винних старшин з Ніжинського полку повісити, а їхніх спільників у злочині проти мирного населення – “бити в два кії нещадно, так, що вони ледве чи житимуть потім”.

Саме генеральний суддя розглядав справи про державні злочини, був найвищою апеляційною інстанцією для полкових і сотенних суддів.

Для цивільного населення була створена така система судів: козацькі, сотенні, полкові суди та генеральний суд.

Козацькі суди були першою ланкою в судовій системі. Вони розглядали справи та приймали рішення за участю всієї громади. Козацьке судочинство ґрунтувалося на давніх звичаях Запорожжя, де суд відбувався на загальній військовій раді, в якій брали участь всі козаки. Такий порядок розгляду справ зберігся і в нижчому козацькому суді.

Іншою ланкою судової системи були полкові та сотенні суди. Полковники та сотники могли особисто здійснювати судочинство, в деяких полках і сотнях були полкові і сотенні судді. Під їх юрисдикцію підпадала основна маса судових справ козаків, селян та міщан. Вони розглядали цивільні та кримінальні справи, зокрема, справи про вбивства, розбій, крадіжки та інші найбільш поширені злочини.

Найвищою ланкою судової системи був генеральний суд при гетьманові. До його складу входили два генеральні судді та судовий писар. Генеральний суд фактично був апеляційною інстанцією. Він займався справами, які надходили від полкових і сотенних судів. Крім того, генеральний суд розглядав деякі справи, з якими прохачі зверталися прямо до гетьмана.

Нову систему судоустрою очолив гетьман. Як керівник козацтва він, власне, зосереджував всю владу в своїх руках і був найвищим суддею в державі. Компетенція гетьмана, теоретично, була необмежена. Він міг розглянути будь-яку справу по першій інстанції і винести вирок, що не підлягав перегляду. Такі великі судові повноваження гетьмана можна розглядати як недолік державного устрою, внаслідок поєднання судової та адміністративної влади. Разом з тим вони є свідченням високого авторитету глави держави в Гетьманщині.

У містах, на які поширювалась дія привілеїв магдебурзького права, існували міські суди. Вони були символом міського самоврядування, гарантом непорушності "міських" прав.

Оскільки і Україна, і Польща були невдоволені умовами Зборівського договору 1649 р., в червні 1651 р. військові дії відновилися. Їх результатом стало підписання 18 вересня 1651 р. ще більш не вигідного для України Білоцерківського мирного договору. За ним чисельність реєстрового війська скорочувалась наполовину, і воно могло перебувати лише у Київському воєводстві. Судочинство у Київському, Брацлавському та Чернігівському воєводствах переходило під владу шляхти.

На початку 1654 р. молода гетьманська держава, не маючи змоги втриматись поміж двома ворожими силами, Польщею й Москвою, була змушена укласти військовий союз з північним сусідом на умовах васалітету.

Московський цар, беручи під свій протекторат Гетьманщину, зобов'язався не втручатися у внутрішні справи України, зокрема в її судочинство, яке було у виключному віданні місцевих судів. Після Переяславської Ради були підготовлені "Статті Богдана Хмельницького" від 17 лютого 1654 р., з якими він вислав послів до Москви, де вони були стверджені із значними поправками царем і боярською думою 21 березня 1654 р. В першій статті гетьманового проекту договору було поставлено чітку вимогу незалежності судівництва: "В начале изволь твое царское величество подтвердить права и вольности наши войсковые, как из веков бывало в Войске Запорожском, что своими правами суживались, и вольности свои имели в добрах и судах; чтоб ни воевода, ни боярин, ни стольник в суды войсковые не вступался, но от старших своих чтоб товарищество сужены были: где три человека казаков, тогда два одного должны судити".

Таким чином, Україна за часів Б. Хмельницького здобула право на власне судочинство та власне право у незалежних судах як символ свободи і державності, це змушені були визнати і в Москві.

На цей час в Україні практично була сформована своя власна судова система з чітко визначеним правосуддям. Росія рахувалася з цією системою судоустрою і в царевій грамоті від 27 березня 1654 р. за Україною визнавалося право на існування національної системи судоустрою.

Уніфікувати статус суддів судів загальної юрисдикції в Україні в силу історичних обставин національного державотворення було доволі складно. Зокрема, тривалий час судді судів загальної юрисдикції на Лівобережжі визначалися нормативними положеннями Литовського Статуту, у Маріуполі діяв т. зв. "грецький суд", на місцях продовжували діяти звичаєві суди.

Судова реформа, що мала місце на теренах українських земель, які входили до складу Російської імперії, була проведена у другій половині XIX ст. Хоча русифікація української судової системи почала здійснюватися з початку сторіччя, коли виконання судових дій переписувалося виключно російською мовою.

Проведенню цієї реформи передувало підписання імператором Олександром II Маніфесту про скасування кріпосного права і "Положення про селян, що виходять з кріпосницької залежності", яке складалося з 17 законодавчих актів. У продовження кріпосної реформи 20 листопада 1864 р. були прийняті Судові статuti, які законодавчо закріпили в Російській імперії суддів судів загальної юрисдикції.

З 1743 р. до 1756 р. затяглися узгодження тексту «Права, за якими судиться малоросійський народ». Це етапна подія у становленні української правової системи. Кодекс став результатом майже 15-річної напруженої праці кращих правників Гетьманщини і акумулював у собі випробувані життям здобутки вітчизняної правової думки. На них були й окремі посилення у судовій практиці. Адже зміст цієї кодифікованої збірки не обмежувався тільки Литовським статутом, а включав чимало положень з інших законодавчих актів, окремі норми козацького звичаєвого права, а також деякі оригінальні новели.

Судовий устрій за Кодексом передбачає дві категорії судів – загальні і спеціальні.

Найвищою інстанцією, що здійснювали судді судів загальної юрисдикції з судового нагляду з 1780 р., був галицький сенат у складі верховної судової палати (м. Відень). Змішання судової інстанції, що була наділена вищою наглядовою дією у Галичині, на нашу

думку, стало предтечею поширення судової реформи 1782 р. у Австрії на всю територію Галичини. Вже в 1784 р. у Галичині діяла така ж система судів як і в Австрії, що виконували ті ж самі дії, що й австрійські суди.

Після перетворення Австро-Угорщини в 1867 р. на дуалістичну монархію, що складалася з двох держав – Австрії та Угорщини, у Галичині та на інших землях, що входили до її складу, почала діяти поновлена австрійська система судів загальної юрисдикції.

На початок ХХ ст. конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції перебував у тому ж стані, що зазначався вище. Але початок Першої світової війни посилив спрямованість суддів судів загальної юрисдикції на карально-репресивні дії. Зокрема, показовим було існування військово-польових судів, юрисдикція котрих поширювалася і на цивільне населення, що перебувало у зоні військового стану.

16 грудня 1917 р. був прийнятий Закон “Про заведення апеляційних судів”, яким передбачалося створення трьох апеляційних судів: Київського, Харківського і Одеського, компетенція яких поширювалася на навколишні губернії. Апеляційний суд складався з голови, заступника і кількох суддів. Проте і тут позначилася непослідовність реформування: повноваження і організація апеляційних судів майже не відрізнялася від повноважень і організації дореволюційних судових палат. 23 грудня 1917 р. в розвиток попереднього приймається Закон “Про умови обсадження і порядок обрання суддів Генерального і апеляційних судів”, за яким усі судді обиралися Центральною радою на три роки більшістю в 3/5 голосів. Освітній ценз при цьому не мав значення. При апеляційних судах були затверджені посади старших прокурорів і прокурорів, їх призначав Генеральний секретар судових справ. Слід відзначити, що Харківський і Одеський апеляційні суди так і не були створені.

Пізніше, 2 червня 1918 р., гетьманський уряд України у законі про структуру і статус Генерального суду не лише визначив його завдання, а й конкретизував правосуддя Генерального суду, який був сформований ще за часів Української Центральної Ради. Виходячи зі структури Генерального суду, що складався з трьох департаментів – цивільного, карного і адміністративного, можна виділити три основні ланки у сфері правосуддя. Це розгляд цивільного, кримінального та адміністративного судочинства.

Після зречення П. Скоропадського влади 18 листопада 1918 р. влада у державі переходить до Директорії УНР. В умовах поглиблення політичної соціально-економічної кризи у державі Трудовий конгрес приймає Закон “Про форму влади в Україні”, відповідно до якого, вся влада у державі належала Директорії.

І з'їзд народних суддів, який відбувся в лютому 1918 р. в Харкові, висловився за введення порядку перегляду вироків народних судів. До виконання своїх обов'язків закликалися усі колишні царські судді.

Значимо, що у період національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. як у Західній, так і у Східній Україні існували численні конституційні проекти щодо державного устрою України, в яких значна увага приділялася судовій владі. Зокрема, підрозділ “д” “Правосуддя” розділу 3 “Виконання народної волі” конституційного проекту С. С. Дністрянського “Конституція Західно-Української Народної Республіки” (1920 р.) передбачав нормативне положення, відповідно до якого конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції згідно з їх підсудністю належали Державному Судовому Трибуналу і судам, що підлягали цьому Трибуналу.

14 лютого 1918 р. запроваджуються посади головних губернських військових комендантів, які отримували право створення революційних військових судів для оперативного розгляду справ про вбивство, підпали та розбій. Відразу ж після розгляду справи такий суд розформовувався. До його складу входили професійний суддя, два представники від громадськості і чотири – за призначенням військового коменданта. У розгляді справи мали право брати участь захисник, приватний обвинувач і приватний позивач.

Складною була ситуація щодо визначення конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні. Перші українські декрети про суд (25 жовтня 1917 р. – 4 січня 1918 р.) сприяли організації міських, повітових і сільських судів, що мали різні назви, структуру призначення. В цей період правосуддя в Україні часто здійснювалися радами та загальними зборами громадян. Систему судів загальної юрисдикції визначав перший декрет Народного Секретаріату про суд від 25 жовтня 1917 р., а 4 січня 1918 р. Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів затвердив постанову “Про введення народного суду в Україні”.

Спершу ЗУНР залишає попередню судову систему. Суддям і іншим працівникам судових органів пропонувалося принести присягу на вірність українському народові та державі. Тих, які скомпрометували себе антиукраїнською діяльністю і переконаннями, було звільнено.

Згодом у лютому 1919 р. Державне секретарство судових справ отримало доручення провести судову реформу. Всю територію ЗУНР було розділено на 12 судових округів і 130 судових повітів. Відповідно належало обрати окружні і повітові суди. Надавалася гарантована можливість обрати своїх суддів і національним меншинам: поляки мали обрати 25 суддів, євреї – 17.

Для вирішення справ крім постійного народного судді залучались народні засідателі. Народні судді і народні засідателі обирались у містах – Радами депутатів, а в повітах – виконками. Судді – строком на один рік, а народні засідателі – на 6 місяців з правом дострокового відкликання.

Вводився також касаційний порядок оскарження вироків і рішень народних судів. Для перегляду справ у касаційному порядку в масштабі міста чи повіту організовувались ради (з'їзди) народних суддів, які складались із усіх постійних народних суддів міста чи повіту.

Судова реформа в Росії 1864 р. щодо формування корпусу суддів передбачила поєднання принципу призначення та виборності суддів. Зокрема, мирові судді обирались на 3 роки населенням і затверджувались урядом, а голови, товариші голови та члени окружних судів призначались “височайшою владою за поданням Міністра юстиції”.

Уперше положення про незмінюваність суддів було законодавчо закріплене в ст. 243 Статутів судових установ 1864 р., відповідно до якої судді не можуть бути ні звільнені без їх прохання, ні переведені з однієї місцевості в іншу. Винятки становили випадки тривалої хвороби, нез'явлення судді до виконання обов'язків, учинення ним злочину, оголошення його неспроможним боржником. Але в результаті проведення судової контрреформи вже 20 травня 1885 р. було створено вищу дисциплінарну присутність Сенату, яка одержала право зміщення і переміщення суддів.

З 1985 р. стали з'являтися публікації, автори яких висловлювали думку, згідно з якою тривалий і безперервний стаж роботи суддів повинен заохочуватися, а багато хто прямо говорив про необхідність закріплення положення про довічне виконання суддями своїх обов'язків.

Однак уже з перших років радянської влади організація судів на засадах виборності населенням та регулярної звітності відповідала покладеному на них завданню як органу диктатури пролетаріату. В юридичній літературі 20-х років ХХ ст. підкреслювалось, що безперечна позитивна якість першого декрету про суд полягає в тому, що “...він скасував “незалежність” і “незмінюваність” суддів”.

Згідно з Конституцією СРСР 1977 р. до 1 грудня 1988 р. суддівський корпус будувався на засадах обрання суддів районних (міських) народних судів громадянами на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на 5 років. Судді вищестоящих судів обирались відповідними Радами народних депутатів також на 5-річний строк. Судді військових трибуналів обирались Президією Верховної Ради СРСР строком на 5 років, а народні засідателі – зборами військовослужбовців військових частин строком на 2,5 роки.

Світовий досвід показує, що частіше всього професійні судді призначаються главою держави, наприклад, у США, Франції, Бельгії, Нідерланди. Однак, і такий порядок наділення суддів повноваженнями не забезпечує призначення на посаду кращих. Небезпека тут полягає в протекціонізмі, впливі різних політичних сил, особистих симпатій посадових осіб, від яких залежить призначення судді на посаду.

На сьогодні можна говорити про зародження нового етапу розвитку конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні. Врахування недоліків судової реформи, потреба проведення політичної реформи в Україні, вибори Президента України та якісні соціально-економічні зміни потребують подальшого реформування судової системи України, а відтак – і зміни та вдосконалення конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції. Видається, що таке реформування конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції може знайти своє об'єктивне законодавче відображення в новому спеціально розробленому та відповідно прийнятому кодифікованому нормативно-правовому акті, наприклад, у Судовому кодексі України, положення якого б не лише зняли існуючі нормативні колізії у сфері судочинства, а й сприяли б подальшому розвитку та вдосконаленню конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції.

Література:

1. Сусло Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967) / Д. С. Сусло. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. – 234 с.
2. Там само.
3. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. – К. : Либідь, 1961. – 206 с.
4. Сусло Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967) / Д. С. Сусло. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. – С. - 24 с.
5. Сусло Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967) / Д. С. Сусло. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. – С. - 104 с.
6. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. – К. : Либідь, 1961. – С. - 106 с.
7. Падох Я. Боротьба України-Гетьманщини за незалежне судівництво / Я. Падох // Правничий вісник. – Нью-Йорк, 1955. – Кн. 1. – С. 11–14.
8. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. Пам'ятки політико-правової культури України / [ред. колегія О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков (відп. секретар), І. Б. Усенко, В. В. Цвітков, Ю. С. Шемшученко]. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1997. – 547 с.
9. Там само.
10. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 400 с.
11. Сусло Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967) / Д. С. Сусло. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. – С. - 111.
12. Сусло Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967) / Д. С. Сусло. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. – С. - 120.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ САНІТАРНО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Орленко Василь Васильович

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри комерційного права Київського національного торговельно-економічного університету

У статті аналізується процес систематизації протиепідемічного законодавства Російської імперії в першій половині ХІХ ст. Розглянуто місце систематизації санітарно-епідеміологічного законодавства у загальній систематизації російського законодавства, охарактеризовано основні особливості та вимоги висунуті до нормативних актів, що регулюють санітарні та медичні відносини. Значна увага також приділена ХІІІ – тому Зводу законів Російської імперії як одному з перших комплексних джерел медичного права.

В статье анализируется процесс систематизации противозидемического законодательства Российской империи в первой половине ХІХ века. Рассмотрено место систематизации санитарно-эпидемиологического законодательства в общей систематизации российского законодательства, дана характеристика основным особенностям и требованиям к нормативным актам, регулирующим отношения в сферах санитарии и медицины. Значительное внимание также уделено ХІІІ – тому Свода законов Российской империи как одному из первых комплексных источников медицинского права .

In this article the process of systematization of Russian Empire's antiepidemic legislation in the first part of the ХІХ century. The place of the systematization of sanitary and antiepidemic legislation in the general russian law's systematization is reviewed in the article. Also the main features of sanitary and medical legislation is characterized. The special attention is payed to ХІІІ tome Code of Russian Empire's Laws as one of the first complex sources of medical legislation.

Ключові слова: історія медичного права, систематизація законодавства, Звід законів Російської імперії, протиепідемічне законодавство, Статут Лікарняний.

Одним із найважливіших завдань українського законодавства в сфері охорони здоров'я є визначення ролі держави і органів місцевого самоврядування в процесі забезпечення громадянам нашої країни правових гарантій отримання належної якості доступної медичної допомоги, гідних санітарно-гігієнічних умов життя, які сприяли б гармонічному розвитку людини, запобігали б виникненню і розповсюдженню епідемічних захворювань.

В цьому складному, багатогранному процесі надзвичайно важливого значення набуває участь держави у формуванні нормативної бази охорони здоров'я. Причому справа зводиться не стільки до прийняття тих чи інших нормативних актів (їх кількість ще не свідчить про зростання рівня правового регулювання), як до систематизації законодавства про охорону здоров'я.

У цьому зв'язку видається важливим і практично значущим завдання аналітичного дослідження досвіду систематизації російського законодавства першої половини ХІХ ст. взагалі, і санітарно-епідемічного законодавства зокрема.

Звернення до історичного досвіду проведення систематизації законодавства в Російській імперії є цілком виправданим, оскільки дослідження цього процесу в контексті особливостей впорядкування санітарно-епідеміологічної нормативної бази в минулому, дозволяє отримати чітке уявлення про те, як ці завдання мають вирішуватися в Україні сьогодні. Адже ще 5 березня 1998 р. Верховна Рада України прийняла Постанову "Про підготовку до видання Зводу законів України". Він мав впорядкувати всю нормативно-правову базу країни, в тому числі і в сфері охорони здоров'я, усунути суперечності між окремими її елементами, сприяти вдосконаленню вітчизняного законодавства, виконанню ст.57 Конституції України щодо гарантій кожному знати свої права та обов'язки. Але через низку причин це видання до цих пір не здійснено. Отже, питання систематизації українського законодавства через його невирішеність залишається актуальним і по сьогоднішній день. А звідси викликає значний інтерес вивчення досвіду здійснення подібної роботи в Російській імперії в першій половині ХІХ ст.

Російське законодавство початку ХІХ ст., яке з 40-х років буде поширене і на українські землі, являло собою різнорідну масу нормативно-правових актів, що не завжди узгоджувалися між собою або навіть суперечили один одному. За півтора століття після Соборного Уложення (1649 р.) в Росії накопичилась величезна кількість законів, указів,

постанов та інших актів, які необхідно було впорядкувати, привести в систему. Багато з них стосувалися організації санітарно-епідемічної діяльності.

Спроби провести систематизацію законодавства робилися, але завершувалися вони безуспішно. За період з 1700 р. до 1826 р. в Росії було створено декілька комісій перед якими ставилося завдання впорядкувати законодавство, але жодна з них своєї мети не досягла. Головною причиною невдачі численних спроб систематизації російського законодавства, на думку відомого російського правознавця кінця XIX – початку XX ст. Г.Ф.Шершеневича (1863-1912), була відсутність належної юридичної підготовки спеціалістів, які її здійснювали. З цього приводу він, зокрема писав, що “в Росії були законознавці в особі дяконів і піддячих, але не було освічених юристів” [8, 57]. Інший правознавець, професор Імператорського Московського Університету О.Н.Філіпов (1853-1909), у своїй відомій праці “Історія російського права”, невдалі спроби по проведенню кодифікації тогочасного законодавства пояснював тим, що ці роботи були доручені людям, для яких ця робота не була основною. які були обтяжені іншими справами. До того ж їх теоретичні знання права не завжди поєднувалися з практичними знаннями законів [7, 44]. Безумовно, важко не погодитися з висновками цих відомих науковців, але, очевидно були причини і більш вагомші, які слід відшукувати в політичній площині. По-перше, правлячі кола Російської імперії, проводячи політику спрямовану на централізацію і уніфікацію управління, намагалися досягти цього і в праві. Тому вони не могли допустити появу кодифікованих актів, які б допускали хоч якусь відмінність місцевих законів від загальноімперських. Саме цим пояснюється той факт, що ціла низка кодифікованих актів, які були підготовлені у XVIII – на початку XIX ст. в Україні так і не набули чинності, оскільки не були затверджені російським урядом. По-друге, у 1804 р. комісією з кодифікації під керівництвом С.Сперанського було розроблено проекти цивільного, кримінального і торговельного уложень (кодексів). Але жодний з них не був прийнятий, оскільки реакційне тогочасне російське дворянство, яке посідало всі керівні посади в державі, вбачало в них значний вплив законодавства французької революції кінця XVIII ст. і боялося перенесення її ідей на російський ґрунт. Отже до другої чверті XIX ст. російське законодавство взагалі, і санітарно-епідеміологічне в особливості, залишалися невпорядкованими і суперечливим.

Проте потрібно відзначити, що незалежно від кодифікаційних робіт, які проводилися на загальнодержавному рівні, спроба систематизації медичного законодавства була зроблена доктором медицини Є.Є.Петровим (1798-1849). Ним було підготовлено “Зібрання російських законів з медичного управління”, які включали нормативні акти за період 1640-1827 рр. і які потім ввійшли до 19, 20 і 22 книг неофіційного “Зібрання російських законів”, що видавалися в 1818-1828 рр. приватним кодифікатором І.С.Пестовим (1788-1840 рр.). Всі закони, постанови та інші нормативно-правові акти, які стосувалися медичного управління, в кожному томі були розміщені в хронологічній послідовності, із вказівкою, за правління якого царя вони приймалися. Ця робота, незважаючи на деякі її недоліки, головним з яких була певна непослідовність у систематизації нормативних актів, мала величезне практичне значення, так як вона стала, не чим іншим, як повним зібранням законів Російської імперії у медичній сфері.

З вступом на престол Російської імперії Микола I (1796-1855) серед першочергових завдань свого правління назвав систематизацію законодавства. Головною метою вдосконалення останнього він вважав необхідність його впорядкування таким чином, щоб без введення якісно нових норм, забезпечити зміцнення нормативно-правових основ держави [2,437].

Для досягнення поставленої мети імператор залучив до роботи в комісії М.М.Сперанського (1772-1839). Дякуючи його великим теоретичним знанням в правовій сфері і досвіду управлінської діяльності, а також вдалому добору кадрів спеціально створеного для цього II Відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії, поставлене імператором завдання було успішно виконано. Розпочав роботу М.М.Сперанський з того, що до комісії з складання Зводу законів залучив здібних випускників імператорського Царськосельського ліцею, Петербурзького та Московського університетів. М.М.Сперанський запропонував скласти Повне зібрання законів Російської імперії, в якому законодавчі акти розмістити в хронологічній послідовності. Перед укладачами постало непросте завдання – потрібно було виявити і зібрати величезну кількість нормативних актів. Ситуація ускладнювалася тією обставиною, що в Російській державі починаючи з 1649 р. не проводилося ні офіційної, ні приватної публікації зібрань законів. Багато з актів взагалі не публікувалися, а тиражувалися шляхом переписування (таких було виявлено більше 2000). Нормативно-правові акти часто суперечили один одному і в достатній мірі не відображали потреб соціально-економічного розвитку країни. Спочатку було проведено значну роботу по

виявленню нормативних актів, їх звірці, відбору. Було складено реєстр відібраних актів до якого ввійшло 53 240 назви.

Певну складність викликала і термінологія. Закони при їх обнародуванні отримували різноманітні назви, одні з яких були успадковані з старих часів (укази, статuti, грамоти та ін.), інші з'явилися в період Імперії (регламенти, артикули, інструкції, установлення тощо). Все це приводило до неоднозначного їх тлумачення та застосування. З огляду на це, М.М.Сперанський вважав за потрібне спочатку визначитися з найважливішими юридичними термінами, а потім вже їх застосовувати в процесі кодифікації.

Важливе значення М.М.Сперанський приділяв питанням змісту, призначенню і поділу законів. Загальне призначення всіх законів, на думку М.М.Сперанського, полягало у забезпеченні користі і безпеки для всіх людей. В зв'язку з цим він особливу роль відводив законам державним і цивільним. Перші, як він вважав, повинні визначати відносини держави з приватними особами, а другі – регулювати стосунки між останніми [3,17].

М.М.Сперанський розрізняв три стадії кодифікаційної роботи:

1) Складання Повного зібрання законів, тобто розміщення законодавчих актів у хронологічній послідовності (хронологічна інкорпорація законодавства).

2) Складання Зводу законів, тобто розміщення всіх діючих законів у систематизованому порядку, але без зміни їх суті (галузева консолідація).

3) Складання Уложення – оновленого кодифікованого акта із необхідними доповненнями та змінами, тобто приведення до системи діючих законів.

Ці стадії М.М.Сперанський розглядав в контексті взаємопов'язаного єдиного процесу. Зокрема, він неодноразово наголошував, що зроблені раніше спроби систематизувати законодавство були безуспішними тому, що уложення (кодекси) створювалися без зводу існуючих законів, а зводи – без повного їх зібрання. Уложення не могли бути створеними без об'єднання і аналізу колишніх законів з необхідними змінами і виправленнями, виходячи з практики їх застосування [3, 18].

До нормативних актів, які регулювали лікарняно-санітарну діяльність, висувалися додаткові особливі умови:

а) щоб вони не суперечили ні розуму, ні загальному духу законів;

б) щоб вони узгоджувались з правилами лікарняної науки і практики;

в) щоб відповідали клімату і природним умовам країни, образу життя, звичаям, ступеню освіти і віросповідання народу, для якого пишуться; відповідно із зміною цих обставин повинні змінюватися або скасовуватися і закони;

г) щоб закони, які приймаються були придатні до виконання, і щоб народ не дратувала дія закону, оскільки в такому випадку невиконання його може стати розповсюдженим явищем;

д) щоб закон, який приймається з метою відвернення передбачуваної небезпеки, не звужував меж медичної науки. Наприклад, в законі не потрібно говорити, чим саме потрібно надавати лікарняну допомогу пораненому, уявнопомерлому тощо;

е) щоб ці приписи були складені так, щоб у випадку порушення закону, з легкістю можна було не тільки розкрити правопорушення, але виявити і самого порушника" [1, 12-23].

Але звичайно є зрозумілим, як відзначав доктор медицини К.Гелінг, який приймав безпосередню участь у розробці законів у медичній сфері, що "дотримання всіх цих умов з точністю до букви при початковому написанні законів буває дуже важко... Враховуючи це Уряд часто видає тимчасові закони, у вигляді "експерименту", затверджуючи їх не інакше, як після двох а то і більше років випробовування і переконавшись у їх прямій користі. Прикладом може слугувати Карантинний статут, який 14 років існував у вигляді проекту" [1,13]. Ці обставини обумовлювали певні труднощі при здійсненні кодифікаційних робіт.

Проект Зводу законів був направлений в ревізійні комітети, які спеціально створювалися при міністерствах і різних управліннях. Перед ними Імператором Миколою I було поставлене завдання "оглянути Зводи з двох позицій: проаналізувати їх повноту і точність, тобто визначити: 1) чи всі діючі нині закони представлені у кожній частині Зводу, 2) чи не включено зайвих законів, які скасовані найновішими актами" [4, 171]. Свої висновки комітети повинні були представити Імператору. Ревізія тривала 4 роки (з квітня 1828 р. до травня 1932 р.) [5,153].

Під час проведення комісії з'явилися нові акти, якими скасовувалися або змінювалися існуючі. Тому необхідно було знову повернутися до Зводу і змінювати не тільки окремі статті, але навіть цілі глави і розділи. Проте оскільки граничним терміном для завершення роботи над Зводом було встановлено початок 1832 р., то всі подальші зміни вирішено було віднести до його продовження. Виключення були зроблені лише для тих нових законодавчих актів, які

являли собою цілу та неподільну частину Зводу. Такими були, наприклад, Установлення Комерційного суду, Положення про оцінку і продаж майна, Карантинний статут тощо [6, 719-788].

19 січня 1833 р. в залі Державної Ради за присутності Миколи I томи Повного зібрання і Зводу законів Російської імперії були представлені Державній Раді. Повне зібрання законів Російської імперії включало 40 томів законів (30 920 актів) і 5 томів додатків. Хронологічно воно охоплювало період з 1649 р. до 1825 р. На основі Повного зібрання законів було складено Звід законів Російської імперії. До нього були включені лише діючі акти. Причому деякі з них були піддані скороченню, а у випадках кількох актів, які суперечили один одному – відібрані пізніше. Звід складався з 8 частин, які охоплювали 15 томів. Законодавчі акти було систематизовано за галузями права. До кожної статті Зводу, а їх було більше 30 тисяч, було складено коментар, який вказував на джерело з якого вона була взята. Вказівка на відповідний закон потрібна була як керівництво до пізнання справжнього змісту закону, для розуміння його суті у випадку сумніву. Вони потрібні були також як кращий спосіб тлумачення – система, заснована не на довільних думках і висновках, а на простому зіставленні двох форм одного і того ж закону: початкової і похідної.

З точки зору санітарно-епідеміологічного законодавства цікавить викликає книга сьома Зводу законів – Статути благочинія (закони поліції). Вона складалася з двох томів – XIII і XIV. До тому XIII ввійшли Звід Статутів про народне продовольство, Звід Установлень і Статутів про громадське опікування, Звід Установлень і Статутів лікарняних. Нормативні акти, які стосувалися діяльності лікарень, порядку надання медичної допомоги, були вміщені у Зводі Установлень і Статутів громадського опікування. Пояснювалося це тим, що лікарні перебували у віданні Приказів громадської опіки. Управління всіма медичними питаннями в Імперії, заходи боротьби з інфекційними захворюваннями, проведення судово-медичних досліджень регулювалося нормативними актами, які ввійшли до Зводу Установлень і Статутів лікарняних. Імператор, з урахуванням думки Державної Ради, затвердив Повне зібрання законів і Звід Законів Російської імперії і ввів їх в дію з 1 січня 1935 р. На цей час Звід законів Російської імперії вже був перекладений на французьку, німецьку і польську мови.

Після першого видання Зводу законів в 1842 р. вийшло друге, а в 1857 р третє його видання, кожне з яких містило 15 томів. Після 1857 р. Звід законів не перевидався, а виходили лише окремі томи (так зване “неповне видання Зводу законів”). Так в 1892 р. і 1905 р. видався XIII том з новим Лікарняним статутом, а в 1915 р. цей же том вийшов з новим Статутом про громадську опіку. В проміжках між виданнями Зводу друкувались Продовження до нього, в яких отримували відображення всі зміни і доповнення законів, з вказівкою на скасовані та нові статті. Наприклад, такі Продовження до XIII тому вийшли в 1863, 1864, 1868, 1869, 1871, 1872, 1876, 1880, 1883, 1889 та наступних роках.

Значення Зводу законів Російської імперії полягало в першу чергу у тому, що він включав правові норми, які раніше у великій кількості викладалися у розрізних, не завжди відомих законодавчих актах, що ускладнювало їх застосування на практиці.

Систематизація російського законодавства, здійснена Комісією, яку фактично очолював М.М.Сперанський, і яка завершилася виданням Повного зібрання законів і Зводу законів Російської імперії, дозволила вибудувати чітку систему нормативно-правових актів, у тому числі регулюючих санітарно-епідеміологічну діяльність, що, в свою чергу, створювало правову основу для зміцнення законності в діяльності державного апарату в цілому і органів державного управління санітарно-епідеміологічною справою, зокрема.

Узагальнення та аналіз накопиченого досвіду, з урахуванням сучасного стану розвитку національної системи законодавства, повинні бути враховані вітчизняними науковцями та практиками при проведенні систематизації українського законодавства.

Література:

1. Гелинг К. Опыт гражданской медицинской полиции примененной к законам Российской империи. / К. Гелинг. – Вильна: Тип. А.Марциковского, 1842. –Т.1. –592 с.
2. Коняев Н.М. Подлинная история Дома Романовых / Н.М.Коняев. –М.: Вече, 2007. - 672 с.
3. Сперанский М.М. Предисловие к первому тому Полного собрания законов Российской империи / М.М. Сперанский. // Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1832. –Т.1. –С.16-20.

4. Сперанский М.М. Обзорение исторических сведений о Своде законов. – / М.М. Сперанский. –СПб: Тип. 2-го Отделения Его Императорского Величества канцелярии, 1833.– 200 с.
5. Сперанский С.И. Учение М.М.Сперанского о праве и государстве. / С.И. Сперанский – М.: “Ось - 89”, 2004. –224 с.
6. Устав о карантинах // Полное собрание законов Российской империи. –СПб., 1833. – Т.VII. –№ 5690. –С.719-788.
7. Филиппов Л.Н. История русского права. Конспект лекций. / –Ч.1. – Вып.3. / Л.Н. Филиппов – Юрьев: Тип. К.Маттисена, 1906. –296 с.
8. Шершеневич Г.Ф. История кодификации гражданского права в России. / Г.Ф. Шершеневич –Казань: Тип. Императорского университета, 1898. –128 с.

УДК: 343.914

ПЕРСПЕКТИВИ ПРОТИДІЇ ЖІНОЧІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ**Гапека Т. В.***студентка факультету соціології і права НТУУ «КПІ»*

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань жіночої злочинності, як об'єкта кримінологічного дослідження. Особлива увага приділяється дослідженню ненасильницьких злочинів, які, як правило, вчиняються жінками, дослідженню детермінант злочинної поведінки жінок, а також звертається увага на заходи по боротьбі із жіночою злочинністю.

В статье освещаются проблемные вопросы женской преступности, как объекта криминологического исследования. Существенное внимание уделяется исследованию ненасильственных преступлений, которые, как правило, совершаются женщинами, исследованию детерминант женской преступности, а также обращается внимание на меры противодействия женской преступности.

The article investigates the issues of women's crime as an object of criminological research. Particular attention is paid to the study of nonviolent crimes usually committed by women, the study of determinants of criminal behavior of women, and also looks at measures to combat female crime.

Ключові слова: жіноча злочинність, фактори жіночої злочинності, попередження жіночої злочинності.

Зростання рівня жіночої злочинності зумовлює активізацію кримінологічних досліджень у цій сфері з метою виявлення причин скоєння злочинів жінками та формування напрямків протидії жіночій злочинності.

Слід зазначити, що за останні двадцять років вийшло в світ чимало наукових праць, присвячених проблемі жіночої злочинності. Зокрема, це праці Ю.М. Антоняна, А.Б. Благої, В.А. Меркулової, В.А. Серебрякової та інших вчених. В Україні цій проблемі в кримінологічній науці почала приділятися увага лише в кін. XIX ст. – на поч. XX ст. Насамперед, це пов'язано з тим, що жіноча злочинність, як самостійна проблема, сформувалася не так давно. А вже на поч. XX ст. і в перші післяреволюційні роки жіноча злочинність не привертала до себе особливої уваги: соціальна активність жінок і, відповідно, їх частка серед злочинців були невеликими [12, 49 – 50]. Проте сьогодні участь жінок у вчиненні злочинів постійно зростає.

Існує декілька теорій про причини жіночої злочинності: моралістична, антропологічна (біологічна) та соціологічна [13]. Дві перші були поширені у кін. XIX – поч. XX ст., а нині домінує остання.

Моралістична теорія виходить з того, що жінка з часів Єви здатна на будь-які злочини. Німецькі інквізитори Шпренгер та Інститоріс писали, що через брак розуму, жінки швидше за чоловіків відступають від віри, тому немає нічого дивного у тому, що серед жінок так багато відьом.

Представники антропологічної (біологічної) теорії причину неповноцінності жінки вбачали в її біологічних особливостях. Ч. Ломброзо у своїй праці «Жінка – злочинниця і повія» порівнював жінку з дитиною й вважав, що жінки за своєю природою більш схильні до вчинення злочинів, ніж чоловіки [11, 176].

Соціологічна теорія визнає примат соціальних факторів у детермінації злочинності. Це повною мірою стосується й жіночої злочинності, хоча певні біологічні чинники, властиві жінкам, не можна відкидати. В першу чергу, саме соціальні фактори визначають відмінності між жіночою і чоловічою злочинністю. Йдеться про відмінності у соціальних ролях жінок і чоловіків, що відбиваються на особливостях їх поведінки, в тому числі й злочинної. Характерний для XX століття процес емансипації жінок разом з позитивним мав і негативний бік. Жінки все більше оволодівають чоловічими професіями (армія, поліція, політика, спорт тощо), у зв'язку з чим не можуть (або й не хочуть) займатися тільки домашнім господарством та вихованням дітей. Вважають, що маскулінізація жінок призводить до появи у них чоловічої психології, що й штовхає певну їх частину до вчинення злочинів (убивств, нанесення тілесних ушкоджень, шахрайств, грабежів, розбоїв тощо).

Статистичні дані МВС України за 2007 – 2009 роки засвідчують зростання частки жінок серед осіб, які скоюють злочини. Якщо у 2007 році їх частка не перевищувала 12,7%, в 2008 році – 13,2%, то в 2009 році частка жінок серед злочинців становила 13,7% [18]. Негативною є й тенденція вчинення злочинів неповнолітніми дівчатами. При цьому мотиви неповнолітніх злочинниць частіше набувають корисливого спрямування, але тісно переплітаються із

статусними: дівчата прагнуть самоствердитися за рахунок отримання грошей, матеріальних цінностей [15, 8].

Жіноча злочинність, на відміну від чоловічої, має свої особливості. Існує думка, що чоловіки частіше ніж жінки вчиняють злочини із застосуванням насильства, або з погрозою застосування насильства [5]. Жінки ж частіше вчиняють злочини з корисливою ненасильницькою спрямованістю і лише в деяких випадках можуть застосувати насильство до жертви злочину. Крім того жіноча злочинність є більш латентною ніж чоловіча [19, 9].

Але в Україні фіксується тенденція до зростання жорстоких насильницьких злочинів, вчинених жінками; спостерігається заміна ролі жінок з пасивної виконавиці, пособниці у скоєнні цих злочинів на роль ініціатора й організатора; зростання кількості суто жіночих злочинних груп і груп з перевагою в їх складі жінок; зближення особливостей чоловічої і жіночої злочинності, в тому числі за способами вчинення злочинів і за способами насильницьких дій.

Та все ж найпоширенішими злочинами за участю жінок залишаються злочини з корисливою спрямованістю. До них відносять крадіжки (35%) та шахрайства (19,1%) [21]. Але щодо процентного співвідношення вчинення жінками шахрайств, то, за даними різних науковців, доля жінок, які скоїли шахрайства, відрізняється – 13% [16, с.8], 41% [7, 257], 30% [4, 31]. Що стосується грабежів та розбоїв, то протягом тривалого часу питома вага жінок у вчиненні таких злочинів була незначною й виступали вони, при вчиненні таких злочинів, переважно у «другорядних ролях», у зв'язку з чим вивченню цих злочинів приділялося менше уваги [14, 3].

При вчиненні жінками крадіжок предметами злочину стають коштовні речі: мобільні телефони, техніка, ювелірні вироби, одяг та гроші. А у зв'язку з тим, що розмір заробітної плати, подекуди, не відповідає ринковим цінам на товари та послуги першої необхідності, то, як наслідок, жінка йде на вчинення крадіжок недорогих речей, продуктів харчування тощо.

Спостерігаються тенденції до зниження середнього віку жінок-злочинниць, що вчинили злочини корисливого спрямування. Переважно жінки вчиняють злочини у віці від 21 до 30 років [21], що викликає занепокоєння, адже це період формування особистості, її життєвих позицій.

Щодо шахрайств, вчинених жінками, то якщо раніше злочини вчиняли неосвічені, морально нестійкі жінки, та жінки, які характеризувались антисоціальними установками, то сьогодні зростає кількість злочинниць з вищою освітою, які мають сім'ї, працюють [6, 86 – 87]. Нерідко саме жінки володіють здатністю "привернути до себе увагу" та отримати підтримку не тільки рідних і близьких, але й сторонніх людей [2, 33]. Такі якості сповна і досить ефективно використовуються жінками-шахрайками у своїй злочинній діяльності. Слід зазначити, що жінкам-шахрайкам властиве вміння пристосовуватися до умов економічного і суспільного життя, які швидко змінюються. Доречно було б зауважити, що в 67% випадків жертвами жіночих шахрайств стають жінки [16, 10]. Для прикладу наведемо ситуацію, яка нещодавно склалася в м. Києві. Працівники міського Управління по боротьбі з організованою злочинністю затримали жінку-шахрайку, яка довгий час перебувала у розшуку. Впродовж шести років ця 56-річна жінка ошукувала киян, представляючись працівником Міністерства оборони. Жінка пропонувала людям купити продукти харчування й автомобілі «з військових складів за пільговими цінами». Знижки пропонувала такі, що дехто віддавав шахрайці гроші, не вимагаючи навіть розписки. Як гарантію вона залишала свій фальшивий паспорт. Шахрайку спіймали «на гарячому», коли вона взяла в киянина 400 грн. «на купівлю продуктів». Проте вона довго не визнавала своєї провини, а коли, зрештою, зізналася, то сказала, що вже ошукала 15 киян, з яких 9 – жіночої статі. Оперативники столичного УБОЗу кажуть, що затримана раніше була вже засуджена за шахрайство. Вона одружена, має двох дорослих дітей [20]. І такі випадки не поодинокі.

Проявляється й схильність жінок до вчинення грабежів та розбоїв, але, поки що, участь жінок у таких злочинах є незначною, в порівнянні з крадіжками та шахрайствами. Третина потерпілих від вчинених жінками грабежів і розбоїв є незнайомі їм особи, у 40% - знайомі та колеги по роботі, чверть – родичі та сексуальні партнери [3, 89].

Частка жінок, які притягнені до відповідальності за вчинення загально кримінальних злочинів, є невеликою і складає 9-11 % від загальної кількості осіб, притягнених до відповідальності [10, 106], а питома вага жінок, засуджених за корисливі та корисливо-насильницькі злочини, становить 36,4 %, серед усіх засуджених жінок. Серед них майже кожна друга засуджена за крадіжку (45 %) [17, 25].

При вивченні жіночої злочинності слід звернути увагу на фактори, які сприяють вчиненню жінками злочинів. В більшості випадків така злочинна діяльність жінок пов'язана з

негативними процесами, викликаними трансформацією українського суспільства. Жінки емоційніше реагують на економічні негаразди у суспільстві, які підштовхують їх до вчинення крадіжок, шахрайств, зайняття проституцією, скоєння тяжких злочинів, торгівлю дітьми тощо [1, 53]. До того ж побутова та сімейна невлаштованість, втрата життєвих перспектив, моральна занедбаність формують у більшості злочинниць специфічну життєву стратегію, яка виправдовує їх злочинну діяльність. Через призму таких негативних явищ жінки втрачають самоконтроль, психічну рівновагу, стають більш знервованими, у зв'язку з чим, інколи, проявляють схильність до вживання алкогольних напоїв, наркотиків і під дією цих речовин можуть вчиняти злочини. Адже як свідчить статистика майже 40% злочинів вчиняється жінками в нетверезому стані чи під дією наркотичних речовин [14, 10 – 11].

У кримінологічній літературі відзначається, що головними факторами, що впливають на жіночу злочинність є:

- зростання напруженості в суспільстві, конфліктності й ворожнечі між людьми;
- поширення таких явищ як пияцтво, алкоголізм, аморальність, наркоманія, психопатія, проституція, бродяжництво, жебрацтво тощо;
- істотне послаблення основних соціальних інститутів і, в першу чергу, сім'ї;
- більш інтенсивна участь жінок у суспільному виробництві [9, 264].

Несприятлива соціально-економічна ситуація в Україні спричинила погіршення морально-психологічного стану суспільства, що відбивається на поведінці громадян.

Важливе місце у житті жінки займає сім'я, сімейно-шлюбні, сімейно-побутові відносини. Сім'я глибоко впливає на формування у жінки як позитивної, так і негативної її поведінки. У злочинниць чітко простежується зв'язок між сімейним неблагополуччям і антисуспільними проявами. Часто корислива злочинність жінок пов'язана із сімейно-побутовими проблемами, матеріальною залежністю. Керуючись хибним почуттям відповідальності за матеріальне становище родини, вони прагнуть покращити свій життєвий рівень, вчиняючи корисливі злочини. Упевнені в тому, що вчинили злочин заради родини та дітей, і це їх виправдовує, отримані незаконним шляхом гроші вони найчастіше спрямовують на задоволення тих потреб, що є першочерговими і життєво необхідними [12, 77].

Для здійснення кримінологічної профілактики жіночої злочинності необхідна наявність значних матеріальних та інших ресурсів. Найбільш важливим засобом запобігання жіночій злочинності є обмеження криміногенного впливу на жінок, що може здійснюватися як під час перебування в місцях позбавлення волі, так і після звільнення з місць позбавлення волі [8, с.223].

Звичайно, злочинність повністю викоринити не можливо, вона була, є й буде існувати, але потрібно докладати зусиль щоб зменшити тенденцію до зростання злочинності. Профілактика жіночої злочинності, як виду злочинності, потребує особливої уваги, адже жінки характеризуються підвищеною емоційністю, подекуди невірноваженістю, а тому часто стресова ситуація може призвести до вчинення жінкою злочину. На нашу думку, для поступового зменшення проявів такого соціально негативного явища необхідно:

- вжити належних заходів для соціальної адаптації ув'язнених жінок, що допоможе їм стати на шлях виправлення;
- покращити державну підтримку неповних, малозабезпечених сімей;
- спрямувати освітню політику на виховання у неповнолітніх дівчат моральності, порядності, поваги до закону, адже діти підпадають під негативний вплив значно частіше ніж дорослі;
- поліпшити, в першу чергу, умови праці таких категорій жінок, як самотні матері, матері з дітьми-інвалідами, жінки, котрі мають неповнолітніх дітей;
- підвищити конкурентоспроможність жінок на існуючому ринку праці;
- забезпечити державне сприяння жіночим організаціям та асоціаціям, які реально допомагають жінкам тощо.

Здійснення цих дій вселятиме віру в майбутнє жінок, створюватиме нові пріоритети для їхнього розвитку та самовдосконалення. Жінка завжди має розуміти, що вона створена не тільки для народження й виховання дітей, а може своїми діями вплинути на розвиток держави.

Не менш вагомим заходом для запобігання жіночої злочинності є створення державного антидискримінаційного органу з прав жінок та прийняття Державної програми боротьби з жіночою злочинністю в Україні, яка передбачала б встановлення соціальних і правових гарантій для жінок, звільнених з місць позбавлення волі; створення Фонду допомоги жінкам, які перебувають у місцях позбавлення волі, та жінкам, які відбули покарання, інші організаційно-правові заходи підтримки таких жінок; розробка реальної програми щодо

організації активної взаємодії органів внутрішніх справ із засобами масової інформації в усіх аспектах профілактики жіночої злочинності [14, 18].

У тому випадку, коли жінка засуджена до позбавлення волі за вчинене нею кримінально-каране діяння, необхідно створити сприятливі умови її утримання, які б враховували специфіку статі, психології і фізіології. Для цього, на мою думку, доцільно було б щоб при покаранні жінки, що вчинила злочин, перевага надавалась такій меті покарання як виправлення особи, що вчинила злочин. Ще одним із засобів зменшення жіночої злочинності є надання соціальної та психологічної допомоги жінкам звільненим з місць позбавлення волі. Адже, як правило, сім'ї таких жінок розпадаються, їм тяжко влаштуватися на роботу, у зв'язку з чим жінка втрачає самоконтроль, втрачає впевненість в завтрашньому дні, починає вживати алкогольні напої, наркотичні засоби й під дією цих факторів знову вчиняє злочин.

На мою думку, робота щодо запобігання жіночій злочинності повинна охоплювати всі сфери життєдіяльності жінок, які формують їх негативні риси і найчастіше викликають намір вчинити злочин. Це сім'я, побут, робота. Зрозуміло, що для ефективності здійснення запобіжних заходів необхідний високий рівень професіоналізму правоохоронних органів і громадських формувань, тому що проблема жіночої злочинності є болючим питанням всього українського суспільства.

Література:

1. Бадира В. А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі: Монографія / В.А. Бадира, Т.А. Денисова. – З., 2009. – 168 с.
2. Балабанова Е.С. Гендерные различия стратегий совладения с жизненными трудностями // Социологические исследования. - 2002. - №11. - С. 26-35.
3. Блага А. Про жіночу злочинність//Право України. – 1999. - №9. – с. 88 – 89.
4. Данилов А. А. Маги кримінала. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 502 с.
5. Емха Б. Психологічна характеристика мотивації жіночої злочинності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpfsp/2009_14_1/14-1-31-Emkha.pdf
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3-х кн. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 2-га кн. – 712 с.
7. Иншаков С. М. Криминология: Учебник. – М.: Юриспруденция, 2000. – 432с.
8. Криминология: Заг. та Особ. част.: Підручник. / За заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – 288 с.
9. Криминология: Заг. та Особ. част.: Підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів. / За ред. І. М. Даньшина. – Х.: Право, 2003. – 352 с.
10. Криминологічна характеристика та запобігання корисливій і корисливо-насильницькій злочинності жінок в Україні / Б. М. Головкін, А. Б. Блага, Л. О. Шевченко [та ін.] // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. – Харків: ТОВ «Кроссруд», 2007. - С. 102-124.
11. Ломброзо Ч. Жінчина преступница и проститутка/Предисл. В. Чудновского. – Ставрополь: Изд. А. А. Торбы, 1991. – 280 с.
12. Меркулова В. О. Правові та психологічні проблеми відповідальності жінок-злочинниць: Посібник. – К.: НАВСУ, 2001. – 108 с.
13. Надьон О. Жіноча злочинність: деякі особливості розслідування справ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/chapter/2/30/1111>.
14. Нікітенко С. В. Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії.//Автореферат дисертації канд. юрид. наук. / Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2004. – 20с.
15. Подільчак О. М. Мотиви та мотивація злочинів, вчинених жінками.//Автореферат дисертації канд. юрид. наук. / Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.
16. Попов К. Л. Жертва шахрайства: віктимологічне дослідження: Автореферат дисертації канд. юрид. наук. / Національна академія наук України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 20 с.
17. Резніченко Г. С. Особливості виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок, які є вагітними або мають малолітніх дітей: дис. канд. юрид. наук. / Резніченко Ганна Семенівна. – Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ, 2008. – 189 с.
18. Статистика злочинності в Україні.[Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/233004>.

19. Федусик В. В. Жіноча злочинність в Україні (кримінально-правові та кримінологічні проблеми): Автореферат дисертації канд. юрид. наук./Одеська національна юридична академія. – О., 2001. – 20 с.

20. Шахрайка продавала «запаси армії». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/life/112198>.

21. Шевченко Л. О. Соціально-психологічні особливості жінок, що вчинили корисливі злочини.[Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.nbuv.gov.ua /portal /Soc_Gum/pib/2009_4/PB-4/PB-4_43.pdf.

РОЗМЕЖУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

Довгейко О. С.

студентка магістратури ФСП НТУУ «КПІ»

Стаття присвячена правовій проблемі розмежування адміністративних і кримінальних проступків, яка тягне за собою реформування відповідних галузей.

Було досліджено інститут адміністративної відповідальності та критерії його розмежування з інститутом кримінальної відповідальності. Висвітлено питання проблем реформування інституту кримінальної відповідальності, оскільки відповідальність за вчинення кримінального проступку, за своєю природою, не повинна тягти за собою судимості та зауважено доцільність формування і запровадження концепції "кримінального проступку".

Були розроблені та запропоновані основні критерії розмежування адміністративних і кримінальних проступків.

Статья посвящена правовой проблеме разграничения административных и криминальных проступков, которая тянет за собой реформирование соответствующих отраслей.

Был исследован институт административной ответственности и критерии его разграничения с институтом криминальной ответственности. Отражен вопрос проблем реформирования института криминальной ответственности, поскольку ответственность за совершение криминального проступка, по своей природе, не должна тянуть за собой судимость, а также замечена целесообразность формирования и внедрения концепции "криминального проступка".

Были разработаны и предложены основные критерии разграничения административных и криминальных проступков.

The article is devoted the legal problem of differentiating of administrative and criminal misconducts, which results in reformation of the proper industries.

The institute of administrative responsibility and criteria of his differentiating was investigational with the institute of criminal responsibility. The question of problems of reformation of institute of criminal responsibility is reflected, as responsibility for the feasance of criminal misconduct, on the nature, must not result in previous conviction and expedience of forming and introduction of conception of "criminal misconduct is noticed".

Were developed and offered basic criteria of differentiating of administrative and criminal misconducts.

Ключові слова: адміністративний проступок, «кримінальний проступок», критерії розмежування, кваліфікуючі ознаки, реформування.

Адміністративне право складається з окремих інститутів, які, в свою чергу, тісно пов'язані з правовідносинами, що регулюються іншими галузями права. Так, інститут адміністративної відповідальності має багато спільного з інститутами кримінального законодавства. Тому реформування адміністративної відповідальності тягне за собою необхідність відповідних змін і в кримінальному праві.

Одним з перших у новітній історії українського адміністративного права до характеристики адміністративного проступку звернувся професор І.П. Голосніченко в монографії „Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права” (1991 р.). Свою увагу він зосередив на визначенні місця адміністративного проступку серед інших видів протиправної поведінки, розпочав дискусію щодо співвідношення суспільної небезпеки та шкідливості в ознаках адміністративного делікту, здійснив аналіз фактору небезпечності суб'єкта правопорушення як одного з критеріїв розмежування адміністративних проступків і злочинів. Поняття „шкідливість”, на думку вченого, виступає в ролі родового щодо поняття „небезпечність”. Проступки мають різний ступінь шкідливості, який може підвищуватись і сягати нової якості – суспільної небезпечності [1].

Питання «кримінального проступку» на сьогоднішній день вважається досить проблематичним, тим більше, що вже прийнятий новий Кримінальний кодекс. При запровадженні інституту кримінального проступку необхідне реформування інституту кримінальної відповідальності, оскільки відповідальність за вчинення кримінального проступку, за своєю природою, не повинна тягти за собою судимості. До того ж, за вчинення кримінального проступку повинні бути передбачені більш м'які санкції порівняно з покаранням за злочини.

Традиційно адміністративні і кримінальні проступки розмежовують за ознакою суспільної небезпечності та зважаючи на галузі права. Одночасно існує точка зору щодо наявності в адміністративних проступків такої ознаки як шкідливість, а якщо соціальна шкідливість правопорушення досягає рівня суспільної небезпечності, то воно є злочином. Але з нашої точки зору таке розмежування є недостатнім.

Деякі вчені наголошують, що для встановлення критеріїв розмежування злочинів і адміністративних деліктів значну роль відіграє склад діяння. Як вважає О.М. Трайнін, складні й тонкі питання про межу між злочином, з одного боку, адміністративним правопорушенням і дисциплінарним проступком – з іншого, можуть бути вирішені насамперед за допомогою аналізу та чіткого формулювання складу злочину [4]. Саме склад правопорушення виконує розмежувальну функцію, за допомогою якої ознаки складів відмежують злочини від діянь, які ними не є. [2]. На думку інших учених, адміністративна преюдиція виступає як зрозумілий та ефективний критерій відмежування адміністративної відповідальності від кримінальної, а повна відмова від неї є помилкою [3].

Визначення змісту оціночних ознак створює певні труднощі при вирішенні питання про ступінь суспільної небезпечності вчинених дій, а відтак, і питання про визнання їх злочинами чи іншими правопорушеннями.

Найчастіше виникає питання про відмежування злочинів від адміністративних правопорушень. Критерії розмежування адміністративних і кримінальних проступків можна визначити виходячи з:

- 1) суб'єкта правопорушення;
- 2) виду об'єкта правопорушення;
- 3) розміру заподіяної шкоди та наслідків правопорушення;
- 4) ступеню суспільної небезпечності;
- 5) вартості предмета правопорушення;
- 6) наслідки правопорушення (відсутність тяжких наслідків);
- 7) суворості та виду стягнень, що накладаються;
- 8) кола осіб (органів), які уповноважені розглядати такі справи.

На ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння значною мірою впливають форма і вид вини, мотив і мета вчинення суспільно небезпечних дій.

Раніше кваліфікуючими ознаками, що давали змогу відмежувати адміністративне правопорушення від злочину, були повторність, неодноразовість, систематичність здійснення адміністративних правопорушень за умови застосування за їх вчинення адміністративних стягнень. Іншими словами, вперше вчинене правопорушення, передбачене відповідною нормою права, спричиняло адміністративну відповідальність, а повторне вчинення аналогічного правопорушення — відповідальність, передбачену кримінальним законодавством.

Однак Кримінальний кодекс України від 1 квітня 2001 р. уже не містить таких складів, і повторне, кількаразове, злісне чи систематичне вчинення адміністративних правопорушень не може перетворити ці правопорушення та злочини і зумовити кримінальну відповідальність, хоча раніше повторне дрібне хуліганство, повторне керування транспортними засобами в стані сп'яніння, систематичне порушення правил адміністративного нагляду, злісне порушення правил паспортної системи, злісне порушення іноземними громадянами й особами без громадянства правил перебування в нашій країні, правил транзитного проїзду і деякі інші дії вважалися злочинними.

На сучасному етапі ми спостерігаємо, що у ряді випадків, прогалини у законодавстві ускладнюють розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності, що негативно позначається на практиці їх застосування. Основним напрямом подолання даної проблеми, з нашої точки зору, є доцільність формування і запровадження концепції "кримінального проступку".

Література:

1. Голосніченко І.П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права. – Вища школа, 1991. – С. 3-5.
2. Дробот. В.П. О возвращении административной преюдиции в Уголовный кодекс Украины // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. - 2006. - № 4. – С. 146.
3. Назаренко Д.О. Про співвідношення кримінальної й адміністративної відповідальності за порушення правил адміністративного нагляду / Кримінальний кодекс України 2001 р.:

проблеми застосування і перспективи удосконалення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (7 – 8 квітня 2006 р.). – Львів, 2006. – С. 158.

4. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. - М., 1957. – С. 54.

POLITOLOGY

Bureiko N. M. The Security Aspect in the Immigration Policy of the USA (the second part of the XX – the beginning of the XXI century).

At the current period the notions of immigration and security are connected. In the article the author researches the aspect of security in the US immigration policy and analyses the strengthening of the security role and its meaning after September 11, 2001.

Key words: immigration policy, security, the United States of America, immigrants, borders, national identity, threat.

Ivasyuk G.O. Changing the foreign policy of Germany after the Second World war: political, cultural, geopolitical and philosophical aspects.

The article focuses on the change of Germany's foreign policy as the result of its defeat in the World War II and change of forces in world policy. A special attention is paid to the process of forming new values and working out the conception of guilt which excludes the possibility of returning to expansion methods of foreign policy in Germany.

Key words: foreign policy, geopolitics, political culture, philosophical conception.

Koryukalov M. Official Development Aid in the EU Enlargement.

The article analyzes the role of official development aid in the processes of EU enlargement, its principal goals and methods. The necessity to establish connections between development aid and other directions of foreign policy of the EU is proven. Ways of using development aid to strengthen political relations between the EU and its neighbours (especially Ukraine) are proposed.

Key words: official development aid, CEE countries, PHARE, Instrument for Pre-Accession Assistance.

Poveda A.P. Problematic aspects of Czech Republic's integration to the EU.

The main burning aspects of the European integration of the Czech Republic are determined in the given article. Short overview of the decisive political and economic challenges that influenced Czech Republic entrance to the EU is examined, it is also stressed on the complexity and ambivalence of adaptation process of the economy and laws of the Central and Eastern European countries to the European Union standards.

Key words: Czech Republic, foreign policy, European integration, EU.

SOCIOLOGY

Viselka I.V. Virtualization of everyday life as an attribute of our media culture (in the context of theories of social reality).

The article raises the question of virtualization as a social phenomenon and, in particular, as the specific characteristics of contemporary cultural transformations, examined the role of media space in the global process of virtualization. Accentuated the effect of virtualization on everyday life, consider the formation of life-world picture of personality, its worldview. Theoretical developments are basic scientists for a detailed study of the pressing problems of today and the heuristic process of virtualization of everyday life.

Key words: virtualization, everyday life, mediaspace.

Kozubenko A.A. Role of show contents of entertainment industry in information vector of cultural transformations of present.

The article raises questions about information type of culture development that is associated with the technological possibilities of today. Indicated on the important role in this process of such forms of mass culture as a genre show in the format of the entertainment industry. It is pointed on a socio-cultural diagnosis of information vector of modern society, since this type of culture is dominant in the present and creates human capital (intellectual, moral, aesthetic, spiritual) of the future.

Key words: information culture, entertainment industry, media, talk show.

Melnichenko A.A, Kosenko V.D, Derevianko A. Place of socio-humanitarian faculty at the technical university: setting the problem.

The paper considers the problem of the relationship between technical and liberal education. In deciding which stands on both sides. According to one technical and socio-humanitarian education should be strictly separated and universities should prepare only specialized professionals. According to the opposite point of view, the university has not only to prepare specialists, but also give the student the entire range of possible knowledge. The authors advocate the position that the university has to form fully developed personality and give it a clear platform for acquiring knowledge and further, - constant and continuous, - self-education (implementing the principle of "from education for life, to education throughout life"). And consider the phenomenon of socio-humanitarian faculty at the Technical University in today's educational environment of Ukraine.

The authors seek to acquaint the public with the results of the survey that was conducted in one of the leading universities of Ukraine, National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". As a result of which was investigated socio-humanitarian attitude of students of technical university faculty to education they acquire.

Based on the results of the study authors emphasize the need for a combination of socio-humanitarian education with the knowledge of technical and natural specialties and vice versa. It is believed that the presence at the Technical University of socio-humanitarian faculty significantly contributes to the development of the university in its classical sense and helps address the priorities of the education system, namely: the comprehensive development of the student's personality, give young people a broad and solid scientific base, fundamental training of young professionals, formation of stable interest in culture a more students, strengthening the desire for self-education, expansion of research capacity as a university in general and members of his faculty.

SOCIAL WORK

Dymytrova L.M., Ostrovyi O.O. Prevention of psychoactive substance use among adolescents at risk.

The article deals with prevention of psychoactive substance use among adolescents at risk, especially the use of South African adolescents, revealing the main trends in the field of drug addiction, defined the significance of animated film.

Ukrainian society is still experiencing a decline in the spiritual and social spheres. In Ukraine, the vast majority of children and adolescents is increasing in the environment that adversely affects their subsequent socialization, which is unable to defend themselves. They suffer from socio - economic problems of the state, which is reflected in their families, from politics and outdated laws that harm the availability of different groups, sections and social services, from lehkodostupnosti alcohol, drugs and chemicals. All these problems lead to an increase in the number of children and adolescents at risk, as well as children and adolescents from families at risk.

Prevention among high-risk groups is important in social work, as teenagers – a specific group that is at risk of psychoactive substance use and display of additive behavior in society. Therefore, timely social prevention is an indispensable way to influence the formation of a healthy lifestyle and image of a healthy nation, and requires a set of influences.

Key words: prevention, preexposure prophylaxis, substance-additive behavior, adolescents at risk, animated film.

Kryzhanivska O.P., Maksimenko A.M. Legal regulation, as a condition of a positive solution to the problem of external labor migration in Ukraine.

Over the last years, external labor migration becomes an integral feature of the Ukraine. The reasons of external labor migration are mainly economical. The main factors that encourage migration include: unfavorable economic situation in Ukraine, lack of jobs in the labor market, low motivation of legal employment and as a result, the problem of adequately paid work. All these factors provide grounds for departure of Ukrainian citizens for employment abroad.

External labor migration – a process of organizing or spontaneously movement of the working population from country to country for economical reasons.

As a social phenomenon, external labour migration has positive and negative

---

---

manifestations. The positive implications include: improving the financial situation of the labor migrants and their family, getting experience abroad, reducing tension on the labor market in Ukraine. The negative implications include: Ukraine lose highly skilled professionals, social orphanhood of migrants children, human traffic.

The main objective is to minimize the negative effects and maximizing the positive for the migrants and the Ukrainian society in a whole.

The purpose of the state migration policy of Ukraine in the part of labor migration is closer to international standards of migration legislation in this area, ensuring effective management of migration, social and legal protection of migrant workers, and to ensure observance of their rights, freedoms and legitimate interests in accordance with current legislation .

The relevance of this question comes from a large number of outstanding issues of migration policy today. In this article the author shows main characteristics offside problem as external labor migration in Ukraine and possible ways of the legal regulation of migration as a positive solution to this problem.

Kryzhanivska O.P., Maletych G.A. Social and family policy in contemporary Ukraine: theoretical and practical aspects of its development.

Family is the base institute of society without which it is impossible to present existence and development of the modern state. Changes, which take a place today in a structure and composition of family, domestic roles, functions of family, lead to expedience of revision of the existent state system of influence on the institute of family and development of new model of their mutual relations.

The social politics of the modern states is orientated not only in support the present level of social guarantees and creation of mechanisms of social defence of the most vulnerable separate task forces but also on realization of the of long duration programs in relation to the cardinal change of bases of the system of social defence, increase of its efficiency in modern society. Development socially - economic society influences on development of modern family which is him by a primary link status. The transformation processes of this development in Ukraine require new, innovative forms. Speech goes, exceptionally not about a social politics, but about a family politics, as it important constituent. A public family politics is determined by us as independent separate direction of social politics, as a complex system of activity of public organs, which with the purpose of support, strengthening and development is directed on the social institute of family, on welfare of family. A domestic politics includes for itself purposeful activity of the state above all things, and also other subjects of politics, oriented on providing of social safety of family, its prosperity, strengthening and development of family as a major institute of society, creation of necessary terms for its functioning and successful implementation socially - meaningful functions.

In this article there is theoretical and practical analysis of chosen aspects of social and family politics in modern Ukraine. Defined an importance of separation of family policy from social politics into an independent science. Made an analysis of importance of family politics for modern society nowadays.

Kulinichenko V.L. Skibchuk A.A. Social animation as an alternative to "street" education.

The article deals with advantages of using social animation in group social work with children and teenagers, the possibility of using the strengths of the "street" education in social therapy.

First the article revealed the relevance of implementation of new social and cultural technologies of social work, one of which is social animation.

The authors define social animation as a kind of pedagogic activities aimed at a comprehensive socio-cultural development of personality through its involvement in social and cultural values by means of art and games to overcome social exclusion. Also it is noticed that social animation enables full implementation of the educational potential of leisure with the pedagogically efficient organization of child or teen group in which the emphasis is on creative, intellectually educating component that essentially inherent in children's subculture.

The article considers how the common interests and common activities, typical for children and teens free time, make street group referent for their members. Attention focuses on the expediency of using this powerful factor for training socio-justified patterns of behavior. In contrast to the personality oppressive processes in society animation is stimulating individual faith in their strength and capabilities, activates the process of communication, self-knowledge, sets the style of group relations.

The article reveals the mechanism of children and teens cognition through the game features

---

---

of communication, interaction with each other, the existence of hierarchy in the distribution of roles in the game and the importance of each role in it.

Finally, using of art as the basis of social methods of animation is analyzed.

Maystruk N.O., Kabantsova A.O. Professionalization of communicative competence social worker.

The aim of the article is to study the significance of such factors as communicative competence in the professional social worker and self-formation of future professionals.

The article analyzed the content and problems of efficient formation professional competence of social workers, in particular features of communicative competence, the implementation of speech specialist; considers different interpretations of communicative competence; skills of verbal and nonverbal communication in the dialogic process of training future social workers.

The main components of communicative competence considered: perceptual and interactive, which consist in the ability to build relationships, to perceive and understand the customers' interests and seek verbal speech and nonverbal interaction through dialogue approach.

The process of non-verbal dialogue defined in two aspects: 1) non-verbal communication; 2) sign language, which is necessary to work with deaf-mute people. In Ukraine are more than 3 million deaf-mute people.

The professionals education of social workers reviewed, which shows not always correlate learning with social, cultural, political and psychological realities. In the future professionals in social work during their training in higher education is developing skills of non-verbal dialogue through sign language, which creates a barrier in providing highly qualified and effective assistance to people with hearing problems.

Key words: professional competence, communicative competence social worker competence in non-verbal communication.

Pygolenko I.V., Bylymenko Y.V. Prevention deviant behavior among youth as prevention of lumpenization society.

Deviant behavior on the principle of human progress or regress can be divided into positive and negative.

Negative deviant behavior (for example, drug addiction, prostitution, crime) in nature is socially dangerous load, because not only leads to destruction of the individual life, but also to negative trends in society.

Young people most prone to various manifestations of negative deviant behavior, because at this age period is the formation I own that does not coincide with the social status on which a young man.

What are the causes of negative behavior among youth, from the standpoint theorists, the biological theory determines that deviation depends on the physical features - and acts as a congenital disorder; psychological - due to personality conflicts with the established laws of a desire to act contrary to all that leads to a deviation; sociological - deviation arises in cases where cultural values, norms and social relations are destroyed, weaken or become ambiguous; cultural - the cause of deviation is a conflict between the norms of the subculture and the prevailing cultural tradition. Most popular and effective means of dealing with deviant behavior is a social prevention, which serves as a means of preventing the negative manifestations of deviant behavior, and focus not on the ban of certain hazardous activities, and their reorientation in the socio-positive forms of interaction in society, to form healthy, both spiritually and physically the next generation. So deviant behavior serves as one of the factors marginalizing society, which is why effective prevention, allows the development of "healthy" society.

Pygolenko I.V., Mehrane V.V. The unemployment problem of employable population in conditions of the transformational economy.

Different changes and transformations which happen in each and every country are often followed by numerous crises, which affect all spheres of social life. Due to the recent economic conditions, the labour market started suffering. If some time earlier the unemployed staff (which is also a usual part of labour market) was the result of the obvious economic processes, now its number increases greatly.

The fact that CIS countries, including Ukraine, have turned their economies to a free market, has also brought the changes to the manner of employment and job search. The modern Ukrainian labour market is so affected that all its parts (price, fund and labour movement freedom, competitiveness) are working like a broken mechanism. The so called hypertrophy of the

---

---

unemployment is a distinctive feature of this changing period. Now all the previous organizational bodies are broken but nothing has yet been created to replace them. The massive unemployment phenomenon should be considered a huge social problem which can result in destructive consequences. And they will need a profound analysis.

The problem of unemployment has become a personal trouble of each citizen. And the sum of these personal problems has formed a big social wellness problem. The social stability and progress can not be reached without solving the unemployed people problem.

In recent conditions the state policy must be aimed to occupy all the present human resources. This can also be reached by normal functioning of the society and its development.

The profound analysis of the article can give a statement that the main opportunity to reduce the unemployment on the recent level is a state policy activization combined with the general and long-termed improvement of the economy.

Pygolenko I.V., Pygolenko Y.A. Use of conceptual models of bioethics in social work with youth.

We use different methods, technologies, approaches and models in social work with young people. Despite the developed methodological framework, there are many professional moral problems and dilemmas in practice. A social worker based on his own views, principles, beliefs, experiences, and accepted ethical rules and values to decision problems of youth. By our opinion, the ethical rules should be based not only on moral settings, but also on biological facts. Therefore, it is very important to use of bioethics in social work with young people. Despite the many researches, no definite view on the application of a specific conceptual model of bioethical in social work with young people.

Main goal of the article is theoretical analysis of bioethical models and disclosure of their practical use in social work with young people in decision professional and moral problems and dilemmas.

In the world scientific thought and practice, there are four conceptual bioethical models. The Global Bioethics of Potter, biomedical ethics of Bochamp and Chayldres, European bioethics of Rendtorf and Kemp and Ukrainian bioethics. Their appearance and formation has many scientific and social causes. Each of these models proposes a number of ethical principles and rules.

By our opinion, European bioethics is most suitable for practical application in social works with young people, but can not leave out of account the other principles and rules. Thereby, social worker, based on his potential and creativity, has to develop its own model of bioethics, which will be directed at the decision professional moral problems and dilemmas in working with each individual client or group of clients.

Redko L.O. Features of socialization of difficult teenagers.

In this article the author examines socialization peculiarities the of indocile difficult teenagers. Especially this group of youngsters require proper attention and assistance in the process of socialization, therefore they experience difficulties even on the early stages of socialization, exactly - in perception of norms and rules suggested by society.

Researching socialization peculiarities the of indocile difficult teenagers we considered the concept of socialization as a process of constant assimilation and reproduction of standard systems, values and social roles existing in specific society, and also as a process which includes spontaneous socialization, purposive socialization and self socialization.

We also examined the concept of bringing up difficulties as personality's resistance to educational influence. Intractable difficult teenager has current behavioral features: he is hostile, sometimes aggressive reaction happens concerning educational influence, inadequate perception of information while acquiring norms, canons, values, inclination to act wrong way around, an attraction to negative social experience.

The certain obstacles in socialization peculiarities the of indocile difficult teenagers marked out in the article: insufficient or even missing purposive socialization; focusing the inner potential and personal resources on resisting the educational process.

Value system and value orientation is distorted or simply not enough developed, it is not major characteristic of indocile difficult teenagers as it was presumed.

Thereby, assistance oriented only on organizing the value system is inefficient. It's important to develop activities which would help to contribute positive social experience in personal space of difficult teenagers.

Romanovska O.V., Maksimovich O.V. Features of the process of vocational and

---

employment integration of people with disabilities in the Ukrainian society.

The article focuses special attention on the process of employment status of people with disabilities, the number of which in Ukraine is 2.6 million, more than half of them are in working age. Almost every citizen of the eighteenth - people with disabilities, the person requiring assistance and support from the state not only in financial terms, but in the first place, helping to create conditions for economic and social integration into society. One of the principles of state social support for people with disabilities is their employment and promotion.

The author analyzes the problem of occupation, which is one of the areas of equal opportunities for disabled people. Notes that in Ukraine, as well as in other countries, the issues of effective employment of people with disabilities and creating a competitive labor market are occupy important place in the system of economic and social problems. In this article put emphasis on the problem of building an operating state system of vocational rehabilitation and employment of people with disabilities, implementation of measures aimed at their employment, that the determining factor for social integration of people with disabilities into society, full participation in his life. Because, first of all, it is an important issue for people with disabilities of working age who are in Ukraine, there are over 1.5 million people.

The author of this article also stresses that the percentage of people with disabilities of working age that are active in the labor market remains small and the unemployment rate in recent years is growing. People with disabilities, who may participate in the work activity, labor market of Ukraine does not always provide the full realization of their potential, which at the finally reduces the level of economic and social independence of people with disabilities, preventing their full integration into society. Today, the existing provisions regarding the provision of subsidies to employers for employment of people with disabilities in the direction of the State employment service, but through a complex mechanism of obtaining them are the extremely weak incentive for employers. In Ukraine, there are practically no proposals for the employment of people with disabilities in connection with to mental illness and mental retardation, etc.

In this article, the author gave a clear justification for that people place with disabilities in the domestic labor market remains as before a serious problem and challenge.

Romanovska O.V., Nabilka I.M. Causes and features expression of “professional burnout” syndrome in social workers.

The purpose of this article - to analyze the features of the manifestation syndrome of professional burnout in social workers and identify the reasons for its occurrence.

Author of this article makes analyze of “professional burnout” syndrome, also examines symptoms and factors that lead to its occurrence and explores feature of staff burnout and possibility of its prevention.

“Burnout” syndrome modern and dangerous phenomenon in the profession of each person. Many experts research the connection “burnout” with the advent of human feeling emotional, physical exhaustion, helplessness, hopelessness, depression, and especially disappointing. All of these causes and manifestations of modern human companions face in their daily professional activities and life in general. So for a short time the study of this phenomenon became widespread. So, “Burnout” syndrome has become an important issue in practice of each professional.

Specificity of social worker – concentration in constant intense interpersonal communication with clients, which is characterized heightened emotionality associated with compassion, the need to provide support and assistance. This creates very favorable conditions for the development of burnout syndrome and places associated with the profession of social assistance in high-risk category. Analyzing the causes of burnout syndrome becomes clear that factors which have different natures.

Therefore, through increased emotional and psychological risks of social workers practice development strategies for preventing burnout syndrome are very urgent problem.

Keywords: professional burnout, syndrome, social worker, emotional overload, stress.

Slushayenko V.E., Seryk M. P. Social anti-tobacco advertising in Ukraine^ problems and development prospects

In the article, problems of formation and development of social advertising against smoking in Ukraine and all over the world are analyzed. The covered theme meets with topicality, so far as facts by The Health Protecting World Organization show that on the Earth every 6 seconds 1 man dies from illness by reason of smoking. In total it comes to – more than 5 million people every year. In 2006 Ukraine ratified The Loan Agreement for Gold of The Health Protecting World Organization on fight against smoking. According to this document, during the following 5 years after getting

---

---

valid in law of the convention, there had to start functioning the ban on advertising, sale stimulation and tobacco products' sponsorship. Analyzing scientific prospecting of patronymic and foreign scientists, we can draw a conclusion that, unfortunately, the social advertising still can not fix effective methods of the smoking struggle. One can well understand that the advertising against smoking mustn't contain authoritarian slogans wisely combining aggression and social standards.

The experience of creating anti-tobacco advertising, increasing its effect and impact on different age groups. May be of interest not only for professionals and students, but also for a wide range of people who are interested in this issue.

Tereshenko I.I., Naumets A.M. Special features of social work with elderly people in modern ukrainian condition.

The social work with elderly people is observed in this article. Major economical, social and psychological problems are analyzed which elderly people faced with. Conceptual principles, directions and special features of social work with elderly people are specified. The essence and different variations of social care concerning these people are elucidated.

The necessity of creation new forms of services and improvement of social care systems for elderly people are updated. Pointing out the main directions of social care for elder people, such as welfare benefit and care in the stationary institutions of Ministry of Labour and social Politics of Ukraine; social care for elder people in the local centers and departments of day's hospitals; welfare benefit and care at home; welfare payment that is the forming the necessary financial conditions for keeping the worthy vital activity.

The main principles of social care for elder people in Ukraine are emphasized. They are inspections of the individuality and his or her environment; realizing the psycho-social formational and development of the personality as a lifelong process; considering the socio-cultural factors in the formation and development of the personality.

The structure of the social care system of Ukraine and the matter and significance of social rehabilitation are considering. The significance of rules and professional skills of the social worker while giving the social care for elder people are emphasized. And, as a conclusion, the demographic ageing situation of population is analyzed.

Key words: elderly people, social work, social help, old age.

Tereschenko I.I., Ostrovij V.O. The essence of the manifestations of the subculture of soccer hooligans.

The article elucidates the very essence of the manifestations of the subculture of soccer hooligans. Particular attention is paid to the interpretation of concepts and terms associated with visitors to the football competition.

Today the problem of violence in the stadiums is very serious in the world. The article deals with analysis of Heytmeyer's models. It is also proposed their own classification, which allows to describe the totality fans of football matches. In particular, it was specifically mentioned the following groups: "situational audience", "football fans", "soccer hooligans".

The authors determined that the subculture of football hooligans have a negative impact on society, social order.

Criminal Code of Ukraine defines hooliganism as a serious disturbance of public order, for reasons obvious disrespect for the society.

Football hooligans as a social group is the bearer of a certain kind of subculture. Soccer hooligans are same-sex radical interest group, which has antisocial character.

Football hooliganism associated with a particular lifestyle, which is attractive for many people. Most clearly lifestyle manifested during the tours to other cities and countries.

Social worker may use both individual and group methods of social work. Specialists offer a range of training courses and programs to address aggression and improving communication skills in society, conflict resolution training, training of intercultural understanding and role plays.

Key words: football fan, football hooligan, football hooliganism.

Titarenko I.O., Oleinik Y.G. Using the prediction methodology to improve the efficiency of social work.

The focus of research finds prediction methodology and its applicability in practice of social work. Article contains a detailed analysis of the most important definitions of prediction and shows several features using methods predicting the future are in the process of formation and development in the practice of social work.

Also, the article discusses the features using prediction methodology in the practice of social

---

---

work. Directions are defined in the article optimize social predictions in social work. The article examines the efficiency of social work and the possibility of increasing in the social worker and manager of social work by using the methodology of prediction.

Research works of Ukrainian and foreign experts in the fields of social prediction and social assistance are the theoretical part of the study. Social assistance and its gradual formation of public and state basis for informal and formal levels in institutional and non institutional forms have mentioned from ancient times. However, innovation and improvement of social work occurs every day which is caused by the rapid development of society goes on dynamic.

To innovative technologies that are used in social work concerns the prediction methodology that is used in practice in social work not only in the plane of «social worker-client» but also creates a new line «manager of social work-social worker». All this requires the appropriate expertise, requires a higher level of knowledge, skills, special methods and technologies which should have social worker as a representative of the modern profession.

Thus considered the basic concepts one can said that the prediction methodology is a really effective part in the practice and organization of social work.

Titarenko.I.O., Skripchuk N.V. Essential characteristic of the concept of social adaptation of gifted person.

The article reviews the main characteristics of the process of social adaptation, performed comparative analysis of the concepts of "socialization" and "social adaptation". The process of socialization in the context of the development of individual codes of conduct is analyzed. The various theories of socialization and social adaptation are considered too. The authors pay attention to the study of the process of social adaptation in modern scientific thought. Social adaptation is considered as the main mechanism of socialization, as its main component.

Socialization is a continuous process, which depends on the outcome of the functioning of the individual in society. Adaptation to different environmental conditions is also occurs continuously. The adaptation of gifted people is more influenced by personal values and orientations, acquired earlier. Therefore, the process of social adaptation of gifted persons needs special attention.

Also the authors pays attention to study on giftedness, considered scientific views on the nature of this phenomenon, compare different points of view concerning the characteristics of gifted children. Briefly reviews the basic positions of the study of giftedness in modern science, highlighted the basic definitions of the necessary concepts. Attention is drawn to the possible problems of social adaptation of gifted individuals. Also, it is noted that the group has increased influence on the adaptation of gifted people. It is stated that the approval of independent self-talented individual, group disapproval can lead to loss of talent and, in some cases, of mental distress.

Thus, the article examines and compares the concepts of "socialization" and "social adaptation" and shows the connection between these concepts. Also, the authors review the concept of giftedness, and in this context, studying the specifics of social adaptation of gifted people.

Key words: social adaptation, giftedness, socialization.

LAW

Golosnichenko I.P., Golosnichenko D.I. Setting constitutional authority: world experience.

This article is dedicated to analysis of establishment of constitutional authority. On the basis of legislation of Ukraine, the USA, Germany, France, India, Poland and some other states shows how the establishment of the constitutional powers of government and local authorities. Makes proposals for improving the procedure of adopting the Constitution of Ukraine.

Kuzmenko E. Some issues of the constitutional right of citizens to free higher education in Ukraine.

A study in the article, allows the conclusion that at present regulations in the provision of free higher education contrary to the Constitution of Ukraine and international legal acts, legal conflict and contain significant gaps, and therefore require appropriate amendments.

Zolotaryova N. The ozone layer as priority object of legal protection.

In article observed questions about legal regulation protection of ozone layer, attitude of international fellowship to problem of destruction ozone layer, legal position of Ukraine in

---

international attitude to implementation of standards of Kyoto Protocol.

Kravchuk O.O. Institutional system of state property management.

The basic principles of organization of the subjects of state property management system and regulation of their jurisdiction under the current legislation of Ukraine are considered in the article. The conclusions and proposals for improvement of legal regulation in this area are made.

Bugera S.I. System of state quality management of agricultural production: organizational and legal aspect.

In the article the organizational and legal problems of state quality management of agricultural production are considered. For improvement of state management on the specified question the creation of State agency of quality of agricultural production is offered, and also is developed the Concept of legal maintenance of system of quality of production of the given kind.

Filipenko T.V. Conceptual foundations of foreign exchange policy state.

In the article the problems of formation of effective monetary policy, it is proposed application of the mechanism of long-term forecasting of the situation on the monetary-credit market and developing the conceptual framework for monetary policy.

Bakalinska O.O. Good faith and reasonableness in the civil conception of enjoyment and remedy of subjective civic rights.

The article analyzes the characteristics of the implementation of presumptions of good faith and reasonableness in the civil law of Ukraine. The author reveals the main approaches in defining the content categories of reasonableness and good faith in implementing the subjective civil rights and the duties.

Piskun E.P. International cooperation on the simplification of Customs procedures.

In the article an analysis of the regulations on the simplification of custom procedures between Ukraine and other countries of the world is carried out. The prospects of Ukraine in this field are discussed.

Kostenko I. V. Historiography of Scientific titulature (Questions of methodology and typology).

Current legal status of the awarding of academic degrees and conferring academic ranks requires a reference to the history of interpretation of these categories considered not only as legal, but also as a social, and thus leads to the necessity of disclosure of the methodological principles, the scientific worldview, mentality, picture of the world of the authors of the historical and legal research Scientific Certification Systems in the context of universities, that somehow reflected in the education law, as well as to postulate the relevance of studying the historical heritage in the education law in general.

Egorova V.S. History stage and development of constitutional legal status of courts of general jurisdiction.

Constitutional legal status of judges of courts of general jurisdiction. Their evolution, definition, correspondence with other parts of the judicial power are studied. The main criteria of the courts function classification are identified and main types of functions of the courts of general jurisdiction and their system are analyzed.

Orlenko V. V. Systematization sanitary and epidemiological laws of the Russian empire in the first half of XIX century.

In this article the process of systematization of Russian Empire's antiepidemic legislation in the first part of the XIX century. The place of the systematization of sanitary and antiepidemic legislation in the general russian law's systematization is reviewed in the article. Also the main features of sanitary and medical legislation is characterized. The special attention is payed to XIII tome Code of Russian Empire's Laws as one of the first complex sources of medical legislation.

Gapeka T.V. Future women's anti-crime in Ukraine.

The article investigatesthe issues of women's crime as an object of criminological research. Particular attention is paid to the study of nonviolent crimes usually committed by women, the study of determinants of criminal behavior of women, and also looks at measures to combatfemale crime.

Dovgeyko O.S. Differentiating of administrative and criminal misconducts.

The article is devoted the legal problem of differentiating of administrative and criminal misconducts, which results in reformation of the proper industries.

The institute of administrative responsibility and criteria of his differentiating was investigational with the institute of criminal responsibility. The question of problems of reformation of institute of criminal responsibility is reflected, as responsibility for the feasance of criminal misconduct, on the nature, must not result in previous conviction and expedience of forming and introduction of conception of "criminal misconduct is noticed".

Were developed and offered basic criteria of differentiating of administrative and criminal misconducts.
